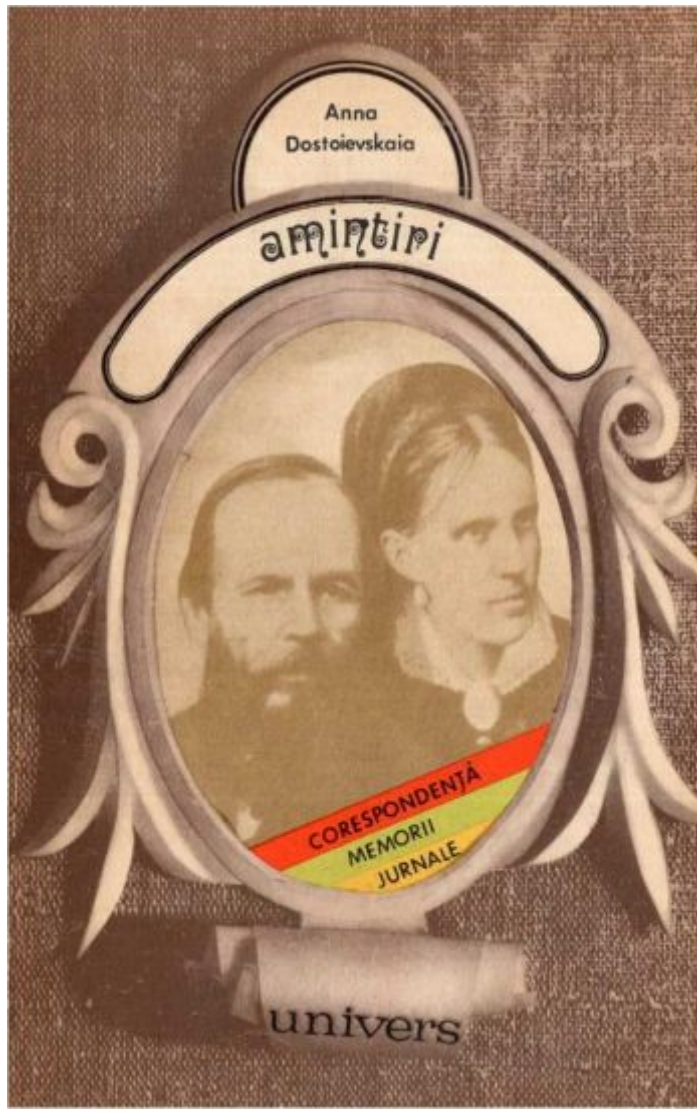
Anna
Dostoievskaia
amintiri
CORESPONDENȚĂ
MEMORII
JURNALE
univers

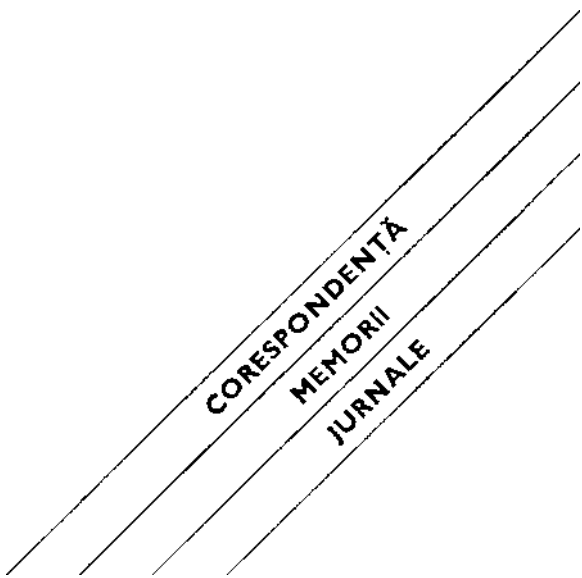
CORESPONDENȚĂ
MEMORII
JURNALE

ANNA
DOSTOIEVSKAIA

AMINTIRI

Traducere şi note de
LEONIDA TEODORESCU

EDITURA UNIVERS
1975

Coperta de Peter Pusztai

După ediţia:
А. Г. Достоевская

ВОСПОМИНАНИЯ

Издательство „Художественная Дитература“
Москва
1971

Toate drepturile asupra acestei versiuni
sunt rezervate Editurii UNIVERS

CUVÂNT ÎNAINTE
(la Amintiri)

Nu m-am gândit niciodată să-mi scriu memoriile. Şi pentru că sunt întru totul conştientă că-mi lipseşte orice talent literar, dar, mai ales, pentru că toată viaţa mea am fost atât de ocupată cu editarea operelor neuitatului meu soţ, încât abia dacă-mi ajungea timp să mă mai ocup de alte lucruri legate de memoria lui.

În 1910, când, din cauza sănătăţii tot mai şubrede, a trebuit să las în seama altora editarea operelor soţului meu, treabă care m-a preocupat atât de mult, şi când, la insistenţele doctorilor, am fost forţată să trăiesc departe de capitală, s-a creat în existenţa mea un mare vid pe care a trebuit neapărat să-l umplu cu ceva care să mă intereseze, simţind că altfel n-o să mai rezist.

Trăind într-o izolare deplină, fără să iau parte deloc sau aproape deloc la evenimentele zilei, m-am cufundat încet-încet în trecutul care a fost atât de fericit pentru mine şi asta m-a ajutat să uit pustiul şi inutilitatea existenţei mele de acum.

Recitind caietele de însemnări ale soţului meu, ca şi pe ale mele, am găsit în ele amănunte atât de interesante, încât fără să vreau m-am gândit să le transcriu într-un alt limbaj decât cel stenografic (aşa le însemnasem), cu atât mai mult cu cât am fost convinsă că ele îi vor interesa pe copiii mei, pe nepoţi şi poate şi pe unii admiratori ai talentului neuitatului meu soţ, doritori să afle cum era Feodor Mihailovici în viaţa particulară.

Din aceste amintiri, pe care le-am scris fără nici o cronologie în decursul ultimelor cinci ierni (1911—1916), s-au adunat câteva caiete, pe care am încercat să le pun într-o oarecare ordine.

Fără să garantez că amintirile mele vor fi captivante, pot să garantez în schimb că vor fi veridice şi obiective în relatarea faptelor: memoriile mele se bazează cu precădere pe însemnări şi sunt

susţinute de referiri la scrisori şi la articole din ziare şi reviste.

Recunosc cu toată sinceritatea că memoriile mele suferă de multe păcate literare: povestirea trenează, capitolele sunt inegale, stilul vetust etc. Dar la şaptezeci de ani e greu să înveţi un lucru nou şi de aceea rog să mi se ierte aceste păcate în numele dorinţei mele sincere şi profunde de a-l prezenta cititorilor pe F. M. Dostoievski cu toate calităţile şi lipsurile sale, aşa cum a fost el în viaţa particulară.

Partea întâi

COPILĂRIA ŞI ADOLESCENŢA

I

VENIREA MEA PE LUME

De Lavra Alexandr Nevski din Petersburg sunt legate multe din amintirile importante pentru mine: astfel, în singura biserică parohială a acesteia (care acum este biserica mănăstirii), aflată deasupra intrării principale au fost cununaţi părinţii mei. Iar eu m-am născut chiar la 30 august, de hramul sfântului Alexandr Nevski, într-o casă a mănăstirii, binecuvântarea şi botezul primindu-le de la preotul parohiei. În cimitirul Tihvinskcoe al Lavrei Alexandr Nevski este înmormântat neuitatul meu soţ şi, dacă va binevoi destinul, îmi voi găsi şi eu, alături de el, locul odihnei veşnice. Toate parcă s-au unit ca să facă din Lavra Alexandr Nevski locul cel mai scump din lume pentru mine.

M-am născut la 30 august 1846, într-una din acele zile minunate de toamnă care sunt cunoscute la noi sub numele de „vara muierilor“. Chiar şi astăzi sărbătoarea sfântului Alexandr Nevski este socotită drept sărbătoarea cea mai mare a capitalei şi are loc o procesiune de la catedrala Kazan până la Lavră şi înapoi, procesiune însoţită de o mare mulţime de oameni, liberi de treburi în ziua aceea. În vremurile acelea de demult, însă, ziua de 30 august se sărbătorea şi mai solemn: prin mijlocul prospectului Nevski, de-a lungul a peste trei verste, se ridica un podeţ larg de lemn pe care, la înălţime, fără să se amestece cu mulţimea, mergea încet procesiunea, strălucind de aurul crucilor şi al prapurilor. În urma lungului şir de preoţi, îmbrăcaţi în veşminte aurite şi de brocart, veneau demnitarii, militarii cu cordoane şi decoraţii, iar după ei câteva trăsuri aurite, de paradă, în care se aflau membrii familiei domnitoare. Întreaga procesiune alcătuia un tablou de o asemenea frumuseţe că tot oraşul venea s-o vadă.

Părinţii mei locuiau la primul etaj al unei case care aparţine şi astăzi Lavrei. Apartamentul era uriaş (11 camere), ferestrele dădeau spre prospectul Schlusselburg (astăzi), iar câteva spre piaţa din faţa Lavrei[1]. Familia era mare: o mamă bătrână şi patru fii, dintre care doi erau însuraţi şi aveau copii. Trăiam uniţi şi în spiritul ospitalităţii de pe vremuri, astfel că în zilele de naştere şi onomastice ale membrilor familiei, de Crăciun şi de Paşte, toate rudele apropiate şi îndepărtate se adunau la bunica de dimineaţă şi petreceau până noaptea târziu. Dar mai ales venea multă lume de 30 august, deoarece, dacă era timp frumos, ferestrele se lăsau deschise şi se putea vedea bine procesiunea, iar cu acest prilej îţi petreceai şi timpul într-o societate veselă şi cunoscută. Aşa a fost şi în ziua de 30 august 1846. Mama, împreună cu ceilalţi membri ai familiei, sănătoasă, veselă, îi primea şi-i servea bucuroasă pe musafiri, pentru ca, la un moment dat să dispară; toată lumea a fost convinsă că tânăra s-a retras pentru a vedea de gustările musafirilor. Între timp, însă, mama, care nu se aştepta ca „evenimentul" să se producă atât de repede, s-a simţit rău, probabil în urma oboselii şi a emoţiei, şi a trimis pe cineva după persoana necesară în asemenea ocazii. Mama s-a bucurat întotdeauna de o sănătate bună, a mai născut copii şi de aceea evenimentul aşteptat n-a provocat nici un fel de nelinişte şi de emoţie în casă.

Pe la ora două după-masă, s-a terminat liturghia solemnă din catedrală, au început să vuiască clopotele răsunătoare ale Lavrei şi, odată cu ieşirea procesiunii prin porţile principale, s-au auzit sunetele solemne ale fanfarei militare din piaţă. Cei care stăteau la fereastră au început să-i cheme pe oaspeţii ceilalţi, s-au auzit exclamaţii: „Vine, vine, procesiunea a pornit". Şi iată, în sunetul acestor exclamaţii, al clopotelor şi al muzicii, pe care le auzea mama, am pornit şi eu pe drumul atât de lung al existenţei mele[2].

---

[1] Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. aut.)

[2] Despre împrejurările care au însoţit venirea mea pe lume am auzit mai tîrziu,

Procesiunea solemnă a trecut şi oaspeţii au început să se pregătească de plecare, dar îi reţinea dorinţa de a-şi lua rămas bun de la bunică, despre care li se spusese că s-a culcat puţin să se odihnească. În jurul orei trei, în sala unde erau musafirii, a intrat tatăl meu, ducând-o la braţ pe bătrâna lui mamă. Tata s-a oprit în mijlocul camerei şi, emoţionat de evenimentul care avusese loc, a spus solemn: „Dragele noastre rude şi oaspeţi, vă rog să mă felicitaţi cu ocazia unei mari bucurii: Dumnezeu mi-a dăruit o fiică, Anna." Tatăl meu avea o fire deosebit de veselă, era glumeţ şi poznaş, ceea ce se cheamă „sufletul societăţii". Crezând că vestea nu este decât o glumă, nimeni nu l-a crezut şi s-au pornit exclamaţiile: „Nu se poate! Grigori Ivanovici glumeşte! Cum e posibil? Anna Nikolaevna a fost tot timpul aici" etc. Atunci chiar bunica le-a vorbit oaspeţilor: „Nu, Grişa spune adevărul: acum o oră a venit pe lume nepoată-mea Niutocika! “

Au început să curgă felicitările, în prag a apărut o fată cu cupe de şampanie. Toţi au băut în sănătatea nou-născutei, a părinţilor şi a bunicii. Doamnele s-au repezit s-o felicite pe lehuză (pe vremea aceea nu se luau nici un fel de precauţii medicale) şi s-o sărute pe „aia mică", iar bărbaţii, profitând de absenţa doamnelor, au golit sticlele de şampanie, păstrate pentru ocazia asta, rostind toasturi în cinstea nou-născutei. În modul acesta solemn a fost întâmpinată venirea mea pe lume şi toţi spuneau că e un semn bun pentru soarta mea viitoare. Mai târziu, prezicerea s-a împlinit: deşi a trebuit să trec prin multe lipsuri materiale şi suferinţe morale, socotesc viaţa mea ca deosebit de fericită şi n-aş schimba nimic din existenţa mea.

Să spun câteva cuvinte despre părinţii mei. Neamul tatălui meu se trăgea din Malorusia şi străstrăbunicul său purta numele de Snitko. Străbunicul, după ce şi-a vândut moşia din gubernia Poltava, s-a mutat la Petersburg, luându-şi numele de Snitkin. Tatăl meu a

---

de la diverşi unchi şi mătuşi care se aflau în ziua aceea la noi, o mulţime de relatări cu tot soiul de variante şi de comentarii. (N. aut.)

fost educat în şcoala petersburgheză a iezuiţilor, dar nu s-a făcut iezuit şi toată viaţa a rămas un om bun şi naiv[3]. Tata lucra la un departament sau minister. Mama era originară din Suedia şi se trăgea din onorabila familie Miltopeus. Unul din străbunicii ei a fost episcop luteran, iar unchii ei savanţi. Lucru demonstrat şi de adăugarea terminaţiei eus, adoptată de savanţi dintr-un fel de cochetărie, ceva în genul adăugirii particulei *de* sau *von*. Strămoşii au trăit la Abo şi sunt îngropaţi în zidurile catedralei de acolo. Vizitând odată Abo, în trecere prin Suedia, am încercat să găsesc în catedrală mormintele strămoşilor, neştiind, însă, nici limbă finlandeză, nici suedeză, n-am putut să capăt nici un fel de informaţii de la paznic.

Tatăl mamei mele, Nikolai Miltopeus, a fost moşier în gubernia St. Michels şi toată familia locuia la moşie, în afară de fiul Roman Nikolaevici, care învăţa la Institutul de geodezie din Moscova. După ce şi-a terminat studiile şi a căpătat o slujbă la Petersburg, a vândut moşia tatălui său (răposat la vremea aceea) şi a mutat întreaga familie la Petersburg. Aici a murit în curând bunică-mea, Anna-Maria

---

[3] Tatăl meu povestea un episod ciudat din copilăria sa. Când avea vreo zece ani, mergea odată dis-de-dimineaţă (cam pe la 7) la şcoală pe cheiul Fontanka. Lângă palatul Anicikov s-a apropiat de el un domn înalt, bine îmbrăcat, alături de care era o femeie îmbrăcată sărăcăcios. Domnul l-a oprit pe băiat şi i-a spus : „Dacă vrei să faci o faptă bună, vino cu mine şi fii naşul fiului meu ; iar dânsa va fi cumătră ta“, adăugă el, arătînd-o pe bătrânică. Tatăl meu era un băiat curajos şi i-a urmat pe domn şi pe bătrânică, fără nici o ezitare. Au intrat într-o casă bogată, unde-i aştepta preotul şi îndată începu botezul. După ce a fost botezat copilul, preotul, cumătrul şi cumătră au fost serviţi cu ceai şi dulciuri şi domnul le-a dat cîte zece ruble celor doi naşi. Deoarece întîrziase la şcoală, tata s-a întors acasă şi a povestit cele întâmplate. I s-a spus că există o credinţă : dacă toţi copiii dintr-o familie mor, pentru ca noul-născut să rămână în viaţă, acesta trebuie să fie botezat de primii oameni pe care-i va întâlni tatăl copilului. O asemenea naşă s-a întîmplat să fie bătrânică, iar naş tata. Mai tîrziu tata primea de Crăciun şi de Paşte cadouri de la finul său, iar odată a fost chemat să-şi binecuvînteze finul, care era foarte grav bolnav. Există de asemenea credinţa că rugăciunea şi binecuvîntarea naşului şi a naşei îl salvează pe prunc de la moarte. Finul s-a făcut bine. Mai tîrziu tata a pierdut urma finului, mi-a spus cum îl cheamă, dar am uitat.

Miltopeus, iar mama, împreună cu cele două surori, a continuat să locuiască la fratele ei. Mama a fost o femeie de o rară frumuseţe — înaltă, subţire, zveltă, cu trăsături uimitor de regulate. Avea o voce de soprană extrem de frumoasă, care i s-a păstrat aproape până la bătrâneţe. S-a născut în 1812 şi la nouăsprezece ani s-a logodit cu un ofiţer. Nu le-a fost dat să se căsătorească, deoarece el a luat parte la campania din Ungaria şi a fost ucis. Mama a suferit mult şi a hotărât să nu se mai mărite niciodată. Dar anii treceau şi încet- încet durerea s-a mai atenuat. În societatea rusă pe care o frecventă mama erau amatoare de peţit (asta ţinea de obiceiurile vremii) şi într-o zi au fost invitaţi anume pentru ea doi tineri pretendenţi la însurătoare. Mama le-a plăcut foarte mult, dar când a fost întrebată dacă i-au plăcut ei tinerii prezentaţi, mama răspunse: „Nu, cel mai mult mi-a plăcut bătrânelul care tot timpul a povestit şi a râs “. Era vorba de tatăl meu. Pe vremuri oamenii care treceau de patruzeci de ani erau socotiţi bătrâni, iar tata avea pe atunci 42 de ani (se născuse în 1799). Tata şi-a petrecut vesel şi plăcut tinereţea, dar sub supravegherea unei mame severe a trăit fără excese şi din cauza aceasta la cei 42 de ani ai săi arăta ca un bărbat sănătos, bine făcut, rumen, cu nişte ochi albaştri minunaţi şi cu o dantură frumoasă, dar cu un păr bine rărit. Până la moartea mamei sale tata nu se gândise să-şi întemeieze o familie şi de aceea era privit în societate ca un interlocutor agreabil, dar nicidecum că un posibil mire. A fost şi el prezentat mamei şi mama i-a plăcut foarte mult, dar, întrucât ea vorbea prost ruseşte, iar el prost franţuzeşte, discuţiile lor nu se lungeau prea mult. Când, însă, i-au fost transmise spusele mamei, atenţia frumoasei domnişoare l-a interesat şi a început să viziteze intens casa unde o putea întâlni. Până la urmă s-au îndrăgostit unul de altul şi au hotărât să se căsătorească. Le stătea în cale, însă, un obstacol serios: mama era luterană, iar, după concepţia familiei ortodoxe a tatălui, soţiile trebuiau să fie de o credinţă cu soţii lor. S-a ajuns până acolo că tata a hotărât să înfrunte familia şi să se însoare, chiar dacă asta ar fi dus la ruperea relaţiilor cu unii din membrii familiei. Mama a aflat şi,

nevrând să producă discordie într-o familie atât de unită, a fost multă vreme în impas: să treacă la ortodoxism sau să renunţe la omul iubit. Hotărârea ei a fost influenţată de o împrejurare: noaptea târziu, în ajunul zilei când trebuia să dea tatălui meu un răspuns definitiv, mama se ruga în genunchi în faţa crucifixului, cerându-i Domnului să-i vină în ajutor. Deodată, ridicându-şi capul, a văzut deasupra crucifixului o rază strălucitoare, care a luminat toată camera. Fenomenul s-a mai repetat de două ori. Mama a luat asta drept o îndrumare divină de a rezolva în favoarea tatălui chestiunea ce o frământa. În aceeaşi noapte a avut un vis: se făcea că a intrat într-o biserică ortodoxă şi a început să se roage la epitaf. Visul a fost înţeles de mama tot ca un semn divin. Vă puteţi închipui uimirea mamei, când, după două săptămâni, venind pentru miruire la biserica Simeonovskaia (de pe strada Mohovaia) a fost aşezată lângă epitaf şi a recunoscut întru totul tabloul din vis. Aceasta i-a liniştit conştiinţa. Devenind ortodoxă, mama a început să îndeplinească cu râvnă ritualurile bisericeşti: postea, se împărtăşea, asimila, însă, cu dificultate rugăciunile în slavonă şi se ruga după o carte suedeză de rugăciuni. N-a regretat niciodată că şi-a schimbat religia, „altfel, spunea ea, m-aş fi simţit străină de soţ şi de copii şi mi-ar fi fost greu “.

Părinţii mei au trăit împreună cam douăzeci şi cinci de ani şi au fost tot timpul foarte apropiaţi, fiind firi asemănătoare. Capul familiei a fost mama, care era un om de o mare voinţă; tata i s-a supus bucuros şi a obţinut pentru sine un singur lucru: libertatea de a căuta şi de a cumpăra în piaţa Apraxin şi alte pieţe (pe vremea aceea erau o mulţime de anticari) diverse raritǎţi şi curiozităţi, cu precădere porţelanuri de valoare, la care se pricepea foarte bine.

În primii ani ai căsniciei, părinţii mei au locuit împreună cu bunica şi cu familia ei numeroasă. Când însă, cu cinci ani mai târziu, bunica a murit şi familia s-a împrăştiat, mama l-a convins pe tata să cumpere o casă pe lângă spitalul Nikolai Suhoputnîi, împreună cu o uriaşă bucată de pământ (în jur de două desiatine), care ocupa

spaţiul unde se află astăzi străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia şi care dădea în strada Malaia Bolotnaia, chiar până la fabrica lui Stiglitz.

Prima mea amintire este legată de o întâmplare din aprilie 1849, adică de când aveam doi ani şi opt luni. În curtea casei noastre era o magazie veche; mama a hotărât s-o dărâme şi să facă una nouă. Au venit lucrătorii, au făcut tot ce era de făcut şi n-a mai rămas decât să dărâme magazia. Mama a ieşit în marchiză, ca să vadă de departe cum se vor petrece lucrurile, iar după ea, s-a luat, curioasă, dădaca mea, cu mine în braţe. Din nefericire, căruţaşii care locuiau în fundul curţii au cam zăbovit, li s-a strigat să treacă mai repede şi ei au pornit într-un şir lung. Când se părea că, în sfârşit, toţi au plecat şi lucrătorii s-au apucat să clatine magazia, a apărut deodată un căruţaş întârziat. Era limpede că, dacă nu va izbuti să se strecoare repede, va fi omorât şi el şi calul. S-a auzit trosnetul teribil al magaziei dărâmate şi ţipetele de groază ale celor de faţă, s-a ridicat un nor de praf şi în primul moment era greu să te dumireşti dacă s-a întâmplat sau nu nenorocirea. Din fericire, totul s-a terminat cu bine, dar strigătele speriate ale mamei şi ale dădacei m-au impresionat atât de mult, că am început să ţip ca din gură de şarpe. Mai târziu, când am încercat să aflu când s-a petrecut evenimentul, tata, după ce s-a uitat în registrele casei, a confirmat că magazia cea nouă s-a construit în primăvara lui 1849.

Cea de a doua amintire a mea se referă la boala de care am suferit când aveam trei ani. Nu ştiu de ce afecţiune sufeream, ştiu însă că medicul a recomandat să mi se pună pe piept câteva lipitori. Ţin minte perfect câtă repulsie aveam pentru viermii aceia care se tot încolăceau, cât mă temeam de ei şi cum căutam să mi-i rup de pe piept. Îmi amintesc clar cum m-a dus mama să mă împărtăşesc şi să mă rog la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului Preamilostive (pe strada Şpalernaia). Văzând că mama şi dădaca se roagă şi plâng, am început şi eu să mă rog şi să plâng în hohote. A doua zi după slujbă, a venit criza, după care am început să mă refac

repede. În general, în familia noastră copiii se îmbolnăveau rar. Se întâmpla, desigur, să aibă guturai sau să tuşească, dar toate bolile se tratau empiric şi totul se termina cu bine.

Mi-aduc aminte de copilărie şi de tinereţe cu un sentiment dintre cele mai plăcute: mama şi tata ne iubeau foarte mult pe toţi şi nu ne pedepseau niciodată pe degeaba. Viaţa în familia noastră era molcomă, echilibrată, liniştită, fără certuri, drame şi catastrofe. Eram bine hrăniţi, scoşi în fiecare zi la plimbare, iar în timpul verii stăteam de dimineaţă până seara în grădină; iarna ne dădeam cu sania pe un derdeluş făcut tot acolo. Nu eram prea răsfăţaţi cu jucării şi din cauza asta le apreciam şi le păstram. Cărţi pentru copii n-am avut deloc; n-a încercat nimeni să ne „cultive". Câteodată, ne spuneau poveşti, mai ales tata; după ce se întorcea de la slujbă, se culca pe divan, îi chema pe copii la el şi se apuca să povestească. Avea o singură poveste: despre Ivanuşka cel prostuţ, dar erau nenumărate variante şi fratele meu şi cu mine ne miram întotdeauna: de ce i se spune lui Ivanuşka „cel prostuţ", odată ce ştie să iasă atât de deştept din tot felul de necazuri? Distracţii ni se ofereau rar: de Crăciun bradul, care se aprindea în fiecare seară, deghizările pe care le făceam; de lăsata secului ne duceau la bâlci şi ne dădeau în căluşei. De două ori pe an, în ajun de Crăciun şi de Paşte, mergeam la teatru, cu precădere la operă şi la balet. Aceste distracţii rare erau, însă, foarte preţuite de noi şi luni întregi trăiam sub impresia fermecată a spectacolelor văzute (...)

II
STUDIILE

Câteva cuvinte despre instruirea mea. De la nouă la doisprezece ani am frecventat Şcoala Sf. Anna (de pe strada Kirocinaia). Toate lecţiile (în afara religiei) se ţineau în limba germană şi cunoaşterea acestei limbi mi-a folosit mai târziu, când am petrecut cu soţul meu câţiva ani în străinătate. În anul 1858, s-a înfiinţat în capitală primul

liceu pentru fete (liceul Mariinski) şi toamna am intrat acolo în clasa a doua. Învăţam uşor şi când am trecut în clasele a treia şi a patra am fost premiată cu cărţi, iar când am terminat liceul în 1864 am primit o medalie mare de argint. Cu un an înainte, N. A. Vîşnegradski a inaugurat Cursurile pedagogice, pentru elevele care doreau să-şi continue studiile. În toamna anului 1864, am început să le frecventez şi eu. Pe vremea aceea lumea era pasionată de ştiinţele naturii, m-am lăsat şi eu antrenată de curent: fizica, chimia, zoologia îmi apăreau ca o „revelaţie“ şi am intrat la secţia de fizico-matematică. Curând însă, m-am convins că mi-am ales ceva ce nu corespundea înclinaţiilor mele şi că studiile mele s-au încheiat lamentabil: în timpul experienţelor de cristalizare a sărurilor, de pildă, m-am ocupat mai mult de lectura romanelor decât de baloane şi de retorte şi acestea din urmă au suferit crunt; cât ni s-au ţinut lecţiile de zoologie, m-am simţit atrasă de ele, când, însă, s-a trecut la lucrările practice şi în faţa mea au început să disece o pisică moartă, spre marea mea ruşine am leşinat. Din acel an de studii mi s-au întipărit adânc în minte doar lecţiile deosebit de frumoase de istorie a literaturii ruse, ţinute cu talent de profesorul V. V. Nikolski, la care veneau studente din amândouă secţiile.

În vara anului 1865, am avut certitudinea foarte tristă că boala tatălui meu este incurabilă şi că nu i-a mai rămas mult de trăit. Atunci, fiindu-mi milă să-l las pe dragul meu bolnav singur zile întregi, am hotărât să renunţ pentru o vreme la cursuri. Deoarece tata suferea de insomnie, îi citeam ore întregi romanele lui Dickens şi eram foarte mulţumită, dacă sub influenţa lecturii mele monotone putea să doarmă măcar puţin.

La începutul anului 1866, a apărut anunţul privind Cursurile de stenografie, pe care le va ţine P. M. Olhin în localul liceului de băieţi nr. 6. Aflând că este vorba ca lecţiile să se ţină seara (când dragul meu părinte se retrăgea pentru odihnă), m-am hotărât să mă înscriu la cursurile de stenografie. A insistat foarte mult şi tata, care regreta că din cauza bolii lui am părăsit Cursurile pedagogice. La început,

stenografia nu-mi reuşea deloc şi după a cincea sau a şasea lecţie am ajuns la concluzia că pentru mine asta e un fel de şaradă căreia n-am să-i dau niciodată de capăt. Când i-am împărtăşit tatălui meu aceste gânduri, s-a indignat: mi-a reproşat că n-am destulă răbdare, tenacitate şi m-a pus să-i dau cuvântul că am să-mi continui studiile, exprimându-şi convingerea că o să iasă o bună stenografă din mine. Bunul meu tată parcă a presimţit că mulţumită stenografiei o să-mi găsesc fericirea.

Pe 28 aprilie 1866, tatăl meu a decedat. Aceasta a fost prima nenorocire din viaţa mea. Durerea s-a manifestat violent: am plâns mult, am petrecut zile întregi la Bolşaia Ohta, pe mormântul răposatului părinte, şi n-am putut să mă împac cu pierderea grea. Mama era alarmată de starea în care mă aflam şi mă implora să mă apuc de vreo treabă oarecare. Din păcate lecţiile de stenografie s-au întrerupt, dar bunul P. M. Olhin, profesorul nostru, aflând de nenorocirea mea, ca şi de faptul că n-am mai venit la o mulţime de lecţii, mi-a propus să le înlocuiesc printr-o corespondenţă stenografică cu el. Urma să-i trimit de două ori pe săptămână două-trei pagini dintr-o anumită carte, pe care le transcriam stenografic. Olhin îmi înapoia stenogramele, după ce corecta greşelile. Mulţumită acestei corespondenţe, care a ţinut toate cele trei luni ale verii, am făcut progrese mari în stenografie, cu atât mai mult cu cât fratele meu, care venise în vacanţă, îmi dicta aproape zilnic timp de o oră şi mai mult, astfel că, treptat, am ajuns să scriu nu numai corect stenografie, dar şi rapid. Iată de ce, când în septembrie 1866 s-au deschis din nou cursurile, s-a constatat că sunt singura elevă a lui Olhin pe care acesta o putea recomanda cu încredere pentru o muncă literară. (...)

Partea a doua

CUNOŞTINŢA CU DOSTOIEVSKI. CĂSĂTORIA

Pe trei octombrie 1866, în jurul orei şapte seara, am venit, ca de obicei, la liceul de băieţi nr. 6, unde profesorul de stenografie P.M. Olhin îşi ţinea cursul. Nu începuse încă: îi aştepta pe cei întârziaţi. M-am aşezat la locul meu obişnuit şi abia am apucat să-mi aranjez caietele, că s-a apropiat Olhin şi, aşezându-se în bancă, alături de mine, mi-a spus:

— Anna Grigorievna, n-ai vrea să capeţi un post de stenografă? Mi s-a solicitat un stenograf şi m-am gândit că poate ai să accepţi dumneata treaba asta.

— Vreau foarte mult, i-am răspuns eu, de mult visez să lucrez. Mă întreb doar dacă ştiu destul de bine stenografia ca să-mi asum o muncă de răspundere.

Olhin m-a liniştit. După părerea lui scriam destul de repede pentru treaba ce mi se propunea şi puteam face faţă foarte bine.

— Şi la cine este vorba să lucrez? m-am interesat eu.

— La scriitorul Dostoievski. Lucrează la un nou roman [1], pe care vrea să-l dicteze unui stenograf. Dostoievski crede că romanul va avea cam şapte coli de tipar de format mare şi propune pentru toată această muncă cincizeci de ruble.

M-am grăbit să-mi dau consimţământul. Numele lui Dostoievski îmi era cunoscut din copilărie: fusese scriitorul preferat al tatălui meu. Eu însămi eram entuziasmată de lucrările lui şi am plâns citind *Amintiri din Casa marţilor*. Gândul nu numai că am să-l cunosc pe talentatul scriitor, dar că am să-l şi ajut în munca sa m-a emoţionat şi m-a bucurat mult.

Olhin mi-a dat un bileţel împăturit pe care scria: „Strada Stoliarnaia, colţ cu M. Meşceanskaia, casa lui Alonkin, ap. Nr. 13, să întrebe de Dostoievski“ — şi mi-a spus:

— Te-aş ruga să te duci la Dostoievski mâine, la unsprezece şi jumătate, „nici mai devreme, nici mai târziu“, cum mi-a precizat chiar el astăzi. Aici Olhin mi-a spus părerea lui în legătură cu Dostoievski, dar despre asta am să vorbesc mai târziu.

Olhin s-a uitat la ceas şi s-a urcat la catedră. Trebuia să recunosc că de data aceasta a fost o lecţie pierdută pentru mine: eram emoţionată şi plină de bucurie. Visul meu tainic s-a împlinit — am căpătat de lucru! Dacă Olhin, care este atât de pretenţios şi de sever, a găsit că ştiu destul de bine stenografia şi că scriu destul de repede, înseamnă că aşa este, altfel nu mi-ar fi propus această muncă. Asta m-a bucurat foarte mult şi m-a înălţat în propriii mei ochi. Simţeam că am păşit pe un drum nou, că pot să câştig bani cu munca mea, că devin independentă, iar independenţa pentru mine, o fată a anilor şaizeci, era cea mai scumpă idee. Dar şi mai plăcută şi mai importantă decât munca propusă mi se părea posibilitatea de a lucra cu Dostoievski şi de a-l cunoaşte personal pe acest scriitor.

Când m-am întors acasă, i-am povestit totul cu de-amănuntul mamei. A fost şi ea foarte mulţumită de succesul meu. De bucurie şi de emoţie, n-am putut să închid ochii aproape toată noaptea şi tot căutam să mi-l imaginez pe Dostoievski. Considerîndu-l contemporan al tatălui meu, mi-l închipuiam un om de-a dreptul bătrân. Ba îl vedeam un bătrân gras şi chel, ba înalt şi slab, dar neapărat aspru şi posomorât, aşa cum îl găsea Olhin. Cel mai mult mă frământa cum să vorbesc cu el. Dostoievski îmi părea atât de erudit şi atât de inteligent, că am şi început să tremur pentru fiecare cuvânt pe care urma să-l spun. Mă tulbura şi gândul că nu ţin minte exact numele eroilor din romanele sale, şi eram ferm convinsă că o să vorbească despre ei. Nu m-am întâlnit niciodată în cercul meu cu literaţi de seamă şi mi-i imaginam că pe nişte fiinţe deosebite, cu care trebuie să vorbeşti într-un fel aparte. Amintindu-mi vremurile de atunci, îmi dau seama cât eram de copil, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei.

II

La patru octombrie, în ziua memorabilă a întâlnirii mele cu viitorul meu soţ, m-am trezit vioaie şi plăcut emoţionată la gândul că în ziua aceea urma să se înfăptuiască un vis cu care m-am răsfăţat atâta vreme: să mă transform din elevă sau cursantă într-un om independent, pe tărâmul ales de mine.

Am plecat mai devreme de acasă, ca să trec înainte pe la Gostinîi Dvor, să-mi procur o provizie de creioane şi de asemenea să-mi cumpăr o mică servietă care, după părerea mea, ar fi putut să dea mai multă seriozitate înfăţişării mele adolescentine. Mi-am terminat cumpărăturile în jur de unsprezece şi ca să ajung la Dostoievski „nici mai devreme nici mai târziu“[4] de ora fixată, am pornit-o încet pe Bolşaia Meşceanskaia şi pe Stoliarnaia, privindu-mi necontenit ceasul. La unsprezece douăzeci şi cinci m-am apropiat de casa lui Alonkin şi am întrebat omul de serviciu care stătea la poartă unde se află apartamentul nr. 13. Mi-a arătat spre dreapta, unde, în gang, era intrarea pe scară. Era o casă mare, cu o mulţime de apartamente mici, populate de negustori şi de meseriaşi. Mi-a amintit imediat de casa din romanul *Crimă şi pedeapsă* în care locuia Raskolnikov, eroul romanului.

Apartamentul nr. 13 se afla la etajul întâi. Am sunat şi mi-a deschis imediat uşa o servitoare în vârstă, cu un şal verde în pătrăţele aruncat pe umeri. Citisem de curînd *Crimă şi pedeapsă* şi m-am întrebat involuntar dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atât de mare în familia Marmeladovilor. [2] La întrebarea servitoarei pe cine doresc să văd, i-am răspuns că am venit din partea lui Olhin şi că stăpânul ei a fost prevenit de vizita mea.

Nici n-am apucat să-mi scot gluga că s-a deschis o uşă şi pe

---

[4] Era o expresie obişnuită a lui Feodor Mihailovici, care, nevrând să-şi piardă timpul în aşteptarea cuiva, prefera să fixeze ora exactă a întâlnirii, adăugând întotdeauna : „Nici mai devreme, nici mai tîrziu“. (N. aut.)

fundalul unei camere luminoase a apărut un bărbat tânăr [3], foarte brunet, cu părul zbârlit, cu pieptul descoperit şi în papuci. Văzând o persoană necunoscută, a scos un ţipăt şi a dispărut imediat pe o uşă laterală.

Servitoarea m-a invitat în sufragerie. Era mobilată destul de modest: pe lângă pereţi erau două sipete acoperite cu nişte covoraşe. Lângă fereastră era un scrin cu o broderie albă pe el. De-a lungul unui alt perete era un divan, iar deasupra divanului atârna o pendulă. Am remarcat cu satisfacţie că în clipa aceea ceasul arăta fix unsprezece şi jumătate.

Servitoarea m-a invitat să iau loc şi mi-a spus că domnul va veni îndată. Într-adevăr, după vreo două minute a apărut Feodor Mihailovici, m-a invitat să trec în cabinetul de lucru şi a plecat să spună să ni se aducă ceai, după cum mi-am dat seama mai târziu.

Cabinetul lui Feodor Mihailovici era o cameră mare, cu două ferestre, foarte luminoase în ziua aceea însorită, dar pe altă vreme făcea o impresie sumbră, fiind o cameră posomorâtă şi tăcută, destul de deprimantă din cauza liniştii şi a semiobscurităţii.

În fundul camerei se afla un divan moale tapisat cu o stofă maronie cam uzată; în faţa divanului era o masă rotundă cu o faţă roşie de stofă. Pe masă, o lampă şi două-trei albume; peste tot erau scaune tapisate şi fotolii. Deasupra divanului, într-o ramă de nuc, atârna portretul unei doamne extrem de slabe, cu o rochie neagră şi cu o bonetă tot neagră. „Probabil că e soţia lui Dostoievski“, m-am gândit eu, necunoscându-i situaţia de familie.

Între ferestre era o oglindă mare într-o ramă neagră. Întrucât peretele era mult mai lat decât oglinda, aceasta fusese aşezată mai aproape de fereastră din dreapta, ceea ce era foarte urât. Lângă ferestre erau două vaze chinezeşti, mari, de o formă minunată. De-a lungul peretelui era un divan mare, încăpător, îmbrăcat în marochin verde, iar lângă el o măsuţă pe care era pusă o carafă cu apă. Vizavi, de-a curmezişul camerei, era masa de lucru, la care am stat tot timpul cât mi-a dictat Feodor Mihailovici. Ambianţa cabinetului era una

dintre cele mai comune din câte văzusem în casele unor oameni neînstăriţi.

Stăteam şi ascultam. Tot mi se părea că trebuie să aud dintr-o clipă într-alta ţipete de copii sau un răpăit de tobă; sau că se va deschide uşa şi o să intre în cabinet doamna aceea uscăţivă, al cărei portret abia-l văzusem.

A intrat, însă, Feodor Mihailovici şi, după ce s-a scuzat că a fost reţinut, m-a întrebat:

— Te ocupi demult de stenografie?

— Numai de o jumătate de an.

— Şi are mulţi elevi profesorul dumitale?

— La început s-au înscris peste o sută cincizeci, acum, însă, n-au mai rămas decât vreo douăzeci şi cinci.

— De ce aşa de puţini?

— Mulţi au crezut că stenografia se învaţă foarte uşor şi când au văzut că în câteva zile nu poţi să faci mare lucru au renunţat la şcoală.

— Aşa e la noi cu tot ce e nou, a spus Feodor Mihailovici, mai întâi se apucă cu patimă, pe urmă se răcesc repede şi renunţă. Văd că trebuie să muncească şi cine mai are chef să muncească astăzi?

La prima vedere Dostoievski mi s-a părut destul de bătrân. Dar de cum a început să vorbească parcă a întinerit şi m-am gândit că nu poate să aibă mai mult de treizeci şi cinci, treizeci şi şapte de ani. Era de statură mijlocie şi se ţinea foarte drept. Părul lui de un castaniu-deschis, chiar puţin roşcat, era pomădat din belşug şi pieptănat lins. Dar ceea ce m-a uimit au fost ochii: unul era căprui, pupila celuilalt, însă, era lărgită aproape până la mărimea ochiului, aşa că irisul era aproape de neobservat[5]. Această asimetrie a ochilor îi dădea privirii o

[5] În timpul unui acces de epilepsie, Feodor Mihailovici s-a lovit în cădere de un obiect ascuţit şi s-a rănit grav la ochiul drept. A început să se trateze la doctorul Junge, care i-a prescris să pună în ochi picături de atropină şi asta îi dilata pupila. (N. aut.)

expresie enigmatică. Faţa lui Dostoievski, palidă şi bolnăvicioasă, mi s-a părut foarte cunoscută, probabil datorită faptului că-i văzusem portretele. Era îmbrăcat cu o jachetă din postav albastru, destul de uzată, dar cu o cămaşă de un alb imaculat. După vreo cinci minute a intrat servitoarea şi ne-a adus două pahare cu ceai foarte tare, aproape negru. Pe tavă erau două chifle. Am luat un pahar. N-aveam chef de ceai, era şi foarte cald, dar, ca să nu par o mofturoasă, am început să beau. Şedeam lângă perete, în faţa măsuţei, iar Dostoievski ba se aşeza la masa lui de lucru, ba se plimba prin cameră, stingându-şi des ţigara şi aprinzându-şi alta. Mi-a oferit şi mie ţigări. Am refuzat.

— Poate că refuzi numai din politeţe? spuse el.

M-am grăbit să-l încredinţez nu numai că nu fumez, dar că nici nu-mi place să văd doamne fumând.

Discuţia era fragmentară. Dostoievski trecea tot timpul de la o temă la alta. Avea o figură epuizată şi bolnăvicioasă. Aproape chiar de la primele fraze mi-a spus că e bolnav de epilepsie şi că acum câteva zile a avut o criză. Sinceritatea asta m-a uluit. Despre viitoarea muncă Dostoievski nu spunea nimic clar:

— Să vedem cum o să facem, să încercăm, să vedem dacă e posibil.

Am început să cred că e puţin probabil să colaborăm. M-am gândit chiar că Dostoievski se îndoieşte despre posibilitatea şi oportunitatea unui atare mod de lucru şi, poate, e gata să renunţe. Ca să-l ajut să ia o hotărâre, i-am spus:

— Bine, să încercăm, dacă însă o să vă fie incomod să lucraţi cu mine, să-mi spuneţi direct. Fiţi sigur că n-o să am nici o pretenţie.

Dostoievski a hotărât să-mi dicteze ceva din *Russki vestnik*, cu rugămintea să-i traduc stenograma în scriere obişnuită. A început să-mi dicteze foarte repede, dar l-am oprit şi l-am rugat să nu dicteze mai repede decât vorbirea obişnuită.

Apoi am început să traduc scrierea stenografică în cea obişnuită şi am făcut-o destul de repede, Dostoievski, însă, mă tot grăbea şi se

îngrozea că transcriu prea încet.

— Dar, l-am liniştit eu, de transcris am să transcriu acasă şi nu aici, aşa că pentru dumneavoastră e totuna cât timp îmi va lua lucrul.

Citind cele transcrise, Dostoievski a găsit că am scăpat un punct şi că n-am scris prea clar un semn tare şi mi-a făcut o observaţie tăioasă. Era evident enervat şi nu-şi putea aduna nicicum gândurile. Ba mă întreba cum mă cheamă, ca să uite imediat, ba începea să umble prin cameră, umbla mult, uitând parcă de prezenţa mea. Şedeam fără să mă mişc, de teamă să nu-i tulbur gândurile.

În cele din urmă, Dostoievski mi-a declarat că e absolut incapabil să-mi mai dicteze şi, dacă pot, să vin la el în aceeaşi zi pe la opt. Atunci o să şi înceapă să-mi dicteze romanul. Mi-era foarte incomod să vin pentru a doua oară, dar, nedorind să amân lucrul, am căzut de acord.

La despărţire, Dostoievski mi-a spus:

— Am fost bucuros când mi-a propus Olhin o fată stenografă şi nu un bărbat. Ştii de ce?

— De ce?

— Pentru că un bărbat s-ar fi apucat sigur de băutură, iar dumneata sper că n-o să bei.

Mi-a venit să râd, dar mi-am reţinut zâmbetul.

— Sigur n-o să beau. Puteţi fi convins de asta, i-am răspuns cu toată seriozitatea.

III

Am ieşit de la Dostoievski foarte tristă. Nu mi-a plăcut şi mi-a lăsat o impresie apăsătoare. M-am gândit că e puţin posibil să putem colabora şi visurile mele de independenţă riscau să se facă praf... Era cu atât mai dureros, cu cât abia în ajun buna mea mamă se bucurase atât de noua mea activitate.

Era în jur de două când am plecat de la Dostoievski. Să mă duc acasă era prea departe: locuiam pe lângă Smolnîi, pe strada

Kostromskaia, în casa mamei mele, Anna Nikolaevna Snitkina. M-am hotărât să mă duc la nişte rude care locuiau în intrarea Fonarnaia, să prânzesc la ei şi seara să mă duc la Dostoievski.

Rudele mele au manifestat un mare interes pentru noua mea cunoştinţă şi au început să mă întrebe în detaliu despre Dostoievski. Vorbind de una, de alta, timpul a trecut repede şi pe la opt mă şi apropiam de casa lui Alonkin. Pe servitoarea care mi-a deschis uşa, am întrebat-o cum îl cheamă pe stăpânul ei. De pe cărţile lui ştiam că prenumele îi este Feodor, dar nu-i cunoşteam patronimicul. Fedosia (acesta era numele servitoarei) m-a rugat din nou să aştept în sufragerie şi s-a dus să-şi anunţe stăpânul. Când s-a întors, m-a invitat să trec în cabinet. L-am salutat pe Feodor Mihailovici şi m-am aşezat pe vechiul meu loc, la măsuţă. Feodor Mihailovici, însă, n-a fost prea mulţumit şi mi-a propus să mă aşez la masa lui de lucru, asigurându-mă că o să-mi fie mai comod să scriu. Trebuie să recunosc că m-am simţit foarte măgulită de a lucra la masă la care fusese scrisă de curând o lucrare atât de talentată că romanul *Crimă şi pedeapsă*.

Mi-am schimbat locul, iar Feodor Mihailovici a ocupat locul meu la măsuţă. S-a interesat din nou de numele şi prenumele meu şi m-a întrebat dacă nu sunt cumva rudă cu tânărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent [4]. I-am spus că e vorba de o coincidenţă de nume. A început să mă întrebe din cine e compusă familia mea, unde am învăţat, ce m-a făcut să mă apuc de stenografie etc.

La toate întrebările am răspuns simplu, serios, aproape aspru, după cum mă asigura mai târziu Feodor Mihailovici. Hotărâsem de multă vreme că în cazul când va trebui să stenografiez pentru persoane particulare mai puţin cunoscute de mine, să stabilesc de la început numai relaţii de lucru, evitând orice familiaritate, ca să nu încerce nimeni să-mi spună vreun cuvânt deplasat. Cred că nici n-am zâmbit măcar vreodată în timpul discuţiei cu Feodor Mihailovici şi seriozitatea mea i-a plăcut foarte mult. Mi-a mărturisit mai târziu că a fost plăcut surprins de felul în care mă purtam. El se obişnuise să

întâlnească în societate nihiliste a căror purtare o observase şi îl revolta în acelaşi timp. A fost cu atât mai bucuros să descopere în mine un gen cu totul opus faţă de cel dominant al tinerelor fete de pe atunci.

Între timp, Fedosia a pregătit în sufragerie ceaiul şi ne-a adus două pahare, două chifle şi lămâie. Feodor Mihailovici mi-a oferit din nou să fumez şi m-a tratat cu pere.

La ceai discuţia a căpătat un ton şi mai sincer şi mai binevoitor. Mi s-a părut deodată că-l cunosc de multă vreme pe Dostoievski şi am încercat o plăcută senzaţie de uşurare.

Nu ştiu cum, în timpul discuţiei s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte [5]. Feodor Mihailovici s-a lăsat furat de amintiri.

— Mi-aduc aminte, spunea el, cum stăteam în piaţa Semionovskaia, în mijlocul prietenilor mei condamnaţi şi, văzând cum se fac pregătirile, ştiam că mi-au rămas de trăit doar cinci minute. Aceste minute, însă, erau pentru mine ani, zeci de ani, într-atât mi se părea că mai am mult de trăit! Ni s-au şi pus cămăşile de condamnaţi şi ne-au împărţit câte trei. Eram al optulea, în rândul al treilea. Primii trei au fost legaţi de stâlpi, după două, trei minute primele două grupuri ar fi fost împuşcate şi după asta ar fi venit rândul nostru. Cât mai voiam să trăiesc, Doamne Dumnezeule! Mi-am amintit tot trecutul, faptul că nu l-am prea folosit cum trebuie şi aş fi vrut aşa de mult să iau totul de la capăt şi să mai trăiesc mult, mult de tot... Deodată, a răsunat anularea comenzii şi am căpătat curaj. Tovarăşii mei au fost dezlegaţi de la stâlpi, aduşi înapoi şi ni s-a citit o nouă sentinţă: eu eram condamnat la patru ani muncă silnică. Nu ştiu o altă zi mai fericită! Am tot umblat prin celula mea din închisoarea Alexeevskaia şi am tot cântat, tare, atât eram de bucuros de viaţa ce mi-a fost dăruită! Mai târziu i s-a permis fratelui meu să-şi ia rămas bun de la mine şi în ajun de Crăciun am fost trimis pe drumul lung al deportării. Păstrez şi acum scrisoarea pe care am trimis-o răposatului meu frate în ziua pronunţării sentinţei. De

curând, un nepot mi-a înapoiat această scrisoare.

Povestirea lui Feodor Mihailovici m-a îngrozit. M-a uimit, însă, şi faptul că e atât de sincer cu mine, care eram aproape un copil şi pe care mă vedea în ziua aceea pentru prima dată în viaţa lui. Acest om, aparent ascuns şi aspru, îmi povestea trecutul său cu asemenea amănunte, atât de sincer şi de intim, că m-am mirat fără să vreau. Abia mai târziu, după ce i-am cunoscut situaţia familială, am înţeles cauza acestei încrederi şi sinceităţi: pe atunci Feodor Mihailovici era absolut singur şi înconjurat de oameni duşmănoşi faţă de el. Simţea prea mult nevoia de a-şi împărtăşi gândurile oamenilor la care intuia o atitudine caldă şi atentă. Sinceritatea aceasta din prima zi a cunoştinţei noastre mi-a plăcut foarte mult şi mi-a lăsat o amintire fermecătoare.

Discuţia noastră trecea de la o temă la alta, iar de lucrat tot nu începeam să lucrăm. Asta mă neliniştea: se făcea târziu şi aveam un drum lung până acasă. I-am promis mamei că am să mă întorc de la Dostoievski direct acasă şi-mi era teamă acum că o să se neliniştească. Mi-era neplăcut să-i reamintesc lui Feodor Mihailovici de scopul pentru care am venit şi m-am bucurat foarte mult când şi-a adus singur aminte şi mi-a propus să înceapă să dicteze. M-am pregătit, iar Feodor Mihailovici a început să se plimbe destul de repede prin cameră, în diagonală, de la uşă spre sobă, şi de fiecare dată când ajungea lângă sobă ciocănea în ea de două ori. În tot acest timp fuma, aruncând des ţigara neterminată într-o scrumieră aşezată la marginea mesei de scris.

După ce a dictat o bucată de vreme, Feodor Mihailovici m-a rugat să-i citesc cele scrise şi m-a oprit chiar după primele cuvinte:

— Cum adică „m-am întors din Ruletenburg“?[6] Am spus eu ceva de Ruletenburg?

---

[6] Mai tîrziu, începutul a fost transformat şi suna altfel („în sfârşit, m-am întors după o absenţă de două săptămîni. Ai noştri se aflau de trei zile la Ruletenburg“). (N. aut.)

— Da, Feodor Mihailovici, aţi dictat cuvântul acesta.

— Nu se poate!

— Fiţi amabil, există în romanul dumneavoastră un oraş care să se numească aşa?

— Da, acţiunea se petrece într-un oraş cu cazinouri, pe care l-am numit Ruletenburg.

— Atunci, dacă există, înseamnă că dumneavoastră aţi dictat sigur acest cuvânt, altfel de unde era să-l iau?

— Ai dreptate, a recunoscut Feodor Mihailovici, am încurcat eu ceva.

Am fost foarte mulţumită că neînţelegerea s-a lămurit. Cred că Feodor Mihailovici era prea cufundat în gândurile sale sau poate prea obosit şi de aici eroarea. Dealtfel, şi-a dat seama şi el de asta, deoarece mi-a spus că nu mai e în stare să dicteze şi m-a rugat să-i aduc cele dictate a doua zi la douăsprezece. I-am promis.

Ceasul a bătut ora unsprezece şi m-am pregătit să plec. Aflând că locuiesc în Peski, Feodor Mihailovici mi-a spus că n-a fost niciodată prin acea parte a oraşului şi că habar n-are pe unde se găsesc Peski. Dacă, însă, e departe, poate să-şi trimită servitoarea să mă conducă. Bineînţeles că am refuzat. Feodor Mihailovici m-a condus până la uşă şi i-a spus Fedosiei să-mi lumineze scara.

Acasă i-am povestit cu încântare mamei cât de sincer şi de bun a fost Dostoievski cu mine, dar, ca să n-o necăjesc, i-am ascuns impresia apăsătoare pe care mi-a lăsat-o această zi petrecută într-un mod atât de neobişnuit. Impresia a fost într-adevăr copleşitoare: pentru prima dată în viaţă am văzut un om inteligent, bun, dar nefericit, părăsit parcă de toţi şi în inima mea s-a cuibărit un sentiment de profundă compasiune...

Eram foarte obosită, aşa că m-am culcat, rugând să fiu trezită cât mai devreme ca să am timp să transcriu tot ce mi s-a dictat şi să-i aduc cele scrise lui Feodor Mihailovici la ora stabilită.

IV

A doua zi m-am sculat devreme şi m-am apucat imediat de lucru. Îmi dictase relativ puţin, dar am vrut să transcriu cât mai frumos şi mai citeţ şi asta mi-a luat destul timp. Oricât m-am grăbit, am întârziat totuşi cu o jumătate de oră.

Pe Feodor Mihailovici l-am găsit foarte neliniştit.

— Începusem să cred, îmi spuse el, că lucrul ţi s-a părut greu şi că n-ai să mai vii. Nu mi-am notat nici măcar adresa dumitale şi riscam să pierd tot ce-am dictat ieri.

— Îmi pare foarte rău că am întârziat atât de mult, mă scuzai eu, vă asigur, însă, că dacă ar fi fost să renunţ la lucru, v-aş fi anunţat şi v-aş fi adus paginile dictate.

— Sunt atât de neliniştit, îmi explică Feodor Mihailovici, pentru că trebuie să scriu romanul până la întâi noiembrie şi eu nu i-am elaborat nici măcar planul. Ştiu doar că trebuie să aibă cel puţin şapte coli în ediţia Stellovski.

I-am cerut amănunte şi Feodor Mihailovici mi-a explicat cum s-a lăsat prins într-o cursă de-a dreptul revoltătoare.

După moartea fratelui său mai mare, Mihail [6], Feodor Mihailovici a luat asupra sa toate datoriile rămase în urma revistei „*Vremea*“ [7], editată de acesta. Datoriile erau în poliţe şi creditorii îl agasau teribil pe Feodor Mihailovici, ameninţîndu-l că-i vor pune sub sechestru averea, iar pe el îl vor trimite la închisoarea datornicilor.

Datoriile ce nu mai sufereau amânare se ridicau la trei mii de ruble. Feodor Mihailovici a căutat bani peste tot, dar fără nici un rezultat. Când toate încercările de a se înţelege cu creditorii s-au dovedit zadarnice şi Feodor Mihailovici a ajuns la disperare, a apărut pe neaşteptate editorul F. T. Stellovski cu propunerea de a cumpăra cu trei mii de ruble dreptul de a edita opere complete în trei volume. Mai mult, Feodor Mihailovici se obliga, în contul aceleiaşi sume, să scrie şi un nou roman.

Feodor Mihailovici era într-o situaţie critică şi a acceptat toate

clauzele contractului numai ca să scape de ameninţarea privării de libertate.

Înţelegerea s-a încheiat în (vara) anul (lui) 186(5) şi Stellovski a depus imediat la notar suma respectivă. Banii aceştia au fost plătiţi a doua zi creditorilor şi astfel lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas nimic. Şi mai neplăcut a fost faptul că numai după câteva zile toţi aceşti bani s-au întors din nou la Stellovski. S-a dovedit că acesta a cumpărat pe un preţ de nimic poliţele lui Feodor Mihailovici şi că le-a protestat prin doi intermediari. Stellovski a fost un exploatator viclean şi abil al scriitorilor şi compozitorilor noştri (Pisemski, Krestovski, Glinka) [8]. Ştia să pândească momentele critice din existenţa lor şi să-i prindă în cursă. Preţul de trei mii de ruble pentru dreptul de editare era prea neînsemnat, dacă avem în vedere succesul de care se bucurau romanele lui Dostoievski. Cea mai grea clauză consta, însă, în obligaţia de a prezenta noul roman până la 1 noiembrie 1866. În cazul când Feodor Mihailovici n-ar fi predat romanul la timp, ar fi fost obligat să plătească o amendă însemnată, iar dacă n-ar fi predat romanul nici până la 1 decembrie al aceluiaşi an, ar fi pierdut drepturile asupra operelor sale, care ar fi trecut pentru totdeauna în proprietatea lui Stellovski. Era evident că ticălosul miza tocmai pe asta.

În 1866, Feodor Mihailovici era foarte ocupat cu punerea la punct a romanului *Crimă şi pedeapsă*. Cum ar mai fi putut el, un om bolnav, să mai scrie o lucrare nouă atât de vastă?

Când s-a întors la Moscova, Feodor Mihailovici era disperat din cauza imposibilităţii de a îndeplini într-o lună şi jumătate-două condiţiile contractului încheiat cu Stellovski. Prietenii lui Feodor Mihailovici — A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev [9] şi alţii, dorind să-l scoată din încurcătură, i-au propus să facă un plan al romanului. Fiecare dintre ei ar fi scris o parte a romanului şi astfel trei, patru oameni ar fi reuşit să termine romanul la timp; lui Feodor Mihailovici nu i-ar fi rămas decât să redacteze romanul şi să

şlefuiască asperităţile inevitabile în condiţiile unei asemenea munci. Feodor Mihailovici a respins propunerea: prefera să plătească amenda sau să-şi piardă drepturile literare decât să semneze o carte scrisă de altcineva[7]. Atunci prietenii l-au sfătuit pe Feodor Mihailovici să apeleze la ajutorul unui stenograf. A. P. Miliukov şi-a amintit că-l cunoaşte pe profesorul de stenografie P. M. Olhin, a trecut pe la acesta şi l-a rugat să-l viziteze pe Feodor Mihailovici, care, deşi avea mari îndoieli cu privire la reuşita unei asemenea munci, s-a hotărât totuşi să apeleze la ajutorul unui stenograf, presat de termenul apropiat.

Oricât de puţin mă pricepeam la oameni pe atunci, totuşi procedeul lui Stellovski m-a revoltat teribil.

Ni s-a adus ceaiul şi Feodor Mihailovici a început să-mi dicteze. Probabil că-i era greu să intre în atmosferă: se oprea adesea, se gândea, mă ruga să-i citesc ce dictase şi după o oră mi-a spus că e obosit şi că vrea să se odihnească.

Ca şi cu o zi înainte, am început să discutăm. Feodor Mihailovici era agitat şi trecea de la un subiect la altul. M-a întrebat din nou cum mă cheamă, ca să uite în clipa următoare. De vreo două ori mi-a oferit ţigări, deşi îi spusesem că nu fumez.

Am început să-l întreb despre scriitorii noştri şi asta l-a animat. Răspunzând la întrebările mele, scăpa parcă de gândurile sale obsedante şi începea să vorbească liniştit, chiar vesel. Câte ceva din cele spuse atunci mi-a rămas în minte.

Pe Nekrasov Feodor Mihailovici îl socotea prietenul tinereţii sale şi-i aprecia mult talentul poetic. Pe Maikov îl iubea nu numai ca pe un poet talentat, dar şi ca pe unul dintre cei mai inteligenţi şi mai fermecători oameni. Despre Turgheniev vorbea ca de un talent de prima mărime. Îi părea rău doar că, stând mult în străinătate, Turgheniev a început să înţeleagă mai puţin Rusia şi pe ruşi.

---

[7] Faptul este amintit şi de A. P. Miliukov în amintirile sale (*„Itoriceskî Vestnik“*, 1881). (N. aut.)

După o scurtă pauză ne-am apucat iar de lucru. Feodor Mihailovici a început din nou să se enerveze şi să se frământe: probabil, nu-i mergea lucrul. Îmi explic asta prin neobişnuinţa de a-şi dicta lucrarea unei persoane puţin cunoscute.

În jurul orei patru, m-am pregătit să plec, promiţând să aduc a doua zi la douăsprezece cele dictate. La despărţire, Feodor Mihailovici mi-a dat un teanc de hârtie groasă pentru corespondenţă, liniată foarte fin, pe care scria în mod obişnuit, şi mi-a arătat ce fel de margini trebuie să las.

V

Aşa a început şi a continuat colaborarea noastră. Veneam la Feodor Mihailovici în jurul orei douăsprezece şi rămâneam până la patru. În tot acest timp, îmi dicta în trei reprize câte o jumătate de oră şi mai mult, iar între dictări beam ceai şi discutăm. Am observat cu bucurie că Feodor Mihailovici începea să se deprindă cu nouă metodă de lucru şi cu fiecare vizită a mea devenea tot mai liniştit. Asta am văzut mai ales atunci când, după ce socotisem câte pagini scrise de mine fac o pagină de ediţie Stellovski, puteam să socotesc precis cât reuşea să dicteze. Numărul tot mai mare de pagini îl anima şi-l bucura mult pe Feodor Mihailovici. Mă întreba adesea: „Câte pagini am scris ieri? Dar câte avem cu totul? Ce crezi, terminăm la timp?“

În discuţiile sale amicale cu mine Feodor Mihailovici îmi dezvăluia în fiecare zi câte un aspect trist al vieţii sale. O profundă compasiune îşi făcea loc în inima mea, când îi ascultam povestirile despre împrejurările grele din viaţa lui, din care, probabil, n-a ieşit niciodată şi nici nu putea să iasă.

La început, mi s-a părut ciudat că n-am văzut în casă pe nimeni din familie. Nu ştiam din cine e compusă familia lui şi unde se găseşte în prezent. N-am întâlnit decât un membru al familiei sale, cred că în cea de a patra zi. După ce mi-am terminat lucrul, tocmai

ieşeam pe poarta casei, când m-a oprit un tânăr pe care îl mai văzusem în vestibul la prima mea vizită. De aproape, mi s-a părut şi mai urât. Avea o faţă smeadă, aproape galbenă, ochi negri cu globul galben şi dinţii îngălbeniţi de tutun.

— Nu m-aţi recunoscut? mă întrebă familiar tânărul. V-am văzut la papá. Nu vreau să intru în timp ce lucraţi, dar aş fi curios să ştiu cum devine cazul cu stenografia asta, cu atât mai mult cu cât mă apuc şi eu să studiez stenografia zilele astea. Îmi daţi voie? Şi fără nici o jenă mi-a luat servieta, a deschis-o şi a început să se uite chiar pe stradă la stenograme. M-am fâstâcit atât de mult din cauza impertinenţei lui, că nici n-am protestat.

— Curioasă chestie, mormăi el neglijent, înapoindu-mi servieta.

„Se poate oare ca un om atât de bun şi de delicat ca Feodor Mihailovici să aibă un fiu atât de prost crescut?“ m-am gândit.

Pe zi ce trecea, Feodor Mihailovici era tot mai bun şi mai prietenos cu mine. Îmi spunea adesea „golubka?“[8] (era alintarea lui preferată), „bună Anna Grigorievna“, „drăguţă“ şi eu puneam toate acestea în contul bunăvoinţei sale faţă de mine, faţă de o fată tânără, aproape un copil. Îmi era atât de plăcut să-i uşurez munca şi să văd cum convingerea mea că lucrul merge bine şi că romanul va fi gata la timp îl bucură pe Feodor Mihailovici şi-i ridică moralul! În sinea mea eram foarte mândră de faptul că nu numai îl ajut pe scriitorul meu preferat, dar că-i şi influenţez în bine starea de spirit. Toate acestea mă ridicau în propriii mei ochi.

Am încetat să mă tem de „scriitorul celebru“ şi am început să discut cu el liber şi sincer, cum aş fi făcut-o cu un unchi sau cu un vechi prieten. Îl tot întrebam pe Feodor Mihailovici despre diversele întâmplări din viaţa lui, iar el îmi satisfăcea cu plăcere curiozitatea. Îmi povestea în amănunt detenţiunea sa de opt luni în fortăreaţa Petropavlovskaia, modul în care comunicau ciocănind în perete. Îmi povestea despre viaţa lui la ocnă, despre condamnaţii care-şi

[8] Alintare, frecventă la ruşi (literal: porumbiţă).

ispăşeau pedeapsa odată cu el. Îşi amintea de străinătate, de călătoriile şi întâlnirile sale; despre rudele sale din Moscova la care ţinea foarte mult. Mi-a spus odată că a fost însurat, că soţia lui a murit în urmă cu trei ani şi mi-a arătat portretul ei. Portretul nu mi-a plăcut: răposata Dostoievskaia, după câte mi-a spus Feodor Mihailovici, a pozat fiind grav bolnavă, cu un an înainte de moarte, şi arăta îngrozitor, aproape ca o moartă. Tot atunci am aflat cu plăcere că tânărul nemanierat, care mi-a displăcut atât de mult, era fiu vitreg, copilul soţiei sale, din prima ei căsătorie cu Alexandr Ivanovici Isaev. Feodor Mihailovici mi se plângea adesea de datoriile sale, de lipsa de bani, de situaţia materială grea. Mai târziu mi-a fost dat să fiu chiar martora dificultăţilor sale materiale.[9]

Toate povestirile lui Feodor Mihailovici erau atât de triste, încât odată nu m-am putut abţine şi l-am întrebat:

— Feodor Mihailovici, de ce vă amintiţi numai de nenorociri? Mai bine mi-aţi povesti cum aţi fost fericit.

— Fericit? N-am fost niciodată fericit, cel puţin nu aşa cum am visat întotdeauna. Acum câteva zile i-am scris prietenului meu baronul Vrangel că, în ciuda tuturor necazurilor de care am avut parte, tot mai sper să încep o viaţă nouă şi fericită.

Cât de greu mi-era să aud asta! Părea ciudat că la anii lui, deloc

---

[9] Odată, venind la lucru, am văzut că lipseşte una din minunatele vaze chinezeşti, pe care Feodor Mihailovici le primise în dar de la prietenii săi din Siberia. L-am întrebat: „Vai de mine, s-a spart vaza?“ „Nu, nu s-a spart, mi-a răspuns Feodor Mihailovici, a fost amanetată. Mi-au trebuit urgent douăzeci şi cinci de ruble şi am fost nevoit să amanetez vaza.“ După vreo trei zile, cealaltă vază a avut aceeaşi soartă.

Într-o altă zi, după ce am terminat de stenografiat, trecând prin sufragerie, am văzut pe masa pregătită pentru prânz o lingură de lemn şi i-am spus, râzând, lui Feodor Mihailovici, care mă conducea: „Ştiu ce-o să mâncaţi astăzi — caşă de hrişcă“. „De unde ştii?“ „După lingură. Se spune că e mai gustoasă când o mănânci cu o lingură de lemn“. „Ei bine, n-ai ghicit: am avut nevoie de bani şi am fost nevoit să amanetez lingurile de argint. Pentru un serviciu incomplet se dă mult mai puţin decît pentru unul complet, aşa că a trebuit să o dau şi pe a mea“. Feodor Mihailovici se referea întotdeauna cu umor la greutăţile sale materiale. (N. aut.)

puţini, acest om talentat şi bun n-a găsit încă fericirea dorită şi nu putea decât să viseze la ea.

Odată Feodor Mihailovici mi-a povestit cu lux de amănunte cum i-a cerut mâna Annei Vasilievna Korvin-Krukovskaia [10], cât a fost de bucuros când a primit acordul acestei fete inteligente, bune şi talentate, şi cât i-a fost de greu să renunţe, conştient fiind că din cauza convingerilor lor opuse, fericirea lor e imposibilă.

Într-o zi, când era deosebit de agitat, Feodor Mihailovici mi-a spus că se află într-un moment de răscruce, deschizându-i-se trei căi: fie să plece în Orient, la Constantinopol şi Ierusalim şi, poate, să rămână acolo pentru totdeauna; fie să plece în străinătate, să joace ruletă şi să se lase prins în vârtejul jocului care-l captiva atât; fie, în fine, să se însoare pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea şi bucuria în viaţa de familie. Rezolvarea acestor probleme, care trebuia să-i schimbe radical viaţa, îl frământa foarte mult pe Feodor Mihailovici şi, văzând atitudinea mea prietenoasă, m-a întrebat ce l-aş sfătui.

Recunosc că o asemenea întrebare m-a pus în dificultate, întrucât şi dorinţa de a pleca în Orient[10], ca şi cea de a deveni jucător, îmi apăreau neclare şi oarecum fantastice; gândindu-mă că printre cunoscuţii şi rudele mele sunt familii fericite, l-am sfătuit să se căsătorească pentru a doua oară şi să-şi caute fericirea în viaţa de familie.

— Aşa crezi dumneata, m-a întrebat Feodor Mihailovici, că mai pot încă să mă căsătoresc? Şi c-o să se găsească cineva care să se mărite cu mine? Şi atunci ce soţie să-mi aleg — deşteaptă sau bună?

— Deşteaptă, desigur.

— Ei, nu, dacă e să-mi aleg, o să-mi aleg o soţie bună, care să mă

---

[10] Faptul că Feodor Mihailovici intenţiona *serios* să plece în Orient este dovedit şi de scrisoarea de recomandare, găsită printre hârtiile sale, adresată lui A. S. Engelgardt (reprezentantul misiunii imperiale ruse la Constantinopol) şi care i-a fost dată de E. P. Kovalevski [11], preşedintele de atunci al Fondului literar. Scrisoarea este datată 3 iunie 186(3). (N. aut.)

preţuiască şi să mă iubească.

Fiindcă venise vorba de posibila sa căsătorie, Feodor Mihailovici m-a întrebat de ce nu mă mărit. I-am răspuns că aveam doi pretendenţi, că amândoi erau nişte oameni minunaţi, pe care îi respect foarte mult, dar nu iubesc pe nici unul şi că aş vrea să mă mărit din dragoste.

— Neapărat din dragoste, m-a susţinut cu căldură Feodor Mihailovici, pentru o căsătorie fericită numai respectul nu este suficient!

VI

Odată, pe la mijlocul lui octombrie, în timp ce lucram, a apărut în uşa cabinetului A. N. Maikov. Îi văzusem portretele, aşa că l-am recunoscut imediat.

— Ce viaţă patriarhală duceţi voi, îi spuse în glumă lui Feodor Mihailovici, uşa spre scară e deschisă, servitoarea nu-i pe nicăieri, poţi să iei totul din casă.

Feodor Mihailovici s-a bucurat vădit de venirea lui Maikov. S-a grăbit să ne facă cunoştinţă, numindu-mă „sârguincioasa mea colaboratoare“, ceea ce mi-a făcut multă plăcere. Auzind cum mă cheamă, Apollon Nikolaevici m-a întrebat dacă nu sunt cumva rudă cu scriitorul Snitkin, decedat de curând (era o întrebare obişnuită ori de câte ori mă întâlneam cu scriitori) şi pe urmă s-a grăbit să ne lase să lucrăm mai departe. Ne-am propus să facem o pauză şi Feodor Mihailovici l-a condus pe Maikov în camera vecină. Au vorbit cam vreo douăzeci de minute, timp în care am transcris ce-mi dictase.

Maikov s-a întors în cabinet ca să-şi ia rămas bun de la mine şi l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi dicteze ceva. Pe vremea aceea stenografia era o noutate şi interesa pe toată lumea. Feodor Mihailovici i-a satisfăcut dorinţa şi mi-a dictat o jumătate de pagină de roman. Am citit imediat, cu voce tare, cele scrise. Maikov privea cu atenţie stenograma, repetând mereu:

— Ei, da, nu pricep nimic!

Apollon Nikolaevici mi-a plăcut foarte mult. Îl admirăm şi înainte ca poet, iar laudele lui Feodor Mihailovici, care spunea despre el că e un om bun, fermecător, mi-au întărit şi mai mult plăcuta impresie.

Cu cât trecea timpul, cu atât Feodor Mihailovici era mai captivat de lucru. Acum nu-mi mai dicta ceea ce compunea în prezenţa mea, ci după însemnările pe care le făcea noaptea. Uneori, scria atât de mult, încât trebuia să stau după miezul nopţii ca să transcriu cele dictate peste zi. În schimb, cu ce triumf îi anunţam a doua zi noul număr de pagini! Ce plăcere-mi făcea să văd zâmbetul vesel al lui Feodor Mihailovici drept răspuns la asigurarea mea că lucrul merge bine şi că, fără îndoială, va fi terminat la timp.

Am intrat amândoi în viaţa eroilor noului roman şi pentru mine, ca şi pentru Feodor Mihailovici, au apărut favoriţi şi antipatici. Simpatiile mele erau de partea bunicii, care şi-a pierdut averea, şi a lui mister Astley, iar dispreţul se răsfrângea asupra Polinei şi a eroului romanului, căruia nu-i puteam ierta laşitatea şi patimă pentru joc. Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului“ şi spunea că multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuşi. [12] Îmi spunea că poţi să ai un caracter foarte tare, s-o demonstrezi cu toată viaţa ta, şi totuşi să nu-ţi poţi înfrânge patima pentru ruletă.

Adesea mă miram de curajul cu care-mi exprimam opiniile despre roman, dar încă şi mai mult de bunăvoinţa cu care talentatul scriitor asculta observaţiile şi judecăţile mele aproape copilăreşti. În cele trei săptămâni ale muncii noastre comune, toate vechile mele interese au trecut pe planul al doilea. Cu acordul lui Olhin n-am mai frecventat lecţiile de stenografie, pe cunoscuţi îi vedeam rar şi m-am concentrat toată asupra lucrului şi a acelor discuţii interesante în cel mai înalt grad pe care le purtăm în clipele de răgaz. Fără să vreau, îl comparam pe Feodor Mihailovici cu acei tineri pe care se întâmpla să-i întâlnesc în cercul meu. Cât de searbăde şi de stupide îmi păreau

discuţiile lor în comparaţie cu vederile întotdeauna noi şi originale ale scriitorului meu preferat.

După ce plecăm de la el, sub influenţa atâtor idei noi pentru mine, mă plictiseam acasă şi nu trăiam decât în aşteptarea întâlnirii de a doua zi cu Feodor Mihailovici. Vedeam cu tristeţe că munca se apropie de sfârşit şi că, prin urmare, întâlnirile noastre trebuie să ia sfârşit. Şi cât am fost de mirată şi de încântată, când Feodor Mihailovici şi-a exprimat aceeaşi îngrijorare.

— Ştii, Anna Grigorievna[11], la ce mă gândesc? Uite, noi doi ne-am apropiat atât de mult, ne întâlnim atât de amical în fiecare zi, ne-am obişnuit atât de mult cu discuţiile noastre aprinse, şi oare acum, când romanul va fi gata, toate acestea se vor termina? Zău că-mi pare rău! O să-mi lipseşti foarte mult. Unde am să pot să te văd?

— Ei, Feodor Mihailovici, i-am răspuns eu, fâstâcită, şi munte cu munte se întâlneşte, darmite om cu om!

— Dar unde, totuşi?

— Undeva în societate, la teatru, la concert...!

— Ştii doar că în societate şi la teatre mă duc foarte rar. Şi ce întâlniri mai sunt astea, când uneori nu poţi să schimbi o vorbă? De ce nu m-ai invita la dumneata, în familia dumitale?

— Vă rog să veniţi, o să ne bucurăm mult. Mi-e teamă doar că mama şi cu mine o să vă părem nişte interlocutoare neinteresante.

— Şi când am să vă pot vizita?

— O să ne înţelegem, când vom termina lucrul, îi spusei eu, deocamdată principalul e să terminăm romanul.

Se apropia 1 noiembrie, data când trebuia să fie predat romanul lui Stellovski şi Feodor Mihailovici a început să se teamă că acesta să nu recurgă la vreun vicleşug şi, ca să pună mâna pe despăgubire, să refuze sub un pretext oarecare manuscrisul. Îl linişteam cât mă pricepeam pe Feodor Mihailovici şi i-am promis să mă interesez ce

[11] Abia spre sfîrşitul lunii Feodor Mihailovici mi-a memorat numele; până atunci îl tot uita şi mă tot întreba cum mă cheamă. (N. aut.)

trebuie să întreprindă dacă temerile sale se adeveresc. În aceeaşi seară, am rugat-o pe mama să se ducă la un avocat pe care-l cunoşteam. Acesta m-a sfătuit ca manuscrisul să fie predat fie notarului, fie comisarului de poliţie al secţiei unde locuieşte Stellovski, dar, evident, sub semnătura unei persoane oficiale. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de judecătorul de pace Freiman (fratele unui coleg de şcoală), căruia i s-a adresat Feodor Mihailovici.

VII

Pe douăzeci şi nouă octombrie a avut loc ultima dictare. Romanul *Jucătorul* era terminat. De la 4 până la 29 octombrie, adică în decurs de douăzeci şi şase de zile, Feodor Mihailovici a scris un roman de şapte coli, pe două coloane, format mare, ceea ce echivala cu zece coli obişnuite. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit şi mi-a spus că, după ce-i va preda lui Stellovski în condiţii bune manuscrisul, vrea să-şi invite prietenii (Maikov, Miliukov şi alţii) la un restaurant şi că mă invită şi pe mine să particip la sărbătorire.

— Ai fost vreodată la vreun local? m-a întrebat el.

— Nu, niciodată.

— Dar la masa mea ai să vii? Aş vrea să beau în sănătatea scumpei mele colaboratoare! Fără ajutorul dumitale n-aş fi terminat romanul la timp. Aşadar, ai să vii?

I-am răspuns că am să-i cer părerea mamei; în sinea mea, însă, hotărâsem să nu mă duc. Cu timiditatea mea aş fi părut plictisitoare şi aş fi stricat veselia generală.

A doua zi, pe 30 octombrie, i-am adus lui Feodor Mihailovici transcrierea dictării din ajun. M-a primit deosebit de amabil şi chiar a roşit când am intrat. Ca de obicei, am numărat paginile transcrise şi ne-am bucurat că sunt atât de multe, mai multe decât ne-am fi aşteptat. Feodor Mihailovici mi-a spus că în ziua aceea va reciti romanul, va face unele corecturi şi că în dimineaţa următoare îl va duce lui Stellovski. Tot atunci mi-a dat şi cele cincizeci de ruble

cuvenite, mi-a strâns mâna cu putere şi mi-a mulţumit fierbinte pentru colaborare.

Ştiam că 30 octombrie e ziua de naştere a lui Feodor Mihailovici şi de aceea m-am hotărât să-mi schimb obişnuita mea rochie, de pânză, neagră, cu una de mătase, mov. Feodor Mihailovici, care mă văzuse întotdeauna „în doliu“, a fost măgulit de atenţia mea, mi-a spus că-mi stă foarte bine în mov şi că în rochie lungă par mai înaltă şi mai zveltă. Îmi făcea mare plăcere să-i ascult laudele, dar plăcerea mea a fost tulburată de vizita văduvei fratelui lui Feodor Mihailovici, Emilia Feodorovna, venită să-l felicite cu ocazia zilei de naştere. Feodor Mihailovici ne-a făcut cunoştinţă şi i-a explicat cumnatei sale că, mulţumită ajutorului pe care i l-am dat, a reuşit să-şi termine romanul la timp şi să scape astfel de nenorocirea care-l ameninţa. În ciuda acestor cuvinte, Emilia Feodorovna a avut faţă de mine o atitudine rece şi arogantă, ceea ce m-a mirat şi m-a jignit. Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut tonul lipsit de amabilitate al cumnatei sale şi a început să se poarte cu mine şi mai amabil şi mai prietenos. Mi-a propus să arunc o privire asupra unei cărţi recent apărute, a luat-o pe Emilia Feodorovna deoparte şi a început să-i arate nu ştiu ce hârtii.

A intrat Apollon Nikolaevici Maikov. M-a salutat, dar, probabil, nu m-a recunoscut. Apoi l-a întrebat pe Feodor Mihailovici cum îi merge romanul. Feodor Mihailovici, ocupat cu cumnata sa, probabil că nu l-a auzit şi nu i-a răspuns nimic. Atunci m-am hotărât să răspund eu în locul lui Feodor Mihailovici şi i-am spus că romanul a fost terminat încă în ajun şi că i-am adus chiar acum ultimul capitol transcris. Maikov s-a apropiat repede de mine, mi-a întins mâna şi s-a scuzat că nu m-a recunoscut. A explicat-o prin miopia lui, ca şi prin faptul că în rochie neagră îi părusem mai scundă.

A început să mă întrebe despre roman şi s-a interesat care e părerea mea. I-am vorbit cu entuziasm despre lucrarea această nouă, pe care am îndrăgit-o atât de mult: i-am spus că romanul are câteva personaje neobişnuit de vii şi de reuşite (bunica, mister Astley şi generalul îndrăgostit). Am vorbit cam vreo douăzeci de minute şi mi-

era atât de uşor să discut cu acest om amabil şi bun. Emilia Feodorovna a fost mirată şi chiar oarecum şocată de atenţia pe care mi-o acorda Maikov, dar nu şi-a schimbat tonul rece, socotind, probabil, că e sub demnitatea ei să acorde atenţie unei... stenografe.

Maikov a plecat repede. I-am urmat exemplul, nedorind să mai suport aroganţa Emiliei Feodorovna. Feodor Mihailovici a căutat să mă convingă să rămân şi a încercat în fel şi chip să atenueze lipsa de delicateţe a cumnatei sale. M-a condus până în vestibul şi mi-a amintit promisiunea de a-l invita la noi. Am confirmat invitaţia.

— Şi când pot să vin? Mâine?

— Nu, mâine n-am să fiu acasă: sunt invitată la o colegă de liceu.

— Poimâine?

— Poimâine am lecţie de stenografie.

— Atunci, pe doi noiembrie?

— Doi e miercuri şi mă duc la teatru.

— Doamne! Dar ai program în fiecare zi! Ştii, Anna Grigorievna, impresia mea e că o spui special. Pur şi simplu nu vrei să te vizitez. Spune-mi adevărul!

— Dar nu e de loc aşa! O să fim foarte bucuroase să vă vedem la noi. Veniţi pe trei noiembrie, joi, seara, pe la şapte.

— Tocmai joi? Aşa târziu? O să-mi fie atât de dor de dumneata!

Bineînţeles că am luat vorbele astea drept o glumă amabilă.

VIII

Şi aşa, zilele mele fericite au trecut ca să înceapă cele plicticoase. În luna din urmă m-am obişnuit atât de mult să mă grăbesc cu bucurie la lucru, la întâlnirile atât de plăcute cu Feodor Mihailovici, să am cu el discuţiile acelea animate, încât toate acestea au devenit pentru mine o necesitate. Toate preocupările mele de mai înainte nu mai mă atrăgeau cu nimic şi-mi păreau serbede şi inutile. Chiar şi vizita promisă de Feodor Mihailovici nu numai că nu mă bucura, dar mă şi apăsa. Înţelegeam că nici buna mea mamă şi nici eu nu putem

fi nişte interlocutoare interesante pentru un om atât de inteligent şi de talentat. Dacă până acum discuţiile mele cu Feodor Mihailovici erau animate, asta se întâmpla (credeam eu) doar pentru că se purtau în jurul unui lucru care ne interesa pe amândoi. Acum însă, Feodor Mihailovici va veni la noi ca un musafir pe care va trebui neapărat să-l „amuzăm". Am început să inventez teme de discuţie şi mă chinuia gândul că impresia drumului obositor până la periferia noastră şi a unei seri plicticoase vor şterge din sufletul lui Feodor Mihailovici, un om extrem de impresionabil, amintirea fostelor noastre întâlniri şi că el va regreta că s-a invitat la nişte oameni atât de plicticoşi. Visând să-l văd pe Feodor Mihailovici, eram totuşi gata să doresc ca el să uite de vizita promisă.

Fiind o fire foarte activă, am căutat să fiu ocupată şi să-mi spulber gândurile triste, mai bine zis neliniştite: am fost la o prietenă, iar în seara următoare m-am dus la lecţiile de stenografie. Olhin m-a întâmpinat cu felicitări pentru modul în care am lucrat. Feodor Mihailovici îi scrisese despre asta şi-i mulţumise pentru stenografa recomandată, cu ajutorul căreia a putut să-şi termine la timp romanul. Feodor Mihailovici a adăugat că noul mod de lucru îi pare comod şi că socoteşte că va recurge la el şi de acum încolo.

Joi, 3 noiembrie, am început de dimineaţă să fac pregătiri pentru întâmpinarea lui Feodor Mihailovici: m-am dus să cumpăr pere din cele care-i plăceau şi dulciurile cu care mă servise uneori. Toată ziua am fost neliniştită, iar spre ora şapte emoţia mea a devenit maximă. Ceasul, însă, a bătut şapte şi jumătate, opt, iar el tot nu venea şi am crezut că s-a răzgândit sau că a uitat de promisiune. La opt şi jumătate, însă, a răsunat mult aşteptata sonerie. M-am grăbit să ies în întâmpinarea lui Feodor Mihailovici şi l-am întrebat:

— Cum de m-aţi găsit, Feodor Mihailovici?

— Ei, asta e bună, îmi răspunse el amical, o spui pe un ton de parcă ai fi nemulţumită că te-am găsit. Şi te caut de la şapte, am colindat toate împrejurimile şi am întrebat pe toată lumea. Toţi ştiu că pe aici pe undeva există strada Kostromskaia, dar nimeni nu ştie

cum s-o nimereşti. Noroc că s-a găsit un om de treabă care s-a urcat pe capră lângă vizitiu şi i-a arătat pe unde să meargă.

A intrat mama şi m-am grăbit să i-l prezint pe Feodor Mihailovici. Galant, acesta i-a sărutat mâna şi i-a spus că-mi este foarte obligat pentru ajutorul pe care i l-am dat. Mama a început să toarne ceaiul, iar Feodor Mihailovici îmi povestea între timp cât zbucium i-a pricinuit predarea manuscrisului lui Stellovski. După cum prevăzuserăm, Stellovski a recurs la un vicleşug: a plecat în provincie şi servitorul a anunţat că nu se ştie când se va întoarce. Atunci, Feodor Mihailovici s-a dus la birourile editurii lui Stellovski şi a încercat să înmâneze manuscrisul şefului de birou, acesta, însă, a refuzat categoric, spunând că nu e împuternicit de patron. Feodor Mihailovici a întârziat la notar, iar la secţia de poliţie nu era nimeni dintre şefi şi Feodor Mihailovici a fost rugat să treacă spre seară. Toată ziua a petrecut-o într-o mare nelinişte şi abia la zece seara a reuşit să-şi predea manuscrisul la cancelaria secţiei de poliţie şi să primească o chitanţă de la comisar.

Am început să bem ceaiul şi să discutăm la fel de vesel şi de firesc ca totdeauna. A trebuit să renunţ la temele pe care le inventasem, atât de multe şi de interesante au fost cele noi. Feodor Mihailovici a fermecat-o cu totul pe mama, la început oarecum intimidată de vizita „celebrului“ scriitor. Feodor Mihailovici ştia să fie fermecător şi mai târziu mi-a fost dat să văd cum chiar unii oameni porniţi împotriva lui erau cuceriţi de el.

Feodor Mihailovici mi-a spus, printre altele, că vrea să se odihnească timp de o săptămână şi pe urmă să se apuce de ultima parte a romanului *Crimă şi pedeapsă*.

— Aş vrea să apelez la ajutorul dumitale, buna mea Anna Grigorievna. Mi-e atât de uşor să lucrez cu dumneata. Am să dictez şi de acum încolo şi sper că n-ai să refuzi să colaborezi cu mine.

— V-aş ajuta cu plăcere, îi răspunsei eu, dar nu ştiu ce-o să spună Olhin. Poate că pentru o viitoare lucrare s-a gândit la vreun alt elev sau elevă.

— Dar m-am obişnuit cu maniera dumitale de lucru şi sunt cu totul mulţumit de ea. Ar fi şi ciudat ca Olhin să-mi recomande un alt stenograf cu care, poate, nici nu m-aş înţelege. Dealtfel, poate că dumneata însăţi nu mai vrei să lucrezi cu mine? În cazul acesta, sigur, nu mai insist...

Era vădit necăjit. Am căutat să-l liniştesc, i-am spus că, probabil, Olhin nu va avea nimic împotriva acestui nou angajament, dar că e de datoria mea să-l întreb.

Pe la unsprezece, Feodor Mihailovici s-a ridicat să plece şi m-a pus să-i promit că am să vorbesc cu Olhin chiar la prima lecţie şi că am să-i scriu despre asta. Ne-am despărţit în modul cel mai prietenesc şi m-am întors în sufragerie încântată de discuţia noastră atât de vie. N-au trecut, însă, nici zece minute şi a venit servitoarea care ne-a povestit că vizitiului care îl adusese pe Feodor Mihailovici cineva i-a furat, pe întuneric, perna din sanie. Vizitiul era disperat şi numai promisiunea lui Feodor Mihailovici că-l va despăgubi a putut să-l liniştească.

Eram atât de tânără, că întâmplarea aceasta m-a tulburat mult: m-am gândit că va influenţa atitudinea lui Feodor Mihailovici faţă de noi şi că n-o să mai vrea să mai vină aşa de departe, unde poate fi jefuit cum i-a fost jefuit vizitiul. Îmi venea să plâng de ciudă că impresia unei seri petrecute atât de plăcut se va destrăma din cauza unei întâmplări stupide.

IX

A doua zi după vizita lui Feodor Mihailovici, m-am dus la sora mea Maria Grigorievna Svatkovskaia, unde am rămas până seara, şi i-am povestit ei şi soţului ei, Pavel Grigorievici, despre munca mea la Dostoievski. Lucrând ziua la Feodor Mihailovici, iar seara transcriind cele dictate, n-am putut să mă văd cu Maşa decât în fugă şi s-au adunat multe care meritau a fi povestite. Soră-mea m-a ascultat cu atenţie, întrerupându-mă mereu şi întrebându-mă amănunţit despre

tot şi, văzând cât eram de agitată, mi-a spus la plecare:

— Degeaba, Netocika, te-ai aprins aşa tare după Dostoievski. Ştii bine că visele tale sunt nerealizabile, şi slavă Domnului că sunt aşa, dacă e un om atât de bolnav şi de împovărat de familie şi de datorii.

I-am replicat cu patimă că nu sunt „aprinsă“ deloc după Dostoievski, că n-am nici un fel de „vise“, că am fost pur şi simplu bucuroasă să discut cu un om inteligent şi talentat şi că-i sunt recunoscătoare pentru bunătatea lui şi pentru atenţia pe care mi-a acordat-o.

Totuşi cuvintele surorii mele m-au tulburat şi, după ce m-am întors acasă m-am întrebat dacă nu cumva soră-mea Maşa are dreptate, dacă nu m-am „aprins“ cu adevărat după Feodor Mihailovici? Aceasta să fie oare dragostea, un sentiment pe care nu l-am trăit niciodată? Ce vis nebun, dacă lucrurile stau într-adevăr aşa. Se poate... Şi dacă este într-adevăr dragoste, atunci ce să fac? Poate că e mai bine să refuz, sub un pretext onorabil, lucrul care mi-a fost propus, să nu-l mai văd de acum încolo, să nu mă mai gândesc la el, să caut să-l uit puţin câte puţin şi, lăsându-mă prinsă de vreo preocupare oarecare, să-mi regăsesc liniştea sufletească, pe care am preţuit-o întotdeauna atât de mult. Dar e posibil ca Maşa să şi greşească şi să nu fie nici un pericol care să-mi ameninţe inima. De ce să mă lipsesc în cazul acesta şi de munca de stenografă, la care am visat atât de mult, şi de acele discuţii plăcute şi interesante care o însoţeau?

În afară de asta, îmi părea teribil de rău să-l las pe Feodor Mihailovici fără ajutorul unui stenograf, odată ce-i este necesar, cu atât mai mult cu cât printre elevii lui Olhin (în afară de doi, care aveau deja o muncă permanentă) nu ştiam pe nimeni care ar fi putut să mă înlocuiască şi în privinţa vitezei scrisului, şi în privinţa punctualităţii remiterii celor dictate.

Toate acestea mă frământau şi mă simţeam tare neliniştită.

A venit şi duminica de 6 noiembrie. Mă pregăteam să mă duc să-mi felicit naşa cu prilejul onomasticii. Nu eram prea apropiate şi n-o

vizitam decât la zile festive, în ziua aceea erau aşteptaţi mulţi oaspeţi şi mă gândeam că am să mă mai eliberez de starea aceea apăsătoare care nu mă părăsea în zilele din urmă. Stătea departe, dincolo de podul Alarcin, şi intenţionam să plec pe lumină. Cât am aşteptat birja după care trimisesem, m-am aşezat la pian şi am început să cânt, din pricina asta n-am auzit soneria. Nişte paşi mi-au atras atenţia, m-am întors şi spre marea mea mirare şi bucurie l-am văzut intrând pe Feodor Mihailovici. Părea timid şi oarecum fâstâcit. M-am dus în întâmpinarea lui.

— Ştii, Anna Grigorievna, ce-am făcut? spuse Feodor Mihailovici, strângându-mi cu putere mâna. În ultimele zile nu-mi găseam locul, iar azi, de dimineaţă, m-am tot gândit: să mă duc, să nu mă duc la dumneata? Se cuvine, nu se cuvine? N-o să vi se pară cumva, dumitale şi mamei dumitale, ciudată o vizită atât de familiară: abia fusesem joi şi iată-mă şi duminică! M-am hotărât să nu vin la dumneavoastră pentru nimic în lume şi totuşi, după cum vezi, am venit!

— Lăsaţi asta, Feodor Mihailovici! Mama şi cu mine vom fi întotdeauna bucuroase să vă vedem la noi!

În ciuda asigurărilor mele, discuţia nu se lega. N-am putut să-mi înving starea de nelinişte şi nu făceam decât să răspund la întrebările lui Feodor Mihailovici, iar eu însămi nu întrebam aproape nimic. Mai era un lucru care mă tulbura. Salonul nostru cel mare, în care stăteam, nu se încălzise încă şi era foarte frig. Feodor Mihailovici a observat.

— Ce rece e la dumneavoastră şi cât eşti şi dumneata astăzi de rece! îmi spuse el şi, văzând că sunt îmbrăcată într-o rochie de mătase gri-deschis, mă întrebă unde mă pregătisem să mă duc.

Aflând că trebuie să mă duc la naşa mea, Feodor Mihailovici îmi spuse că nu vrea să mă reţină şi-mi propuse să mă conducă cu trăsura lui, dacă tot aveam un drum comun. Am fost de acord şi am plecat. La o cotitură mai bruscă, Feodor Mihailovici a vrut să mă ţină de talie. Eu, însă, care, ca toate fetele din anii şaizeci, eram împotriva

tuturor gesturilor de atenţie, ca sărutatul mâinii, ţinerea de talie etc., îi spusei:

— Vă rog să nu vă alarmaţi, n-am să cad!

Cred că Feodor Mihailovici s-a supărat şi mi-a spus:

— Ce-aş mai vrea să cazi chiar acum din sanie!

Am izbucnit în râs şi pacea a fost încheiată: tot restul drumului am pălăvrăgit vesel şi dispoziţia mea tristă s-a risipit cu totul. Luându-şi rămas bun de la mine, Feodor Mihailovici mi-a strâns cu putere mâna şi m-a făcut să-mi dau cuvântul că am să vin peste două zile la el ca să ne înţelegem în privinţa lucrului la *Crimă şi pedeapsă*.

X

Opt noiembrie 1866 este una din zilele memorabile ale vieţii mele: a fost ziua în care Feodor Mihailovici mi-a spus că mă iubeşte şi mi-a cerut să-i fiu soţie. De atunci, a trecut o jumătate de secol, dar toate amănuntele acelei zile sunt atât de limpezi în amintirea mea, de parcă totul s-ar fi întâmplat cu o lună în urmă.

Era o zi geroasă şi senină. M-am dus la Feodor Mihailovici pe jos şi din cauza asta am întârziat o jumătate de oră. Probabil că mă aştepta de multă vreme, pentru că de cum îmi auzi vocea apăru imediat în vestibul.

— În fine, ai venit! îmi spuse el cu bucurie şi începu să mă ajute să-mi desfac gluga şi să-mi scot paltonul. Am intrat împreună în cabinet. De data aceasta era multă lumină acolo şi am observat cu uimire că Feodor Mihailovici e emoţionat. Era agitat, aproape exaltat şi asta îl întinerea mult.

— Cât sunt de bucuros că ai venit, începu Feodor Mihailovici, mi-a fost tare teamă c-ai să-ţi uiţi promisiunea.

— Ce v-a făcut să credeţi? Mi-am respectat întotdeauna cuvântul.

— Iartă-mă, te rog. Ştiu că-ţi respecţi cuvântul. Sunt atât de bucuros că te văd din nou!

— Şi eu sunt bucuroasă că vă văd, Feodor Mihailovici şi încă atât

de vesel. Vreo veste plăcută?

— Da! Azi-noapte am avut un vis minunat!

— Asta e tot? şi izbucnii în râs.

— Te rog să nu râzi. Dau o mare importanţă viselor. Visele mele sunt întotdeauna prevestitoare. Când îl visez pe răposatul meu frate Mişa şi mai ales când îl visez pe tata, ştiu că mă paşte o nenorocire.

— Nu vreţi să-mi povestiţi visul?

— Vezi lada asta mare de palisandru? E un cadou pe care l-am primit de la un prieten din Siberia, Ciokan Valihanov [13], şi ţin foarte mult la ea. Acolo îmi păstrez manuscrisele, scrisorile şi lucrurile de care mă leagă amintiri dragi. Ei bine, am visat că stau în faţa lăzii şi-mi răsfoiesc hârtiile. Deodată, printre ele sclipeşte o steluţă luminoasă. Continui să răsfoiesc hârtiile, iar steluţa ba apare, ba dispare. Asta m-a intrigat, am început să caut cu grijă printre hârtii, şi găsesc între ele un briliant minuscul, dar plin de lumină şi de strălucire.

— Şi ce-aţi făcut cu briliantul?

— Ei, asta e că nu ţin minte! Am început să visez altceva şi nu mai ştiu ce s-a făcut cu el. Dar era un vis bun!

— După câte ştiu, visele trebuie interpretate pe invers, îi spusei eu şi-mi regretai pe loc vorbele. Figura lui Feodor Mihailovici s-a schimbat imediat, s-a stins parcă.

— Crezi, prin urmare, că nu e vorba de o bucurie? Că nu e decât o speranţă deşartă? exclamă el trist.

— Nu mă pricep să dezleg visele şi nici nu cred în ele, i-am răspuns eu.

Îmi părea foarte rău că Feodor Mihailovici s-a întristat brusc şi am căutat să-l amuz. La întrebarea lui ce fel de vise am, am încercat să-l mai înveselesc.

— Cel mai adesea o visez pe fosta directoare a liceului, o doamnă măreaţă, cu nişte bucle demodate pe tâmple, şi de fiecare dată mă ceartă pentru ceva. Mai visez şi un motan roşcovan, care a sărit odată pe mine de pe gardul grădinii şi m-a speriat teribil.

— Ce copil eşti... repeta Feodor Mihailovici, râzând şi privindumă cu duioşie, şi ce vise ai... Ei, ia spune-mi, te-ai distrat bine la onomastica naşei?

— Foarte bine. După masă, cei mai în vârstă s-au aşezat să joace cărţi, iar noi, tineretul, ne-am strâns în cabinetul gazdei şi toată seară am ţinut-o într-o pălăvrăgeală amuzantă. Au fost doi studenţi foarte veseli şi foarte drăguţi.

Feodor Mihailovici s-a înnegurat din nou. M-a uluit cât de repede se schimba starea lui de spirit în ziua aceea. Nu ştiam prea multe despre epilepsie, m-am gândit că această dispoziţie schimbătoare ar putea să preceadă o criză şi mi s-a făcut teamă...

Ne obişnuisem ca atunci când veneam să stenografiez, Feodor Mihailovici să-mi povestească ce a făcut şi pe unde a fost în timpul cât nu ne-am văzut. M-am grăbit să-l întreb cu ce s-a ocupat în ultimele zile.

— M-am gândit la un nou roman, îmi răspunse el.

— Da? Un roman interesant?

— Pentru mine e foarte interesant, atâta doar că nu ştiu ce să fac cu finalul. E vorba de psihologia unei fete tinere. Dacă aş fi fost la Moscova aş fi întrebat-o pe Sonecika, nepoata mea [14]; aşa, însă, am să apelez la ajutorul dumitale.

M-am pregătit cu mândrie să-l „ajut "pe talentatul scriitor.

— Cine e eroul romanului dumneavoastră?

— Un artist, un om nu prea tânăr, într-un cuvânt, de vârsta mea.

— Povestiţi-mi, povestiţi-mi, vă rog foarte mult.

Şi drept răspuns la rugămintea mea a desfăşurat o improvizaţie strălucită. N-am mai auzit niciodată, nici înainte, nici după, o povestire atât de inspirată. Cu cât povestea mai mult, cu atât mi se părea că Feodor Mihailovici îşi relatează propria lui viaţă, schimbând doar personajele şi împrejurările. Ceea ce-mi spunea acum îmi povestise şi înainte, dar fragmentar. De data aceasta povestirea amănunţită şi consecventă mi-a lămurit multe lucruri privind raporturile pe care le-a avut cu răposata lui soţie şi cu rudele lui.

În noul roman era vorba de aceeaşi copilărie aspră, pierderea timpurie a părintelui iubit, nişte împrejurări dramatice (o boală grea), care l-au rupt pe artist pentru zece ani de viaţa şi de arta lui preferată. Era aici şi reîntoarcerea la viaţă (însănătoşirea artistului), întâlnirea cu femeia de care s-a îndrăgostit, suferinţa prin care a trecut în urma acestei iubiri, moartea soţiei şi a oamenilor apropiaţi (a surorii preferate), sărăcie, datorii...

Starea sufletească a eroului, singurătatea lui, deziluziile pe care i le-au provocat oamenii apropiaţi, dorinţa de a începe o viaţă nouă, necesitatea de a iubi, dorinţa pătimaşă de a-şi găsi din nou fericirea, toate acestea mi le-a zugrăvit atât de viu şi cu atâta talent, încât era evident că fuseseră trăite de autor şi că nu erau doar rod al fanteziei sale de scriitor.

Pentru zugrăvirea eroului său Feodor Mihailovici n-a precupeţit culorile sumbre. Din spusele lui, eroul era un om îmbătrânit de timpuriu, suferind de o boală incurabilă (paralizia mâinii), sumbru, suspicios, e drept înzestrat cu o inimă tandră, fără să ştie, însă, să-şi exprime sentimentele; un artist poate talentat, dar ratat, care n-a reuşit niciodată să-şi materializeze ideile în formele pe care le visa şi care suferea mereu din cauza asta.

Văzând în eroul romanului chiar pe Feodor Mihailovici, nu m-am putut abţine ca să nu-l întrerup:

— Bine, Feodor Mihailovici, dar de ce a trebuit să fiţi atât de aspru cu eroul dumneavoastră?

— Văd eu că nu prea ţi-e simpatic.

— Dimpotrivă, mi-e foarte simpatic. Are un suflet de aur. Gândiţi-vă câte nenorociri au căzut pe capul lui şi cum le-a suportat fără să crâcnească! Un altul care ar fi suferit atât probabil că s-ar fi înrăit, iar eroul dumneavoastră tot mai iubeşte oamenii şi le vine în ajutor. Ei, da, sunteţi cu totul nedrept faţă de el.

— Da, sunt de acord, are într-adevăr o inimă bună şi iubitoare. Cât sunt de bucuros că l-ai înţeles!

— Şi iată, îşi continuă povestirea Feodor Mihailovici, în cel mai

hotărâtor moment al vieţii sale, artistul întâlneşte o fată tânără, cam de vârsta dumitale sau cu un an, doi mai mare. S-o numim Ania, ca să nu-i mai spunem eroină. E un nume potrivit...

Aceste cuvinte mi-au întărit convingerea că este vorba de Anna Vasilievna Korvin-Krukovskaia, fosta lui logodnică. În clipa aceea am uitat cu totul că şi pe mine mă cheamă tot Anna, atât de puţin credeam că povestirea poate să aibă vreo legătură cu mine. Tema noului roman putea să fie inspirată (mă gândeam eu) de primirea unei scrisori pe care Anna Vasilievna i-a trimis-o din străinătate şi despre care Feodor Mihailovici îmi vorbise cu câteva zile în urmă.

Portretul eroinei era zugrăvit în alte culori, decât cel al eroului. După spusele autorului, Ania era o fată sfioasă, inteligentă, bună, plină de viaţă şi era înzestrată cu un mare tact în relaţiile cu oamenii. Cum pe vremea aceea acordam o mare importanţă frumuseţii feminine, nu m-am putut abţine şi am întrebat:

— Dar e frumoasă eroina dumneavoastră?

— Nu e ceea ce se numeşte o femeie frumoasă, dar e foarte drăguţă. Îmi place figura ei.

Mi s-a părut că Feodor Mihailovici spusese mai mult decât intenţiona şi mi s-a strâns inima. M-a încercat un sentiment de profundă antipatie faţă de Korvin- Krukovskaia şi am remarcat:

— Totuşi, Feodor Mihailovici, o idealizaţi prea mult pe această „Ania “a dumneavoastră. O fi ea chiar aşa?

— Chiar aşa! Am studiat-o bine! Eroul, îşi continuă Feodor Mihailovici povestirea, o întâlnea pe Ania în cercurile artistice şi cu cât o vedea mai des, cu atât îi plăcea mai mult, cu atât i se întărea convingerea că-şi va putea găsi alături de ea fericirea. Şi totuşi visul acesta îi părea aproape imposibil. Într-adevăr, ce putea să-i ofere el, un om bătrân, bolnav, înglodat în datorii, acestei fete sănătoase, tinere, pline de viaţă? Dragostea pentru artist n-ar fi fost un sacrificiu cumplit din partea acestei tinere fete şi n-ar fi fost mai târziu cuprinsă de regrete amare că şi-a legat viaţa de el? Şi, în general, e posibil oare ca o fată tânără, atât de diferită ca fire şi ca vârstă, să-l iubească pe

artistul meu? N-o să fie cumva o inexactitate psihologică? Uite, tocmai în privinţa asta aş vrea să-ţi cunosc părerea, Anna Grigorievna.

— De ce să fie imposibil? Dacă, aşa cum spuneţi, Ania aceea a dumneavoastră nu e o femeiuşcă oarecare, ci o fiinţă bună şi sensibilă, atunci de ce nu s-ar îndrăgosti de artist? Ei şi ce dacă e bolnav şi sărac? Un om nu poate fi iubit decât pentru înfăţişare şi pentru bogăţie? Şi ce fel de jertfă ar fi din partea ei? Dacă-l iubeşte, o să fie şi ea fericită şi nu va avea niciodată ce regreta!

Vorbeam cu pasiune. Feodor Mihailovici mă privea emoţionat.

— Şi crezi serios că ar putea să se îndrăgostească sincer şi pentru toată viaţa de el?

A tăcut un timp, îndoindu-se parcă.

— Pune-te pentru o clipă în locul ei, spuse el cu o voce tremurândă. Închipuie-ţi că artistul sunt eu, că ţi-am făcut o declaraţie de dragoste şi că ţi-am cerut să-mi fii soţie. Spune-mi, ce mi-ai fi răspuns?

Figura lui Feodor Mihailovici exprima o tulburare atât de mare, o frământare atât de profundă, încât am înţeles, în fine, că nu e vorba pur şi simplu de o discuţie literară şi că am să-i lezez profund demnitatea şi mândria dacă am să-i dau un răspuns evaziv. Am privit figura lui Feodor Mihailovici, atât de emoţionată şi atât de dragă mie, şi i-am spus:

— V-aş fi răspuns că vă iubesc şi că am să vă iubesc toată viaţa!

Nu voi reda cuvintele tandre, pline de iubire pe care mi le-a spus Feodor Mihailovici în acele clipe de neuitat: sunt sfinte pentru mine...

Am fost uluită, aproape strivită de uriaşa mea fericire şi multă vreme n-am putut să cred în ea. Ţin minte că, aproape cu o oră mai târziu, când Feodor Mihailovici a început să-mi expună planurile privind viitorul nostru şi mi-a cerut părerea, i-am răspuns:

— Parcă mai pot judeca acum! Sunt nemaipomenit de fericită!!

Pentru că nu ştiam cum se vor aranja lucrurile şi când va putea avea loc nunta, am hotărât să nu vorbim un timp cu nimeni despre

asta, cu excepţia mamei. Feodor Mihailovici mi-a promis că va veni a doua zi la noi şi mi-a spus că va aştepta cu nerăbdare întâlnirea noastră.

M-a condus până în vestibul şi mi-a legat cu grijă gluga. Eram gata să ies, când Feodor Mihailovici m-a oprit, spunându-mi:

— Anna Grigorievna, acum ştiu ce s-a întâmplat cu micul meu briliant.

— Ţi-ai adus aminte de vis?

— Nu, nu mi-am amintit visul. Dar l-am găsit, în fine, şi am de gând să-l păstrez toată viaţa.

— Te înşeli, Feodor Mihailovici! am râs eu. N-ai găsit un briliant, ci pur şi simplu o pietricică.

— Ei, nu, de data aceasta sunt convins că nu mă înşel, mi-a răspuns serios Feodor Mihailovici la despărţire.

XI

Bucuria îmi umplea sufletul când mă întorceam de la Feodor Mihailovici. Ţin minte că tot drumul exclamam aproape tare, uitând de trecători:

— Doamne, ce fericire! Chiar o fi adevărat? Nu e un vis? Chiar îmi va fi soţ?!

Zgomotul mulţimii de pe stradă m-a mai trezit puţin şi mi-am adus aminte că sunt invitată la masă la nişte rude, care sărbătoreau onomastica vărului meu Mihail Nikolaevici Snitkin. Am intrat într-o brutărie (pe atunci erau puţine cofetării) ca să cumpăr un tort pentru sărbătorit. Sufletul meu era plin de bucurie şi toţi îmi păreau buni şi drăguţi şi tuturor aş fi vrut să le spun ceva plăcut. Nu m-am putut abţine şi i-am spus domnişoarei care mi-a vândut tortul, o nemţoaică:

— Ce ten minunat aveţi şi cât de drăguţ sunteţi pieptănată!

La rudele mele erau o mulţime de musafiri; mama, însă, nu se afla acolo, deşi promisese că vine la masă. Asta m-a întristat: voiam aşa de mult să-i spun cât mai repede bucuria mea.

La masă lumea a fost veselă, eu, însă, m-am purtat ciudat: ba râdeam de orice prostie, ba cădeam pe gânduri şi nu auzeam ce mi se spune, ba răspundeam anapoda, iar pe un domn l-am numit chiar Feodor Mihailovici. Au început să glumească pe socoteala mea, dar m-am scuzat, pretextând o migrenă îngrozitoare.

În sfârşit, a venit şi buna mea mamă. Am ieşit în fugă în vestibul, am îmbrăţişat-o şi i-am şoptit la ureche:

— Poţi să mă feliciţi, sunt ca şi logodită!

Mai mult n-am reuşit să-i spun, deoarece în întâmpinarea mamei au ieşit gazdele. Ţin minte că toată seara mama m-a privit cu atenţie, neştiind, probabil, cu care dintre admiratorii mei prezenţi acolo mă mărit. Numai când ne-am întors acasă, i-am explicat că mă mărit cu Dostoievski. Nu ştiu dacă s-a bucurat sau nu, cred că nu. Ca un om cu experienţă, trecut bine prin viaţă, mama nu putea să nu prevadă că în căsnicia asta voi suferi mult de pe urma îngrozitoarei boli a viitorului meu soţ şi a lipsei de bani. Dar n-a căutat să mă facă să mă răzgândesc (cum au făcut mai târziu alţii) şi-i sunt recunoscătoare pentru asta. Dar cine m-ar fi putut convinge să renunţ la marea fericire care mă aştepta şi care, mai târziu, în ciuda multor aspecte dificile ale vieţii noastre comune (boala soţului, datoriile), s-a dovedit a fi o reală şi autentică fericire pentru noi doi.

Ziua următoare, ziua de nouă noiembrie, s-a prelungit pentru mine chinuitor de mult. Nu puteam să fac nimic şi tot îmi aminteam amănuntele discuţiei noastre din ajun şi chiar le-am trecut în carnetul meu de stenografă.

Feodor Mihailovici a venit la şase şi jumătate şi a început prin a se scuza că a venit cu o jumătate de oră mai devreme.

— Dar n-am putut să mai rabd, voiam să te văd cât mai repede!

— *Nous sommes logées à la même enseigne*[12], îi răspunsei eu, râzând, nici eu toată ziua n-am făcut nimic, tot mă gândeam la dumneata şi sunt teribil de fericită că ai venit!

[12] Suntem în aceeaşi situaţie (expresie franceză).

Feodor Mihailovici a remarcat imediat că sunt într-o toaletă deschisă.

— Tot drumul m-am gândit, dacă ai să-ţi scoţi doliul sau ai să porţi şi acuma rochia neagră. Şi iată-te în roz!

— Cum ar putea fi altfel, dacă în sufletul meu e atâta bucurie! Bineînţeles, până nu vom anunţa căsătoria noastră, voi purta în societate doliu, iar acasă, pentru dumneata, rochii de culoare deschisă.

— Iţi stă foarte bine în roz, îmi spuse Feodor Mihailovici, dar în roz eşti şi mai tânără, pari aproape o fetiţă.

Înfăţişarea mea tinerească îl tulbura, probabil, pe Feodor Mihailovici. Râzând, am început să-l încredinţez că am să îmbătrânesc foarte repede şi, deşi promisiunea asta n-a fost decât o glumă, datorită multor împrejurări s-a adeverit repede, mai exact n-am îmbătrânit, ci am căutat ca în îmbrăcămintea şi în discuţiile mele să par atât de matură, încât diferenţa de vârsta între mine şi soţul meu a devenit curând aproape imperceptibilă.

A intrat mama. Feodor Mihailovici îi sărută mâna şi-i spuse:

— Ştiţi, desigur, că am cerut mâna fiicei dumneavoastră. A fost de acord să-mi fie soţie şi asta m-a făcut extrem de fericit. Aş vrea, însă, ca dumneavoastră să-i încuviinţaţi alegerea. Anna Grigorievna mi-a spus atâtea lucruri bune despre dumneavoastră că m-am obişnuit să vă respect. Vă dau cuvîntui meu că am să fac tot posibilul şi imposibilul ca să fie fericită. Pentru dumneavoastră am să fiu ruda cea mai credincioasă şi mai iubitoare.

Trebuie să recunosc că în cei paisprezece ani ai căsătoriei noastre Feodor Mihailovici a fost întotdeauna foarte respectuos şi bun cu mama, că a iubit-o şi a respectat-o cu toată sinceritatea.

Feodor Mihailovici şi-a rostit micul său discurs solemn, dar puţin confuz, ceea ce a remarcat şi el mai târziu. Mama a fost foarte mişcată, l-a îmbrăţişat pe Feodor Mihailovici, l-a rugat să mă iubească şi să mă ocrotească şi chiar a izbucnit în plâns.

M-am grăbit să întrerup această scenă, poate puţin cam

apăsătoare pentru Feodor Mihailovici:

— Mamă dragă, dă-ne, te rog, mai repede ceai! Feodor Mihailovici a îngheţat.

Ni s-a adus ceaiul şi ne-am aşezat, ţinând paharele în mână, în fotoliile noastre vechi şi moi şi am început o discuţie animată.

S-a scurs cam o oră şi a sunat soneria, iar fata ne-a anunţat sosirea a doi tineri care veneau des pe la noi. De data aceasta musafirii aceştia nepoftiţi- m-au enervat şi am rugat-o pe mama:

— Du-te, te rog, şi spune-le că mă scuz şi că mă doare capul.

— Te rog să-i primiţi, Anna Nikolaevna, mă întrerupse Feodor Mihailovici şi, adresându-mi-se mie, a adăugat încet: Aş vrea să te văd într-o societate de oameni tineri. Până acum nu te-am văzut decât cu noi, bătrânii.

Am zâmbit şi am rugat să fie poftiţi. I-am prezentat lui Feodor Mihailovici şi le-am spus numele lui. Tinerii au fost cam intimidaţi de neaşteptata cunoştinţă cu un romancier celebru. Ca să le explic aerul oarecum solemn al serii le-am spus că au nimerit la sărbătoarea prilejuită de terminarea muncii noastre comune la un nou roman. Am vrut foarte mult să leg o conversaţie generală, în care să-l atrag şi pe Feodor Mihailovici. Am profitat de întrebarea unuia din tineri, dacă mi-a trecut sau nu migrenă de ieri, şi am spus:

— Dumneavoastră sunteţi vinovaţi de durerea mea de cap: toţi aţi fumat aşa de mult. Nu-i aşa, Feodor Mihailovici, că nu trebuie să fumezi mult?

— Nu sunt bun de arbitru: şi eu fumez mult.

— Dar asta nu e dăunător pentru sănătate?

— E dăunător, sigur, dar e un obicei de care e greu să te debarasezi.

Au fost singurele cuvinte pe care le-a spus Feodor Mihailovici. N-am reuşit să-l fac să participe la discuţie. Fuma şi se uita cu atenţie la mine şi la musafiri. Tinerii erau intimidaţi: probabil că le impunea numele lui Dostoievski. Mi-au spus că în ajun, după plecarea mea de la rude, s-a hotărât să mergem împreună să vedem *Judith* a lui Serov

[15] şi ei au fost însărcinaţi să afle când sunt liberă şi să reţină o lojă.

Le-am explicat amabil, dar categoric, că n-o să mă duc la operă, deoarece am să mă ocup intens de stenografie, ca să-mi ajung din urmă colegii.

— Bine, dar la concertul de pe cincisprezece o să veniţi? Aţi promis doar! mi-au spus, dezamăgiţi, tinerii.

— N-o să mă duc nici la concert, din aceeaşi cauză.

— Dar anul trecut v-aţi distrat aşa de bine la concertul acesta.

— Câte n-au fost anul trecut! De atunci, s-au schimbat multe, spusei eu sentenţios.

Tinerii s-au simţit de prisos şi s-au ridicat să plece. Nu i-am reţinut.

— Ei, eşti mulţumit de mine? îl întrebai pe Feodor Mihailovici după plecarea musafirilor.

— Ai ciripit întruna. Îmi pare rău doar că ţi-ai supărat admiratorii, renunţând atât de categoric la tot ce te interesa înainte.

— Lasă-i în plata Domnului! Ce-mi mai trebuie acum... Acum îmi trebuie un singur om: scumpul meu, dragul meu, minunatul meu Feodor Mihailovici!

— Sunt, deci, şi drag, şi scump pentru dumneata? spuse Feodor Mihailovici şi din nou începu discuţia noastră intimă care a ţinut toată seara.

Ce vremuri fericite şi cât de adânc recunoscătoare îi sunt soartei pentru ele!

XII

Hotărârea pe care am luat-o să păstrăm în secret faţă de rude şi de cunoştinţe logodna noastră n-a ţinut mai mult de o săptămână. Taina noastră a fost dezvăluită în modul cel mai neaşteptat.

Feodor Mihailovici, când venea la noi, angaja o birjă cu ora, de la şapte la zece. În timpul lungului drum spre noi şi la întoarcere, Feodor Mihailovici, care ţinea la oamenii simpli, discuta de obicei cu

birjarul său. Simţind nevoia să împărtăşească fericirea sa, îi povestea birjarului despre apropiata sa căsătorie. Odată, când s-a întors acasă de la noi şi n-a găsit prin buzunare mărunţiş, i-a spus birjarului că-i va trimite banii imediat. Banii au fost aduşi de servitoare. Neştiind cui dintre cei trei birjari care stăteau în faţa porţii, trebuie să plătească, a întrebat cine l-a adus acum pe „domnul bătrân"?

— Pe logodnic, adică? Eu l-am adus.

— Ce logodnic? Domnul nostru nu e logodnic.

— Ei, na, cum să nu fie? Chiar el mi-a spus că e logodit. Şi am văzut-o şi pe logodnică atunci când i-a deschis uşa. A ieşit să-l conducă; e aşa, veselă, râde tot timpul!

— Şi de unde l-ai adus pe boier?

— De lângă Smolnîi.

Fedosia, care-mi ştia adresa, şi-a dat seama cine e logodnica stăpânului ei şi s-a grăbit să-i comunice noutatea lui Pavel Alexandrovici.

Toată această scenă mi-a povestit-o a doua zi Feodor Mihailovici (a întrebat-o amănunţit pe Fedosia) şi a făcut-o atât de viu, că mi s-a întipărit pentru totdeauna în minte.

Când l-am întrebat ce impresie a produs asupra fiului său vitreg ştirea logodnei noastre, Feodor Mihailovici s-a înnegurat şi a vrut evident să scape de întrebări. Am insistat. Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi mi-a povestit că dimineaţa, „Paşa", îmbrăcat într-un costum de gală, cu nişte ochelari albaştri pe care şi-i punea numai la ocazii solemne, a intrat în cabinetul său. I-a declarat lui Feodor Mihailovici că a aflat despre căsătoria care trebuie să aibă loc, că e surprins, mirat şi revoltat, pentru faptul că Feodor Mihailovici nu s-a gândit să ceară sfatul şi acordul „fiului" său, pe care această hotărâre îl priveşte atât de mult. L-a rugat pe „tatăl" său să se gândească bine, să nu uite că e „bătrân", că nu mai are nici vârsta, nici energia să înceapă o viaţă nouă, că are o serie de obligaţii etc., etc.

După cum îmi spunea Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici i-a vorbit „afectat, preţios, sentenţios". A fost atât de indignat de tonul

fiului vitreg că şi-a ieşit din fire, a început să ţipe şi l-a dat afară din cabinet.

Când m-am dus după două zile la Feodor Mihailovici (am aflat că a avut o criză), fiul său vitreg n-a venit să mă vadă. Muta foarte zgomotos ceva în sufragerie şi o certa supărat pe servitoare, ca să-mi demonstreze că e la el acasă. Mai târziu, când am venit pentru a doua oară (după o săptămână), Pavel Alexandrovici, probabil ca urmare a unui ordin primit de la tatăl său vitreg, a intrat în cabinet, m-a felicitat rece şi oficial, a stat vreo zece minute cu o mină supărată şi jignită. Feodor Mihailovici era, însă, în ziua aceea într-o dispoziţie minunată, eram şi eu bine dispusă şi amândoi ne simţeam atât de fericiţi, că n-am acordat nici o atenţie tonului înţepat şi reţinut al lui Pavel Alexandrovici. Mai târziu, când a observat că atitudinea lui severă nu ne afectează cu nimic şi că nu face decât să-l supere pe Feodor Mihailovici, s-a îmbunat şi a devenit mai politicos şi mai amabil cu mine, fără totuşi, să scape vreo ocazie să mă înţepe.

XIII

Vremea fericită a logodnei noastre a trecut pentru noi extrem de repede. Privite din afară, zilele erau monotone: sub pretextul unei intense preocupări pentru stenografie, nu ieşeam nicăieri, nu invitam pe nimeni, nu mă duceam nici la concerte, nici la teatru. O excepţie a fost doar seară pe care am petrecut-o la reprezentarea piesei Moartea lui *Ioan cel Groaznic* a contelui Alexei Tolstoi. [16]

Feodor Mihailovici preţuia mult această dramă şi a vrut s-o vadă împreună cu mine. A luat o lojă, i-a invitat şi pe Emilia Feodorovna cu fiica şi cu fiii ei, ca şi pe Pavel Alexandrovici. Oricât de plăcut mi-ar fi fost să-mi împărtăşesc impresiile lui Feodor Mihailovici, prezenţa unor oameni porniţi împotriva mea mă apăsa. Emilia Feodorovna îşi manifesta atât de deschis antipatia ei, încât spre sfârşitul spectacolului am devenit foarte tristă, lucru pe care Feodor Mihailovici l-a remarcat îndată. A început să mă întrebe ce-i cu mine

şi eu am pretextat o migrenă.

Dealtfel, această seară neplăcută n-a putut să-mi spulbere fericirea. În sufletul meu era o sărbătoare continuă. Eu, care înainte îmi găseam mereu o ocupaţie, acum nu făceam absolut nimic. Zile întregi mă gândeam la Feodor Mihailovici, îmi aminteam discuţiile din ajun şi aşteptam cu nerăbdare să vină iarăşi. Venea de obicei la şapte, uneori la şase şi jumătate. Pe masă, în aşteptarea lui, fierbea întotdeauna samovarul. Venise iarna şi-mi era teamă ca Feodor Mihailovici să nu răcească în timpul lungului drum pe care-l făcea până la noi. Cum intra în cameră, îi dădeam un pahar de ceai fierbinte.

Socoteam că face un mare sacrificiu venind zilnic la mine şi, de dragul lui, deşi împotriva dorinţei mele, îl rugăm să mai lase câte o seară. Feodor Mihailovici mă asigura că vizitele la noi sunt o plăcere pentru el, că la mine se înviorează şi se linişteşte şi că va renunţa la vizite zilnice, numai când am să-i spun eu că sunt obositoare pentru mine. O spunea în glumă, pentru că vedea cât de bucuroasă sunt întotdeauna.

După ce ne beam ceaiul, ne aşezam în bătrânele noastre fotolii, iar pe măsuţa care ne despărţea puneam tot felul de dulciuri. Feodor Mihailovici aducea în fiecare seară bomboane de la Ballet (cofetăria lui preferată). Ştiind că o duce greu cu banii, căutam să-l conving să renunţe la bomboanele pe care mi le aducea, el însă găsea că atenţiile de logodnic sunt un bun obicei din bătrâni şi că obiceiul acesta nu trebuie să fie neglijat.

La rândul meu îi pregăteam întotdeauna lui Feodor Mihailovici perele lui preferate, stafide, curmale, piersici uscate, bomboane de fructe, în cantităţi nu prea mari, dar întotdeauna proaspete şi de bună calitate. Umblam prin magazine ca să găsesc ceva mai aparte cu care să-l răsfăţ pe Feodor Mihailovici. El se mira şi susţinea că numai o gurmandă ca mine ştie să descopere nişte lucruri atât de gustoase. Eu, la rândul meu, susţineam că el e un gurmand teribil şi uite aşa nu puteam hotărî cine dintre noi e mai păcătos.

Când se apropia ora zece, începeam să-l grăbesc pe Feodor Mihailovici să se ducă acasă. Locul unde se găseau casele mamei erau foarte pustii şi mă temeam să nu i se întâmple vreo nenorocire. În primele seri îi propuneam lui Feodor Mihailovici să se lase condus de portarul nostru, dar el nici nu voia să audă. Mă încredinţa că nu are de ce să se teamă şi că se va descurca singur dacă va fi atacat. Asigurările sale mă linişteau prea puţin şi-i porunceam portarului să-l conducă pe ascuns până la strada Slonovaia, o stradă animată, ţinându-se la cincisprezece, douăzeci de paşi de sanie.

Se întâmpla ca Feodor Mihailovici să nu poată veni, la mine: fie că citea la vreo serată literară, fie că era invitat la masă. În cazul acesta ne înţelegeam din ajun ca să vin eu la el spre ora unu şi să rămân până la cinci. Mi-amintesc cu emoţie cum insista să mai rămân „încă zece minute, încă un sfert de ceas "şi-mi spunea trist:

— Gândeşte-te, Ania, că n-am să te văd o zi întreagă!

Se întâmpla ca în aceeaşi seară să fugă de la masă sau să-şi termine mai repede lectura şi să vină la noi la nouă ori la nouă jumătate, cu o mină triumfătoare:

— Am chiulit ca un şcolar! Măcar o jumătate de ceas să stăm împreună!

Eram, desigur, teribil de bucuroasă să-l mai văd o dată în aceeaşi zi.

Feodor Mihailovici venea la noi întotdeauna bine dispus, vesel şi radios. Eram adesea nedumerită cum de s-a putut crea legenda despre caracterul său posomorât şi sumbru, legenda pe care mi-a fost dat s-o citesc şi s-o aud de la cunoscuţi. Apropo de asta mi-amintesc următoarea întâmplare: odată, întrebându-mă despre P. M. Olhin, profesorul meu de stenografie, Feodor Mihailovici mi-a spus:

— Ce om posomorât!

Am izbucnit în râs.

— Ei, bine, ce crezi că mi-a spus Pavel Mihailovici după ce s-a întâlnit cu tine? „Îţi propun să lucrezi la scriitorul Dostoievski, dar nu ştiu cum o să te împaci cu el, mi s-a părut un om atât de sumbru şi

atât de posomorât!“ Şi uite că şi tu spui acelaşi lucru despre el! În realitate, amândoi nu sunteţi nici sumbri, nici posomoriţi, ci doar păreţi aşa.

— Şi ce i-ai răspuns tu lui Olhin atunci? fu curios să ştie Feodor Mihailovici.

— I-am spus — de ce să mă înţeleg cu Dostoievski? Am să caut să-mi fac treabă cât mai bine, iar pe Dostoievski îl respect aşa de mult că mi-e şi frică de el!

— Şi uite că în ciuda prezicerilor lui Olhin noi doi ne-am înţeles şi ne-am apropiat pentru toată viaţa, nu-i aşa, scumpa mea Anecika? mă întrebă Feodor Mihailovici, privindu-mă cu duioşie.

Dacă Feodor Mihailovici venea la noi într-o dispoziţie veselă, eram şi eu la rândul meu veselă, poznaşă şi pălăvrăgeam întruna. Glasul meu răsuna ca un clopoţel şi izbucneam într-un râs vesel de la orice fleac şi atunci Feodor Mihailovici bătea din palme şi exclama cu o groază comică:

— Spune-mi şi mie — ce o să mă fac eu cu un copil ca tine? Şi unde o fi acea severă, aproape aspră, Anna Grigorievna care venea să stenografieze la mine? Fără doar şi poate că mi-a schimbat-o cineva!

Îmi luam pe loc o figură importantă şi începeam să vorbesc cu el pe un ton moralizator. Totul se termina într-un hohot general.

Nu eram, însă, veselă mereu. Eram foarte nemulţumită atunci când Feodor Mihailovici începea să joace rolul „bătrânelului întinerit“. Putea să vorbească ore întregi, imitând vorbele şi gândurile eroului său, bătrânul prinţ din *Visul unchiului*. Formula nişte idei extrem de originale şi de neaşteptate, vorbea vesel şi cu har, dar pe mine povestirile acestea pe tonul unui bătrânel care nu mai e bun de nimic, care, însă, vrea să mai pară tânăr, mă întristau întotdeauna şi schimbăm discuţia.

Despre ce n-am vorbit noi în aceste trei luni fericite! L-am întrebat în amănunt pe Feodor Mihailovici despre copilăria sa, despre tinereţea sa, despre Şcoala de ingineri, despre activitatea politică, despre deportarea în Siberia, despre întoarcere...

— Aş vrea să ştiu totul despre tine, îi spuneam eu, să văd clar trecutul tău, să-ţi înţeleg sufletul!

Feodor Mihailovici îşi amintea cu plăcere copilăria sa fericită şi lipsită de griji şi vorbea cu multă dragoste despre mama lui. Îi iubea mai ales pe Mişa şi pe Varenka, fraţii lui mai mari. Fraţii şi surorile mai mici îl interesau mai puţin. Îl întrebam despre pasiunile sale şi mi se părea ciudat că în tinereţe n-a încercat nici o pasiune pentru o femeie. Mi-o explicam doar prin faptul că a început să trăiască prea devreme o viaţă cerebrală. Creaţia l-a înghiţit total şi din cauza asta viaţa personală a trecut pe planul al doilea. Mai târziu a fost prins cu totul de acea chestiune politică pentru care a plătit atât de scump.

Am încercat să-l întreb despre răposata lui soţie, dar nu-i plăcea să-şi amintească de ea. E curios că şi mai târziu, în timpul căsniciei noastre, Feodor Mihailovici n-a vorbit niciodată despre Maria Dmitrievna, cu excepţia unui singur caz, la Geneva, despre care am să vorbesc la timpul potrivit.

Cu mult mai multă plăcere îşi amintea despre logodnica sa, A. V. Korvin-Krukovskaia. La întrebarea mea — de ce au desfăcut logodna, Feodor Mihailovici îmi spunea:

— Anna Vasilievna este una dintre cele mai minunate femei pe care le-am întâlnit vreodată. E extrem de inteligentă, evoluată, de o mare cultură literară şi e înzestrată cu o inimă bună, o inimă minunată. E o fată cu înalte calităţi morale, convingerile ei sunt, însă, diametral opuse convingerilor mele şi nu poate să renunţe la ele, e prea dreaptă pentru asta. De aceea e puţin probabil să fi fost fericită căsnicia noastră. Am dezlegat-o de cuvântul dat şi-i doresc din tot sufletul să întâlnească un om cu aceleaşi concepţii ca ale ei şi să fie fericită cu el.

Tot restul vieţii Feodor Mihailovici a păstrat cele mai bune relaţii cu Anna Vasilievna şi o considera prietenul său credincios. Când, la şase ani după căsătoria noastră, am cunoscut-o pe Anna Vasilievna, ne-am împrietenit şi ne-am îndrăgit sincer una pe alta. Cuvintele lui Feodor Mihailovici despre mintea ei remarcabilă, despre inima ei

bună şi despre marile ei calităţi morale s-au adeverit întru totul, dar nu mai puţin adevărată a fost şi convingerea sa că ei n-ar fi fost fericiţi împreună. Anna Vasilievna n-avea acea îngăduinţă care e necesară în orice căsnicie reuşită, mai ales alături de un om atât de bolnav şi de irascibil, cum era adesea Feodor Mihailovici, ca urmare a bolii sale. În afară de asta, ea se interesa prea mult de lupta partidelor politice ca să acorde o mare atenţie familiei. Cu anii s-a schimbat şi mi-a rămas în amintire ca o soţie şi o mamă minunată.

A. V. Korvin-Krukovskaia (sora celebrei Sofia Vasilievna Kovalevskaia) [17] a avut un destin trist. Curând după ruptura cu Feodor Mihailovici a plecat în străinătate şi a cunoscut acolo un francez, domnul Jaquelard, un om cu aceleaşi convingeri politice cu ale ei. S-a îndrăgostit de el şi cei doi s-au căsătorit. În timpul Comunei din Paris, Jaquelard, ca un comunard notoriu, a fost pe lista celor condamnaţi la moarte. A fost închis într-o fortăreaţă, undeva lângă graniţa germană. Tatăl Annei Vasilievna a dat douăzeci de mii de franci cui trebuia şi Jaquelard a avut posibilitatea să fugă în Germania. Mai târziu Jaquelard-Korvin (după obiceiul străin şi-a adăugat la numele său şi numele soţiei) s-a mutat cu familia la Petersburg, unde a căpătat un post de profesor de literatură franceză în liceele de fete. Jaquelard şi soţia lui s-au înţeles foarte bine; lui, însă, îi era dor de ţară şi asta o neliniştea mult pe Anna Vasilievna. În curând şi situaţia lor materială s-a înrăutăţit: suma însemnată de bani pe care Anna Vasilievna a primit-o ca zestre, Jaquelard a investit-o într-o afacere atât de nereuşită, că după câţiva ani nu le-a rămas decât o casă de pe Vasilievski Ostrov şi aceea ipotecată pentru o sumă mare. Pierderea averii a influenţat-o aşa de mult pe Anna Vasilievna, că ea, care în general nu se bucura de o sănătate prea bună, s-a îmbolnăvit. Soţul ei, care primise între timp dreptul să se repatrieze, a dus-o la Paris. Veneau adesea pentru afaceri la Petersburg în perioada bolii ei, în urma căreia a murit. Am avut ocazia să-i fac Annei Vasilievna un serviciu prin K. P. Pobedonosţev

[18] şi anume să obţin pentru soţul ei, care trebuia să fie expulzat în termen de două zile din capitală pentru neloialitate politică, o amânare de câteva săptămâni ca să-şi poată aranja treburile şi să-şi însoţească soţia bolnavă şi fiul în străinătate. Anna Vasilievna a murit la Paris, în anul 1887.

XIV

Într-una din discuţiile noastre de seară, Feodor Mihailovici m-a întrebat:

— Spune-mi, Ania, mai ţii minte ziua în care ţi-ai dat pentru prima dată seamă că mă iubeşti?

— Ştii, dragul meu, i-am răspuns, numele de Dostoievski mi-e cunoscut din copilărie: de tine sau, mai bine zis, de unul din eroii tăi am fost îndrăgostită la cincisprezece ani.

Feodor Mihailovici a izbucnit în râs, luându-mi cuvintele drept glumă.

— Serios, îţi spun serios, tatălui meu îi plăcea foarte mult să citească şi când venea vorba de literatura contemporană spunea mereu: „Ce scriitori sunt ăştia de astăzi? Pe vremea mea erau Puşkin, Gogol, Jukovski! Dintre cei tineri era romancierul Dostoievski, autorul *Oamenilor sărmani*. Era un talent adevărat. Din nefericire — s-a amestecat într-o istorie politică, a nimerit în Siberia şi acolo i s-a pierdut urma!“

Cât a fost, însă, de bucuros tatăl meu când a aflat că fraţii Dostoievski vor să editeze o nouă revistă, *Vremea*: „Ei, Dostoievski s-a întors, ne spunea el, slavă Domnului, n-a pierit omul!“

Ţin minte că vara anului 1861 am petrecut-o la Peterhof [19]. De fiecare dată când mama pleca în oraş după cumpărături, o rugam, soră-mea şi cu mine, să treacă pe la biblioteca lui Cerkasov şi să ne ia noul număr al revistei *Vremea*. În familia noastră domnea o ordine patriarhală şi de aceea revista era dată în primul rând tatălui. El,

săracul, o ducea prost cu sănătatea încă de pe atunci şi adeseori adormea după masă în fotoliu, cu o carte sau o revistă în mâna. Eu mă furişam până la el, îi luăm încetişor revista, fugeam în grădină şi mă aşezam undeva printre tufişuri ca să mă delectez în linişte cu lectura romanului tău. Dar, vai, vicleşugul nu-mi reuşea! Venea sora-mea Maşa şi, cu dreptul celei mai mari, îmi lua noul număr al revistei, în ciuda rugăminţilor mele de a termina capitolul din *Umiliţi*.

— Sunt o mare visătoare, am continuat, şi eroii romanului sunt întotdeauna pentru mine nişte oameni vii. Îl uram pe prinţul Valkovski, îl dispreţuiam pe Alioşa pentru lipsa lui de voinţă, îmi era milă de bătrânul Ihmenev, îmi părea rău din tot sufletul de nefericita Nelli şi... n-o iubeam pe Nataşa... Vezi, ţin minte chiar şi numele eroilor tăi!

— Eu nu-i mai ţin minte, şi, în general, n-am o reprezentare prea clară a romanului, remarcă Feodor Mihailovici.

— Chiar ai uitat? am întrebat, uluită. Ce păcat! Am fost îndrăgostită de Feodor Petrovici, cel care depăna povestirea. Refuzam să înţeleg cum putea Nataşa să-l prefere acestui om minunat pe mizerabilul Alioşa. „Îşi merită suferinţele, mă gândeam eu, în timp ce citeam, prin faptul că a respins dragostea lui Ivan Petrovici.“ E ciudat, dar eu îl identificam pe acest atât de simpatic Ivan Petrovici cu autorul romanului. Mi se părea că Dostoievski însuşi îşi povesteşte istoria tristă a iubirii sale ratate... Dacă ai uitat, trebuie neapărat să reciteşti acest roman minunat.

Discuţia noastră l-a făcut curios pe Feodor Mihailovici, care mi-a promis că va reciti *Umiliţii* când va avea timp.

— Apropo, i-am spus, ţii minte, odată, la începutul cunoştinţei noastre, m-ai întrebat dacă am fost îndrăgostită. Ţi-am răspuns: „Niciodată de o persoană reală, dar la cincisprezece ani am fost îndrăgostită de eroul unui roman“. Tu m-ai întrebat: „Ce roman?“ şi m-am grăbit să schimb vorba, mi se părea jenant să numesc un erou al romanului tău. Puteai să iei asta drept flatare din partea unei

domnişoare care vrea să capete o muncă „literară“. Iar eu voiam să fiu pe deplin independentă.

Şi câte lacrimi am vărsat citind *Amintiri din Casa morţilor*! Sufletul meu era plin de milă şi compasiune pentru Dostoievski care a trecut prin viaţa îngrozitoare de ocnă. Voiam aşa de mult să te ajut, să fac măcar cu ceva mai uşoară viaţa unui om ale cărui lucrări m-au entuziasmat atât. Îi mulţumeam lui Dumnezeu că Olhin m-a ales pe mine pentru lucrul acesta şi nu pe altcineva.

Observând că remarcile mele despre *Amintiri din Casa morţilor* l-au întristat pe Feodor Mihailovici, m-am grăbit să schimb vorba şi i-am spus în glumă:

— Ştii, soarta însăşi m-a predestinat să-ţi fiu soţie: de la şaisprezece ani m-au poreclit Netoşka Nezvanova. Mă cheamă Anna, deci Netoşka, şi pentru că adesea veneam nechemată la rudele mele, mi-au zis, spre deosebire de o altă Netoşka, „Netoşka Nezvanova“[13], făcând şi aluzie la pasiunea mea pentru romanele lui Dostoievski. Spune-mi şi tu Netoşka, îl rugăm eu pe Feodor Mihailovici.

— Nu! îmi răspundea el, Netoşka mea a suferit mult în viaţă, iar eu vreau ca tu să fii fericită. Mai bine să-ţi spun Ania, ca atunci când m-am îndrăgostit de tine!

Seara următoare l-am întrebat pe Feodor Mihailovici un lucru care mă preocupa demult, dar pe care mă jenam să-l întreb: când a simţit că s-a îndrăgostit de mine şi când s-a hotărât să-mi ceară mâna?

Feodor Mihailovici încercă să-şi aducă aminte şi, spre marele meu necaz, a recunoscut că în prima săptămână nu mi-a observat defel faţa.

— Cum adică n-ai observat? mă mirai eu.

— Dacă ţi se prezintă un om nou şi schimbi cu el câteva fraze obişnuite, nu-i aşa că uiţi cum arată? E adevărat? Eu, în orice caz, uit întotdeauna. Aşa s-a întâmplat şi de data asta: vorbeam cu tine, îţi

[13] În lb. rusă *„nezvanova"* înseamnă nechemată.

vedeam faţa, dar când plecai o uităm imediat şi dacă m-ar fî întrebat cineva, n-aş fi putut să spun dacă eşti blondă sau brunetă. Numai spre sfârşitul lui octombrie am remarcat frumoşii tăi ochi cenuşii şi zâmbetul tău bun şi luminos. Şi toată faţa ta a început de atunci să-mi placă, şi cu cât trecea timpul cu atât îmi plăcea mai mult. Pentru mine nu există acum în toată lumea un chip mai frumos ca al tău! Tu eşti frumoasa mea! Chiar şi pentru ceilalţi eşti o femeie frumoasă! adăugă naiv Feodor Mihailovici.

— La prima ta vizită, continuă el să-şi amintească, m-a uimit tactul cu care te purtai, atitudinea ta serioasă, aproape aspră. M-am gândit: ce fată serioasă şi muncitoare! Şi m-am bucurat că există un asemenea tip de fete în societatea noastră. Mi-a scăpat odată un cuvânt nelalocul său şi tu te-ai uitat aşa la mine, că am început să-mi cântăresc expresiile de teamă să nu te jignesc. Mai târziu a început să mă uimească şi să mă atragă acel interes sincer cu care îmi urmăreai treburile şi simpatia pe care o manifestai faţă de nenorocirea ce mă ameninţa. Uite, mă gândeam eu, rudele mele, prietenii mei par să mă iubească. Le pare rău că risc să-mi pierd drepturile de autor, sunt indignaţi împotriva lui Stellovski, se revoltă, îmi reproşează că am încheiat un asemenea contract (de parcă aş fi putut să nu-l încheî!), îmi dau sfaturi, mă liniştesc, dar simt că toate nu sunt decât „vorbe, vorbe, vorbe“ şi că nimeni dintre ei nu pune la inimă faptul că odată cu pierderea drepturilor îmi pierd ultima sursă de venituri... Iar această fată străină, pe care abia am cunoscut-o, mi-a înţeles imediat situaţia şi fără să suspine, să se vaite şi să se revolte a început să mă ajute şi nu cu vorbe, ci cu fapte. După câteva zile, când lucrul nostru a început să meargă, eu, care eram aproape disperat, am întrezărit o speranţă: „Cine ştie, dacă o să lucrez şi de acum încolo tot aşa, poate reuşesc să predau lucrarea la termen!“ — mă gândeam eu. Iar încredinţările tale că o să reuşim neapărat (ţii minte cum număram cu tine foile pe care le transcriai), îmi întăreau speranţa şi-mi dădeau putere să lucrez. Adesea, când vorbeam cu tine, mă gândeam: „Ce inimioară bună are fata asta! Ea doreşte într-adevăr să mă scape de

necaz.“ Sufleteşte eram aşa de singur, că pentru mine să găsesc un om care să mă simpatizeze sincer însemna o mare bucurie.

— Cred că de aici, continuă Feodor Mihailovici, a început dragostea mea pentru tine, iar mai târziu mi-a plăcut şi faţa ta drăgălaşă. Mă surprindeam adesea gândindu-mă la tine; dar numai când am terminat *Jucătorul* şi am înţeles că n-o să ne mai vedem zilnic, mi-am dat seama că nu pot să trăiesc fără tine. Atunci m-am şi hotărât să-ţi cer mâna.

— Şi de ce nu mi-ai cerut mâna direct, aşa cum face toată lumea, ci ai inventat romanul acela interesant? îl întrebai eu, curioasă.

— Ştii, Ania dragă, spuse Feodor Mihailovici cu o voce emoţionată, când mi-am dat seama ce reprezinţi pentru mine, am fost disperat şi intenţia mea de a mă căsători cu tine mi s-a părut pur şi simplu o nebunie! Gândeşte-te numai cât de diferiţi suntem noi doi! Numai diferenţa de vârstă ce reprezintă! Eu sunt aproape un om bătrân, iar tu aproape un copil. Sufăr de o boală incurabilă, sunt posomorât şi irascibil, iar tu eşti sănătoasă, vioaie şi plină de viaţă. Eu aproape că mi-am trăit traiul şi am suferit mult. Tu ai trăit întotdeauna bine şi ai toată viaţa în faţă. În sfârşit, sunt sărac şi plin de datorii. La ce te poţi aştepta, când este vorba de o asemenea inegalitate? Sau o să fim nefericiţi şi, după ce-o să ne chinuim câţiva ani, o să ne despărţim, sau o să ne unim pentru toată viaţa şi-o să fim fericiţi.

Îmi era greu să aud o asemenea declaraţie umilitoare din partea lui Feodor Mihailovici şi i-am replicat cu patimă:

— Ai exagerat totul, dragul meu! Diferenţele pe care le presupui nu există pentru noi doi. Dacă ne vom iubi mult, o să fim prieteni şi vom avea parte de o fericire nesfârşită. Mi-e teamă de altceva: cum poţi tu, care eşti atât de talentat, de deştept şi de cult să-ţi iei drept soţie o fată prostuţă, în comparaţie cu tine nu prea citită, deşi a primit în liceu o medalie de argint mare (pe atunci eram foarte mândră de medalie), dar nu atât de evoluată ca să meargă în pas cu tine. Mi-e teamă că în curând ai să-ţi dai seama cu cine ai de-a face şi-o să

regreţi că nu sunt în stare să te înţeleg şi să mă ridic la înălţimea ideilor tale. Această diferenţă dintre noi e mai rea decât orice nenorocire!

Feodor Mihailovici s-a grăbit să mă liniştească şi mi-a spus multe lucruri măgulitoare. Ne-am reîntors la discuţia care mă interesa, despre cererea în căsătorie.

— Multă vreme am avut dubii, nu ştiam cum să fac, mi-a spus Feodor Mihailovici. Un bărbat în etate, urât, care cere mâna unei fete tinere şi nu este acceptat, poate să pară ridicol şi eu nu voiam să fiu ridicol în ochii tăi. Şi dacă la propunerea mea mi-ai fi răspuns că iubeşti pe altul? Refuzul tău ne-ar fi îndepărtat şi vechile relaţii amicale ar fi devenit imposibile. Aş fi pierdut în tine un prieten, singurul om care s-a purtat atât de cald cu mine în ultimii doi ani. Îţi repet, sufleteşte sunt atât de singur, că mi-ar fi fost foarte greu să mă lipsesc de prietenia ta. De asta m-am şi gândit să-ţi tatonez sentimentele povestindu-ţi proiectul unui nou roman. Mi-ar fi fost mai uşor să-ţi suport refuzul: era vorba doar de eroii romanului şi nu de noi doi.

Eu, la rândul meu, i-am povestit prin tot ce am trecut în timpul declaraţiei sale literare: neînţelegerea, gelozia şi invidia faţă de Anna Vasilievna etc.

— Înseamnă, se miră Feodor Mihailovici, că te-am luat prin surprindere şi că te-am forţat să-mi accepţi propunerea! Dealtfel, văd că romanul pe care ţi l-am povestit atunci a fost cel mai bun din toate pe care le-am scris vreodată: a avut un succes imediat şi a produs impresia dorită!

XV

În atmosfera noii noastre bucurii, Feodor Mihailovici şi cu mine am uitat de muncă, de sfârşitul romanului *Crimă şi pedeapsă*; mai rămăsese de scris toată partea a treia a romanului. Feodor Mihailovici şi-a adus aminte de ea abia la sfârşitul lui noiembrie, când redacţia

revistei *Russki vestnik* a cerut continuarea romanului. Din fericire, pe atunci revistele nu prea apăreau la timp, iar *Russki vestnik* era chiar vestit prin întârzierile sale: numărul din noiembrie apărea la sfârşitul lui decembrie, cel din decembrie la începutul lui februarie etc. şi din cauza asta mai era destul timp. Feodor Mihailovici mi-a adus scrisoarea primită de la redacţie şi mi-a cerut sfatul. I-am propus să-şi încuie casa pentru musafiri şi să lucreze ziua de la două la cinci, iar mai târziu, când va veni seara la noi, să-mi dicteze după manuscris.

Aşa am şi făcut: după ce pălăvrăgeam cam preţ de o oră, eu mă aşezam la masa de scris, Feodor Mihailovici se aşeza alături şi începea dictatul, pe care-l întrerupeam cu diverse discuţii, glume şi râsete. Lucrul mergea bine şi ultima parte a *Crimei*, care avea aproape şapte coli, a fost scrisă în decurs de patru săptămâni. Feodor Mihailovici mă încredinţa că niciodată n-a lucrat aşa de uşor şi asta datorită colaborării cu mine.

Permanenta bună dispoziţie a lui Feodor Mihailovici s-a reflectat pozitiv şi asupra sănătăţii sale. În cele trei luni care s-au scurs până la căsătoria noastră n-a avut mai mult de trei, patru crize de epilepsie. Asta m-a bucurat foarte mult şi-mi dădea speranţa că în condiţia unei vieţi liniştite şi fericite boala se va atenua. Aşa s-a şi întâmplat mai târziu: vechile crize aproape săptămânale deveneau în fiecare an mai rare şi mai uşoare. Să se vindece complet de epilepsie era imposibil, cu atât mai mult cu cât Feodor Mihailovici nu s-a tratat niciodată, considerându-şi boala incurabilă. Dar chiar rărirea şi atenuarea crizelor era pentru noi o mare binefacere, îl scutea pe Feodor Mihailovici de acea stare de spirit cu adevărat îngrozitoare şi sumbră care ţinea uneori o săptămână întreagă şi care era o urmare inevitabilă a fiecărei crize, iar pe mine mă elibera de lacrimile şi de suferinţele pe care le încercam, asistând la crizele acestei boli îngrozitoare.

Una din serile noastre, întotdeauna paşnice şi vesele, a fost, cu totul neaşteptat, deosebit de furtunoasă.

Asta s-a întâmplat spre sfârşitul lui noiembrie. Feodor

Mihailovici a venit, ca de obicei, la şapte, de data aceasta deosebit de înfrigurat. După ce a băut un pahar de ceai fierbinte, m-a întrebat dacă n-avem cumva coniac? I-am răspuns că n-avem coniac, dar avem un xeres bun şi i-am adus imediat vinul. Feodor Mihailovici a băut pe nerăsuflate trei-patru pahare, după asta a băut din nou ceai şi abia atunci s-a încălzit. M-am mirat că a îngheţat aşa de tare şi nu ştiam cum să-mi explic. Enigma s-a dezlegat repede: trecând după ceva prin vestibul, am văzut în cuier un demi în locul obişnuitei şube a lui Feodor Mihailovici. M-am întors imediat în salon şi l-am întrebat:

— Astăzi n-ai venit cu şuba?

— N-nu, se încurcă Feodor Mihailovici, am venit cu un palton de toamnă.

— Ce imprudenţă! Şi de ce n-ai venit cu şuba?

— Mi s-a spus că s-a încălzit afară.

— Acum pricep de ce ai îngheţat. Am să-l trimit imediat pe Semion să-ţi aducă şuba.

— Nu trebuie! Te rog, nu trebuie! se grăbi să spună Feodor Mihailovici.

— Cum adică nu trebuie, dragul meu? Ai să răceşti la întoarcere: noaptea o să fie şi mai frig.

Feodor Mihailovici tăcea. Am continuat să insist, până când mi-a mărturisit:

— Ştii, nu mai am şubă...

— Cum adică n-o mai ai? Ţi-au furat-o?

— Nu mi s-a furat, dar a trebuit s-o amanetez.

M-am mirat. La întrebările mele insistente, Feodor Mihailovici mi-a povestit, vădit fără nici un chef, că dimineaţa a venit la el Emilia Feodorovna şi că l-a rugat s-o scoată din încurcătură: să-i plătească o datorie urgentă de cincizeci de ruble. Fiul său vitreg a cerut şi el bani, tot de bani avea nevoie şi Nikolai Mihailovici, fratele mai mic, care i-a trimis în legătură cu asta o scrisoare. Feodor Mihailovici n-avea bani şi ei au hotărât să-i amaneteze şuba la un cămătar vecin,

încredinţîndu-l cu străşnicie pe Feodor Mihailovici că va continua să fie cald, că vremea este frumoasă şi că poate să umble câteva zile cu demiul, până-şi va primi banii de la *Russki vestnik*.

Am fost profund indignată de răutatea rudelor lui Feodor Mihailovici. I-am spus că-i înţeleg dorinţa de a-şi ajuta rudele, dar găsesc că nu poate să-şi jertfească de dragul lor sănătatea şi, poate, chiar viaţa.

La început, am vorbit liniştit, dar cu fiecare cuvânt îmi creşteau mânia şi amărăciunea, mi-am pierdut orice control şi am vorbit ca o nebună, fără să-mi aleg expresiile, îi demonstram că are obligaţii faţă de mine, logodnica lui, îl încredinţam că n-am să-i pot îndura moartea, plângeam, strigam, ca într-o criză de isterie. Feodor Mihailovici era foarte amărât, mă îmbrăţişa, îmi săruta mâinile, mă ruga să mă liniştesc. Mama, auzindu-mi plânsul, mi-a adus un pahar de apă îndulcită. Asta m-a mai liniştit. Mi s-a făcut ruşine şi m-am scuzat faţă de Feodor Mihailovici. Drept explicaţie, mi-a povestit că iarna trecută a trebuit să-şi amaneteze de vreo cinci, şase ori şuba şi să umble cu demiul.

— M-am obişnuit aşa de mult cu amanetatul ăsta, că nici de data asta nu i-am dat importanţă. Dacă ştiam că o vei lua în tragic, nu i-aş fi permis pentru nimic în lume Paşei să-mi amaneteze şuba, mă încredinţă, fâstâcit, Feodor Mihailovici.

Am profitat de părerile sale de rău şi l-am pus să-şi dea cuvântul că nu se va mai repeta. I-am propus să-i împrumut optzeci de ruble ca să-şi răscumpere şuba, însă a refuzat categoric. Atunci l-am rugat să stea acasă până-i vor veni banii de la Moscova. Feodor Mihailovici căzu de acord cu „arestul la domiciliu“, cu condiţia că am să vin la el în fiecare zi la unu şi că am să rămân până la prânz.

Când ne-am despărţit, l-am rugat din nou să mă scuze pentru „scena“ pe care i-am făcut-o.

— Orice rău e spre bine! îmi răspunse Feodor Mihailovici. Acum m-am convins cât de mult ţii la mine, n-ai fi putut să plângi aşa cum ai plâns, dacă nu ţi-aş fi fost drag!

I-am pus la gât fularul meu alb croşetat şi l-am obligat să-şi pună pe umeri pledul nostru. Tot restul serii m-am chinuit cu gândul că Feodor Mihailovici n-o să mă mai iubească, acum după ce şi-a dat seama că sunt capabilă să fac asemenea scene, ba eram cuprinsă de nelinişte la gândul că va răci pe drum şi se va îmbolnăvi grav. Aproape că n-am dormit, m-am sculat devreme şi la ora zece am şi sunat la uşa lui. Servitoarea m-a liniştit spunându-mi că domnul s-a şi trezit şi că nu s-a simţit rău în timpul nopţii.

Pot să spun că a fost singură seară „furtunoasă" în toate cele trei luni până la nunta noastră.

„Arestul la domiciliu" al lui Feodor Mihailovici a ţinut cam o săptămână şi am venit la el în fiecare zi ca să ne vedem şi să-mi dicteze *Crima*. Într-una din vizitele mele, Feodor Mihailovici m-a uluit: în focul muncii noastre au răsunat sunetele unei flaşnete care cânta celebra arie din *Rigoletto — La donna est mobile*. Feodor Mihailovici se opri din dictat, ascultă şi începu deodată să cânte aria, înlocuind cuvintele italieneşti cu numele meu: „Anna Grigorievna". Avea o voce plăcută de tenor, deşi puţin voalată. Când s-a terminat aria, Feodor Mihailovici s-a apropiat de fereastră, i-a aruncat flaşnetarului un ban şi acesta a plecat imediat. La întrebările mele, Feodor Mihailovici mi-a povestit că flaşnetarul, probabil, a remarcat după ce piesă anume i se aruncă bani şi în fiecare zi vine sub fereastră şi cânta aria asta din *Rigoletto*.

— Iar eu umblu prin cameră şi fredonez întotdeauna pe melodia asta numele tău drag, spuse el.

Am râs şi m-am prefăcut supărată că nişte cuvinte atât de frivole Feodor Mihailovici le-a legat de numele meu; îl încredinţam că nu sunt nestatornică şi că dacă m-am îndrăgostit de el, asta e pentru totdeauna.

— Să vedem, să vedem! râdea Feodor Mihailovici.

Aria flaşnetarului şi fredonatul lui Feodor Mihailovici le-am auzit şi în următoarele două zile şi am fost surprinsă de exactitatea cu care reda melodia. Probabil că avea un bun auz muzical.

Oricât ar fi fost de variat conţinutul discuţiilor noastre zilnice din vremea aceea, ele n-au atins niciodată vreo temă nelalocul ei. E greu să fi fost cineva mai reţinut şi mai delicat faţă de pudoarea unei fete, decât a fost logodnicul meu. Raporturile sale cu mine pot fi caracterizate de cuvintele dintr-o scrisoare, pe care mi-a scris-o după căsătoria noastră[14]:

„Dumnezeu mi te-a încredinţat ca să nu se piardă nimic din ce e mugur şi bogăţie în sufletul şi în inima ta; ci dimpotrivă, ca totul să crească şi să înflorească în întreaga splendoare; mi te-a dat ca prin tine să-mi răscumpăr marile mele păcate, să te arăt Domnului înflorită, apărată, salvată de tot ce e josnic şi ucide spiritul."

Şi, în general, Feodor Mihailovici şi-a pus drept scop să mă apere de toate impresiile care ar fi putut să mă pervertească. Ţin minte că odată, fiind la Feodor Mihailovici, am început să răsfoiesc un roman franţuzesc care era pe masă. Feodor Mihailovici s-a apropiat de mine şi mi l-a luat încet din mână.

— Înţeleg şi eu franţuzeşte, i-am spus, dă-mi, te rog, să citesc romanul.

— Asta nu! De ce să-ţi întinezi imaginaţia! îmi răspunse el.

Chiar după ce ne-am căsătorit, Feodor Mihailovici, vrând să-mi completeze cultura literară, îmi alegea singur cărţile şi nu-mi permitea nicicum să citesc romane frivole. Controlul acesta mă supăra uneori şi atunci protestam:

— Şi tu de ce le citeşti? De ce-ţi întinezi imaginaţia?

— Sunt un om călit, îmi răspundea Feodor Mihailovici, unele cărţi îmi trebuie ca material de lucru. Un scriitor trebuie să ştie totul şi să treacă prin multe. Dar, te rog să mă crezi, nu mă delectez deloc cu scenele cinice şi că adesea îmi provoacă repulsie.

Nu erau doar vorbe, acesta era adevărul.

Aceeaşi antipatie o avea Feodor Mihailovici şi faţă de opereta în mare vogă pe atunci: nici el nu se ducea la Buff [20] şi nici pe mine nu

[14] Scrisoarea din 17 mai 1867. (N. aut.)

mă lăsa.

— Dacă tot există posibilitatea să te duci la teatru, îmi spunea el, trebuie să alegi o piesă care poate să dea spectatorului nişte impresii elevate şi nobile, de ce să-ţi îmbâcseşti sufletul cu tot felul de prostii!

Din viaţa noastră comună, care a ţinut paisprezece ani, m-am ales cu profunda convingere că Feodor Mihailovici este unul din oamenii cei mai morali. Şi cât mi-a fost de greu să citesc că un scriitor la care ţineam atât de mult, ca I. S. Turgheniev, îl socotea pe Feodor Mihailovici drept cinic şi şi-a permis să-l numească „marchizul de Sade al Rusiei “ [21].

XVI

Tema cea mai importantă şi cea mai dragă pentru noi a discuţiilor cu Feodor Mihailovici era, desigur, cea privitoare la viitoarea noastră căsnicie.

Gândul că n-am să mă despart de soţul meu, că am să particip la preocupările sale, că voi avea posibilitatea să am grijă de sănătatea lui, şi că am să-l pot apăra de oamenii care-l sâcâiau şi-l iritau, îmi apărea atât de atrăgător, că uneori eram gata să plâng la ideea că toate acestea nu se vor putea înfăptui prea repede. Nunta noastră depindea în primul rând de faptul dacă se vor aranja treburile cu *Russki vestnik*. Feodor Mihailovici s-a gândit să plece de Crăciun la Moscova şi să-i propună lui Katkov noul său roman. Nu avea nici un dubiu în ceea ce priveşte dorinţa redacţiei revistei *Russki vestnik* de a-l avea colaborator, deoarece romanul *Crimă şi pedeapsă*, publicat în anul 1866, a făcut o puternică impresie în literatură şi a adus revistei mulţi abonaţi noi. Problema consta doar în faptul dacă revista va avea disponibilă o sumă de câteva mii de ruble pentru avans, sumă fără de care n-aveam cum să ne aranjăm noua noastră gospodărie. În cazul unui insucces cu *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici voia ca, imediat după terminarea *Crimei şi pedepsei*, să înceapă un nou roman şi după ce-l va fi terminat în mare parte să-l propună unei alte

reviste. Un insucces la Moscova amenința să amâne mult căsătoria noastră, poate chiar cu un an de zile. La gândul acesta eram cuprinsă de o mare mâhnire.

Feodor Mihailovici îmi împărtășea toate grijile sale. Nu voia să-mi ascundă nimic, ca viitoarea noastră existență, plină de lipsuri, să nu constituie pentru mine o surpriză amară. Îi eram foarte recunoscătoare pentru sinceritate și inventam tot felul de modalități ca să-l scap de datoriile care-l sâcâiau foarte mult. Am înțeles repede că era aproape imposibil să-și plătească datoriile în situația lui de atunci. Deși am trăit fără grijă într-o familie îndestulată și nu prea cunoșteam viața practică, mi-am dat totuși seama, în cele trei luni până la căsătoria noastră, de o împrejurare care mă intriga: ori de câte ori apăreau niște bani la Feodor Mihailovici, în același timp la toate rudele sale — fratele, cumnata, fiul vitreg, nepoții — apăreau niște necesități neașteptate, dar presante, și din trei, patru sute de ruble pe care le primea de la Moscova pentru *Crimă și pedeapsă* a două zi nu-i rămâneau mai mult de treizeci, patruzeci și asta fără să fi plătit vreo poliță, ci doar niște dobânzi. Pe urmă, începeau din nou grijile lui Feodor Mihailovici — de unde să facă rost de bani pentru dobânzi, existență și satisfacerea cererilor numeroaselor sale neamuri. Această stare de lucruri a început să mă alarmeze la modul serios. Mă linișteam cu gândul că după căsătorie am să preiau eu treburile gospodăriei și că am să controlez banii care se dădeau rudelor, fixând pentru fiecare o anume sumă pe an. Emilia Feodorovna avea niște băieți mari care ar fi putut s-o ajute. Nikolai Mihailovici, fratele lui Feodor Mihailovici, era un arhitect talentat și dacă ar fi vrut, ar fi putut să lucreze. Fiul vitreg, la anii lui (21), era cazul să se apuce de o muncă serioasă și să nu conteze exclusiv pe munca tatălui său vitreg, un om bolnav și plin de datorii.

Mă gândeam indignată la toți acești oameni care nu făceau nimic, deoarece vedeam cum grijile materiale permanente îi stricau buna dispoziție lui Feodor Mihailovici și-i influențau în rău sănătatea. Din cauza acestor veșnice neplăceri Feodor Mihailovici se enerva și

crizele de epilepsie deveneau mai frecvente. Îmi făceam, însă, planuri ca în viitoarea noastră căsnicie sănătatea lui Feodor Mihailovici să se îndrepte, iar bună lui dispoziţie să se păstreze.

În afară de asta, fiind împovărat de datorii, Feodor Mihailovici trebuia să-şi propună singur lucrările revistelor şi, evident, primea mult mai puţin pentru lucrările sale decât scriitorii asiguraţi materialiceşte, cum erau Turgheniev sau Goncearov. În timp ce lui Feodor Mihailovici i se plătea pentru *Crimă şi pedeapsă* o sută cincizeci de ruble coala de autor, Turgheniev primea pentru romanele sale, de la aceeaşi revistă, *Russki vestnik*, cinci sute de ruble pentru coala de autor. [22]

Dar şi mai supărător era faptul că, datorită nesfârşitelor sale datorii, Feodor Mihailovici trebuia să lucreze în grabă. N-a avut nici timp, nici posibilitatea să-şi finiseze lucrările şi asta-i producea multe neplăceri. Criticii îi reproşau adesea lui Feodor Mihailovici forma imperfectă a romanelor sale, faptul că într-un singur roman sunt adunate câteva, că evenimentele sunt îngrămădite unele peste altele şi că multe lucruri rămân neşlefuite. Criticii severi nu cunoşteau probabil condiţiile în care era obligat să scrie Feodor Mihailovici. Se întâmpla ca primele trei capitole ale unui roman să fie tipărite, cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost abia trimis prin poştă, cel de al şoselea se scria, iar celelalte nu erau nici măcar concepute. De câte ori am văzut mai târziu sincera disperare a lui Feodor Mihailovici, când îşi dădea seama că „a stricat o idee la care ţinea atât de mult“ şi că nu-şi mai poate repara greşeala.

Mâhnita fiind de situaţia materială precară a logodnicului meu, mă linişteam totuşi cu gândul că într-un viitor apropiat, după un an de zile, voi avea posibilitatea să-l ajut substanţial, când voi primi, în ziua majoratului, casa care mi-a fost lăsată prin testament de tatăl meu.

Părinţii mei aveau, de la sfârşitul deceniului al cincilea, două

mari parcele de pământ (cam două deseatine[15]) aflate pe străzile Iaroslavskaia şi Kostromskaia. Pe una din parcele se găseau trei clădiri din lemn şi o casă de piatră, cu etaj, în care locuiam noi. Pe cea de a doua au fost construite două case de lemn: una dintre ele a fost dată drept zestre surorii mele, iar cealaltă mi-era destinată mie. Dacă o vindeam, puteam să primesc mai mult de zece mii de ruble, cu care mă gândeam să plătesc o parte din datoriile lui Feodor Mihailovici. Spre marele meu regret nu puteam să întreprind nimic până la majorat. Mama căuta să-l convingă pe Feodor Mihailovici să-mi devină tutore, el, însă, a refuzat-o categoric.

— Casa e a Aniei, spunea el, şi las-o s-o primească la toamnă, când va împlini douăzeci şi unu de ani. Eu n-aş vrea să mă amestec în treburile ei băneşti.

Cât mi-a fost logodnic, Feodor Mihailovici mi-a respins întotdeauna orice încercare de a-l ajuta. Îi spuneam că dacă ne iubim unul pe altul, totul trebuie să fie comun.

— Aşa o să şi fie, dar după ce ne căsătorim, îmi răspundea el, până atunci nu vreau să iau de la tine nici măcar o rublă.

Cred că Feodor Mihailovici înţelegea prea bine cât erau de ireale uneori nevoile rudelor sale. Neavând, însă, putere să-i refuze, nu voia să le satisfacă cererile cu banii mei. Nu voia să se atingă nici măcar de cele două mii de ruble, pe care părinţii mi le-au pregătit pentru dotă, convingându-mă să-mi cumpăr tot ce vreau pentru viitoarea căsnicie. Mi-amintesc cu drag cum se uita şi punea în cutie tacâmurile de argint pe care abia le cumpărasem, aprobîndu-mi întotdeauna alegerea. Ştia că radiez de câte ori mă lauda şi-mi privea încântat bucuria.

Mai ales îi plăcea să-mi privească noile mele rochii şi când mi le aduceau de la croitoreasă, mă punea să le încerc, ca să vadă cum îmi vin. Unele dintre ele (de pildă, cea vişinie) îi plăceau atât de mult, că mă ruga să rămân îmbrăcată cu ele toată seara.

---

[15] O deseatină este egală cu aproape două hectare.

Feodor Mihailovici mă punea să-mi probez şi pălăriile şi găsea că-mi stă foarte bine fiecare. Căuta să-mi spună întotdeauna cuvinte bune şi plăcute, care să mă bucure. Câtă bunătate autentică şi câtă tandreţe erau în inima lui iubitoare!

XVII

Timpul până la Crăciun a trecut repede. Feodor Mihailovici, care în ultimii ani îşi petrecea întotdeauna sărbătorile în familia surorii sale preferate, V. M. Ivanova, a hotărât şi de data aceasta să plece la Moscova. Scopul principal al călătoriei a fost, desigur, dorinţa de a-i propune lui Katkov noul său roman şi să capete banii necesari pentru nunta noastră.

În ultimele zile înaintea plecării, Feodor Mihailovici era foarte trist: mă iubea mult şi-i era greu să se despartă de mine. Eu căutam să par veselă şi să-mi ascund mâhnirea ca să nu-l amărăsc şi mai mult. A fost foarte trist la gară, unde m-am dus să-l conduc. Mă privea cu multă tandreţe, strângându-mi cu putere mâna, şi-mi repeta întruna:

— Plec cu multe speranţe la Moscova, dar cum o să fie la întoarcere, draga mea Anecika, cum o să fie la întoarcere?!

Dispoziţia lui tristă s-a accentuat şi mai mult datorită unei ieşiri stupide a lui Pavel Alexandrovici, venit şi el la gară împreună cu nepoţii lui Feodor Mihailovici. Am intrat cu toţii în vagon ca să vedem cum va călători Feodor Mihailovici şi Pavel Alexandrovici, vrând să-şi exprime grija faţă de „tată“, spuse deodată cu voce tare:

— Papá, nici să nu te gândeşti să te culci pe patul de sus! Odată te apucă epilepsia, ai să cazi de acolo şi se alege praful din dumneata!

Puteţi să vă imaginaţi ce impresie au produs cuvintele acestea asupra lui Feodor Mihailovici, asupra noastră şi asupra celor din jur.. Una din călătoare, probabil o doamnă nervoasă, l-a rugat după o clipă pe hamalul care tocmai trecea prin vagon să-i ducă lucrurile în compartimentul rezervat doamnelor, deoarece aici „se pare că se va

fuma“. (Vagonul era pentru nefumători.)

Toată povestea asta l-a necăjit mult pe Feodor Mihailovici, căruia nu-i plăcea să se vorbească în public despre boala sa îngrozitoare. Dar şi noi, cei care am venit să-l conducem, ne-am fâstâcit, nu ştiam despre ce să mai vorbim şi ne-am bucurat când a răsunat al doilea semnal şi a trebuit să coborâm din vagon. Indignată de ieşirea lui Pavel Alexandrovici, nu m-am putut abţine şi i-am spus:

— De ce l-ai supărat pe bietul Feodor Mihailovici?

— Nu mai pot eu dacă s-a supărat sau nu, îmi răspunse Pavel Alexandrovici, mă îngrijesc de sănătatea lui şi trebuie să-mi fie recunoscător pentru asta!

„Grija“ lui Pavel Alexandrovici arăta cam întotdeauna la fel şi, desigur, nu putea să nu-l irite pe tatăl său vitreg.

De la Moscova Feodor Mihailovici mi-a trimis două scrisori pline de drăgălăşenii, care m-au bucurat foarte mult. Le-am recitit de zeci de ori şi-i aşteptam cu nerăbdare reîntoarcerea.

Feodor Mihailovici a rămas la Moscova douăsprezece zile şi şi-a încheiat cu succes tratativele cu redacţia revistei *Russki vestnik*. Katkov, când a aflat despre intenţia lui Feodor Mihailovici de a se căsători, l-a felicitat cu căldură şi i-a urât fericire. Cele două mii, care i-au fost solicitate drept avans, le-a promis că le va da în două, trei rate în ianuarie. Astfel, s-a ivit posibilitatea că nunta să aibă loc până la postul mare.

Primele şapte sute de ruble care au venit de la Moscova au fost nu ştiu cum împărţite într-o clipă rudelor şi creditorilor. Feodor Mihailovici îmi spunea în fiecare seară, îngrozit, că banii i se „topesc“. Asta a început să mă neliniştească şi l-am rugat ca din următoarele şapte sute de ruble să pună măcar ceva deoparte pentru cheltuielile de nuntă.

Cu creionul în mână, Feodor Mihailovici a socotit toate cheltuielile necesare pentru biserică şi masa de după cununie. (A refuzat categoric că mama să ia cheltuielile asupra ei.) Suma s-a ridicat la vreo patru sau cinci sute de ruble. Dar cum să le păstreze,

dacă în fiecare zi apăreau tot alte şi alte nevoi ale numeroaselor sale rude?

— Ştii ce, Ania, păstrează-mi tu banii, spuse Feodor Mihailovici, bucuros că a găsit o scuză convenabilă pentru neamuri, când acestea vor începe să-i ceară bani — şi chiar a doua zi mi-a adus cinci sute de ruble. Dându-mi banii, mi-a spus pe un ton comic şi solemn:

— Ţine-i bine, Ania, de ei depinde destinul nostru!

Oricât ne-am grăbit cu nunta, n-am putut s-o facem înainte de mijlocul lui februarie. Trebuia să găsim un apartament nou, deoarece vechile patru camere nu ne ajungeau. Fostul său apartament Feodor Mihailovici l-a cedat Emiliei Feodorovna şi familiei ei, obligându-se să plătească o chirie de cincizeci de ruble pe lună. Avantajul acestui apartament consta în faptul că proprietarul casei, bogatul negustor Alonkin, îl respecta mult pe Feodor Mihailovici, „marele truditor“[16], cum spunea despre el, şi nu-l deranja niciodată cu plata chiriei, ştiind că atunci când va avea bani, Feodor Mihailovici îi va aduce singur. Şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să discute cu venerabilul bătrân[17].

Pentru noi, Feodor Mihailovici a găsit un apartament pe bulevardul Voznesenski, în casa lui Tol (astăzi nr. 27), chiar vizavi de biserica Voznesenie. Intrarea era din curte, iar ferestrele dădeau în stradela Voznesenski. Apartamentul era la etajul întâi şi avea cinci camere: salonul, cabinetul, sufrageria, dormitorul şi o cameră pentru Pavel Alexandrovici. A trebuit să aşteptăm până se va pune apartamentul la punct, apoi să mutăm lucrurile lui Feodor Mihailovici, mobila mea etc., etc. Când totul a fost gata, am fixat nunta pentru miercurea din ajunul lăsatei secului, pe 15 februarie, şi am trimis invitaţii prietenilor şi cunoscuţilor.

---

[16] „Eu mă duc la utrenie, iar în cabinetul lui arde lumina, trudeşte adică", spunea el. (N. aut.)

[17] El cred că a fost prototipul negustorului Samsonov, protectorul Gruşenkăi din *Fraţii Karamazov.* (N. aut.)

XVIII

În ajunul nunţii am trecut pe la Feodor Mihailovici ca să-l mai văd şi să-i spun că pe la şapte seara va veni pe la el sora mea, Maria Grigorievna Svatkovskaia, ca să-mi aranjeze lucrurile, care fuseseră expediate în cufere, lăzi şi cutii, şi să scoată tot felul de obiecte de gospodărie, necesare pentru primirea oaspeţilor. După cum îmi povestea mai târziu sora mea, Feodor Mihailovici a primit-o cu multă căldură, a ajutat-o să deschidă cuferele şi să aranjeze lucrurile, a tratat-o şi a cucerit-o într-atât, încât n-a putut să nu fie de acord cu părerea mea că viitorul meu soţ este un om uimitor de amabil şi de drăguţ.

Am hotărât ca seara aceea s-o petrec doar cu mama, îmi părea rău din toată inima de biata mea mamă: toată viaţa şi-a petrecut-o înconjurată de familie, acum, însă, tata murise, fratele meu plecase la Moscova şi plecam şi eu din casa ei. Ne iubea foarte mult pe toţi, am trăit foarte uniţi şi înţelegeam cât îi era de greu să rămână singură.

Toată seară ne-am adus aminte cât de bine ne-am simţit împreună. Am rugat-o pe mama ca acum, când suntem doar noi două, să mă binecuvânteze pentru viaţa mea nouă. Am observat, în cazul prietenelor mele, că binecuvântarea miresei înaintea plecării la biserică, de faţă cu martori şi în toiul agitaţiei de nuntă, este ceva oficial, lipsit de căldură sufletească. Mama m-a binecuvântat şi am plâns mult amândouă. Ne-am dat, însă, cuvântul ca la despărţire să nu plângem pentru că nu voiam să vin la biserică cu faţa umflată şi cu ochii înroşiţi.

Pe cincisprezece februarie, m-am sculat dis-de-dimineaţă şi m-am dus la mănăstirea Smolnîi, la liturghia de dimineaţă, iar după terminarea acesteia, am trecut pe la confesorul meu, protoiereul Filipp Speranski, ca să-i cer binecuvântarea. Părintele Filipp, care mă cunoştea din copilărie, m-a binecuvântat şi mi-a urat fericire. De la el m-am dus să mă rog la mormântul tatii, la cimitirul Bolşoie Ohtenskoie.

Ziua a trecut repede şi spre ora cinci eram pieptănată şi îmbrăcată cu rochia de mireasă, din moar alb, cu o trenă lungă. Şi coafura şi rochia îmi veneau bine şi eram încântată.

Căsătoria era fixată pentru ora şapte, iar la şase trebuia să vină după mine Feodor Mihailovici junior, nepotul lui Feodor Mihailovici, pe care acesta din urmă l-a ales drept cavaler de onoare.

La şase se adunaseră toate rudele mele, totul era gata, cavalerul de onoare, însă, tot nu venea şi nu-l aduceau nici pe fiul lui P. M. Olhin, băiatul care trebuia să ducă icoana înaintea mea. Am început să mă neliniştesc serios; m-am gândit că Feodor Mihailovici s-o fi îmbolnăvit şi-mi părea rău că n-am trimis din timp pe cineva să vadă cum se simte.

În sfârşit, pe la şapte seara, Feodor Mihailovici junior a intrat repede în cameră şi a început să mă grăbească:

— Anna Grigorievna, sunteţi gata, să mergem! Pentru Dumnezeu, să mergem mai repede. Unchiul e la biserică şi e tare neliniştit, nu ştie dacă mai veniţi sau nu. Am făcut până aici mai mult de o oră şi înapoi o să facem tot atât. Gândiţi-vă prin ce-o să treacă Feodor Mihailovici în aceste două ore!

— Dar n-a fost adus încă băiatul, i-am spus eu.

— Mergem fără băiat, numai să-l liniştim mai repede pe Feodor Mihailovici.

Am fost binecuvântată, m-am înbărţişat cu mama şi m-am înfăşurat într-o şubă. În ultima clipă a apărut şi Kostea, un băieţel drăguţ, îmbrăcat într-un frumos costum rusesc.

Am ieşit. Pe scară era multă lume. Toţi locatarii caselor noastre au venit să mă conducă. Unii mă sărutau, alţii îmi urau fericire, cineva de sus a presărat pe mine hamei, după datină, în semn de belşug. Ne-am aşezat în trăsură şi am plecat repede. Abia după câteva minute soră-mea şi cu mine am observat că băieţelul Kostea e fără şubă şi fără căciulă. De teamă să nu răcească, l-am învelit cu şuba mea largă şi după scurt timp Kostea a adormit.

Ne-am apropiat de catedrală Izmailovski. Cavalerul de onoare l-a

învelit cu totul pe somnorosul Kostea în mantaua sa călduroasă şi l-a dus pe scara cea mare a bisericii. Eu am coborât, cu ajutorul lacheului, din trăsură şi, acoperind icoana cu vălul, am intrat în catedrală. Când m-a văzut, Feodor Mihailovici s-a apropiat repede de mine, m-a apucat cu putere de mână şi mi-a spus:

— În fine, ai venit! Acum nu mai scapi de mine!

Aş fi vrut să-i răspund că nici nu m-am gândit să scap, dar, când l-am privit, am fost înspăimântată de paloarea lui. Feodor Mihailovici m-a dus repede la altar. Cununia a început.

Biserică era puternic luminată, cânta un cor minunat, se adunaseră mulţi musafiri eleganţi, dar despre toate acestea am aflat, mai târziu, din povestiri; până la mijlocul slujbei eram parcă în ceaţă, mă închinam mecanic şi abia răspundeam la întrebările preotului. Abia după împărtăşire capul mi s-a mai limpezit şi am început să mă rog fierbinte. După cununie şi liturghia de mulţumire au început felicitările. Apoi soţul meu m-a dus să semnez în nu ştiu ce registru.

De data aceasta „băiatul cu icoana“ era îmbrăcat şi ne-am îndreptat spre noua noastră locuinţă. Kostea n-a mai adormit pe drum şi a tot povestit, hoţomanul, mai târziu că „nenea şi tanti s-au pupat tot timpul“.

Când am sosit, musafirii erau toţi în păr. Mama şi naşul ne-au binecuvântat solemn. Au început felicitările cu cupele de şampanie. Toţi cei care asistaseră în biserică la cununie şi nu mă cunoşteau au fost miraţi când în locul acelei feţe palide şi serioase, pe care o văzuseră în biserică, a apărut în faţa lor o mireasă rumenă, plină de viaţă, strălucind toată de fericire. Feodor Mihailovici strălucea şi el. Mă ducea la prietenii lui, ne făcea cunoştinţă şi spunea:

— Priviţi-o cât e de fermecătoare! E un om minunat! Are o inimioară de aur! Şi nu mai contenea cu laudele care mă fâstâceau teribil. După aceea m-a prezentat cucoanelor şi era foarte mulţumit că am spus fiecăreia din ele ceva amabil şi că, după câte se părea, le-am plăcut.

Eu, la rândul meu, îl duceam în mijlocul prietenilor şi al rudelor

mele şi eram fericită să văd ce impresie frumoasă le lăsa. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-şi răsfeţe oaspeţii, astfel că aveam din belşug şampanie, dulciuri şi fructe.

Musafirii au plecat abia spre douăsprezece şi am mai stat multă vreme împreună, amintindu-ne amănuntele acelei zile minunate.

Partea a treia

PRIMA PERIOADĂ A VIEŢII DE FAMILIE

I
ANUL 1867

La vreo două săptămâni după nuntă, unul din cunoscuţii noştri ne-a spus că în Sîn Otecestva [23] (Nr. 34, februarie 1867) a apărut un articol despre Feodor Mihailovici, sub titlul *Căsătoria unui romancier*. Am făcut rost de ziar şi am citit următoarea notă:

„Corespondentul din Petersburg al ziarului «*Nord*» scrie următoarele: «Se discută mult despre o căsătorie care a avut loc în lumea noastră literară şi care s-a aranjat într-un mod destul de ciudat. Unul dintre cei mai cunoscuţi romancieri ai noştri, puţin cam distrat şi nu prea punctual în ceea ce priveşte obligaţiile faţă de editori, şi-a adus aminte la sfârşitul lui noiembrie că până la 1 decembrie trebuie să scrie un roman de cel puţin două sute de pagini, altfel fiind pasibil de plata unei mari despăgubiri. Ce era de făcut? E drept, subiectul era găsit, scenele principale imaginate, dar nu scrisese nici un rând, iar până la termenul fatal nu mai rămăsese decât o săptămână. La sfatul unuia din prietenii săi, autorul nostru, ca să-şi uşureze munca, a invitat un stenograf şi a început să-i dicteze romanul, umblând de colo colo prin cameră şi trecându-şi întruna degetele prin pletele sale lungi, în speranţa să mai stoarcă ceva idei noi. Am uitat să vă spun că stenograful invitat de autor era o fată tânără, îmbibată de idei moderne, fără să fie, însă, nihilistă, şi care ştia să-şi aranjeze prin propria sa muncă o situaţie independentă. Tot chinuindu-se să găsească idei noi, d. X. (cu litera aceasta vom însemna numele romancierului) aproape n-a observat că stenografa lui era tânără şi foarte drăguţă. În primele zile, lucrul a mers cum nu se poate mai bine, dar cu cât se apropiau de deznodământ, au început să apară greutăţile. Eroul romanului era văduv, trecut de prima tinereţe şi nici prea frumos, şi s-a îndrăgostit de o femeie

tânără şi drăguţă.

Romanul trebuia terminat printr-un deznodământ firesc, fără sinucidere şi scene triviale. Ideile îl ocoleau pe autor, părul său lung începuse să sufere din cauza asta, iar până la terminarea romanului nu mai erau decât două zile. Era gata să ajungă la concluzia că e mai bine să plătească despăgubirea, când deodată colaboratoarea lui, care până atunci îndeplinise în tăcere obligaţiile de stenografă, s-a hotărât să-l sfătuiască pe romancier să-şi aducă eroina la convingerea că împărtăşeşte şi ea sentimentul de dragoste.

— Dar nu e firesc! exclamă autorul, gândeşte-te că eroul e un becher bătrân, aşa ca mine, iar eroina e în plină strălucire a frumuseţii şi a tinereţii sale... aşa, ca dumneata, de pildă.

Stenografa a replicat că un bărbat nu cucereşte o femeie prin înfăţişarea sa, ci prin inteligenţă, talent etc., etc. Până la urmă deznodământul propus de ea a fost acceptat şi romanul terminat la timp. În ultima zi de lucru, d. X a rugat-o, uşor emoţionat, să-i permită s-o viziteze pe frumoasa stenografă, ca să-i exprime gratitudinea sa. Ea căzu de acord.

— Atunci să vin mâine la dumneata? spuse X.

— Nu, dacă se poate veniţi poimâine, răspunse ea. Romancierul veni la ora fixată şi după cea de a doua ceaşcă de cafea riscă să facă o declaraţie de dragoste. Declaraţia fu primită cu bunăvoinţă. De ce atunci, întrebă d. X., n-ai vrut să mă primeşti ieri? M-ai fi făcut fericit cu o zi mai devreme.

— Pentru că, îi răspunse, roşindu-se toată, stenografa, ieri trebuia să vină la mine o prietenă, care e mult mai drăguţă decât mine şi mi-era teamă că o să te facă să-ţi schimbi intenţia.

Romancierul a fost entuziasmat de această mărturisire naivă, care-i demonstra că e într-adevăr iubit.

Să nu credeţi, însă, că romanul despre care vă vorbesc s-a terminat printr-un deznodământ care în Rusia poartă numele de căsătorie civilă. Dimpotrivă, perechea s-a cununat acum câteva zile într-o parohie de prin partea locului“.

Soţul meu şi cu mine am râs mult de acest articolaş şi Feodor Mihailovici a spus că, după tonul cam vulgar al relatării, lucrurile n-au decurs fără amestecul lui A. P. Miliukov, care cunoştea bine obiceiurile soţului meu. (Lui Feodor Mihailovici îi plăcea într-adevăr ca atunci când dicta să se plimbe prin cameră, iar în momentele de gândire să-şi ciufulească părul).

II

Timpul care ne despărţea până la postul mare a trecut într-un fel de iureş vesel: făceam „vizite de nuntă" şi rudelor mele, dar şi rudelor şi prietenilor lui Feodor Mihailovici. Rudele ne invitau la prânz şi la cină, şi peste tot „tinerii căsătoriţi" erau primiţi cu şampanie. Aşa era obiceiul pe atunci şi cred că în tot restul vieţii n-am băut atâtea cupe de şampanie ca în acele zece zile. Felicitările acelea au avut un rezultat trist şi mi-au produs prima mare durere din căsnicia mea: Feodor Mihailovici a avut în aceeaşi zi două crize de epilepsie şi, lucru uimitor, crizele au avut loc nu noaptea, în somn, ca aproape întotdeauna, ci ziua, pe trezie. Iată cum s-a întâmplat: în ultima zi de lăsata secului, am prânzit la rude, iar seară ne-am dus s-o petrecem la sora mea. Am cinat vesel (tot cu şampanie, ca întotdeauna), musafirii au plecat, iar noi am mai rămas. Feodor Mihailovici era foarte animat şi-i povestea ceva interesant surorii mele. Deodată, s-a oprit la mijlocul cuvântului, s-a ridicat puţin de pe divan şi a început să se aplece spre mine. Mă uitam uimită la faţa lui schimbată. Brusc, se auzi un strigăt, mai curînd un vaiet îngrozitor, neomenesc, şi Feodor Mihailovici începu să se aplece înainte. În acelaşi timp, se auzi şi ţipătul surorii mele, care şedea lângă soţul meu. Ea sări de pe fotoliu şi, izbucnind într-un hohot isteric de plâns, ieşi în fugă din cameră. Cumnatul meu alergă după ea.

Mai târziu mi-a fost dat să aud de zeci de ori acest vaiet „neomenesc", obişnuit pentru începutul crizei la epileptici. Şi el mă zguduia şi mă înspăimânta întotdeauna. Atunci, însă, spre uimirea

mea, nu m-am speriat de loc, deşi vedeam pentru prima dată în viaţa mea o criză de epilepsie. L-am luat pe Feodor Mihailovici de umeri şi l-am aşezat cu putere pe divan. Dar ce groază m-a cuprins, când am văzut că trupul inert al soţului meu alunecă de pe divan şi că n-am putere să-l reţin. Am tras la o parte un scaun pe care era o lampă aprinsă şi astfel i-am dat posibilitatea să se lase pe podea, m-am aşezat lângă el şi în tot timpul convulsiilor i-am ţinut capul pe genunchi. N-avea cine să-mi ajute: soră-mea avea o criză de nervi, iar cumnatul meu şi servitoarea se agitau pe lângă ea. Încet-încet, convulsiile au trecut şi Feodor Mihailovici a început să-şi revină. La început însă, nu-şi dădea seama unde se află, îşi pierduse chiar darul vorbirii; tot voia să spună ceva, dar în locul unui cuvânt spunea un altul şi era imposibil să-l înţelegi. Abia, poate, după o jumătate de oră am reuşit să-l ridicăm şi să-l culcăm pe divan. Am hotărât să-l lăsăm să se liniştească şi abia după aceea să plecăm acasă. Dar, spre disperarea mea, criza s-a repetat la o oră după cea dintâi şi de data aceasta cu o asemenea intensitate, că Feodor Mihailovici a urlat de durere timp de două ore, chiar după ce şi-a recăpătat cunoştinţa. A fost ceva îngrozitor! Şi mai târziu a mai avut crize duble, dar relativ rar, iar cazul din ziua aceea doctorii l-au explicat printr-o mare surescitare, provocată de şampania pe care a băut-o Feodor Mihailovici în vizitele de după nuntă pe care le-am tot făcut şi la prânzurile şi cinele date în cinstea noastră. Vinul avea o influenţă extrem de dăunătoare asupra lui şi de aceea nu bea niciodată.

A trebuit să rămânem peste noapte la sora mea, deoarece Feodor Mihailovici se simţea foarte slăbit şi ne era frică de o nouă criză. Ce noapte îngrozitoare am petrecut atunci! A fost pentru prima dată când am văzut de ce boală teribilă suferă Feodor Mihailovici. Când îi auzeam strigătele şi gemetele care nu conteneau cu orele, când îi vedeam faţa schimonosită de durere, o faţă care nu-i mai semăna de loc, când îi vedeam ochii încremeniţi dementţial şi nu-i înţelegeam vorbirea dezarticulată, eram aproape convinsă că scumpul meu, iubitul meu soţ îşi pierde minţile şi ce mă cuprindea groaza la gândul

acesta!

Dar, slavă Domnului, după ce a dormit câteva ceasuri, Feodor Mihailovici şi-a revenit destul ca să putem pleca acasă. Deprimarea, însă, care survenea întotdeauna după criză, a ţinut mai mult de o săptămână. „Trăiesc un sentiment de parcă aş fi pierdut fiinţa cea mai dragă din lume, de parcă aş fi îngropat pe cineva“, aşa îşi definea întotdeauna Feodor Mihailovici starea de spirit de după criză. Această dublă criză mi-a lăsat în suflet pentru totdeauna o grea amintire.

În cursul aceleiaşi săptămâni triste au început şi neplăcerile şi neînţelegerile care mi-au otrăvit primele săptămâni ale căsniciei noastre şi m-au obligat să-mi amintesc, cu tristeţe şi necaz, „luna noastră de miere“.

Ca să fie mai clar, am să descriu modul în care era organizată noua mea viaţă: Feodor Mihailovici, care era obişnuit să lucreze în timpul nopţii, nu putea să adoarmă devreme şi citea noaptea, iar pe urmă se scula târziu. Eu, însă, pe la nouă eram gata îmbrăcată şi mă duceam cu bucătăreasa în piaţa Sennaia după cumpărături.

Trebuie să recunosc că la începutul căsătoriei eram o proastă gospodină. Şapte clase de liceu, pe urmă cursurile superioare şi cele de stenografie, când să mai înveţi gospodăria? După ce, însă, m-am măritat cu Feodor Mihailovici, cunoscându-i mijloacele materiale, mi-am dat cuvântul, şi mie şi lui, că am să învăţ să fac gospodărie şi-l încredinţam în glumă, că am să-i fac singură tortele care-i plăceau atât de mult. L-am convins chiar să ia o bucătăreasă „scumpă“, după preţurile de atunci, cu un salariu de douăsprezece ruble, ca să învăţ de la ea arta culinară.

Când mă întorceam acasă, pe la unsprezece, o găseam aproape întotdeauna pe Katia Dostoievskaia, nepoata lui Feodor Mihailovici. Era o fetiţă grozav de drăguţă, de vreo cincisprezece ani, cu nişte ochi negri minunaţi şi cu două cozi blonde care-i atârnau pe spate. Mama ei, Emilia Feodorovna, mi-a spus de câteva ori că fetiţa ţine foarte mult la mine şi m-a rugat s-o influenţez în bine. La o atitudine atât de

măgulitoare pentru mine nu puteam să-i răspund decât cu invitaţia de a mă vizita cât mai des. Deoarece Katia nu avea preocupări permanente şi acasă se plictisea, venea la noi direct de la plimbarea de dimineaţă; era cu atât mai comod, cu cât stătea la vreo cinci minute de noi. În jur de douăsprezece venea la Pavel Alexandrovici Mişa Dostoievski, nepotul lui Feodor Mihailovici, care studia pe atunci vioara şi în drum de la conservator spre casă trecea pe la noi. Bineînţeles că-l opream la dejun. Trecea des pe la noi şi Feodor Mihailovici junior, un pianist excelent. De la două începeau să vină prietenii şi cunoscuţii lui Feodor Mihailovici. Ştiau că în perioada aceea nu avea treburi urgente şi de aceea socoteau că-l puteau vizita mai des. Spre ora prânzului, venea adesea Emilia Feodorovna, venea Nikolai Mihailovici, fratele soţului meu, venea şi sora lui, Alexandra Mihailovna Golenovskaia, cu bunul ei soţ Nikolai Ivanovici. Cei care prânzeau rămâneau de obicei toată seara, până pe la zece-unsprezece. Asta se întâmpla în fiecare zi şi nu se mai termina cu rudele şi cu străinii.

Eu însămi am crescut într-o familie patriarhală şi primitoare, dar musafirii veneau la noi duminicile şi de sărbători, însă această ospitalitate neîntreruptă, când de dimineaţă până seară trebuia să „servesc“ şi să „amuz“, era foarte obositoare pentru mine, cu atât mai mult cu cât tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vârstă [24], nici ca preocupări. În schimb, mă interesau prietenii şi cunoştinţele din cercurile lui Feodor Mihailovici: Maikov, Averkiev, Strahov [25], Miliukov, Dolgomostiev şi alţii. Până atunci lumea literară îmi fusese necunoscută şi de aceea mă interesa foarte mult: voiam să stau de vorbă cu ei, poate să intru într-o dispută, dar mai ales să-i ascult, să-i ascult... Din păcate, aveam rar parte de o asemenea plăcere: văzând figurile plictisite ale tinerilor, Feodor Mihailovici îmi şoptea: „Anecika, drăguţă, vezi cât se plictisesc, ia-i de aici şi amuză-i şi tu într-un fel“. Iar eu căutam un pretext să-i scot de acolo şi mă apucam, fără nici un chef, să-i „amuz“.

Mă enerva şi faptul că din cauza prezenţei permanente a musafirilor n-aveam timp pentru îndeletnicirile mele preferate şi asta mă apăsa mult; mă gândeam cu ciudă că de mai mult de o lună n-am mai citit nici o carte, nu m-am mai ocupat serios de stenografie, pe care voiam s-o stăpânesc la perfecţie.

Dar cel mai mult mă necăjea faptul că din cauza musafirilor permanenţi n-aveam deloc timp să mai stau cu dragul meu soţ. Dacă în timpul zilei reuşeam să rup o clipă şi să stau puţin cu el în cabinetul lui, apărea imediat cineva sau mă chemau pentru vreo treabă gospodărească. Convorbirile noastre de seară, pe care amândoi le preţuiam atât de mult, a trebuit să le dăm uitării, pentru că spre seară, din cauza modului stupid în care ne petreceam ziua, a mulţimii de vizite şi de discuţii, şi Feodor Mihailovici şi eu oboseam teribil, mie mi se făcea somn, iar el îşi lua câte o carte interesantă, a cărei lectură îl odihnea.

III
DUŞMANII DE ACASĂ

Cu timpul m-aş fi împăcat, poate, cu modul de viaţă pe care-l duceam şi mi-aş fi obţinut o anume libertate şi vreme pentru preocupările mele preferate, dacă nu s-ar fi adăugat neplăcerile din partea rudelor lui Feodor Mihailovici. Cumnata lui, Emilia Feodorovna Dostoievskaia, era o femeie bună, dar mărginită. Văzând că, după moartea soţului ei, Feodor Mihailovici şi-a luat asupra sa întreţinerea ei şi a familiei sale, a considerat asta ca o obligaţie a lui şi a fost surprinsă când a aflat că vrea să se însoare. De aici tonul ei neprietenos cu mine, în timpul cât eram logodiţi. După ce, însă, ne-am căsătorit, Emilia Feodorovna s-a împăcat cu noua situaţie şi a început să se poarte cu mine mai amabil, mai ales când a văzut cât sunt de atentă cu copiii ei. Fiind aproape în fiecare zi la noi şi ooniderîndu-se o gospodină excelentă, îmi dădea întruna sfaturi gospodăreşti. Poate că o făcea din bunătate sufletească şi din dorinţa

de a-mi fi de folos, deoarece, însă, îmi dădea lecţii întotdeauna în prezenţa lui Feodor Mihailovici, nu-mi era prea plăcut că-i erau etalate atât de insistent nepriceperea mea în ale gospodăriei şi lipsa de chibzuială. Dar şi mai neplăcut era faptul că mi-o dădea mereu drept exemplu pe prima soţie a lui Feodor Mihailovici, ceea ce era destul de lipsit de tact.

Dacă, însă, poveţele permanente şi uşor protectoare ale Emiliei Feodorovnei îmi erau neplăcute, obrăzniciile şi grosolăniile pe care şi le permitea faţă de mine Pavel Alexandrovici îmi erau cu totul insuportabile.

Când m-am măritat, ştiam, desigur, că fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici va locui cu noi. În afară de faptul că nu ne ajungeau banii ca să-i putem asigura o locuinţă separată, Feodor Mihailovici ar fi vrut să-l mai ţină sub supravegherea sa până i se va forma caracterul. Tânăra cum eram nu mi s-a părut neplăcută prezenţa unui om absolut străin pentru mine în noua mea familie. În afară de asta, mă gândeam că Feodor Mihailovici îl iubeşte, că s-a obişnuit cu el şi că-i va fi greu să se despartă de el. Dimpotrivă, mi se părea că prezenţa unui om de vârsta mea[18] va însufleţi casa, că mă va familiariza cu obiceiurile lui Feodor Mihailovici (multe dintre ele îmi erau necunoscute) şi astfel voi putea să nu tulbur prea mult modul lui obişnuit de viaţă.

Nu vreau să spun că Pavel Alexandrovici Isaev ar fi fost prost sau rău. Marea lui dramă consta în faptul că n-a reuşit *niciodată* să-şi înţeleagă situaţia reală. Obişnuit din copilărie să vadă de la toate rudele şi de la toţi prietenii lui Feodor Mihailovici numai bunătate şi amabilitate, a considerat toate acestea drept ceva ce i se cuvine şi n-a înţeles niciodată că atitudinea aceasta amicală se datoreşte nu atât lui însuşi, cât lui Feodor Mihailovici. În loc să aprecieze şi să justifice dragostea persoanelor care-l înconjurau, se purta atât de stupid, de neglijent şi de infatuat, încât nu făcea decât să-i supere şi să-i

[18] Pavel Alexandrovici era cu câteva luni mai tânăr decât mine. (N. aut.)

enerveze pe aceşti oameni.[19] Multe a pătimit de la Pavel Alexandrovici (de dragul lui Feodor Mihailovici, desigur) mult-stimatul Apollon Nikolaevici Maikov, care a căutat, din păcate în zadar, să-i îndrepte gândurile şi faptele într-o direcţie pozitivă.

Tot atât de neglijent şi de infatuat se purta şi cu tatăl său vitreg, deşi îi spunea „tată", iar sieşi „fiul" lui Dostoievski. Nu putea fi fiul lui Feodor Mihailovici, deoarece s-a născut în 1845, la Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg până în anul 1849. [26]

Trăind de la vârsta de doisprezece ani la Feodor Mihailovici şi văzând cât e de bun cu el, Pavel Alexandrovici era profund convins că „tata" trebuie să trăiască exclusiv pentru el, că pentru el trebuie să lucreze şi să câştige bani. El, însă, nu numai că nu-l ajuta în nici un fei pe Feodor Mihailovici şi nu-i uşura existenţa; ba, dimpotrivă, prin faptele sale negândite şi prin purtarea sa uşuratică îl enerva adesea şi chiar, după cum spuneau oamenii apropiaţi, îi provoca crize. Pe Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici îl taxa drept un bătrân care

---

[19] Am să redau următoarea întâmplare care-l caracterizează pe Pavel Alexandrovici. Cînd ne-am întors din străinătate, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-i aranjeze o slujbă la banca Voljsko-Kamski. Feodor Mihailovici a apelat la E. I. Lamanski [27] şi Pavel Alexandrovici a căpătat un serviciu mai întâi la Petersburg, iar mai târziu la Moscova. Aici a spus la o mulţime de lume că „tatăl" lui e prieten cu Lamanski şi că, în general, are mari relaţii. Odată, Lamanski, în trecere prin Moscova, a vizitat banca Voljsko-Kamski. Ca administrator al băncii de stat, E. I. Lamanski reprezenta o mare forţă financiară şi a fost primit solemn la bancă. Aflând de vizita lui, Pavel Alexandrovici s-a dus în sala unde se adunaseră directorii, s-a apropiat de Lamanski, i-a întins mîna şi i-a spus: „Bună ziua, Evgheni Ivanovici, ce mai faceţi? Nu m-aţi recunoscut, nu-i aşa ? Sunt fiul lui Dostoievski. M-aţi văzut la papá." „Vă rog să mă scuzaţi că nu v-am recunoscut, v-aţi schimbat mult", îi răspunse Lamanski. „De, îmbătrînesc şi eu, rîse Pavel Alexandrovici, dar şi dumneavoastră, amice. v-aţi schimbat mult!" şi, condescendent, l-a bătut pe Lamanski pe umăr. Lamanski a fost şocat, dar ca un om politicos, l-a întrebat cum mai stă cu sănătatea Feodor Mihailovici. „Aşa şi-aşa cu bătrîneţile!", îi răspunse Pavel Alexandrovici. Aici Lamanski n-a mai putut suporta şi i-a întors spatele. Puteţi să vă închipuiţi ce impresie a putut face ieşirea lui Pavel Alexandrovici asupra şefilor săi. (N. aut.)

şi-a trăit traiul, iar năzuinţa acestuia spre o fericire personală îi părea o „inepţie“, lucru pe care-l mărturisea deschis rudelor. Pe mine Pavel Alexandrovici mă privea ca pe un uzurpator, ca pe o femeie care a intrat cu de-a sila în familie, unde până atunci fusese el stăpân absolut, deoarece Feodor Mihailovici, ocupat cu munca literară, nu putea, desigur, să se ocupe de treburile casei. În această împrejurare este de înţeles răutatea lui faţă de mine. Neavând posibilitatea să se opună căsniciei noastre, Pavel Alexandrovici a hotărât s-o facă insuportabilă. Se prea poate ca prin permanentele neplăceri şi certuri pe care le provoca, prin calomnierea mea în ochii lui Feodor Mihailovici, Pavel Alexandrovici spera să ne certe şi să ne despartă. Neplăcerile pe care mi le provoca Pavel Alexandrovici nu erau mari, luate fiecare în parte, dar erau nenumărate şi deoarece ştiam că sunt făcute cu intenţia de a mă supăra şi jigni, nu puteam, desigur, să nu le bag în seamă şi să nu mă irit. Pavel Alexandrovici îşi făcuse un obicei, de pildă, din a trimite servitoarea undeva în fiecare dimineaţă: ba să cumpere ţigări, ba să ducă o scrisoare vreunui prieten şi să aştepte răspunsul, ba să se ducă la croitor etc. şi nu ştiu de ce toate comisioanele erau departe de casa noastră, iar biata Fedosia[20], deşi

[20] Această Fedosia era o femeie tare speriată. Era văduva unui copist, care a dat în delirium tremens din cauza băuturii şi care o batea fără milă. După moartea acestuia a rămas cu trei copii într-o mizerie îngrozitoare. Cineva dintre rude i-a povestit cazul lui Feodor Mihailovici, care a luat-o ca servitoare cu toţii copiii ei: cel mare avea unsprezece ani, fetiţa şapte, iar cel mic cinci. Fedosia îmi povestea cu lacrimi în ochi, când eram încă logodiţi, cât de bun e Feodor Mihailovici. După spusele ei, Feodor Mihailovici când lucra noaptea târziu şi auzea că cineva dintre copii tuşeşte sau plânge se ducea să înveleasc copilul, să-l liniştească, iar dacă nu reuşea o trezea pe Fedosia. Grija lui faţă de copii am văzut-o şi eu, după ce ne-am căsătorit, întrucât Fedosiei i s-a întîmplat să vadă de câteva ori crizele lui Feodor Mihailovici, îi era teribil de frică şi de crize şi de el însuşi. Dealtfel, îi era frică de toată lumea: şi de Pavel Alexandrovici, care ţipa la ea, şi, se pare, chiar de mine, de care nu se temea nimeni. Fedosia, ori de cîte ori ieşea în stradă, avea o broboadă verde, aceeaşi care este pomenită în romanul *Crimă şi pedeapsă* ca broboadă comună a familiei Marmeladov. (N. aut.)

era iute de picior, întârzia până după scularea lui Feodor Mihailovici şi nu apuca să facă ordine în cabinetul lui. Feodor Mihailovici ţinea mult la curăţenie şi la ordine şi se supăra dacă-şi găsea cabinetul nedereticat. Neavând încotro, luam eu peria şi-i făceam curat în cabinet. Surprinzându-mă odată făcând treaba asta, Feodor Mihailovici mi-a făcut observaţie şi mi-a spus că asta e treaba Fedosiei, nu a mea. Când Fedosia refuza să se ducă undeva departe pentru un comision al lui Pavel Alexandrovici, spunând că trebuie să facă curat, pentru că altfel „are s-o certe cucoana“, acesta îi spunea fără să ţină seama că mă aflu într-o cameră alăturată:

— Fedosia! Cine e stăpân aici: eu sau Anna Grigorievna? Înţelegi? Aşa că du-te unde te trimit!

Pavel Alexandrovici era inepuizabil în materie de intrigi mărunte: ba mânca frişca înainte de a se aşeza Feodor Mihailovici la masă şi atunci trebuia cumpărată repede alta, de la o prăvălioară – şi, evident, o frişcă proastă – iar Feodor Mihailovici trebuia să-şi aştepte cafeaua. Ba chiar înaintea mesei de prânz mânca o potârniche şi se serveau la masă două în loc de trei şi nu ne ajungea. Ba din toată casa dispăreau chibriturile, deşi încă în ajun mai erau câteva cutii. Toate aceste lipsuri îl iritau grozav pe Feodor Mihailovici, care începea să strige la Fedosia, iar Pavel Alexandrovici, vinovat de toate acestea, dădea din umeri şi spunea: „Ei, papá, când ţineam eu gospodăria nu era debandada asta!“ Reieşea că eu sunt vinovată sau, mai curând, nepriceperea mea în ale gospodăriei.

Pavel Alexandrovici îşi avea tactica sa: în prezenţa lui Feodor Mihailovici era teribil de prevenitor cu mine: mă servea, îmi ridica şervetul, dacă mi se întâmpla să-l scap etc., etc. Feodor Mihailovici chiar remarcă de vreo două ori că prezenţa feminină şi mai ales prezenţa mea (cu Katia şi Emilia Feodorovna Dostoievskaia se purta familiar) are o influenţă binefăcătoare asupra lui Pavel Alexandrovici şi că manierele lui se îndreaptă încet-încet.

Era, însă, suficient ca Feodor Mihailovici să iasă din cameră, ca Pavel Alexandrovici să-şi schimbe purtarea faţă de mine. Ba îmi făcea

observaţii faţă de oameni străini în legătură cu modul în care gospodăresc şi spunea că înainte totul era în ordine. Ba spunea că cheltuiesc prea mulţi bani, că banii ar fi, chipurile, „comuni“. Ba începea să pozeze în victimă a despotismului de familie: începea să vorbească despre situaţia grea a „orfanului“, care până atunci trăise fericit în familie şi fusese considerat drept personajul principal. Şi deodată un om străin (adică eu, soţia?) năvăleşte în casă, vrea să aibă autoritate şi să ocupe primul loc în familie. Noua stăpână începe să-l persecute pe „fiu", să-i creeze neplăceri, să-i facă viaţa amară. Nu poate nici să mănânce liniştit, ştiind că privirea indignată şi bănuitoare a stăpânei urmăreşte fiecare bucată pe care o înghite. Că-şi aminteşte anii fericiţi din trecut şi că speră ca vremurile acelea să revină, că nu va renunţa la influenţa pe care o avea asupra „tatălui“ său etc., etc. Tinerii Dostoievski nu se pricepeau să mă apere, iar cei mai în vârstă îl luau în râs, dar la asta se şi limita apărarea lor.

Ca să nu-şi piardă, în favoarea mea, influenţa pe care o avea asupra „tatălui“, Pavel Alexandrovici a început să intre aproape în fiecare dimineaţă în cabinetul lui Feodor Mihailovici, chiar în momentul în care acesta venea să-şi citească ziarul. Uneori, se întâmpla ca imediat să se audă vocea răstită a lui Feodor Mihailovici şi Pavel Alexandrovici ieşea grăbit şi uşor ruşinat din cabinet, spunând că „tata“ e ocupat şi că nu vrea să-l deranjeze. Alteori, stătea mai multă vreme acolo, se întorcea cu o figură triumfătoare şi începea imediat să dea dispoziţii înspăimântatei Fedosia. După discuţiile astea Feodor Mihailovici îmi spunea întotdeauna: „Anecika, nu te mai certa cu Paşa, nu-l necăji, e un băiat de treabă!“ Când îl întrebam cu ce l-am supărat pe „Paşa“ şi care sunt lucrurile de care se plânge, Feodor Mihailovici îmi răspundea că „toate sunt nişte fleacuri, că te şi doare capul să le asculţi“, dar că mă roagă să fiu condescendentă cu „Paşa“.

Eram întrebată câteodată: cum se face că, auzind obrăzniciile şi grosolăniile zilnice ale lui Pavel Alexandrovici, văzându-i purtarea impertinentă faţă de mine, ştiind că mă calomniază în faţa lui Feodor

Mihailovici, am continuat să nu spun nimic şi n-am putut să-l pun la punct? Da, am tăcut şi n-am putut! Nu trebuie să uităm că, deşi trecusem de douăzeci de ani, eram, ca experienţă de viaţă, un copil. Scurta mea existenţă de până atunci am petrecut-o într-o familie bună, în care domnea înţelegerea, în care nu erau nici un fel de complicaţii şi nici un fel de disensiuni. Din această pricină atitudinea incorectă a lui Pavel Alexandrovici faţă de mine mă uimea, mă jignea şi mă întrista; la început, însă, n-am fost în stare să fac nimic pentru a o preveni. Şi, în afară de asta, Pavel Alexandrovici avea o manieră specială: îmi spunea tot felul de lucruri neplăcute şi pleca imediat, fără să-mi dea posibilitatea să-i replic, iar când apărea din nou trecuse destul timp ca să mă liniştesc şi nu voiam să încep să ne certăm. În afară de asta sunt de felul meu un om paşnic şi certurile erau pentru mine întotdeauna neplăcute. Şi ce puteam să fac? Să mă plâng lui Feodor Mihailovici? Şi aşa Pavel Alexandrovici i se plângea tot timpul împotriva mea şi dacă mă mai apucăm şi eu să mă plâng împotriva lui — în ce s-ar fi transformat viaţa iubitului meu soţ? Iar eu voiam mult să-i apăr liniştea, chiar cu preţul liniştii mele. Dealtfel, înţelegeam supărarea lui Pavel Alexandrovici provenită din schimbările survenite în viaţa lui liberă, dar mă gândeam că se va plictisi să-mi facă neplăceri şi că va înţelege întreaga lipsă de delicateţe a purtării lui faţă de mine, iar dacă nu va înţelege singur, va fi îndrumat de rudele lui Feodor Mihailovici.

În aceste condiţii neprielnice s-au scurs primele săptămâni ale vieţii noastre de familie: grosolănia şi obrăzniciile lui Pavel Alexandrovici, poveţele Emiliei Feodorovna, prezenţa permanentă a unor persoane neinteresante pentru mine, care mă împiedicau să fiu singură cu soţul meu, veşnica nelinişte provocată de treburile noastre încurcate. Chiar o oarecare înstrăinare, după câte îmi părea, a lui Feodor Mihailovici faţă de mine, condiţionată de împrejurările vieţii noastre, toate acestea mă apăsau şi mă chinuiau îngrozitor şi mă întrebam cum se pot termina? Amintindu-mi caracterul meu de atunci, îmi dau seama că se puteau termina cu o catastrofă. Într-

adevăr, îl iubeam nemărginit pe Feodor Mihailovici, dar nu era o dragoste fizică, nu era o patimă care ar fi putut să existe la oameni de aceeaşi vârstă. Dragostea mea era pur cerebrală. Era vorba mai curând de o adulare, de admiraţia pentru un om atât de talentat şi cu atâtea calităţi sufleteşti. Era o milă profundă pentru un om care a suferit atât, care n-a cunoscut nici bucuria, nici fericirea, atât de părăsit de cei apropiaţi, care erau obligaţi să-l răsplătească cu dragoste şi grijă pentru tot ce a făcut pentru ei, în decursul întregii sale vieţi. Visul meu de a-i deveni tovarăşă de viaţă, de a-i împărtăşi munca, de a-i uşura viaţa, de a-i dărui fericirea, îmi stăpânea imaginaţia şi Feodor Mihailovici a devenit pentru mine un zeu, un idol şi cred că eram gata să stau toată viaţa în genunchi în faţa lui. Dar toate acestea erau nişte sentimente înalte, nişte visuri pe care le putea sfărâma o realitate aspră.

Datorită împrejurărilor în care trăiam a început treptat vremea frământărilor şi a îndoielilor. Ba mi se părea că Feodor Mihailovici nu mă mai iubeşte, că a înţeles cât sunt de lipsită de inteligenţă şi cât de mult nu mă potrivesc lui şi că, poate, regretă că s-a însurat cu mine, dar că nu ştie cum să-şi îndrepte greşeala. Deşi îl iubeam fierbinte, totuşi mândria mea nu mi-ar fi permis să mai rămân cu el, dacă m-aş fi convins că nu mai mă iubeşte. Mi se părea chiar că trebuie să-i aduc un sacrificiu, să-l las, odată ce viaţa noastră comună se pare că nu-i prieşte.

Ba remarcam cu sinceră tristeţe că sunt indignată împotriva lui Feodor Mihailovici, fiindcă „marele cunoscător al sufletului“ nu vede cât îmi e de greu, nu caută să-mi uşureze viaţa, îmi impune toate aceste neamuri plicticoase şi-l apără pe Pavel Alexandrovici care se poartă atât de ostil cu mine.

Ba mă gândeam cu tristeţe că au trecut acele seri minunate, pline de farmec, pe care le petreceam împreună înainte de căsătorie, că nu s-a realizat şi că, probabil, nici nu se va realiza acea viaţă fericită la care visam amândoi.

Adesea încercam un regret pentru viaţa mea liniştită de altădată,

când eram scutită de suferinţă şi când n-aveam de ce să fiu tristă sau iritată. Într-un cuvânt, erau multe temeri, dintre cele mai copilăreşti, şi multă tristeţe sinceră şi neliniştitoare, multe îndoieli nedezlegate pentru mintea mea încă necoaptă. N-aveam încă o concepţie judicioasă asupra vieţii şi nici un caracter format şi asta ameninţa să se termine prost. S-ar fi putut să mă depăşească neplăcerile de familie, să-mi ies din fire, să-l irit pe Feodor Mihailovici cu reproşuri şi suspiciuni neîntemeiate şi să provoc o izbucnire. Ar fi putut avea loc o ceartă serioasă, după care eu, atât de mândră, n-aş mai fi rămas cu Feodor Mihailovici. Să nu uităm că aparţineam generaţiei anilor şaizeci şi că ţineam la independenţă, ca toate femeile de atunci, mai presus de orice. E greu de presupus că aş fi întreprins un pas spre împăcare, în ciuda iubirii mele pentru Feodor Mihailovici. Eram încă copilăros de mândră şi n-aş fi suportat ironiile lui Pavel Alexandrovici dacă rn-aş fi întors spăşită. S-ar fi putut ca nici Feodor Mihailovici să nu fi vrut să facă un prim pas spre împăcare: nu cred că pe atunci mă iubea atât de mult cum m-a iubit mai târziu. Mândria lui jignită, sentimentul demnităţii, iar, în parte, şi calomniile lui Pavel Alexandrovici ar fi putut la început să constituie o piedică în împăcarea noastră. Neînţelegerile dintre noi s-ar fi amplificat, desigur, şi împăcarea ar fi devenit imposibilă. Aducându-mi aminte de acea perioadă mă gândesc cu groază ce s-ar fi putut întâmpla: Feodor Mihailovici nici n-ar fi putut să divorţeze de mine, pentru că pe atunci divorţul costa enorm. Astfel, Feodor Mihailovici nu şi-ar fi putut aranja într-un chip fericit existenţa, n-ar fi putut avea familie şi copii, lucru la care a visat toată viaţa. Nefericită ar fi fost şi viaţa mea: prea multe speranţe îmi legasem de unirea cu Feodor Mihailovici şi aş fi suferit mult dacă visul acesta de aur nu s-ar fi realizat!

IV
IZBĂVIREA

Destinul, însă, n-a vrut să ne lipsească de acea fericire uriaşă, de

care am avut parte Feodor Mihailovici şi cu mine, în următorii paisprezece ani. Mi-aduc aminte, de parcă ar fi fost ieri, de marţea celei de a cincea săptămâni a postului mare, când în viaţa noastră a avut loc o cotitură favorabilă. Ziua a început cu neplăcerile curente: s-a descoperit o lipsă în gospodăria mea, o lipsă aranjată perfid de Pavel Alexandrovici (au dispărut aproape toate creioanele sau chibriturile din casă) şi Feodor Mihailovici era supărat şi ţipa la sărmana Fedosia. Au venit musafirii de care mă săturasem atât şi a trebuit să-i „servesc" şi să-i „amuz"; Pavel Alexandrovici îmi spunea, ca de obicei, obrăznicii. Feodor Mihailovici era mai îngândurat şi mai posomorât că niciodată şi aproape că nu vorbea cu mine, ceea ce mă amăra mult.

În seara acelei zile eram invitaţi la familia Maikov. Ştiind asta, oaspeţii au plecat imediat după masă. Dar din cauza neplăcerilor din cursul întregii zile, m-a durut tare capul, iar nervii îmi erau atât de încordaţi, că mi-era teamă ca la Maikovi să nu izbucnesc în plâns dacă va veni vorba de viaţa noastră de familie. De aceea am hotărât să rămân acasă. Feodor Mihailovici a încercat să mă convingă şi se pare că a fost nemulţumit de refuzul meu. N-a apucat să plece de acasă că a şi apărut Pavel Alexandrovici, care a început să-mi reproşeze că eu, cu capriciile mele, îl irit pe „tatăl" lui. Mi-a declarat că nu crede în durerea mea de cap şi socoteşte că n-am vrut să mă duc numai ca să-l supăr pe Feodor Mihailovici. Mi-a spus că Feodor Mihailovici a făcut „o prostie colosală" căsătorindu-se cu mine, că sunt o „proastă gospodină" şi cheltuiesc mulţi „bani comuni" şi în încheiere mi-a reproşat că, după cum a observat, în timpul căsniciei noastre s-au înmulţit crizele lui Feodor Mihailovici şi că eu sunt vinovată de situaţia asta. După ce mi-a debitat toate aceste obrăznicii, a dispărut imediat de acasă.

Această impertinenţă uluitoare a fost picătura care a revărsat paharul. Nu mă jignise niciodată atât de crunt, făcându-mă vinovată chiar şi de agravarea bolii. Am fost jignită şi supărată la culme. Capul a început să mă doară şi mai mult, m-am aruncat în pat şi am început

să plâng. A trecut cam o oră şi jumătate şi s-a întors Feodor Mihailovici. La Maikovi i s-a făcut dor de mine şi s-a întors acasă. Văzând că e întuneric în casă, a întrebat-o pe Fedosia unde sunt.

— Doamna e în pat şi plânge! îi spuse în taină Fedosia.

Feodor Mihailovici s-a alarmat şi m-a întrebat ce-i cu mine. Am vrut să-i ascund adevărul, dar m-a rugat atât de mult să-i spun, îmi vorbea atât de prietenos, încât mi-a înmuiat inima şi am început să-i povestesc, plângând cu hohote, cât mi-e de greu să trăiesc, cât sunt de umilită în casa lui. Îi spuneam că nu mă mai iubeşte, că a încetat să se mai sfătuiască cu mine, îi spuneam că asta mă întristează şi mă face să sufăr etc. Rareori am plâns aşa cum am plâns atunci şi cu cât căuta mai mult Feodor Mihailovici să mă liniştească, cu atât mai mult îmi curgeau lacrimile. Tot ce-mi apăsase inima, toate îndoielile şi frământările i le-am dezvăluit cu cea mai mare sinceritate. Sărmanul meu soţ mă asculta şi mă privea uluit. S-a dovedit, că, văzîndu-l atât de prevenitor pe Pavel Alexandrovici faţă de mine, nu bănuise de loc că acesta îşi permite să mă jignească. Feodor Mihailovici îmi reproşa amical că n-am fost sinceră cu el, că nu m-am plâns de fiul său vitreg, că n-am ştiut să mă impun astfel, încât acesta să nu-şi permită să fie impertinent cu mine. Mă asigura că mă iubeşte mult şi se mira cum de-mi trecuse prin cap contrariul. În sfârşit, a recunoscut, la rândul său, că suportă greu viaţa noastră dezorganizată din prezent. Rudele lui tinere veneau şi înainte pe la el, dar rar, pentru că se plictiseau; acum însă, vizitele lor dese le explica prin faptul că sunt amabilă cu ei şi că se simt bine la noi. Crezuse că o societate tânără, discuţii şi dispute vesele sunt amuzante pentru mine. Îmi spunea că şi el duce dorul vechilor noastre convorbiri şi că-i pare rău că din cauza veşnicilor musafiri, discuţiile acestea nu se mai leagă. Îmi spuse şi că în ultimele zile fusese preocupat de ideea unei plecări la Moscova, acum însă, în urma discuţiei noastre, e decis s-o realizeze. „O să mergem, bineînţeles, împreună, spunea Feodor Mihailovici, aş vrea să te vadă neamurile mele de la Moscova. Şi Verocika (sora) şi Sonia (nepoata) te cunosc doar din spusele mele şi aş fi vrut să vă

cunoaşteţi reciproc şi să vă iubiţi. În afară de asta, mi-a venit ideea să-i mai cer lui Katkov [28] un avans şi cu banii ăştia să plecăm în străinătate. Ţii minte, ăsta a fost visul nostru! Şi, cine ştie, poate că se va realiza. În plus, aş vrea să discut cu Katkov despre noul meu roman. E greu să duci tratative prin corespondenţă, altfel se fac lucrurile când discuţi direct. Şi chiar dacă nu vom reuşi să plecăm în străinătate, când o să ne întoarcem de la Moscova o să ne fie totuşi mai uşor să ne organizăm altfel viaţa, ca să nu mai fie debandada asta, atât de neplăcută pentru amândoi. „Aşadar, la Moscova! Eşti de acord, Anecika?“

Putea fi vorba de un refuz? Feodor Mihailovici era tandru, bun şi drăguţ, ca atunci când eram logodiţi, şi toate temerile şi îndoielile mele cu privire la dragostea lui s-au risipit ca fumul. Poate că a fost chiar întâia oară după căsătorie, când am petrecut o seară numai noi doi, discutând în modul cel mai amical şi mai intim. Am hotărât să nu ne amânăm călătoria şi să plecăm chiar a doua zi.

În ziua următoare, rudele şi, mai ales, Pavel Alexandrovici, au fost neplăcut surprinşi de ştirea plecării noastre. Ştiind, însă, că lui Feodor Mihailovici i se termină banii şi presupunând că acesta e scopul plecării, n-au încercat să ne facă să renunţăm. La despărţire, Pavel Alexandrovici nu s-a zgârcit la înţepături şi m-a anunţat că „va prelua gospodăria mea ajunsă în paragină şi că o va pune la punct“. Nu m-am supărat şi nu l-am contrazis: eram prea bucuroasă de posibilitatea de a scăpa măcar pentru un timp de persecuţiile lui.

LUNA NOASTRĂ DE MIERE

V
CĂLĂTORIA LA MOSCOVA

În joia celei de a cincea săptămâni, dis-de-dimineaţă, am sosit la Moscova şi ne-am oprit la hotelul Dussot, care îi plăcea în mod deosebit lui Feodor Mihailovici. Obosiţi după drum, am hotărât ca în ziua aceea să nu ne apucăm de nici o treabă şi să facem o vizită Ivanovilor. Vizita această mă intimida mult: dintre toate rudele sale, Feodor Mihailovici îşi iubea mai ales sora, pe Vera Mihailovna Ivanova, şi toată familia ei. Îmi spusese încă la Petersburg, că ar fi fericit dacă le-aş plăcea Ivanovilor şi m-aş împrieteni cu ei. Asta o doream şi eu şi mi-era teamă că prima impresie n-o să fie în favoarea mea. M -am îmbrăcat cu o grijă deosebită, alegându-mi o elegantă rochie liliachie şi o pălărie graţioasă. Feodor Mihailovici a rămas mulţumit de toaleta mea şi mi-a spus că arăt bine. Laudele lui erau, desigur, exagerate, dar mi-au făcut plăcere şi mi-au dat curaj.

Ivanovii locuiau la Institutul de topometrie şi ca să ajungem la ei a trebuit să străbatem tot oraşul, mai întâi pe strada Miasniţkaia şi pe urmă pe Pokrovka. Trecând pe lângă biserica Adormirii Maicii Domnului (de pe Pokrovka), Feodor Mihailovici mi-a spus că data viitoare o să coborâm din sanie şi o să ne uităm la biserică de la distanţă, ca s-o vedem în toată frumuseţea ei. Feodor Mihailovici aprecia în mod deosebit arhitectura acestei biserici şi ori de câte ori venea la Moscova, se ducea neapărat s-o privească. După vreo două zile, trecând pe acolo, am admirat-o de afară şi am vizitat-o înăuntru.

Cu cât ne apropiam mai mult de Ivanovi, cu atât deveneam mai neliniştită. „Şi dacă o să produc o impresie defavorabilă? mă gândeam eu, alarmată. Cât o să-l necăjească asta pe Feodor Mihailovici!“

Servitorul care ne-a deschis, ne spuse că Alexandr Pavlovici (soţul surorii) şi Sofia Alexandrovna (nepoată) nu sunt acasă şi că o

să ne anunţe imediat Verei Mihailovna.

Am intrat într-un salon uriaş, cu mobilă veche de mahon. Feodor Mihailovici a luat de pe masă *Moskovskie vedomosti*, iar eu am început să mă uit printr-un album cu poze. Vera Mihailovna n-a ieşit multă vreme. Probabil că a considerat că nu se cade să iasă în capot în faţa unei rude necunoscute şi a început să se schimbe, ceea ce i-a luat destul timp. A trecut aproape o jumătate de oră, când deodată uşa salonului s-a deschis cu zgomot şi prin cameră a trecut, ca o vijelie, un băiat de vreo zece ani.

— Vitea, Vitea! strigă Feodor Mihailovici. Băiatul, însă, nu se opri şi intră în fugă în camera vecină, strigând:

—- Tânără, ferchezuită şi n-are ochelari!

S-au auzit voci şi băiatul tăcu imediat. Feodor Mihailovici, care ştia obiceiurile familiei, şi-a dat imediat seama despre ce era vorba.

— N-au avut răbdare, spuse el râzând, l-au trimis pe Vitea să vadă cum arată nevastă-mea.

În sfârşit, a intrat Vera Mihailovna şi m-a primit foarte călduros. După ce m-a îmbrăţişat şi m-a sărutat, m-a rugat să-l iubesc pe fratele ei şi să am grijă de el. A mai venit soţul ei şi fiica mai mare, Sonecika. Alexandr Pavlovici ne-a felicitat solemn şi ne-a urat fericire. Sonecika mi-a dat mâna, mi-a zâmbit drăguţ, dar era foarte tăcută şi mă urmărea cu atenţie.

Alexandr Pavlovici deschise uşa spre camera vecină şi spuse:

— Copii, hai veniţi să-l felicitaţi pe unchi şi să faceţi cunoştinţă cu noua voastră mătuşă.

Unul după altul au început să iasă tinerii Ivanovi. Erau şapte cu totul: Sonecika (douăzeci de ani), Maşenka (nouăsprezece), Saşa (şaptesprezece), Iulenka (cincisprezece), Vitea şi ceilalţi copii. Toţi l-au salutat deosebit de prietenos pe Feodor Mihailovici. Cu mine, însă, se purtau distant: se înclinau, făceau o reverenţă, iar pe urmă se aşezau şi începeau să se uite la mine cu atenţie. Am simţit că tineretul are sentimente ostile faţă de mine. Nu m-am înşelat: după cum am aflat mai târziu, împotriva mea s-a creat o întreagă cabală. Toţi

Ivanovii îşi iubeau foarte mult o mătuşă din partea tatălui — Elena Pavlovna, al cărei soţ era de mulţi ani bolnav fără speranţă. Familia îşi făcuse planul ca, după moartea acestuia, Elena Pavlovna să se mărite cu Feodor Mihailovici şi acesta să se mute pentru totdeauna la Moscova. Feodor Mihailovici era unchiul lor favorit, aşa că nu-i de mirare că tot tineretul acesta mă antipatiza pe mine, cea care le-am spulberat visurile. Nu le-au plăcut nici laudele pe care le risipise Feodor Mihailovici la adresa mea, când a venit la Moscova de Crăciun. Aflând că mă ocup de stenografie, tineretul m-a etichetat bătrână, nihilistă, tunsă şi cu ochelari. Aflând de venirea noastră, s-au înţeles să-şi bată joc de mine, să mă pună la punct şi prin asta să-şi demonstreze independenţa. Când au văzut, însă, în locul unei bătrâne „nihiliste" savante o femeie tânără, aproape o fetiţă, care mai că tremura de frica lor, au fost uimiţi şi nu-şi luau ochii de la mine. O atenţie atât de insistentă m-a tulburat. Obişnuită să vorbesc simplu, fără complicaţii, am căutat de data asta să vorbesc mai literar, inventînd fraze frumoase, care însă erau cu totul nefireşti. Am încercat să vorbesc cu tinerele mele rude, dar acestea îmi răspundeau: „Da, nu! "şi era vădit că nu voiau să susţină dialogul.

Pe la cinci, ne-am aşezat la masă. S-a servit şampanie şi au început să ne felicite. Era multă gălăgie; eu, însă, nu mă distram prea mult, deşi făceam eforturi să fiu amuzantă, să glumesc şi să râd. După-amiaza a fost pentru mine şi mai grea. La Ivanovi au venit nişte prieteni şi prietene. Mulţi dintre ei îl iubeau pe Feodor Mihailovici, care-şi petrecuse vara precedentă la Liublin, lângă Moscova, la vila Ivanovilor, unde veneau să-şi petreacă timpul aceşti prieteni ai tinerilor Ivanovi. Toţi erau dornici s-o vadă pe soţia lui Dostoievski. S-au organizat nişte *petits-jeux* foarte încurcate, care cereau umor şi spirit de observaţie. Prin umor se remarca Maria Sergheevna Ivancina-Pisareva, prietena fiicelor mari ale Verei Mihailovna. Era o fată de vreo douăzeci şi doi de ani, urâtă, dar veselă, vioaie, spontană, gata întotdeauna să ia omul peste picior. (Familia Ivanovilor a fost descrisă de Feodor Mihailovici în romanul

Eternul soţ, sub chipul familei „Zahlebinin“. M. S. Ivancina apare foarte reliefat sub chipul prietenei „Maria Nikitişna“.)

Pesemne că tinerii îi încredinţaseră ei sarcina de a mă scoate din sărite şi de a mă pune într-o situaţie ridicolă în ochii soţului meu. Am început să jucăm gajuri. Fiecare dintre noi trebuia să facă un buchet (imaginar, bineînţeles) pentru diferite ocazii ale vieţii: unui bătrân în ziua aniversării a optzeci de ani, unei domnişoare pentru primul ei bal etc. Mie mi-a revenit să fac un buchet din flori de câmp. Pentru că n-am trăit niciodată la ţară, nu cunoşteam decât florile de grădină şi am numit numai macul, albăstrelele, păpădia şi încă ceva, aşa că buchetul meu a fost, pe drept şi în unanimitate, respins. Mi s-a propus să fac altul, dar, prevăzându-mi insuccesul, am refuzat.

— Ei, nu, mă retrag! râdeam eu, văd şi singură că n-am nici un pic de gust.

— Nu ne îndoim de asta, răspunse Maria Sergheevna, ai dovedit-o de curând atât de strălucit...

Şi s-a uitat semnificativ la Feodor Mihailovici, care stătea lângă mine şi trăgea cu urechea la *petits-jeux*. A spus-o atât de perfid şi în acelaşi timp cu atât umor, că toată lumea, inclusiv Feodor Mihailovici şi cu mine, am izbucnit în râs. Râsul general a spart gheaţa antipatiei şi seara s-a încheiat mai plăcut decât începuse.

Când ne întorceam acasă, Feodor Mihailovici mă întrebă despre impresiile mele. I-am spus că mi-au plăcut foarte mult Vera Mihailovna şi Sonecika, dar că încă nu m-am dumirit cu restul familiei. Văzând figura mea tristă, i s-a făcut milă de mine.

— Sărmana mea Anecika! spuse el. Te-au dat gata! Tu eşti de vină, trebuia să le parezi loviturile şi atunci şi-ar fi muşcat limbile. Trebuie să ai mai mult curaj, draga mea! I-ai plăcut mult şi surorii mele şi Sonecikăi. Dealtfel, toată ziua ai fost atât de drăguţă, o încântare!

Cuvintele acestea m-au liniştit mult şi totuşi în noaptea aceea n-am putut să adorm, reproşându-mi că nu ştiu să trăiesc, întrebându-mă de ce toţi aceşti tineri se purtaseră cu atâta duşmănie faţă de

mine. Despre speranţele pe care le-am spulberat, de a-şi uni unchiul şi mătuşa, am aflat abia mai târziu.

Ivanovii ne invitaseră să petrecem la ei toată ziua, a doua zi, însă, vineri, am hotărât să mergem numai seara. În timpul zilei Feodor Mihailovici s-a dus la Katkov, dar nu l-a găsit acasă. Ne-am luat prânzul la hotel şi seară ne-am dus la Ivanovi. Vinerea era ziua lor de primire şi am găsit o mulţime de musafiri. Societatea era împărţită: cei mai mari se aşezaseră să joace cărţi în salon şi în cabinet; tineretul şi cu mine am rămas în sală. Lângă mine se aşezase un tânăr, prieten al lui Saşa Ivanov. Văzând că nu împărtăşeşte ideile preconcepute despre mine, am început să pălăvrăgesc şi să râd cu el, cu atât mai mult cu cât s-a dovedit un tânăr vesel şi spiritual.

La jocul nostru de cărţi s-a petrecut o întâmplare nostimă. Prin anii şaizeci nu prea se găsea mărunţiş de argint şi circulau mai mult monede de aramă. Ivanovii au trimis un om să schimbe zece, douăsprezece ruble şi toată suma a fost adusă în monede grele de câte cinci copeici. Printre jucători era şi o domnişoară de vreo patruzeci de ani, îmbrăcată într-o rochie de un roz violent, cu o mulţime de panglici pe cap, pe umeri şi pe corsaj. După câteva mize, domnişoara a început să se plângă că pierde. Se plângeau şi alţii şi multă vreme nu puteam să ne dumirim, cine câştigă. La unsprezece am fost invitaţi să cinăm. Ne-am ridicat şi am auzit deodată zornăitui unor monede care se împrăştiau pe jos şi strigătul domnişoarei „rozalii“; probabil că buzunarul ei a cedat sub greutatea monedelor. Ne-am grăbit cu toţii să-i ridicăm monedele risipite care încotro; domnişoara, însă, s-a lăsat pe podea, acoperindu-şi câştigul cu rochia ei largă şi a început să strige:

— Nu, nu, să nu vă atingeţi! O să strâng eu totul!

Avea o figură atât de comică, teama ei că o să-i luăm gologanii era atât de stupidă, că am izbucnit din toată inima în râs, iar eu cred că râdeam mai tare decât toţi.

Feodor Mihailovici, care juca preferans în cabinet, ieşea adesea să se uite la noi şi mi s-a părut că devine din ce în ce mai serios şi mai

trist. Am pus asta pe seama oboselii. Am cinat alături de partenerul meu de la jocul de cărţi, iar Feodor Mihailovici, care se aşezase vizavi, nu-şi lua ochii de la mine şi căuta să asculte ce vorbim. Mă simţeam foarte bine. Am căutat de câteva ori să-l atrag pe soţul meu în discuţie, dar n-am reuşit.

Imediat după cină, am plecat acasă. Tot timpul drumului Feodor Mihailovici a tăcut cu încăpăţânare şi nu mi-a răspuns la întrebări. Când am ajuns acasă, a început să se plimbe prin cameră şi era vădit enervat. Asta m-a neliniştit şi m-am apropiat de el ca să-l mângâi şi să-i risipesc proasta dispoziţie. Mi-a îndepărtat violent mâna şi s-a uitat la mine cu o privire atât de rea, atât de cumplită, că am înmărmurit.

— Eşti supărat pe mine, Fedea? l-am întrebat, timidă. De ce eşti supărat?

La întrebarea asta Feodor Mihailovici s-a dezlănţuit cu o furie teribilă şi mi-a spus o mulţime de lucruri oribile. Cum afirma el, nu eram decât o cochetă lipsită de suflet şi toată seara n-am făcut decât să flirtez cu vecinul meu, numai ca să-mi fac soţul să sufere. Am început să mă justific, dar n-am făcut decât să pun paie pe foc. Feodor Mihailovici şi-a ieşit din fire şi, uitând că suntem la hotel, a început să ţipe cât îl ţineau puterile. Ştiind cât erau de neîntemeiate învinuirile pe care mi le aducea, am fost jignită până în adâncul sufletului de nedreptatea lui. Strigătele, ca şi expresia feţei sale, m-au speriat. Mi s-a părut că o să aibă pe loc o criză de epilepsie sau o să mă omoare. Nu m-am mai putut abţine şi am izbucnit în lacrimi. Soţul meu şi-a venit imediat în fire, a început să mă liniştească, să mă mângâie, să-şi ceară iertare. Îmi săruta mâinile, plângea, se ocăra pentru scena pe care mi-a făcut-o.

— Am suferit atât de mult toată seara, îmi spunea el, văzând cât eşti de prinsă de discuţia cu tânărul acela. Mi s-a părut că te-ai îndrăgostit de el, înnebunisem de gelozie şi eram gata să-i spun fel de fel de lucruri. Acum îmi dau seama cât am fost de nedrept cu tine!

Feodor Mihailovici regreta sincer, mă ruga să-i iert jignirile şi-mi

dădea cuvântul că n-o să mai fie gelos niciodată. Faţa lui exprima o suferinţă profundă. Mi s-a făcut sincer milă de sărmanul meu soţ. Am stat aproape toată noaptea cu el, mângâindu-l şi liniştindu-l. Clopotele de utrenie au pus capăt discuţiei noastre. Ne-am culcat, dar încă multă vreme n-am putut să adormim.

A doua zi, ne-am trezit la ora unu. Feodor Mihailovici se sculase mai devreme şi stătuse vreo două ore fără să se mişte, ca să nu mă trezească. Mi s-a plâns în glumă că era cât pe-aci să moară de foame, pentru că, de teamă să nu mă scoale, n-a sunat şi nu şi-a comandat cafeaua. A fost deosebit de tandru cu mine.

Impresiile nopţii precedente mi s-au întipărit pentru totdeauna în suflet. M-au obligat să mă gândesc la viitoarele noastre relaţii. Am înţeles ce suferinţă profundă îi provoacă lui Feodor Mihailovici gelozia şi mi-am dat cuvântul să-l feresc de asemenea impresii grele.

VI
VIZITA LA FRATELE MEU

Din restul şederii mele la Moscova mi s-a întipărit îndeosebi drumul pe care l-am făcut la Petrovskoe-Razumovskoe, unde locuia fratele meu Ivan Grigorievici, student la Academia agronomică Petrovskaia. Fratele meu abia trecuse de şaptesprezece ani, era foarte frumos, rumen, cu un păr blond ondulat, sfios ca o fată, foarte bun şi vesel. La Academie era socotit cel mai tânăr student şi toată lumea ţinea la el.

Când am sosit la Moscova, i-am scris imediat şi l-am rugat să vină în orice zi, mai devreme, pe la unsprezece, iar dacă nu ne găseşte să ne aştepte în sala de lectură a hotelului. Fratele meu a primit scrisoarea vineri şi a doua zi la unsprezece a venit la noi. Aflând de la un om de serviciu că nu ne-am sculat încă, s-a dus să-şi viziteze un coleg bolnav, a rămas multă vreme la acesta şi când s-a întors nu ne-a mai găsit acasă. Crezând că o să ne întoarcem repede, ne-a aşteptat la hotel până seara şi când a plecat ne-a lăsat o scrisoare,

în care ne spunea că va veni luni. Soţul meu şi cu mine am hotărât ca în cazul unui insucces cu Katkov, să plecăm acasă duminică seara şi riscăm să nu-mi văd fratele. L-am rugat pe Feodor Mihailovici să mă lase să-mi vizitez fratele singură. Soţul meu nu putea să mă însoţească, deoarece Katkov l-a invitat să vină în cursul zilei. Mi-a angajat un birjar până la Academia Petrovskaia, şi-a notat numărul birjarului şi pe la unu am plecat, promiţându-i să mă întorc în jurul orei patru şi să-l aduc şi pe fratele meu cu mine.

Eram într-o dispoziţie excelentă: Feodor Mihailovici a fost toată dimineaţa foarte tandru şi drăguţ cu mine, recenta noastră ceartă nu lăsase nici o urmă. Timpul era superb, drumul — o minune şi mă bucuram că am să-l întâlnesc pe fratele meu iubit.

Era duminică şi în Academie rămăseseră relativ puţini studenţi — numai cei care locuiau permanent acolo. Am intrat într-o uriaşă sală de primire şi am întrebat un student care mi-a ieşit în drum dacă pot să-mi văd fratele, pe studentul Snitkin. Toţi cei care locuiau în Academie ştiau că sora lui Snitkin se măritase de curând, deoarece în ziua nunţii fratele meu, care nu lua niciodată parte la chefuri, s-a îmbătat pentru prima dată în viaţa lui, a plâns cu hohote toată seara şi le spunea colegilor care voiau să-l liniştească:

— Totul s-a sfârşit! Nu mai am soră. A murit pentru mine!

Studentul s-a oferit imediat să mă conducă în camera lui. Vanea m-a primit cu entuziasm şi chiar a plâns când m-a îmbrăţişat. Ne-am aşezat să stăm de vorbă, dar n-au trecut nici cinci minute şi a apărut un om de serviciu care a adus un samovar şi o tavă pe care erau un ceainic, două pahare şi o franzelă. Aproape în acelaşi timp un alt om de serviciu a adus încă un samovar, cu un ibric de cafea, frişcă şi pesmeţi. Era din partea colegilor fratelui meu, care s-au gândit că musafira lui a îngheţat pe drum. Fiecare trimitea în camera lui Vanea ce avea pe masă.

Treptat, colegii lui Vanea (dintre care unii erau admiratori ai talentului soţului meu) au început să vină la el, dorind s-o vadă pe soţia idolului lor, Dostoievski. S-au adunat vreo nouă oameni în

cameră, fiecare stătea cum putea: pe scaun, pe pat, pe pervazul ferestrei. Îi serveam cu ceai, deoarece primul om de serviciu, gândindu-se că samovarul pe care l-a adus nu era destul de fierbinte, a adus un al treilea samovar, în clocot. O asemenea abundenţă de samovare pe masa noastră ne-a amuzat pe toţi şi a dat posibilitatea studenţilor, care se jenau de mine, să discute şi să glumească.

A venit vorba de literatură şi studenţii s-au împărţit în două tabere: admiratorii lui Feodor Mihailovici şi adversarii săi. Unul din aceştia din urmă a început să demonstreze cu patimă că Dostoievski, alegîndu-şi-l drept erou al romanului *Crimă şi pedeapsă* pe studentul Raskolnikov, a calomniat tânăra generaţie. Mi-am apărat desigur soţul, unii m-au susţinut şi s-a aprins acea dispută între tineri când nimeni nu-şi ascultă adversarul, dar fiecare îşi apără opinia. Cu dezbaterile astea aprinse am uitat de timp şi în loc de o oră am petrecut la fratele meu mai mult de două. Am început să mă grăbesc şi partizanii ambelor tabere m-au condus până la poartă. Dar, vai, birjarul care m-a adus şi căruia am avut imprudenţa să-i plătesc, dispăruse. Studenţii s-au dus să-l caute peste tot şi s-au întors cu ştirea că birjarul m-a aşteptat timp de o oră şi pe urmă a dus în oraş pe unul din profesori.

Ce era de făcut? Un student s-a oferit să ne ducă pe drumul cel mai scurt până la Butîrki, unde putea fi găsită totdeauna o birjă. Ne-am dus cu tot grupul. Cum se întâmpla întotdeauna, drumul cel mai scurt s-a dovedit a fi cel mai lung şi a trebuit să mergem prin nămeţi şi să ne înfundăm în zăpadă. Toată lumea râdea, eu, însă, mă gândeam îngrijorată la neliniştea sărmanului meu soţ.

A trecut aproape o oră până când am ajuns, în fine, la Butîrki ca să căutăm vreme îndelungată un birjar. Am sosit cu fratele meu la Dussot abia la şase şi jumătate. Era aproape întuneric. Am intrat în fugă în vestibulul hotelului şi am întrebat portarul dacă domnul e acasă.

— Dumnealui vă aşteaptă de trei ceasuri la colţ şi a întrebat de multe ori dacă v-aţi întors sau ba, răspunse portarul.

Am ieşit şi l-am văzut pe Feodor Mihailovici care stătea într-adevăr în colţ şi-i privea cu atenţie pe cei care veneau. M-am speriat când l-am văzut, atât era de palid şi de emoţionat.

— Fedea, dragule, m-am întors, hai acasă, i-am spus eu, apropiindu-mă de el.

Feodor Mihailovici s-a bucurat teribil când m-a văzut şi m-a apucat de mână cu o figură de parcă n-ar mai fi sperat să mă mai vadă vreodată. L-am dus la intrarea în hotel şi i l-am prezentat pe fratele meu. Trebuie să recunosc, mi-era tare teamă că Feodor Mihailovici îşi va vărsa mânia asupra nevinovatului Vanea, iar visul meu — ca Feodor Mihailovici să-mi iubească fratele — se va nărui. Din fericire temerile mele nu s-au adeverit: soţul meu s-a purtat foarte amical cu el.

Masa a decurs într-o atmosferă foarte veselă. Feodor Mihailovici mă întreba de toate cele, iar eu îi povesteam cu umor aventurile noastre. Pentru că se făcuse târziu, fratele meu plecă imediat după masă şi noi doi, soţul meu şi cu mine, am petrecut o seară fermecătoare, care ne-a amintit de serile noastre minunate de dinaintea căsătoriei. Îl întrebai, pusă pe pozne:

— Şi acum, spune-mi sincer, nu-i aşa că ţi-a trecut prin minte că am fugit cu cineva?

— Ei, asta-i bună! răspunse Feodor Mihailovici, dar mă privi vinovat şi am înţeles că presupunerea mea avea un oarecare temei.

VII
IMPRESII DIN MOSCOVA

Îmi amintesc cu plăcere de celelalte zile pe care le-am petrecut la Moscova. În fiecare dimineaţă ne duceam să vizităm monumentele oraşului: bisericile din Kremlin, palatul, sala de arme, casa Romanovilor. Într-o dimineaţă senină, Feodor Mihailovici m-a dus la cimitirul Lazarevskoe, unde era îngropată mama lui, Maria Feodorovna Dostoievskaia, a cărei memorie o păstra cu multă

duioşie. Am fost foarte mulţumiţi că preotul mai era în biserică şi i-a slujit un parastas la mormânt. Am fost şi pe colinele Vorobiov. Feodor Mihailovici, care era moscovit prin naştere, a fost un ghid excelent şi mi-a povestit multe lucruri interesante despre curiozităţile primei noastre capitale.

Obosiţi şi flămânzi, imediat ce terminam vizitele, mergeam de obicei să dejunăm la Testov [29]. Soţului meu îi plăcea bucătăria rusească şi comanda special pentru mine, o petersburgheză, felurile de mâncare din Moscova, cum ar fi *soleanka*, plăcinte coapte în vatra cuptorului, *rastegai*, un fel de plăcintă cu carne, şi se îngrozea, chipurile, de apetitul meu de om tânăr. După aceea ne întorceam acasă, ne odihneam şi ne duceam să prânzim la Ivanovi. Acolo, ca să evit o nouă criză de gelozie, nu mă dezlipeam de Feodor Mihailovici şi cu ajutorul lui m-am apropiat mult de Vera Mihailovna, Sonecika şi restul tineretului. M-am împrietenit şi cu perfida Maria Sergheevna. Toată lumea mi-a povestit cu lux de amănunte de ce nu mă puteau suferi, înainte de-a mă vedea şi în cel fel au vrut s-o înfurie şi s-o facă să-şi iasă din fire pe noua şi nedorita lor rudă. Ne întorceam acasă pe la unsprezece şi până la două nu ne culcam, discutând despre impresiile lăsate de încă o zi petrecută plăcut. Înstrăinarea pe care am început s-o simt faţă de soţul meu în ultimele săptămâni ale vieţii din Petersburg a dispărut cu totul la Moscova şi am devenit la fel de plină de viaţă şi de sensibilă ca în timpul logodnei. Feodor Mihailovici mă încredinţa că aici a regăsit-o pe „Ania lui de dinainte“, pe care începuse s-o piardă la Petersburg şi spunea că pentru el a început adevărata „lună de miere“. Abia acum mi-am dat seama întru totul cât de fericit ar putea să se aranjeze viaţa noastră de familie, dacă între noi doi nu s-ar găsi unele din rudele soţului meu, care mă priveau cu ostilitate. Amintirea călătoriei la Moscova a rămas pentru totdeauna în sufletul meu; şi mai târziu, ori de câte ori veneam la Moscova, mă simţeam acolo mai fericită, mai liniştită şi mai satisfăcută decât oriunde.

Redacţia revistei *Russki vestnik* a fost de acord să-i dea lui Feodor

Mihailovici un nou avans de o mie de ruble. Lucrurile s-au lămurit vineri şi a doua zi am plecat la Petersburg. Ţin minte că trenul nostru a stat, nu ştiu de ce, aproape o oră în gara Klin. Era în jur de şapte seara şi în sala comună se făcea slujba de sâmbăta Floriilor. Toţi aveau în mâini lumânări şi flori. Ne-am alăturat şi noi acestora şi ţin minte cu cât foc mă rugam, stând alături de scumpul meu soţ, şi cu câtă sinceritate îi mulţumeam Domnului pentru fericirea pe care mi-a trimis-o! Asemenea clipe nu se uită!

VIII
PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE

Ne-am întors la Petersburg şi a început din nou viaţa aceea de care eram sătulă. La dejun au venit musafirii noştri obişnuiţi, iar mai târziu au început să se adune şi alte rude, care ştiau de la fiul vitreg că ne vom întoarce duminică. Iar mi-a revenit misiunea de a-i „amuza“ şi de a-i „servi“ pe musafiri. De data aceasta, însă, o făceam cu plăcere, nădăjduind că în curând totul se va schimba. Feodor Mihailovici plecase undeva, iar eu, ca să evit supărările, hotărâsem să nu spun nimănui nimic despre proiectata plecare în străinătate. Despre străinătate s-a pomenit abia la masă, la care s-au adunat toate rudele, inclusiv mama mea. S-a vorbit despre vremea minunată de primăvară, care ţinea de aproape o săptămână. Emilia Feodorovna a zis că ar trebui să profităm de zilele senine şi să căutăm o vilă pentru la vară, altfel toate vilele bune vor fi închiriate. A adăugat că ştie la Tearlev, lingă Pavlovsk, o vilă excelentă, care are şi o grădină mare, atât de mare, încât va putea cuprinde în afară de noi şi toată familia Dostoievski.

— Pentru Anna Grigorievna o să fie mai amuzant să trăiască într-o societate de tineri, iar eu, ce să fac, o să mă jertfesc şi o să mă ocup de gospodărie, care nu-i reuşeşte de loc minunatei noastre gazde.

Feodor Mihailovici s-a încruntat la aluzia Emiliei Feodorovna în legătură cu nepriceperea mea în ale gospodăriei sau poate la

observaţia că o să fie mai amuzant pentru mine cu tinerii.

— N-avem de ce să ne căutăm vilă, spuse el, noi doi, Ania şi cu mine, o să plecăm în străinătate.

Toate rudele au luat-o drept glumă, când, însă, soţul meu a început să povestească amănunţit planul călătoriei, ceilalţi şi-au dat seama că este vorba de ceva serios şi, foarte nemulţumiţi, probabil, au tăcut brusc. Am căutat să anim discuţia, povestind despre Ivanovi şi despre plimbările noastre prin Moscova, nimeni, însă, nu m-a susţinut.

S-a servit cafeaua şi Feodor Mihailovici, enervat de protestul tacit, s-a retras în cabinet. Puţin mai târziu s-a dus după el Emilia Feodorovna, celelalte rude au trecut în salon, iar în sufragerie n-am mai rămas decât eu şi Pavel Alexandrovici.

— Văd eu că astea sunt figurile dumitale, Anna Grigorievna, începu el furios.

— Ce figuri?

— Nu în-ţe-legi? Călătoria asta stupidă în străinătate! De data aceasta, însă, ai greşit-o cu planurile dumitale. Dacă v-am permis să plecaţi la Moscova, am făcut-o numai pentru că papá s-a dus după bani. Dar călătoria în străinătate nu e decât un capriciu al dumitale şi n-am de gând în nici un caz s-o aprob.

Eram indignată de tonul lui, dar nu voiam să mă cert şi i-am spus în glumă:

— Poate, totuşi, te înduri de noi?

— Să nu contezi pe asta! Capriciul ăsta va costa bani, iar de bani are nevoie toată familia, nu numai dumneata: banii sunt comuni...

Şi asta o spunea un om care era întru totul obligat tatălui său vitreg şi care n-a fost în stare să câştige nici un ban! Ca să nu-l apostrofez pentru impertinenţă, m-am grăbit să plec.

A trecut cam o jumătate de oră şi Emilia Feodorovna a ieşit din cabinet vădit enervată. Îi spuse fiicei sale să se pregătească de plecare şi s-a despărţit foarte rece de mine. Locul ei în cabinet a fost ocupat de fratele Nikolai Mihailovici, pe urmă s-au dus să-şi ia rămas bun şi

celelalte neamuri. La urmă de tot s-a dus la Feodor Mihailovici Pavel Alexandrovici. Conform obiceiului său, a început să vorbească atât de pornit şi de sentenţios, că Feodor Mihailovici nu s-a mai putut abţine, l-a dat afară din cameră, şi acesta a plecat imediat în oraş.

După ce a plecat toată lumea, m-am dus şi eu în cabinet şi mi-am găsit soţul iritat şi mânios. Mi-a spus că toate rudele sunt împotriva plecării noastre în străinătate, iar în cazul când plecarea va avea totuşi loc, *pretind* să li se lase bani pentru câteva luni înainte.

— Şi cât face asta? îl întrebai eu.

— Emilia Feodorovna mi-a promis să discute cu copiii şi să-mi dea mâine un răspuns, spuse Feodor Mihailovici.

Cuvintele lui m-au neliniştit. Din mia de ruble pe care o primise de la *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici s-a gândit să-i dea Emiliei Feodorovna două sute de ruble, lui Paşa o sută de ruble pentru cheltuieli, lui Nikolai Mihailovici o sută de ruble, iar o sută s-ar fi dus pe cheltuielile noastre până la plecare. Astfel, pentru străinătate ne-ar fi rămas cinci sute de ruble. Ne gândisem că Feodor Mihailovici, după ce se va odihni o lună în străinătate, îşi va scrie articolul *Despre Bielinski*. Presupuneam că va avea nu mai puţin de trei, patru coli şi că va putea să primească pentru articol, după un timp relativ scurt, trei, patru sute de ruble pentru necesităţile rudelor sale de-a lungul verii. Iar noi ne gândisem să ne întoarcem la Petersburg la începutul lunii august.

Presupunerile mele sumbre s-au adeverit. A doua zi dimineaţă a venit Emilia Feodorovna şi a spus că are nevoie de cinci sute de ruble pentru familia ei şi de două sute de ruble pentru întreţinerea lui Paşa în timpul absenţei noastre. Feodor Mihailovici a căutat s-o convingă să fie de acord cu trei sute de ruble (pentru familia ei şi pentru fiul lui vitreg), ceilalţi bani i-a promis că-i va da după două luni, însă Emilia Feodorovna n-a fost de acord, iar Feodor Mihailovici nu avea tăria s-o refuze: prea se obişnuise ca după moartea fratelui său se se îngrijească de interesele familiei acestuia.

Peste zi lui Feodor Mihailovici i-a fost dat să treacă printr-o nouă

supărare: a apărut cu totul neaşteptat un tânăr, fiul doamnei Reisman. Doamna Reisman avea câteva titluri executorii pe numele lui Feodor Mihailovici, deoarece, însă, soţul meu îi plătea o dobândă mare, ea nu-l deranja. Acum, însă, fiul ei l-a informat că mama sa cere să i se plătească un titlu executoriu de cinci sute de ruble, iar în caz de refuz se va adresa justiţiei pentru sechestru.

Feodor Mihailovici a fost uluit de cererea asta neaşteptată, a promis, însă, din cauza insistenţelor lui Reisman, că va plăti a doua zi trei sute de ruble.

În cursul zilei s-au mai primit scrisori de la rude: în total, Feodor Mihailovici trebuia să le dea o mie o sută de ruble, plus trei sute pe care trebuia să le plătească lui Reisman, iar noi nu aveam decât o mie!

Ca să fiu sinceră, mi s-a părut suspectă cererea neaşteptată a unei creditoare, întotdeauna atât de înţelegătoare, dar nu mi-am mărturisit temerile soţului meu.

Seara târziu, după ce a socotit sumele pe care trebuia să le dea, Feodor Mihailovici mi-a spus cu tristeţe:

— Destinul e împotriva noastră, scumpa mea Anecika! Vezi şi singură: dacă e să plecăm în străinătate acum, primăvara, ne trebuie două mii, iar noi nu avem nici măcar o mie. Dacă rămânem în Rusia, vom putea să trăim liniştiţi cu banii ăştia vreo două luni şi poate chiar să închiriem vila pe care ne-o recomandă Emilia Feodorovna. Acolo am să mă apuc de lucru şi poate că toamna iar o să încasez nişte bani şi o să plecăm pentru vreo două luni în străinătate. Dacă ai şti, draga mea, cât îmi pare de rău că n-o putem face acum! Cât m-am gândit la călătoria asta şi cât mi-a părut de necesară pentru amândoi!

Văzându-l pe Feodor Mihailovici atât de amărât, am căutat să-mi ascund propria mea supărare şi i-am spus:

— Lasă, linişteşte-te, dragul meu! O să aşteptăm până la toamnă. Cine ştie, poate că atunci o să avem mai mult noroc!

Am pretextat o durere de cap şi am plecat cât mai repede din cabinet, de frică să nu izbucnesc în lacrimi şi prin asta să nu-l

necăjesc şi mai mult pe soţul meu. Sufletul meu, însă, era înnegurat. Toate gândurile triste, toate îndoielile, care m-au chinuit atât şi care n-au dispărut decât în timpul cât am stat la Moscova, au revenit şi mai obsedante şi am fost aproape disperată, văzând că visul, care ne încântase atât de mult pe amândoi, nu poate fi realizat.

Numai o permanentă apropiere spirituală de soţul meu, apropierea la care am ţinut atât de mult în săptămânile de fericire ce au premers căsătoriei noastre, mă gândeam eu, şi care a înfrumuseţat atât viaţa noastră din Moscova, poate să creeze acea familie puternică şi unită la care am visat noi doi. Eram adânc convinsă că, realizând această apropiere, nu ne va mai putea despărţi nimic. De unde însă să luăm bani pentru călătoria atât de necesară amândurora? mă gândeam eu şi deodată îmi trecu prin cap o idee: „Şi ce-o să fie dacă am să-mi sacrific zestrea de dragul călătoriei, ca astfel să-mi salvez fericirea? “

Gândul acesta m-a cuprins încet-încet, deşi traducerea lui în viaţă prezentă unele greutăţi. Înainte de toate, îmi era foarte greu să mă hotărăsc pentru acest sacrificiu. Am mai spus că, în ciuda celor douăzeci de ani ai mei, eram în multe privinţe un copil, iar pentru un om tânăr — mobila, hainele au o mare importanţă. Îmi plăcea foarte mult pianul meu, fermecătoarele mele măsuţe şi etajere, toată gospodăria pe care mi-o făcusem de atât de puţină vreme. Îmi părea rău să renunţ la toate acestea, riscând să nu le mai am niciodată.

Mi-era teamă şi de nemulţumirea mamei. Fiind măritată de curând, tot mă mai aflăm sub influenţa ei şi-mi era teamă să n-o necăjesc. O parte din zestrea mea fusese cumpărată cu banii ei. „Şi dacă, mă gândeam eu, mama îl va învinui pe soţul meu că-şi susţine prea mult rudele şi se va îndoi de dragostea lui pentru mine? Cât o să mai sufere ea, pentru care fericirea copiilor ei a fost întotdeauna mai presus de propria ei fericire?“

În îndoielile astea mi-am petrecut o noapte albă. La cinci au început să bată clopotele de utrenie şi m-am decis să mă duc să mă rog la biserica înălţării, care se afla peste drum de casa noastră.

Slujba, ca întotdeauna, m-a influenţat puternic: m-am rugat fierbinte, am plâns şi am ieşit din biserică fermă în decizia mea. De la biserică, fără să mai trec pe acasă, m-am dus la mama. Venirea mea la o oră atât de matinală, şi mai aveam şi ochii plânşi, a speriat-o pe biata mamă. Dintre toţi cei care mi-erau apropiaţi, ea era singură care-mi ştia necazurile de familie. Mă certa adesea pentru nepriceperea mea de a-l pune la respect pe Pavel Alexandrovici şi de a-mi schimba modul de viaţă. Era revoltată şi de faptul că eu, care fusesem înainte întotdeauna ocupată şi care-mi găseam în muncă o satisfacţie morală, am ajuns să nu fac nimic zile întregi şi să nu mă ocup decât de servitul şi distratul unor musafiri care nu mă interesau. Mama era suedeză şi privea viaţa într-un fel mai practic, mai occidental şi-i era teamă că bunele deprinderi în care am fost educată vor dispărea datorită vieţii noastre în stil rusesc, ospitalităţii anarhice. Mama conta foarte mult pe plecarea noastră în străinătate, înţelegând foarte bine că n-am nici puterea, nici tactul necesar pentru a face ordine acasă. Ar fi vrut că toamna, după ce ne-am fi întors din călătorie, să-i propună lui Feodor Mihailovici să ne mutăm în casa ei. Am fi avut un apartament bun, pentru care n-ar fi trebuit să plătim chirie, iar rudele, din pricina distanţei, nu ne-ar mai fi vizitat zilnic. Pavel Alexandrovici n-ar fi vrut să stea „la ţară“, cum vorbea el cu dispreţ despre cartierul nostru, şi ar fi rămas desigur la Emilia Feodorvna. Astfel, despărţirea noastră de Pavel Alexandrovici n-ar fi avut forma unei disensiuni familiale şi s-ar fi petrecut după dorinţa acestuia din urmă.

Când a aflat că plecarea noastră în străinătate era compromisă şi că va trebui să-mi petrec vara într-o vilă comună cu familia Dostoievski, mama s-a speriat. Îmi cunoştea firea independentă, ca şi intoleranţa juvenilă, şi-i era teamă că n-am să pot rezista şi că va avea loc o catastrofă familială.

Planul meu — de a-mi amaneta lucrurile — l-a aprobat, spre marea mea bucurie. La întrebarea mea, dacă nu-i pare rău de zestrea pe care mi-a dat-o, mama mi-a spus:

— Sigur că-mi pare rău, dar ce poţi face, odată ce fericirea ta e în pericol? Voi doi, Feodor Mihailovici şi cu tine, sunteţi nişte oameni atât de diferiţi, încât dacă nu vă veţi apropia acum, n-o să vă mai apropiaţi niciodată. Trebuie doar să plecaţi cât se poate mai repede, până la sărbători, până să apară alte complicaţii.

— Dar o să reuşim noi, ca până la sărbători, să ne amanetăm lucrurile şi să primim banii? am întrebat-o eu.

Din fericire, mama îl cunoştea pe unul din directorii societăţii „Mobile grele" şi mi-a promis că se va duce imediat la el şi că-l va ruga să trimită a doua zi un specialist în evaluări. Apartamentul nostru era plătit până la 1 mai şi mobila ar fi putut fi transportată în depozit după săptămâna mare. Banii pe care urma să-i primim, mama se obliga să-i dea rudelor, după cum va stabili Feodor Mihailovici. În ceea ce priveşte lucrurile de aur şi de argint, obligaţiile şi blănurile, acestea puteau fi amanetate până la plecarea noastră.

M-am dus acasă plină de bucurie şi am ajuns înainte ca Feodor Mihailovici să se scoale. Pavel Alexandrovici, foarte curios să ştie pe unde mi-am petrecut toată dimineaţa, a venit imediat în sufragerie, unde pregăteam cafeaua pentru soţul meu, şi, ca de obicei, începu să mă sâcâie.

— Îmi face mare plăcere să constat că eşti atât de religioasă, Anna Grigorievna, începu el, şi că te duci nu numai la utrenie, dar şi la liturghie.

— Da, am fost la biserică, i-am răspuns.

— Dar de ce eşti aşa de îngândurată astăzi? Îmi dai voie să te întreb, prin care staţiuni din străinătate îţi zboară imaginaţia?

— Ştii bine, doar, că nu mai plecăm în străinătate.

— Ce ţi-am spus? Acum ai putut să te convingi că ştiu să-mi apăr punctul de vedere şi că nu voi admite nici o plecare în străinătate!

— Ei, da, ştiu, ştiu! Ce să mai vorbim, i-am ripostat, neavând nici un chef de ceartă, deşi în sufletul meu eram indignată de impertinenţa lui.

Mai aveam o mare greutate în faţă — să-l conving pe Feodor Mihailovici să fie de acord cu planul meu. Nu era cu putinţă să discutăm acasă: în fiecare clipă putea să ne deranjeze cineva şi mai era Pavel Alexandrovici care stătea cu încăpăţânare acasă, aşteptând venirea tinerilor Dostoievski, oaspeţii noştri obişnuiţi de dimineaţă. Din fericire, soţul meu a trebuit să plece undeva cu o treabă. M-am oferit să-l conduc până la prima farmacie. După ce am ieşit din casă, i-am propus lui Feodor Mihailovici să intrăm în paraclisul bisericii înălţării. Ne-am rugat amândoi la icoana Maicii Domnului şi pe urmă ne-am dus pe prospectul Voznesenski şi pe cheiul Moika. Eram foarte emoţionată şi nu ştiam cum să încep. Feodor Mihailovici mă ajută. Văzând cât sunt de bine dispusă, mi-a zis:

— Ce bucuros sunt, Ania, că ai primit cu atâta seninătate renunţarea la plecarea în străinătate, despre care ne-am făcut atâtea visuri!

— Dar poate să mai aibă loc, dacă ai să fii de acord cu planul meu, i-am răspuns şi am început pe loc să-i explic. După cum era şi de aşteptat, soţul meu mi-a respins imediat planul, nevrând ca eu să-mi sacrific lucrurile. Am început să discutăm şi, fără să băgăm de seamă, am ajuns, tot pe cheiul Moika, într-o parte nelocuită şi necunoscută de mine a oraşului. Pentru a doua oară după căsătorie, i-am mărturisit soţului meu cât e de grea viaţa pe care o duc şi l-am implorat să-mi acorde măcar două, trei săptămâni de viaţă liniştită şi fericită. Îl încredinţam că în condiţiile de atunci nu numai că nu vom deveni prieteni, aşa cum visasem cândva, dar, poate, ne vom despărţi pentru totdeauna. Îmi imploram soţul să ne salveze dragostea, fericirea şi, nemaiputându-mă abţine, am izbucnit într-un plâns atât de puternic, că Feodor Mihailovici se pierduse de tot şi nu mai ştia ce să facă cu mine. S-a grăbit să accepte totul. M-am bucurat atât de mult, că am început să-mi sărut soţul, fără să-mi pese de trecători. (nu prea numeroşi prin locurile acelea). I-am propus lui Feodor Mihailovici ca, fără să mai pierdem timpul, să se ducă imediat la cancelaria generalului guvernator şi să afle când poate să-şi obţină

paşaportul. Soţul meu avea întotdeauna complicaţii cu paşaportul. Ca fost condamnat politic, Feodor Mihailovici se afla sub controlul poliţiei şi, în afara formalităţilor obişnuite, trebuia să mai aibă şi o aprobare prealabilă din partea forului militar, a generalului guvernator. În cancelarie, un funcţionar, cunoscut de-al soţului meu şi care era un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici, i-a propus să scrie imediat cererea şi i-a promis că o va înainta pentru aprobare a doua zi. Paşaportul a promis să-l pregătească pentru vineri.

Ţin minte cât de fericită am fost în ziua aceea... Nici măcar sâcâiala stupidă a lui Pavel Alexandrovici nu mă atingea: ştiam că nu va mai ţine mult. În ziua aceea n-am spus nimănui de plecare, cu excepţia mamei, care a venit seara şi a luat lucrurile de aur, argintăria şi obligaţiile ca să le amaneteze.

A doua zi, miercuri, a venit specialistul în evaluări şi a fixat suma pe care o puteam primi pentru mobilă. În aceeaşi zi, seara, când s-au adunat la masă aproape toate rudele, Feodor Mihailovici a anunţat că poimâine vom pleca în străinătate.

— Dă-mi voie, papá, să-ţi fac o observaţie, spuse Pavel Alexandrovici, uluit de noutate.

— Nici o observaţie! izbucni Feodor Mihailovici, toată lumea va primi exact cât şi-a fixat, dar nici un ban mai mult.

— Dar e imposibil! Am uitat să-ţi spun că pardesiul meu s-a demodat de tot şi că am nevoie de unul nou, mai sunt şi alte cheltuieli... începu Pavel Alexandrovici.

— N-ai să primeşti nimic peste suma fixată. Plecăm pe banii Annei Grigorievna şi n-am nici un drept să mă ating de ei.

Pavel Alexandrovici a mai încercat de vreo două, trei ori să-şi expună pretenţiile, dar Feodor Mihailovici nici n-a mai vrut să-l asculte.

După masă, rudele, una câte una, s-au dus în cabinetul soţului meu. Feodor Mihailovici le-a dat o parte din sumă în bani, iar restul în chitanţe până la 1 mai, pe care mama trebuia să le achite din banii

căpătaţi din amanetare.

L-am convins pe Feodor Mihailovici să-i dea lui Pavel Alexandrovici banii pentru pardesiu, ca să nu ne mai pună piedici. Sacrificiul acesta nu l-a îmbunat şi la despărţire mi-a spus că fapta mea perfidă (plecarea în străinătate) nu mi se va ierta şi că toamna „Îşi va încerca puterile cu mine şi că nu se ştie de partea cui va fi victoria“.

Eram atât de fericită că nici nu băgăm de seamă înţepăturile care se năpusteau asupra mea din toate părţile.

Ne-am făcut repede bagajele şi, crezând că plecăm pentru puţină vreme, nu ne-am luat decât lucrurile necesare, lăsând în grija mamei amanetul şi păstrarea celorlalte lucruri. Pavel Alexandrovici s-a oferit s-o ajute,

Mai mult, însă, o încurca decât o ajuta. O parte din cabinetul lui Feodor Mihailovici, ca şi biblioteca lui, le-a dus la el spunând că vrea să-şi completeze studiile prin lectură.

Am plecat în străinătate pentru trei luni, dar ne-am întors în Rusia după mai bine de patru ani. În acest timp s-au întâmplat multe evenimente fericite în viaţa noastră şi o să-i mulţumesc veşnic lui Dumnezeu că m-a ajutat să fiu fermă în hotărârea mea de a pleca în străinătate. Acolo a început pentru noi doi, pentru Feodor Mihailovici şi cu mine, o viaţă nouă şi fericită, ni s-a cimentat prietenia şi dragostea care au ţinut până la moartea soţului meu.

Partea a patra

VIAŢA ÎN STRĂINĂTATE

I
PRIMA NOASTRĂ CEARTĂ
(Extras din caietul de stenografie)

„Astăzi (18 aprilie) s-a pornit o ploaie nu prea puternică, se pare, însă, că va ţine toată ziua. Berlinezii şi-au deschis ferestrele; sub fereastra camerei noastre a înflorit teiul. Continuă să plouă, ne-am decis totuşi să ieşim ca să vedem oraşul. Am ieşit pe Unter den Linden, am văzut Schloss, Bauakademie, Zeughaus, Opernhaus, Universitatea şi Ludwigskirche. Pe drum, Fedea îmi spuse că sunt îmbrăcată de iarnă (căciuliţa albă de blană) şi că am mănuşi vechi. Asta m-a supărat mult şi i-am spus că dacă crede că sunt prost îmbrăcată e mai bine să nu mai ieşim împreună. M-am întors şi am pornit în direcţie opusă. Fedea m-a strigat de câteva ori, a vrut să fugă după mine, dar s-a răzgândit şi şi-a văzut de drum. Am fost tare jignită, observaţia lui Feodor Mihailovici mi s-a părut teribil de nedelicată. Am traversat aproape în fugă câteva străzi şi m-am trezit la Branderburger Thor. Tot mai ploua şi nemţii se uitau miraţi la o fată tânără, care merge fără umbrelă prin ploaie. Încet-încet m-am liniştit şi am înţeles că Fedea n-a vrut să mă jignească cu remarca lui şi că m-am înfierbântat degeaba. M-a nelinişti mult cearta cu el şi am început să mă gândesc la fel de fel de lucruri. Mi-am zis să mă duc mai repede acasă, crezând că Fedea s-o fi întors şi că am să mă pot împăca cu dânsul. Mare, însă, mi-a fost supărarea când am aflat la hotel că Fedea trecuse pe acasă, stătuse câteva minute în cameră şi plecase din nou. Doamne, la câte nu m-am gândit atunci! Mi-am imaginat că nu mă mai iubeşte şi că, dându-şi seamă cât sunt de rea şi de capricioasă, a înţeles ce nefericit e şi s-a aruncat în Spree. Pe urmă m-am gândit că s-a dus la ambasada noastră ca să divorţeze de

mine, să-mi dea un paşaport separat şi să mă trimită înapoi în Rusia. Gândul acesta a prins rădăcini, cu atât mai mult cu cât am observat că Fedea a deschis o valiză (nu se mai găsea la locul ei, iar curelele fuseseră desfăcute). Probabil că Fedea luase actele noastre ca să se ducă la ambasadă. Toate aceste gânduri nefericite m-au făcut să sufăr atât de mult, că am început să plâng cu lacrimi amare şi să mă învinovăţesc de capricii şi răutate. Mi-am dat cuvântul că în cazul când Feodor Mihailovici mă va părăsi, să nu mai mă întorc în Rusia, ci să mă ascund într-un sătuleţ şi să-mi plâng toată viaţa pierderea. Aşa au trecut două ceasuri. Săream întruna de pe locul meu şi mă apropiam de fereastră să văd dacă nu vine. Şi iată, când disperarea mea ajunsese la limită, îl văd pe Fedea mergând pe stradă cu o figură dintre cele mai calme, cu amândouă mâinile vârâte în buzunarele paltonului. M-am bucurat teribil şi când a intrat în cameră, m-am aruncat plângând în braţele lui. El s-a speriat mult, văzându-mă tristă, şi m-a întrebat ce s-a întâmplat cu mine. Când i-am povestit temerile, a râs cu poftă şi mi-a spus că trebuie să n-ai nici pic de mândrie ca să te arunci în Spree, râuleţul acela mititel şi prăpădit. A râs cu poftă şi de ideea divorţului şi-mi spunea că nu ştiu încă cât îşi iubeşte nevestica lui dragă. Iar în cameră intrase şi deschisese valiza, ca să scoată nişte bani, care-i trebuiau ca să comande un demi. Astfel, toate s-au lămurit, ne-am împăcat şi am fost teribil de fericită".

II

După ce am petrecut două zile la Berlin, ne-am mutat la Dresda. Deoarece soţul meu avea de înfăptuit o dificilă muncă literară, ne-am hotărât să petrecem aici cel puţin o lună. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mult Dresda, mai ales datorită galeriei de tablouri şi a minunatelor grădini din împrejurimi şi în timpul călătoriilor sale se oprea neapărat aici. Oraşul are multe muzee şi tezaure de artă. Feodor Mihailovici, care-mi cunoştea firea avidă de cunoştinţe, se gândise că mă vor interesa şi că nu mi se va face dor de Rusia, lucru

de care se temea la început.

Ne-am oprit pe Neumarkt, într-unul din cele mai bune hoteluri de atunci, „Stadt Berlin“ şi, după ce ne-am schimbat, ne-am dus imediat la galeria de artă, pe care soţul meu voia s-o vădă înaintea tuturor celorlalte tezaure ale oraşului. Feodor Mihailovici mă încredinţase că ţine minte perfect drumul cel mai scurt spre Zwinger, dar ne-am încurcat imediat prin nişte străzi înguste şi aici a avut loc acea întîmiplare pe care soţul meu o citează într-una din scrisorile pe care mi le-a scris, ca un exemplu de gândire nemţească, temeinică şi cam greoaie. Feodor Mihailovici se adresă unui domn, un intelectual, după câte părea, şi-l întrebă:

—*Bitte, gnädiger Herr, wo ist die Gemälde-Galerie?*

— Gemälde-Galerie?

— Ja, Gemälde-Galerie!

— Königliche Gemälde-Galerie?

— Ja, königliche Gemälde-Galerie.

— Ich weiss nicht.[21]

Ne-am mirat; la ce ne-a mai întrebat atât dacă nu ştia unde se află galeria?

Dealtfel, am ajuns destul de repede la galerie şi, deşi până la închidere rămăsese mai puţin de o oră, ne-am decis să intrăm. Soţul meu a străbătut toate sălile şi m-a dus la Madona Sixtină, tablou considerat de el drept cea mai înaltă expresie a geniului uman. Mai târziu am văzut că poate să stea în faţa acestui tablou de o frumuseţe uluitoare ore întregi, sfios şi emoţionat. Trebuie să spun că prima impresie pe care a produs-o asupra mea Madona Sixtină a fost uluitoare: mi s-a părut că Maica Domnului parcă pluteşte cu pruncul în braţe în întâmpinarea celor care vin spre ea. O asemenea impresie am încercat mai târziu la Kiev, când am intrat, în timpul slujbei de noapte de 1 octombrie, în biserica Sf. Vladimir, puternic luminată şi

[21] Vă rog, stimate domn, unde se află galeria de artă ? / Galeria de artă ? / — Da, galeria de artă. / — Galeria regală ? / — Da, galeria regală / — Nu ştiu. (Germ.)

am văzut tabloul genial al lui Vasneţov [30]. Aceeaşi imagine a Maicii Domnului, care cu un zâmbet sfios şi binevoitor pe faţa ei divină îmi venea în întâmpinare, m-a zguduit şi m-a emoţionat profund.

În aceeaşi zi, ne-am închiriat un apartament pe Johannisstrasse. Apartamentul era compus din trei camere: sufrageria, camera de lucru şi un dormitor şi era al unei franţuzoaice rămasă de curând văduvă. A doua zi, ne-am dus să-mi cumpăr o pălărie în locul celei vechi şi soţul meu m-a pus să încerc vreo zece pălării, până să se oprească la una care, după cum afirma, „îmi vine uimitor de bine". O ţin minte ca acum: era dintr-un pai italienesc alb, cu trandafiri şi cu panglici negre de catifea care coborau pe umeri şi se numeau, după moda de atunci, „*suivez-moi*".

Apoi vreo două, trei zile ne-am dus să cumpărăm lucruri de vară pentru mine şi mă uitam mirată la Feodor Mihailovici cum de nu se plictisea să aleagă şi să cerceteze materialele sub aspectul calităţii, al desenului şi al modelului. Tot ce alegea pentru mine era de o excelentă calitate, simplu şi graţios, şi mai târziu m-am încredinţat cu totul gustului său.

După ce ne-am aranjat, a venit pentru mine o perioadă de fericire senină: nu aveam griji băneşti (puteau să apară abia la toamnă), nu erau oameni care să se interpună între mine şi soţul meu, aveam deplină posibilitate să mă desfăt cu compania lui. Amintirile acelor vremuri minunate mi-au rămas vii în suflet, în ciuda zecilor de ani care au trecut de atunci.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea ordinea în toate, inclusiv în organizarea timpului, aşa că ne-am făcut repede un mod de viaţă ce permitea fiecăruia dintre noi să-şi folosească timpul după cum credea de cuviinţă. Întrucât soţul meu lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece. Ne luam micul dejun împreună şi pe urmă eu plecam să văd vreo *Sammlung*[22] şi juvenila mea sete de cunoaştere era în cazul acesta pe deplin satisfăcută. Ţin minte că n-am scăpat nici unul din

[22] Colecţie. (Germ.)

numeroasele *Sammlung: mineralogische, geologische, botanische* etc. au fost cercetate de mine cu maximum de conştiinciozitate. Spre ora două însă, eram neapărat la galeria de pictură (care se afla tot la Zwinger, ca şi toate colecţiile ştiinţifice). Ştiam că asta este ora când va veni în galerie soţul meu şi o să ne ducem împreună să ne delectăm cu tablourile lui preferate, care au devenit imediat şi ale mele.

În pictură Feodor Mihailovici aprecia cel mai mult lucrările lui Rafael, iar ca opera lui supremă socotea „Madona Sixtină". Aprecia extrem de mult talentul lui Tizian şi mai ales celebrul său tablou *Der Zingroschen*, „Hristos cu moneda" şi îşi petrecea multă vreme în faţa genialei reprezentări a Mântuitorului. Printre celelalte lucrări, care îi provocau o profundă delectare şi pe care le privea cu ocazia fiecărei vizite, ocolindu-le pe celelalte, erau *Maria mit dem Kind* de Murillo, *Die heilige Nacht* de Correggio, *Christus* de Annibale Carraci, *Die büssende Magdalena* de P. Batoni, *Die Jagd* de Ruisdael, *Küstenlandschaft (Morgen und Abend)* de Claude Lorrain (peisajele acestea soţul meu le considera drept „secolul de aur" şi vorbeşte despre ele în *Jurnalul unui scriitor*), *Rembrandt und seine Frau* de Rembrandt van Rijn, *König Karl I von England* de Anton Van Dyk; din lucrările în acuarelă sau pasteluri aprecia mult *Das Schokoladenmädchen* a lui Jean Liotard.

La trei, galeria de tablouri se închidea şi ne duceam să luăm prânzul la cel mai apropiat restaurant. Era aşa-zisul *Italienisches Dorfchen*, o terasă acoperită, suspendată chiar deasupra râului. Ferestrele uriaşe ale restaurantului cuprindeau vederea de pe ambele părţi ale Elbei şi pe vreme frumoasă era foarte plăcut să mănânci acolo şi să vezi tot ce se petrece pe fluviu. Se putea mânca relativ ieftin, dar foarte bine, şi Feodor Mihailovici îşi comanda de fiecare dată o porţie de Blaues Aal[23], care îi plăcea foarte mult, mai ales că acolo peştele se servea foarte proaspăt. Îi plăcea să bea un vin alb de

[23] Ţipar albastru. (Germ.)

Rin, care costă zece gologani o jumătate de sticlă. Restaurantul primea multe ziare străine şi soţul meu le citea pe cele franţuzeşti.

La şase, după ce ne odihneam acasă, făceam o plimbare în Grossen Garten. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea acest parc imens, mai ales pentru pajiştile sale în stil englezesc şi pentru plantele sale luxuriante. Drumul de acasă până la parc şi înapoi era de şase, şapte verste şi soţul meu, căruia îi plăcea mersul pe jos, ţinea mult la plimbarea asta şi nu renunţa la ea nici pe vreme ploioasă, spunând că are o influenţă binefăcătoare asupra lui.

Pe vremea aceea în parc era un restaurant — *Zum grossen Wirtschaft*, unde cânta seara fie fanfara regimentului, fie o orchestră de coarde. Uneori, concertele aveau un program serios. Soţului meu, fără să fie un cunoscător al muzicii, îi plăceau foarte mult lucrările lui Mozart, *Fidelio* a lui Beethoven, *Hochzeitmarsch* de Mendelsohn-Bartholdi, *Air du stabat Mater* de Rossini şi încerca o adevărată delectare ascultând compoziţiile favorite. Lucrările lui Richard Wagner nu-i plăceau deloc lui Feodor Mihailovici.

De obicei, în timpul acestor plimbări, soţul meu se odihnea de tot felul de gânduri literare şi neliterare şi era întotdeauna într-o dispoziţie excelentă, glumea, râdea. Ţin minte că din programul concertelor făceau parte variaţiuni şi potpuriuri din opera *Dichter und Bauer* de F. von Suppe. Lui Feodor Mihailovici îi plăceau aceste variaţii datorită unei întâmplări: odată, în timpul unei plimbări prin Grossen Garten, am început să ne certăm din pricina unor convingeri opuse şi mi-am exprimat tăios punctul de vedere. Feodor Mihailovici a întrerupt discuţia şi am ajuns la restaurant în tăcere. Îmi era ciudă că i-am stricat buna dispoziţie şi ca să-şi revină am spus, când au început să cânte potpuriul din Fr. von Suppe, că „e scris despre noi“, că el e poetul, iar eu sunt ţăranul şi am început să fredonez încet partitura ţăranului. Lui Feodor Mihailovici i-a plăcut jocul şi a început să cânte şi el aria poetului. Şi aşa, cel care ne-a împăcat a fost Suppe. De atunci, ne-a intrat în obicei să fredonăm duetele celor doi eroi: soţul meu fredona partida poetului, iar eu pe cea a ţăranului.

Nu putea să ne audă nimeni, pentru că ne aşezam întotdeauna departe, sub „stejarul nostru“. Râdeam şi ne veseleam din plin şi soţul meu mă încredinţa că de când e cu mine a întinerit în pofida diferenţei noastre de vârstă. Erau şi cazuri amuzante: odată căzu, din „stejarul nostru“ în cana de bere a lui Feodor Mihailovici o crenguţă şi odată cu ea un gândac negru. Soţul meu, care era foarte susceptibil în privinţa asta, n-a mai vrut să bea din cană şi i-a dat-o chelnerului, cerându-i să-i aducă alta. Cum a plecat chelnerul, soţului meu i-a şi părut rău că nu i-a trecut prin cap să ceară mai întâi altă cană, pentru că aşa chelnerul o să scoată crenguţa şi gândacul şi-o să i-o aducă înapoi. Când se întoarse chelnerul Feodor Mihailovici îl întreabă: „Ei, ai vărsat cana aia?“ „De ce s-o vărs, am băut-o!“ răspunse acesta şi după figură lui mulţumită puteai fi sigur că n-a scăpat ocazia să mai bea o bere.

Aceste plimbări zilnice ne aminteau serile de pe vremea logodnei, atât erau de vesele, de senine şi de sincere.

Pe la nouă şi jumătate ne întorceam, beam ceai şi fiecare îşi vedea de ale lui: Feodor Mihailovici citea lucrările lui Herzen pe care le cumpărase, iar eu mă apucam de jurnalul meu. L-am scris stenografic, în primii ani ai căsniciei noastre, cu scurte întreruperi cât am fost bolnavă.

Au fost mai multe cauze care m-au determinat să-mi scriu jurnalul: datorită bogăţiei de impresii îmi fusese teamă să nu uit detaliile; în afară de asta, practicarea zilnică a stenografiei era un mijloc sigur de a n-o uita şi chiar de a mă perfecţiona. Cauza principală, însă, era alta: soţul meu era pentru mine un om atât de interesant, atât de enigmatic şi mi se părea că-mi va fi mai uşor să-l cunosc şi să-l înţeleg dacă îi voi nota gândurile şi observaţiile. În plus, în străinătate eram absolut singură, n-aveam cui să-mi împărtăşesc impresiile, iar uneori şi îndoielile, şi jurnalul meu era prietenul căruia îi încredinţam toate gândurile, speranţele şi temerile mele.

Jurnalul îl făcu foarte curios pe soţul meu, care mi-a spus nu o

dată:

— Mult aş da, Anecika, să aflu ce scrii tu acolo cu hieroglifele tale: mă încondeiezi, nu?

— După cum e cazul: când te ocărăsc, când te laud, îi răspunsei eu. După faptă şi răsplată. Cum să nu te ocărăsc? Cine poate să nu te certe? încheiam eu cu aceleaşi întrebări glumeţe, cu care mă certa el uneori.

Una din pricinile disensiunilor noastre de principiu era aşa-zisa „problemă feminină". Fiind din generaţia anilor şaizeci, eram o partizană asiduă a drepturilor şi a independenţei femeii şi mă revoltam împotriva soţului meu din cauza atitudinii sale nedrepte, după opinia mea, faţă de femei. Această atitudine eram gata s-o socotesc chiar ca o jignire personală şi uneori i-o spuneam. Ţin minte că odată, văzându-mă necăjită, soţul meu mă întrebă:

— Ce-i cu tine, Anecika? Te-am supărat cu ceva?

— Da, m-ai supărat: am discutat despre nihiliste, iar tu ai vorbit urât despre ele.

— Bine, dar tu nu eşti nihilistă, atunci de ce te superi?

— E adevărat că nu sunt nihilistă, dar sunt şi eu femeie, şi-mi vine greu să ascult când sunt ponegrite femeile.

— Ce fel de femeie eşti tu?

— Cum adică ce fel de femeie? m-am supărat eu.

— Tu eşti Anecika mea fermecătoare şi minunată, şi alta ca tine nu e pe lume, asta eşti tu şi nu femeie.

Tânără fiind, eram gata să-i resping laudele exagerate şi să mă supăr că nu vede în mine o femeie, aşa cum îmi plăcea să mă consider.

Apropo de asta, trebuie să spun că lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau într-adevăr nihilistele de atunci. Faptul că refuzau orice feminitate, neglijenţa lor, tonul lor voit vulgar, toate acestea îi provocau repulsie, iar pe mine mă aprecia tocmai pentru calităţile opuse. Cu totul altă atitudine faţă de femei avu Feodor Mihailovici mai târziu, prin anii şaptezeci, când au apărut într-adevăr femei

inteligente, cultivate, cu o concepţie serioasă asupra vieţii. Atunci, soţul meu a afirmat, în *Jurnalul unui scriitor*, că aşteaptă multe de la femeia rusă. [31]

ANUL 1867. ÎN LEGĂTURĂ CU DISPUTELE NOASTRE

Ceea ce mă indigna la soţul meu era faptul că în disputele pe care le avea cu mine le nega femeilor din generaţia mea orice tărie de caracter, orice tenacitate şi consecvenţă în efortul de a-şi realiza scopul propus. Îmi spunea, de pildă, odată:

— Ia un lucru din cele mai simple — ce să zic? colecţionarea mărcilor poştale, de pildă (chiar atunci treceam prin faţa unui magazin în vitrina căruia era expusă o colecţie întreagă). Dacă de această treabă se va ocupa un bărbat, el va aduna şi va păstra mărcile şi chiar dacă nu va sacrifica mult timp de dragul acestei ocupaţii, şi chiar dacă se va răci cu timpul, tot nu va renunţa la colecţie, o va păstra pentru multă vreme, poate chiar toată viaţa, ca amintire a unei pasiuni din tinereţe. Dar o femeie? Se va aprinde de dorinţa de a strânge mărci, îşi va cumpăra un clasor luxos, îşi va plictisi toate neamurile şi cunoştinţele cu cereri de mărci, o să cheltuiască pe ele o mulţime de bani, pe urmă se va plictisi, clasorul cel luxos va zace când pe o etajeră, când pe alta, ca în final să fie aruncat undeva ca un lucru inutil. Aşa se întâmplă în toate, şi în fleacuri şi în lucruri serioase — mereu e vorba de prea puţină tenacitate: mai întâi o dorinţă pătimaşă şi niciodată perseverenţă în vederea atingerii unor rezultate temeinice.

Discuţia aceasta nu ştiu de ce m-a atins şi l-am anunţat că-i voi dovedi, cu propriul meu exemplu, că şi o femeie poate să se consacre ani de zile unei idei care a captivat-o. „Şi pentru că în clipa de faţă, i-am spus eu, nu văd pentru mine nici un scop superior, am să încep cu un fleac, chiar cu fleacul despre care abia ai pomenit şi începând de astăzi am să adun mărci“.

Zis şi făcut. L-am dus pe Feodor Mihailovici în prima papetărie şi mi-am cumpărat („cu banii mei“) un clasor ieftin. Acasă am dezlipit imediat câteva timbre de pe cele trei-patru scrisori pe care le primisem din Rusia şi cu asta am făcut începutul colecţiei. Gazda noastră, auzind de intenţia mea, a cotrobăit prin scrisori şi mi-a dat câteva Turn-Taxis vechi şi câteva timbre ale regatului Saxoniei. N-am făcut, evident, niciodată nici un efort ca să colecţionez, n-am făcut decât să le adun şi astăzi am[24] (...) bucăţi, dintre care câteva sunt exemplare rare. Pot să-mi dau cuvântul că nici un timbru n-a fost cumpărat, au fost fie primite odată cu scrisorile, fie mi-au fost dăruite. Cei apropiaţi îmi cunosc această slăbiciune şi fiica mea, de pildă, îmi trimite scrisorile cu timbre de diferite valori. Din când în când mă laudam soţului meu cu timbrele recent adunate, iar el glumea uneori pe socoteala acestei slăbiciuni.

În aceste săptămâni la Dresda s-a întâmplat un caz care mi-a reamintit o trăsătură neplăcută a caracterului lui Feodor Mihailovici şi anume gelozia lui, nejustificată de nimic. P. M. Olhin, profesorul de stenografie, aflând că intenţionăm să locuim un timp la Dresda, mi-a dat o scrisoare pentru profesorul Zeibig, vicepreşedintele cercului de discipoli ai lui Habelsberger, autorul sistemului de stenografie după care învăţasem. Olhin m-a încredinţat că Zeibig e un om minunat şi că ne poate fi de folos când vom vizita galeriile ş.a. După sosirea noastră la Dresda a trecut multă vreme fără să mă fi dus la Zeibig; cum însă era jenant să nu-i transmit scrisoarea, m-am hotărât, în fine, să-l vizitez. Nu l-am găsit acasă şi i-am lăsat scrisoarea. Chiar a doua zi profesorul ne-a întors vizita, ne-a găsit pe amândoi acasă şi ne-a propus să asistăm la proxima şedinţă a cercului lor.

Am acceptat; pe urmă însă soţul meu mi-a spus să mă duc singură, cu Zeibig. Soţul mă încredinţa că o să se plictisească la o adunare de specialişti.

---

[24] Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

Aşa am şi făcut. Cercul stenografilor îşi organiza adunările la Hotelul... [25], pe Wildrüferstrasse. Şedinţa începuse şi un bătrânel îşi citea referatul. Deşi Zeibig mă invitase să stau lângă el, m-am aşezat totuşi într-un loc mai izolat şi m-am plictisit crunt preţ de o jumătate de ceas. Când s-a făcut pauză, profesorul m-a dus la preşedinte şi a spus celor de faţă că am venit din Rusia şi că am adus o scrisoare din partea unei persoane de specialitatea lor. Preşedintele mi-a adresat câteva cuvinte de salut, iar eu m-am pierdut aşa de tare, că m-am înclinat fără să spun nimic. Nu mai erau referate şi toţi membrii cercului s-au aşezat la o masă lungă, beau bere şi stăteau de vorbă. Membrii cercului au început, pe rând, să se apropie de mine şi să se prezinte, iar eu am căpătat curaj şi m-am pornit să pălăvrăgesc ca acasă. Nemţeşte vorbeam cu greşeli, dar curent, şi în curând „i-am recrutat în admiratori“ (după cum mi-a reproşat mai târziu soţul) pe toţi membrii cercului, şi bătrâni şi tineri. Toţi au rostit toasturi în sănătatea mea, m-au servit cu fructe şi prăjituri. Pe la nouă, când Zeibig mi-a propus să mă conducă acasă, am reuşit să ţin chiar un mic speech în nemţeşte în care am mulţumit pentru primirea făcută şi i-am invitat pe doritori să vină la Petersburg, încredinţându-i că discipolii sistemului lui Habelsberger vor fi primiţi cu aceeaşi ospitalitate de ruşi. Într-un cuvânt, am fost entuziasmată de triumful meu, cu atât mai mult cu cât a treia zi am citit în *Dresdener Nachrichten* o informaţie care conţinea următoarele...[26]

Feodor Mihailovici a privit, însă, cu alţi ochi „triumful“ meu. Când i-am povestit toate amănuntele primirii, am văzut pe faţa soţului meu o expresie contrariată şi tot restul serii a fost foarte trist; iar după două, trei zile, când la una din plimbările noastre l-am întâlnit pe unul din membrii cercului, un tânăr rozaliu şi gras ca un purcel, Feodor Mihailovici mi-a făcut o „scenă“, după care mi-a dispărut orice poftă de a mai mă duce la plimbările comune prin

[25] Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

[26] Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

împrejurimi, unde fusesem invitată, împreună cu soţul meu, de către Zeibig. Această latură a caracterului soţului meu, manifestată din nou, m-a obligat să fiu mai prudentă, ca să evit pe viitor complicaţii de acest gen.

Cât am stat la Dresda a avut loc un eveniment care ne-a emoţionat profund pe amândoi. Feodor Mihailovici a aflat că prin oraş circulă zvonul că s-ar fi tras în împăratul nostru (atentatul lui Berezowski) [32], în timpul vizitării expoziţiei din Paris, şi că acest act criminal ar fi reuşit. Puteţi să vă închipuiţi cât de emoţionat a fost soţul meu! Era un mare admirator al împăratului Alexandru al II-lea, datorită eliberării ţăranilor, ca şi a reformelor următoare. În afară de aceasta, Feodor Mihailovici îl socotea pe împărat drept binefăcătorul său: cu ocazia încoronării, soţul meu şi-a reprimit drepturile nobiliare ereditare, la care ţinea atât de mult. Tot împăratul a fost cel care i-a permis să se întoarcă din Siberia la Petersburg şi i-a dat posibilitatea să se ocupe din nou de munca literară, la care ţinea atât de mult.

Ne-am hotărât să ne ducem imediat la consulatul nostru. Feodor Mihailovici era de nerecunoscut: emoţionat la culme, tot drumul l-a parcurs aproape în fugă şi-mi era teamă să nu facă o criză (ceea ce s-a şi întâmplat). Spre marea noastră fericire alarma s-a dovedit a fi exagerată: la consulat ne-au liniştit, comunicându-ne că atentatul n-a reuşit. Am cerut pe loc să ni se permită să ne înscriem şi noi numele pe lista celor care au vizitat consulatul ca să-şi exprime indignarea faţă de atentatul acela ticălos. Tot timpul zilei soţul meu a fost foarte supărat şi trist: un nou atentat, care a avut loc atât de repede după cel a lui Karakozov [33], îi demonstra clar că firele complotului politic s-au întins mult şi că viaţa împăratului, pe care-l stima atât de mult, este în pericol.

Trecuseră trei săptămâni de când eram la Dresda, când soţul meu a deschis vorba despre ruletă (ne aminteam adesea cum am scris împreună romanul *Jucătorul*) şi mi-a spus că dacă ar fi fost singur, s-ar fi dus neapărat să joace la ruletă. Mai pomenise de două ori despre asta şi, nedorind să-i fiu o piedică, l-am întrebat de ce nu poate să se

ducă acum. Feodor Mihailovici mi-a replicat că nu vrea să mă lase singură, iar ca să mergem împreună ar costa prea scump. Am început să insist să se ducă pentru câteva zile la Hamburg, asigurîndu-l că nu mi se va întâmpla nimic cât va lipsi. Feodor Mihailovici încercă să refuze, dar cum voia şi el să-şi „încerce norocul“ plecă la Hamburg, lăsându-mă în grija gazdei noastre. Deşi mi-am făcut curaj, totuşi după plecarea trenului m-am simţit singură şi, neputându-mi învinge tristeţea, am izbucnit în plâns. Au trecut două, trei zile şi am început să primesc scrisori din Hamburg, în care soţul îmi vorbea despre pierderile sale şi-mi cerea să-i trimit bani; i-am satisfăcut cererea, dar a pierdut şi banii aceştia şi mi-a cerut să-i trimit din nou. Bineînţeles că i-am trimis. Cum pentru mine emoţiile jocului erau complet necunoscute, le-am exagerat influenţa asupra sănătăţii soţului meu. Mi-am imaginat, judecând după scrisorile sale, că, rămânând la Hamburg, e foarte agitat şi neliniştit. Îmi era teamă de o nouă criză şi mă cuprindea disperarea la gândul că l-am lăsat să plece singur şi că nu sunt cu el ca să-l pot linişti. Mi-am zis că sunt teribil de egoistă, aproape o criminală, fiindcă nu pot să-l ajut în asemenea clipe grele.

Feodor Mihailovici s-a întors după opt zile la Dresda şi era foarte buicuros şi fericit că nu i-am reproşat faptul că a pierdut banii şi că, mai mult, îl linişteam şi-l rugam să nu dispere.

Nefericită călătorie la Hamburg a influenţat dispoziţia lui Feodor Mihailovici. Revenea adesea la discuţiile despre ruletă, îi părea rău de banii cheltuiţi şi nu se învinuia decât pe sine. Mă asigura că adesea şansa era în mâinile sale, dar că n-a ştiut s-o păstreze, se grăbea, schimba mizele, încerca diferite sisteme de joc şi în consecinţă pierdea. Şi toate astea s-au întâmplat pentru că se grăbea, pentru că venise singur la Hamburg şi tot timpul se gândea, neliniştit, la mine. Că şi înainte vreme când venea, n-o făcea decât pentru două, trei zile şi cu bani puţini şi astfel îi era greu să facă faţă la o întorsătură nefavorabilă a jocului. Ei, dacă am putea să mergem într-un oraş unde se joacă ruletă şi să stăm acolo vreo două, trei săptămâni, având

în rezervă o sumă de bani, atunci ar avea cu siguranţă succes: n-ar trebui să se grăbească şi ar aplica acea metodă cu care n-ai cum să nu câştigi, chiar dacă nu o sumă mare, cel puţin una suficientă ca să-ţi acoperi pierderea. Feodor Mihailovici vorbea atât de convingător aducea atâtea exemple în favoarea opiniei sale, că m-a convins şi pe mine şi când s-a pus problema să trecem sau nu în drum spre Elveţia (unde ne îndreptam) pentru vreo două săptămâni pe la Baden-Baden, am acceptat cu plăcere, socotind că prezenţa mea la joc va constitui o mică frâna. Iar mie îmi era egal unde să stau, numai să nu mă despart de soţul meu.

Când ne-am hotărât, în sfârşit, să mergem la Baden-Baden cum vom primi banii, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi a început să pună la punct acea lucrare care nu-i reuşea de loc. Este vorba de articolul despre Bielinski, în care soţul meu ar fi vrut să spună tot ce avea pe suflet despre celebrul critic. Feodor Mihailovici ţinea mult la Bielinski. Îi aprecia mult talentul, chiar înainte de a-l cunoaşte personal, şi a scris despre asta într-un număr din *Jurnalul unui scriitor* din 1877. [34]

Apreciind mult talentul critic al lui Bielinski şi încercând un sentiment sincer de recunoştinţă pentru faptul că i-a încurajat propriul său talent literar, Feodor Mihailovici nu-i putea ierta atitudinea ironică, aproape batjocoritoare la adresa opiniilor şi a credinţelor sale religioase.[27]

E posibil ca multe din impresiile neplăcute pe care i le-au produs lui Feodor Mihailovici raporturile cu Bielinski să fi fost urmarea bârfelor şi a vorbelor şoptite la ureche de către acei „prieteni“, care mai întâi au recunoscut talentul lui Dostoievski şi l-au popularizat, ca mai târziu, din nişte cauze pe care mi-e greu să le înţeleg, să înceapă să-l atace pe autorul timid al *Oamenilor sărmani*, să inventeze tot felul de absurdităţi, să scrie epigrame[28] şi să-l irite în fel şi chip.

---

[27] Omisiune în manuscris (n. red. ruse).

[28] *„Niva“* nr. 4/1884. Articolul lui I. P. Polonski *Amintirile doamnei A. I.*

Când i s-a propus să scrie un articol „despre Bielinski“, Feodor Mihailovici s-a apucat cu plăcere de această temă, vrând să scrie un articol serios, şi nu ocazional, dedicat lui Beilinski, în care să-şi expună pe larg opinia sinceră despre acest literat, care s-a purtat cu el cu atâta dragoste la început şi cu atâta duşmănie la urmă.

Probabil că multe lucruri nu erau încă limpezi în mintea lui Feodor Mihailovici, că la multe lucruri mai trebuia să se gândească, să delibereze, să le cântărească şi astfel soţul meu a refăcut de vreo cinci ori articolul despre Bielinski, ca la urmă să rămână nemulţumit de ceea ce a realizat. În scrisoarea pe care i-a scris-o lui A. N. Maikov la 15 septembrie 1867, Feodor Mihailovici spunea: „Principalul e că am terminat articolul ăsta blestemat, *Cum l-am cunoscut pe Bielinski*. N-am avut cum să-l amân. Am scris şi astă vară, dar atâta m-a chinuit şi-mi era atât de greu să-l scriu că am tot tras de el până acum, când l-am terminat, scrâşnind din dinţi. Mare prostie din partea mea să mă apuc de treaba asta. Abia m-am apucat de lucru şi mi-am şi dat seama că nu e cu putinţă să scriu un articol cenzurabil (pentru că am vrut să scriu totul). Mi-ar fi fost mai uşor să scriu zece coli de roman decât aceste două coli! Până la urmă am scris articolul ăsta blestemat de vreo cinci ori, dacă e să socotim tot ce am făcut, iar apoi l-am combinat şi l-am refăcut din nou. În sfârşit, am scos-o oarecum la liman, dar a ieşit ceva atât de scârbos, că-mi întoarce stomacul pe dos. La câte fapte preţioase a trebuit să renunţ! A rămas, era şi de aşteptat, tot ce era mai mediocru şi mai mizerabil. *Ce oroare*! “[29]

Articolul acesta a avut o soartă tristă. Feodor Mihailovici a fost solicitat să-l scrie pentru o culegere de către scriitorul K. I. Babikov, care i-a şi plătit un avans de două sute de ruble. Articolul trebuia să fie scris până la toamnă şi trimis la Moscova, la hotelul „Rim“. Fiindu-i teamă că Babikov se va muta în altă parte, Feodor

---

Golovaceva—Panaeva, 1890. (ed. rusă, p.159) (N. aut.)

[29] *Biografia şi corespondenţa,* p. 178. (N. aut.)

Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să-i facă un serviciu şi anume să-i transmită articolul editorului moscovit I. G. Soloviov, ca acesta să i-l dea lui Babikov. A. N. Maikov a făcut aşa cum l-a rugat soţul meu, fapt despre care ne-a şi scris.[30] Fiind în străinătate, nu ştiam dacă articolul a apărut sau nu. Abia în 1872, Feodor Mihailovici a fost rugat de un editor să-i dea articolul comandat de K. I. Babikov, înştiinţîndu-l în acelaşi timp că editarea culegerii nu s-a realizat şi că K. I. Babikov [35] a murit. Soţul meu a fost alarmat de pierderea articolului, cu atât mai mult cu cât investise în el multă muncă şi, deşi îl nemulţumea, ţinea totuşi la el. Am început să cercetăm unde ar putea fi articolul, l-am rugat şi pe editorul din Moscova să ne ajute, rezultatul, însă, a fost trist: articolul a dispărut fără urmă. Personal regret această, deoarece, dacă e să juidec duipă impresiile mele de atunci, ca şi după însemnările din caietul meu de stenografie, fusese un articol scris cu talent şi deosebit de interesant.

III

La sfârşitul lui iunie am primit banii de la redacţia revistei *Russki vestnik* şi ne-am pregătit imediat de plecare. Îmi părea sincer rău să părăsesc Dresda, unde am fost atât de fericită, şi presimţeam nelămurit că în noile împrejurări multe se vor schimba în starea noastră de spirit. Presimţirile mele s-au adeverit: când mi-amintesc cele cinci săptămâni petrecute la Baden-Baden şi când recitesc cele notate în jurnalul meu stenografic, ajung la convingerea că a fost un coşmar care l-a acaparat total pe soţul meu şi care nu l-a mai slăbit din mrejele sale grele.

Toate raţionamentele lui Feodor Mihailovici cu privire la posibilitatea de a câştiga la ruletă cu metoda sa de joc erau absolut juste, cu condiţia ca metoda aceasta să fi fost utilizată de un englez sau de un neamţ flegmatic şi nu de un om nervos, pasionat, gata

[30] Scrisoarea lui A. N. Maikov din (3 noiembrie) 1867. (N aut.)

oricând să frizeze extremele, cum era soţul meu. În afară, însă, de sângele rece şi de stăpânirea de sine, jucătorul de ruletă trebuia să mai aibă şi mijloace considerabile, care să-i permită să reziste la întorsăturile nefavorabile ale jocului. Şi în acest sens Feodor Mihailovici avea o hibă: stăteam relativ prost cu banii şi nu aveam nici o posibilitate, în cazul unui insucces, de a-i procura de undeva. N-a trecut nici o săptămână şi Feodor Mihailovici pierdu toţi banii de care dispuneam şi au început emoţiile — de unde să facem rost de bani, ca să-şi poată continua jocul. A trebuit să ne amanetăm lucrurile. Dar, şi după ce amaneta, soţul meu nu putea uneori să se abţină şi atunci pierdea tot ce căpătase pentru lucrul amanetat. Uneori, i se întâmpla să piardă aproape până la ultimul taler, norocul, însă, trecea de partea lui şi venea acasă cu câteva zeci de friedrichsdori. Ţin minte că odată a venit cu o pungă plină, în care am numărat două sute douăzeci de friedrichsdori (un friedrichsdor echivala cu douăzeci de taleri), deci ceva, în jur de patru mii trei sute de taleri. Banii aceştia nu rămâneau însă pentru prea multă vreme în mâinile noastre. Feodor Mihailovici nu putea să reziste: nici nu apuca să-şi revină de pe urma emoţiilor jocului şi lua douăzeci de monede, le pierdea, venea acasă după alte douăzeci, le pierdea şi pe acestea şi aşa, timp de două, trei ceasuri venea de câteva ori după bani, ca până la urmă să piardă totul. Începeam din nou să amanetăm, dar cum n-aveam prea multe lucruri de valoare au secat şi sursele acestea. Iar între timp datoriile creşteau şi se făceau simţite, deoarece devenisem datori proprietăresei, femeie certăreaţă care, văzându-ne strâmtoraţi, nu s-a jenat să ne neglijeze şi să ne lipsească de unele lucruri de confort la care aveam dreptul conform înţelegerii cu ea. Scriam mamei mele, aşteptam cu nerăbdare banii, care erau înghiţiţi de joc chiar în aceeaşi zi sau o zi mai târziu, iar noi abia reuşeam să plătim ceva din datoriile cele mai urgente (chiria, masa etc.) şi iar rămâneam fără bani şi ne gândeam ce anume să întreprindem ca să facem rost de o sumă mai substanţială, să ne achităm datoriile şi, renunţând la orice idee de câştig, să plecăm, în sfârşit, din iadul acela.

Trebuie să spun că am suportat cu mult sânge rece aceste „lovituri ale destinului“ pe care ni le provocam singuri. La câtva timp după primele noastre pierderi şi emoţii, am fost ferm convinsă că Feodor Mihailovici nu va izbuti să câştige, adică poate că va câştiga chiar o mare sumă de bani, dar că suma aceasta o va pierde în aceeaşi zi (şi nu mai târziu de a doua zi) şi că nici un fel de rugăminţi şi implorări de ale mele nu vor avea nici o influenţă asupra lui.

La început, mi s-a părut ciudat că un om ca Feodor Mihailovici, care a suportat cu atâta stoicism cele mai diverse suferinţe (detenţiunea în fortăreaţă, eşafodul, exilul, moartea fratelui favorit, moartea soţiei) să n-aibă atâta voinţă ca să se poată opri la timp din joc şi să nu-şi rişte ultimul taler. Mi s-a părut că e vorba chiar de o anume înjosire, nedemnă de caracterul lui elevat, şi-mi era greu şi dureros să recunosc această slăbiciune a scumpului meu soţ. În curînd, însă, am înţeles că nu este vorba doar de o „lipsă de voinţă“, ci de o pasiune pustiitoare, de o stihie împotriva căreia nu pot lupta nici caracterele ferme. Cu asta trebuia să te împaci, să priveşti patima jocului ca pe o boală fără leac. Singurul mijloc de luptă este fuga. Dar de fugit din Baden nu puteam până nu primeam o sumă mai mare de bani din Rusia.

Ca să fiu dreaptă cu mine, trebuie să spun că nu-i reproşam niciodată soţului meu pierderile de bani, nu m-am certat niciodată cu el pe această temă (soţul meu aprecia mult această trăsătură a mea de caracter)[31] şi-i dădeam fără murmur ultimii noştri bani, ştiind că lucrurile mele, dacă nu vor fi răscumpărate în termen[32], se vor pierde, probabil (ceea ce s-a şi întâmplat) şi că va trebui să suport neplăceri de la proprietăreasă şi de la creditorii mărunţi.

Dar sufeream până în adâncul sufletului meu când vedeam cât

---

[31] Scrisoarea lui A. N. Maikov din (3 noiembrie) 1867. (N aut.)

[32] În localităţile cu cazinouri lucrurile se amanetau nu pentru luni de zile, ci pentru săptămâni sau zile : cei care nu achitau în termen îşi pierdeau obiectul amanetat, deoarece în chitanţă era specificat faptul că acesta este vândut. (N. aut.)

era de îndurerat Feodor Mihailovici: se întorcea de la ruletă (nu mă lua niciodată cu el, găsind că sala de joc nu este locul potrivit pentru o femeie tânără şi serioasă) palid, epuizat, abia ţinându-se pe picioare, îmi cerea bani (toţi banii mi-i dădea mie), pleca şi se întorcea după o jumătate de oră şi mai supărat, şi aşa până pierdea tot ce avea.

Când n-avea cu ce să joace la ruletă şi n-aveam de unde să facem rost de bani, Feodor Mihailovici era atât de amărât, încât începea să plângă, se aşeza în genunchi în faţa mea şi mă implora să-l iert că mă chinuieşte cu purtarea lui, ajungea în pragul disperării. Şi trebuia să fac multe eforturi, să am o mare putere de convingere că să-l liniştesc, să-i demonstrez că situaţia noastră nu e chiar lipsită de speranţă, să inventez o soluţie, să-l fac să se gândească la altceva. Şi cât eram de mulţumită şi de fericită, când reuşeam s-o fac şi-l duceam în sala de lectură ca să vadă ziarele sau aranjam o plimbare mai lungă, ceea ce avea întotdeauna o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu. Multe zeci de verste am bătut, soţul meu şi cu mine, în jurul Badenului în lungile pauze până la primirea banilor. Atunci îi revenea dispoziţia blânda, amicală şi vorbeam ore întregi despre cele mai diferite lucruri. Plimbarea noastră favorită era la Neues Schloss, iar de acolo, pe nişte poteci minunate de pădure, la Vechiul castel unde beam neapărat lapte sau cafea. Ne duceam şi până la îndepărtatul castel Ehrenbreitstein (la opt verste de Baden), unde luam masa şi ne întorceam la apusul soarelui. Plimbările noastre erau frumoase, iar discuţiile atât de interesante, că eu (în ciuda lipsei de bani şi a neplăcerilor cu proprietăreasa) eram gata să doresc ca să ne vină banii de la Petersburg cât mai târziu. Dar banii veneau şi viaţa aceasta atât de plăcută se transforma într-un coşmar. N-aveam nici un fel de cunoştinţe la Baden. Odată ne-am întâlnit în parc cu scriitorul I. A. Goncearov, şi soţul meu mi-a făcut cunoştinţă cu el. Aducea la chip cu funcţionarii din Petersburg, modul lui de a vorbi mi s-a părut banal şi am fost puţin deziluzionată de noua mea cunoştinţă şi chiar nu-mi venea să cred că el e autorul romanului

Oblomov, care m-a entuziasmat.

Feodor Mihailovici a fost şi la Turgheniev [36], care locuia pe atunci la Baden-Baden. S-a întors foarte supărat şi mi-a povestit în amănunt discuţia cu el.

IV
ANUL 1867. GENEVA

Cu plecarea din Baden-Baden s-a încheiat perioada furtunoasă a vieţii noastre în străinătate. Ne-a scos din încurcătură, ca de obicei, geniul nostru bun — redacţia revistei *Russki vestnik*. Cât n-am avut bani, însă, s-au adunat multe datorii şi amaneturi şi aproape toţi banii pe care i-am primit s-au dus pe achitarea lor. Îmi părea deosebit de rău că n-am reuşit să-mi răscumpăr cadoul de nuntă atât de preţios pentru mine, îl primisem de la soţul meu, o broşă şi o pereche de cercei cu briliante şi rubine, care s-au pierdut pentru totdeauna.

Mai întâi ne gândisem să mergem de la Baden la Paris sau în Italia, dar, după ce ne-am făcut socotelile, am hotărât să rămânem la Geneva, iar când ne vom redresa să ne mutăm în sud. În drum spre Geneva am rămas pentru o zi la Basel ca să vedem, la muzeul de acolo, un tablou despre care îi vorbise cineva soţului meu. Era un tablou al lui Hans Holbein, care-l înfăţişa pe Isus Hristos, după ce a trecut prin suferinţele neomeneşti la care a fost supus, coborât de pe cruce şi intrat în descompunere. Faţa lui umflată era acoperită de răni însângerate şi avea o înfăţişare îngrozitoare. Tabloul a produs o impresie covârşitoare asupra lui Feodor Mihailovici, care a rămas împietrit în faţa lui.[33] Eu n-am fost în stare să privesc tabloul: îmi provoca o impresie prea dureroasă, mai ales în starea în care mă aflam, aşa că m-am dus într-o altă sală. Când m-am întors, după vreo zece-cincisprezece minute, l-am găsit pe Feodor Mihailovici tot

[33] Impresiile produse de acest tablou au fost zugrăvite în romanul *Idiotul*. (N. aut.)

împietrit în faţa tabloului. Pe faţa lui emoţionată era parcă o expresie de teamă, pe care mi s-a întâmplat nu o dată s-o văd în primele clipe ale crizelor de epilepsie. Mi-am luat încet soţul de mână, l-am dus într-o altă sală şi l-am aşezat pe o bancă, aşteptând dintr-o clipă într-alta începutul crizei. Din fericire temerile mele au fost nejustificate. Feodor Mihailovici s-a liniştit puţin câte puţin şi când am vrut să plecăm din muzeu a insistat să mai vadă o dată tabloul care l-a impresionat atât de mult.

Când am sosit la Geneva, am început în aceeaşi zi să ne căutăm o cameră mobilată. Am colindat toate străzile principale, am văzut o mulţime de *Chambres garnies*[34], însă fără nici un rezultat: erau fie prea scumpe pentru noi, fie cu prea mulţi locatari în jur, ceea ce în situaţia mea era neplăcut. Abia spre seară am reuşit să găsim un apartament întru totul potrivit pentru noi. Se găsea la colţul dintre rue Guillaume Tell şi rue Bertellier, la primul etaj, era destul de spaţios şi de la fereastra din mijloc se puteau vedea podul peste Rhone şi insuliţa lui Jean-Jacques Rousseau. Ne-au plăcut şi proprietarele apartamentului, două foarte bătrâne domnişoare -— m-lles Raymondin. Amândouă ne-au primit atât de amabil, s-au purtat atât de drăguţ cu mine, că ne-am hotărât imediat să ne mutăm la ele.

Viaţa noastră la Geneva am început-o cu o sumă minusculă de bani: după ce am plătit chiria pe o lună înainte, în cea de a patra zi după sosirea noastră am rămas numai cu optsprezece franci şi mai aveam de primit cincizeci de ruble. Dar ne obişnuiserăm să trăim cu bani puţini, iar când se terminau, ne amanetam lucrurile, aşa că viaţa ni s-a părut la început, mai ales după zbuciumul nostru recent, deosebit de plăcută.

Şi aici, ca şi la Dresda, ne-am organizat timpul: Feodor Mihailovici, care lucra noaptea, nu se scula înainte de unsprezece; după ce ne luam micul dejun împreună, mă duceam să mă plimb, conform recomandărilor făcute de doctori, iar Feodor Mihailovici se

[34] Camere mobilate. (Fr.)

apuca de lucru. La trei ne duceam să mâncăm la un restaurant, după asta mă duceam să mă odihnesc, iar soţul meu, după ce mă conducea până acasă, intra în cafeneaua de pe rue de Mont-Blanc, unde se primeau ziare ruseşti şi petrecea acolo vreo două ore citind *Golos*, *Moskovskie vedomosti* şi *Petersburgskie vedomosti*. Citea şi ziare străine. Seara, pe la şapte, făceam o plimbare mai lungă şi, ca să nu obosesc, ne opream adesea la vitrinele puternic luminate ale magazinelor de lux, iar Feodor Mihailovici îmi arăta bijuteriile pe care mi le-ar fi dăruit dacă ar fi fost bogat. Trebuie să spun că soţul meu avea mult gust şi bijuteriile pe care mi le arăta erau superbe.

Seara o petreceam fie scriind o nouă lucrare, fie citind cărţi franţuzeşti, şi soţul meu urmărea să citesc şi să studiez sistematic lucrările unui autor, fără să-mi distrag atenţia cu lucrările altora. Feodor Mihailovici aprecia mult talentul lui Balzac şi al lui George Sand şi treptat am recitit toate romanele lor. În timpul plimbărilor, discutam despre lecturile mele şi soţul meu îmi explica toate calităţile lucrărilor citite. Mă miram adesea că Feodor Mihailovici, care uită lucrurile petrecute curând, ţinea minte atât de bine fabula şi numele eroilor romanelor acestor doi autori preferaţi. Ţin minte că aprecia îndeosebi romanul *Père Goriot*, prima parte a epopeii *Les parents pauvres* [37]. Feodor Mihailovici a recitit în iarna lui 1867/68 celebrul roman al lui Victor Hugo *Les humiliés et les offensés* [38].

N-aveam aproape nici un fel de cunoştinţe la Geneva. Feodor Mihailovici fusese întotdeauna zgârcit în ceea ce priveşte noile cunoştinţe. Din cunoscuţii vechi nu l-a întâlnit la Geneva decât pe vestitul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Herzen [39], prin care cei doi au şi făcut cândva cunoştinţă. Ogariov trecea adesea pe la noi, ne aducea cărţi şi ziare şi chiar ne împrumuta câteodată zece franci, pe care-i înapoiam cu prima ocazie. Feodor Mihailovici aprecia mult poeziile acestui poet înflăcărat şi eram totdeauna bucuroşi de vizitele lui. Ogariov, care era pe atunci foarte bătrîn [40], s-a împrietenit mult cu mine, era foarte drăguţ şi, spre mirarea mea, se purta cu mine de

parcă aş fi fost o fetiţă, ceea ce, în fond, şi eram. Spre marele nostru regret, după vreo trei luni, vizitele acestui om blând şi bun s-au întrerupt. Cu Ogariov s-a întâmplat o nenorocire: când se întorcea la vila sa, aflată în afara oraşului, în urma unei crize de epilepsie a căzut într-un şanţ şi şi-a rupt un picior. Asta s-a întâmplat seara, drumul era pustiu, sărmanul Ogariov a stat în şanţ până dimineaţa şi a răcit. Prietenii lui l-au dus să se trateze în Italia şi noi ne-am pierdut singura cunoştinţă din Geneva cu care ne făcea plăcere să ne întâlnim şi să discutăm.

La începutul lui septembrie 1867, a avut loc la Geneva Congresul Păcii [41], la deschiderea căruia a venit Giuseppe Garibaldi. S-a acordat o mare importanţă venirii lui şi oraşul i-a pregătit o primire strălucită. Ne-am dus şi noi pe rue de Mont-Blanc, pe care trebuia să treacă venind de la gară. Casele au fost împodobite cu verdeaţă şi drapele şi erau o mulţime de oameni ieşiţi în întâmpinare. Garibaldi, în costumul său original, stătea în picioare în trăsură şi-şi agita boneta ca răspuns la strigătele entuziaste ale mulţimii. Am izbutit să-l vedem pe Garibaldi foarte de aproape şi soţul meu a găsit că eroul italian are o figură foarte simpatică şi un zâmbet cald.

Congresul păcii ne interesa şi ne-am dus la cea de a doua şedinţă, când am ascultat preţ de vreo două ceasuri cuvântările rostite de oratori. Cuvântările l-au impresionat foarte neplăcut pe Feodor Mihailovici, care-i scrise Ivanovei Hmîrova: „Au început-o cu faptul că pentru obţinerea păcii pe pământ trebuie să fie distrus creştinismul, marile state să fie lichidate şi împărţite în state mici; toate capitalurile să fie înlăturate, ca totul să fie comun prin lege etc. Totul fără nici cea mai mică argumentare, toate au fost învăţate pe dinafară acum vreo douăzeci de ani şi aşa au şi rămas. Şi mai ales — focul şi sabia, iar după ce totul va fi distrus, va veni, după părerea lor, pacea“.[35]

Din păcate, în curând am regretat faptul că am ales Geneva drept

[35] *„Russkaia starina",* 1887, vol. VII. (N. aut.)

reşedinţă permanentă. Toamna au început vârtejuri puternice, aşa-zisele *bises*, şi vremea se schimba de două, trei ori pe zi. Aceste schimbări acţionau teribil asupra nervilor soţului meu şi crizele de epilepsie au devenit mai frecvente. Faptul mă neliniştea teribil şi-l deprima pe Feodor Mihailovici, mai ales că venise timpul să înceapă să lucreze, iar crizele frecvente îl împiedicau s-o facă.

În toamna anului 1867, Feodor Mihailovici era ocupat cu elaborarea planului şi cu scrierea romanului *Idiotul*, care trebuia să apară în primele numere pe 1868 ale revistei *Russki vestnik*. Ideea romanului „o aveam de mult în minte şi ţineam mult la ea — voiam să descriu un om de o frumuseţe pozitivă“[36], dar acest obiectiv i s-a părut lui Feodor Mihailovici „fără margini“. Toate acestea îl iritau pe soţul meu. Din nefericire, la asta s-a mai adăugat şi o grijă plină de nelinişte, deşi absolut nefondată, şi anume că eu am să mă plictisesc de viaţa asta în doi, pe care o duceam în cea mai deplină izolare, pe „o insulă pustie“, cum scria într-o scrisoare adresată lui A. N. Maikov[37]. Oricât am căutat să-l conving de contrariu, oricât am căutat să-i spun că sunt pe deplin fericită şi că nu-mi trebuie nimic altceva decât să fim împreună şi să mă iubească, totul a fost în zadar, şi era supărat că n-are bani ca să ne mutăm la Paris şi să-mi ofere acolo distracţii, cum ar fi teatrele, vizitarea Luvrului... Prost mă mai cunoştea pe atunci soţul meu!

Într-un cuvânt, Feodor Mihailovici era foarte abătut şi atunci, ca să-l fac să evadeze din meditaţiile sale triste, i-am sugerat ideea să plece la Saxon les Bains ca să-şi „încerce din nou norocul“ la ruletă. (Saxon les Bains se află cam la cinci ore de drum de Geneva; cazinoul de atunci s-a închis de mult.) Feodor Mihailovici a fost de acord cu ideea mea şi în octombrie-noiembrie 1867 s-a dus de câteva ori la Saxon. După cum m-am aşteptat, jocul lui la ruletă n-a adus nici un fel de câştig, a dat, însă, un alt rezultat favorabil — schimbarea

---

[36] *Ibidem.* (N. aut.)

[37] *Biografia şi corespondenţa,* p. 180. (N. aut.)

locului, călătoria şi un nou zbucium emoţional[38] i-au schimbat radical starea de spirit. După ce s-a reîntors la Geneva, Feodor Mihailovici s-a apucat cu pasiune de lucrul întrerupt şi în douăzeci şi trei de zile a scris aproape şase coli de tipar (93 de pagini) pentru numărul din ianuarie al revistei *Russki vestnik*.

Feodor Mihailovici era nemulţumit de cele scrise şi spunea că prima parte a romanului nu i-a reuşit. Apropo de asta trebuie să spun că soţul meu fusese întotdeauna foarte aspru cu sine şi-şi lăuda foarte rar vreo lucrare. Feodor Mihailovici era uneori entuziasmat de ideile sale, medita mult asupra lor, dar era aproape întotdeauna, cu rare excepţii, nemulţumit de transpunerea lor.

Ţin minte că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de detaliile procesului Umeţki, care făcuse multă vâlvă pe atunci. Procesul l-a preocupat atât de mult, încât a vrut s-o facă (în concepţia iniţială) pe eroina procesului, Olga Umeţkaia drept eroină a noului său roman. Aşa a şi fost trecută cu numele ei real în carnetul său de însemnări. Regretă mult că nu suntem în Petersburg, pentru că altfel ar fi scris neapărat despre acest proces.

Mi-aduc aminte de asemenea că în iarna lui 1867, Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraţilor, o instituţie creată de curând. [42] Uneori era chiar entuziasmat şi încântat de sentinţele lor drepte şi raţionale şi-mi povestea întotdeauna tot ce era remarcabil, din ceea ce citise în ziare privitor la activitatea judecătorească.

Timpul trecea şi grijile noastre creşteau — ne gândeam cum se va produce evenimentul pe care-l aşteptam: naşterea primului nostru copil. Toate gândurile şi planurile noastre se concentrau în jurul acestui eveniment şi am şi început să ne iubim tandru viitorul nostru copil. Am hotărât de comun acord să-i dăm copilului numele de Sofia, dacă va fi fetiţă (n-am vrut s-o numesc Anna, aşa cum ar fi dorit soţul meu), în cinstea nepoatei favorite a lui Feodor Mihailovici

[38] Ibidem, p. 181. (N. aut.)

— Sofia Alexandrovna Ivanova, şi de asemenea în cinstea „Sonecikăi Marmeladova“, ale cărei nefericiri le-am deplâns atât. Dacă se va naşte băiat, am hotărât să-l numim Mihail, în cinstea fratelui favorit al soţului meu, Mihail Mihailovici.

Mi-aduc aminte, cu un viu sentiment de recunoştinţă, cât de atent şi de grijuliu a fost Feodor Mihailovici cu mine în perioada aceea, cum mă ocrotea, se îngrijea de mine, prevenind la fiecare pas orice efort care mi-ar fi putut dăuna, lucru pe care eu, lipsită de experienţă, îl tratam cu indiferenţă. Nici cea mai iubitoare mamă n-ar fi putut să mă ocrotească aşa cum a făcut-o scumpul meu soţ.

Când am venit la Geneva şi cum am primit bani, Feodor Mihailovici a insistat să mă vadă cel mai bun mamoş şi l-a rugat să-mi recomande o *sage-femme*[39], care să mă ţină sub observaţie şi să mă viziteze săptămânal. Cu o lună înainte de naştere a ieşit în evidenţă un fapt care m-a mişcat mult şi care mi-a arătat până la ce amănunte se extindea grija soţului meu asupra mea. La una din vizitele pe care mi le-a făcut, m-me Barraud (*sage-femme*) mă întrebă cine din cunoscuţii noştri locuieşte pe strada ei, deoarece îl vede acolo adesea pe soţul meu. M-am mirat, dar m-am gândit că se înşală. Îl întrebai pe soţul meu, care la început a negat, pe urmă, însă, mi-a povestit totul: m-me Barraud locuia pe una din numeroasele străzi care urcau în pantă de la rue Basses, principala arteră comercială a Genevei. Din cauza pantei abrupte, străzile acestea erau inabordabile pentru trăsuri şi mai şi semănau mult una cu alta. Feodor Mihailovici, gândindu-se că s-ar putea să avem nevoie de ajutorul acestei cucoane noaptea şi neîncrezându-se prea mult în memoria sa vizuală, şi-a propus ca ţintă pentru plimbările sale strada asta şi în fiecare zi, când se întorcea de la sala de lectură, trecea prin faţa casei doamnei Barraud şi, după vreo cinci-şase case, se întorcea din drum. Şi această plimbare soţul meu a făcut-o în decursul ultimelor trei luni, iar urcatul unei pante atât de abrupte, pentru un om care începuse să

[39] Moaşă (Fr.)

sufere de astm, reprezenta un sacrificiu remarcabil. L-am rugat pe soţul meu să nu se mai obosească, dar el şi-a continuat plimbările şi a fost foarte mulţumit mai târziu, când i-a folosit în momentele critice ale evenimentului, această cunoaştere a străzii, pe care a găsit-o repede în semiîntunericul zorilor ca să mi-o aducă pe moaşă.

Îngrijorat de situaţia mea şi vrând să-mi facă o plăcere, Feodor Mihailovici a rugat-o pe mama mea să vină la noi pentru vreo trei luni. Mama, căreia îi era tare dor de mine, acceptă cu bucurie, dar ne-a rugat să-i dăm răgaz să-şi aranjeze treburile legate de administrarea caselor ei, ceea ce prezenta unele dificultăţi.

Pe la mijlocul lui decembrie 1867, apropiindu-se data naşterii, ne-am mutat într-un alt apartament, pe rue du Mont-Blanc, pe lângă biserica anglicană. De data aceasta ne-am luat două camere, una dintre ele foarte mare, cu patru ferestre, care dădeau spre biserică. Apartamentul era mai bun decât cel de dinainte, dar pe bunele noastre bătrâne, proprietarele fostului apartament, le-am regretat de multe ori. Noii proprietari lipseau tot timpul şi acasă nu rămânea decât o servitoare de prin părţile Elveţiei germane, care nu prea ştia franţuzeşte şi care nu-mi putea fi de nici un folos. De aceea Feodor Mihailovici a decis să ia o *garde-malade*[40] pentru îngrijirea copilului şi a mea, în timpul refacerii.

Munca noastră comună neîntreruptă la noul roman, ca şi alte griji, au făcut ca iarna să treacă repede pentru noi şi iată că veni luna februarie 1867, când a şi avut loc evenimentul pe care-l doream atât şi care ne neliniştea atât.

La începutul anului fusese o vreme minunată la Geneva, dar de pe la mijlocul lui februarie se schimbă brusc şi se porniră în fiecare zi furtuni. Schimbarea bruscă a vremii a avut, ca de obicei, o influenţă iritantă asupra lui Feodor Mihailovici, care într-o perioadă scurtă a avut două crize de epilepsie. A doua, foarte puternică, s-a petrecut în noaptea de 20 februarie şi-l slăbi atât de mult, încât dimineaţa, când

[40] Infirmieră (Fr.)

s-a sculat, abia se mai ţinea pe picioare. A avut o zi neliniştită şi, văzîndu-l cât e de slăbit, l-am convins să se culce mai devreme şi a adormit pe la şapte seara. N-a trecut nici o oră şi am simţit o durere, mai întâi nu prea mare, care, însă, creştea cu fiecare ceas. Deoarece erau nişte dureri caracteristice, mi-am dat seama că se apropie naşterea. Am suportat durerile timp de vreo trei ore, dar mi s-a făcut teamă că voi rămâne fără ajutor şi oricât mi-a fost de milă să-l trezesc, m-am decis totuşi s-o fac. L-am atins încet pe umăr. Feodor Mihailovici şi-a ridicat repede capul de pe pernă şi m-a întrebat:

— Ce-i cu tine, Anecika?

— Cred că a-nceput, sufăr îngrozitor! îi răspunsei eu.

— Ce rău-mi pare de tine, scumpa mea! îmi spuse soţul cu o voce dintre cele mai jalnice şi deodată capul îi căzu pe pernă şi adormi la loc. Am fost teribil de mişcată de tandreţea lui sinceră ca şi de absolută lui neputinţă. Mi-am dat seama că Feodor Mihailovici se află într-o stare care nu-i permite să se ducă după *sage-femme* şi că în cazul când nu-şi va fortifica nervii slăbiţi printr-un somn mai lung poate izbucni o nouă criză. Proprietarii, ca de obicei, nu erau acasă (îşi petreceau fiecare noapte la nu ştiu ce adunare), iar să apelez la servitoare era o treabă inutilă. Din fericire, durerile s-au mai redus şi m-am decis să rabd cât pot. Am petrecut o noapte teribilă: pomii care înconjurau biserica foşneau îngrozitor, vântul şi ploaia îmi băteau în ferestre, pe stradă era întuneric beznă. Nu ascund că eram copleşită de sentimentul singurătăţii şi al neputinţei. Cât îmi era de greu să ştiu că în momentele atât de dificile ale vieţii mele n-aveam lângă mine pe nimeni dintre rude şi că singurul meu păzitor şi apărător — soţul — era el însuşi neajutorat în momentul acela. Am început să mă rog fierbinte şi rugăciunea mi-a dat puteri.

Spre dimineaţă, durerile s-au intensificat şi pe la şapte m-am hotărât să-l trezesc pe Feodor Mihailovici. S-a sculat mult fortificat. Când a aflat că m-am chinuit toată noaptea, s-a speriat teribil, mi-a reproşat că nu l-am trezit mai devreme, s-a îmbrăcat într-o clipă şi a fugit la m-me Barraud. A sunat mult până i s-a răspuns; servitoarea

nu voia s-o trezească pe doamnă, spunând că abia s-a întors dintr-o vizită. Atunci Feodor Mihailovici a amenințat că va continua să sune sau că va sparge geamul. Doamna a fost trezită și după o oră soțul meu a venit cu ea. A trebuit să-i ascult reproșurile pentru multe din cele făcute de mine din neștiință și a afirmat că imprudența mea va întârzia nașterea. M-a încredințat și de faptul că nașterea va avea loc cel puțin după șapte-opt ore și ne-a promis că va veni la timp. Feodor Mihailovici s-a dus după *garde-malade* și noi doi, soțul meu și cu mine, am început să așteptăm temători și întristați cele ce vor urma. La ora promisă m-me Barraud n-a venit și soțul meu s-a dus din nou după ea. A aflat că a plecat să ia masa la niște prieteni, undeva pe lângă gară. Feodor Mihailovici s-a dus la adresa care i s-a dat și a insistat să vină să mă vadă. După părerea ei lucrurile evoluau încet și nașterea putea surveni abia seara târziu. După ce mi-a dat câteva sfaturi, a plecat să ia masa; eu continuam să sufăr, Feodor Mihailovici să se chinuiască văzându-mă pe mine. După nouă seara n-a mai putut să suporte și s-a dus după m-me Barraud, la prietenii ei, unde a găsit-o jucând loto și i-a spus că în cazul când nu va veni la noi și nu va rămâne lângă mine până nasc, îl va ruga pe doctor să-i recomande o altă moașă, mai atentă cu obligațiile pe care le are. Amenințarea și-a făcut efectul. M-me Barraud fusese, probabil, nemulțumită de faptul că a fost sculată de la masa de joc și mi-a și spus asta, adăugând de câteva ori: „*Oh, ces russes, ces russes!!*“

Ca s-o îmbuneze, Feodor Mihailovici i-a pregătit o cină excelentă, cumpărând cele mai diverse gustări, dulciuri și vinuri. Eram foarte mulțumită că drumurile după moașă, alergătura prin magazine și pregătirea cinei i-au sustras măcar pentru un timp atenția. În afara obișnuitelor dureri de naștere, mai sufeream și pentru că vedeam cum acționa starea mea asupra nervilor încă slăbiți de criză ai lui Feodor Mihailovici. Fața lui exprima o asemenea suferință, o asemenea disperare, din timp în timp îl vedeam cum izbucnește în plâns, că am început și eu să mă tem că mă aflu în pragul morții și acum, cînd mi-aduc aminte de gândurile și sentimentele mele de

atunci, trebuie să spun că-mi era milă nu atât de mine, cât de sărmanul meu soţ, pentru care moartea mea ar fi fost o catastrofă. Îmi dădeam seama atunci câte speranţe fierbinţi a legat soţul meu de mine şi de viitorul nostru copil. O prăbuşire bruscă a acestor speranţe ar fi putut însemna pentru el, având în vedere caracterul său impetuos şi nestăpânit, o distrugere totală. Se prea poate că neliniştea care m-a cuprins cu privire la soţul meu să fi încetinit evoluţia naşterii: aşa a considerat şi m-me Barraud care, până la urmă, i-a interzis să mai vină în cameră, spunându-i că figura lui disperată mă tulbură. Feodor Mihailovici s-a supus, dar am început să mă neliniştesc şi mai mult şi în pauzele dintre dureri o rugam când pe moaşă, când pe infirmieră să vadă ce face soţul meu. Îmi spuneau ba că stă în genunchi şi se roagă, ba că şade îngândurat, cu faţa îngropată în palme. Durerile mele creşteau cu fiecare ceas, din timp în timp îmi pierdeam cunoştinţa, iar când îmi veneam în fire şi vedeam că mă privesc nişte ochi negri ai unei femei necunoscute, mi se făcea frică şi nu înţelegeam unde mă aflu şi ce se întâmpla cu mine. În sfârşit, în jurul orei cinci dimineaţa, în noaptea spre 22 februarie (pe stilul nostru) suferinţele mele au încetat şi s-a născut Sonia noastră. Feodor Mihailovici îmi povestea mai târziu că tot timpul s-a rugat pentru mine şi că deodată prin gemetele mele i s-a părut că aude un strigăt ciudat, parcă de copil. Nu şi-a crezut auzului, dar când strigătul de copil s-a repetat, a înţeles că s-a născut copilul şi, pierzându-şi controlul de bucurie, a sărit în picioare, s-a apropiat în fugă de uşa încuiată, a împins-o cu putere, s-a aruncat în genunchi lângă patul meu şi a început să-mi sărute mâinile. Eram şi eu teribil de fericită că s-au terminat durerile. Eram amândoi atât de zguduiţi, că primele cinci, zece minute nu ştiam ce avem — băiat sau fată; am auzit că una din cucoanele care erau acolo a spus: „*Un garqon, n'est-ce pas?*“[41], iar o alta i-a răspuns: „*Fillette, une adorable*

[41] Un băiat, nu-i aşa ? (Fr.)

fillette!“[42] Soţul meu însă şi cu mine eram atât de fericiţi că ni s-a împlinit visul şi că a apărut pe lume o nouă fiinţă, primul nostru copil, încât ne era totuna — băiat sau fată.

Între timp, m-me Barraud a înfăşat copilul, ne-a felicitat pentru naşterea fetiţei şi ne-a întins un mare pachet alb. Feodor Mihailovici a binecuvântat-o înduioşat pe Sonia, a sărutat feţişoara ei plină de creţuri şi mi-a spus: „Uite, Ania, ce drăguţă e! “Am binecuvântat-o şi eu, mi-am sărutat fetiţa şi m-am bucurat mult văzând pe faţa soţului meu, entuziasmată şi înduioşată, expresia unei fericiri cum nu mi-a mai fost dat să văd până atunci.

Într-un avânt de bucurie, Feodor Mihailovici a îmbrăţişat-o pe m-me Barraud, iar infirmierei i-a strâns de câteva ori mâna. Moaşa mi-a spus că în lunga ei practică n-a văzut niciodată un tată atât de emoţionat, cum fusese tot timpul soţul meu, şi repetă din nou: „*Oh, ces russes, ces russes!*“ Pe infirmieră a trimis-o la farmacie după ceva, iar lui Feodor Mihailovici i-a spus să stea lângă mine şi să mă păzească să nu adorm.

M-me Barraud l-a anunţat pe Feodor Mihailovici că după legile elveţiene, tatăl noului-născut este obligat să anunţe personal poliţia şi să capete certificatul. Ne-a prevenit că asta trebuie să se facă cât mai repede, pentru că altfel este pasibil de amendă, dacă nu chiar de închisoare. Feodor Mihailovici s-a dus la poliţie chiar a doua zi şi a lipsit vreo patru ore, ceea ce m-a nelinişti mult: din cauza stării mele bolnăvicioase, mi-am închipuit tot felul de lucruri îngrozitoare care i s-ar fi putut întâmpla. În sfârşit, Feodor Mihailovici s-a înapoiat şi mi-a povestit amuzat întâmplarea petrecută cu el. Când a venit la poliţie, a aflat că tatăl noului-născut trebuie să aducă doi martori, care să poată confirma atât identitatea părinţilor, cât şi evenimentul însuşi. Feodor Mihailovici a început să-i explice funcţionarului că e străin şi că n-are cunoscuţi la Geneva; funcţionarul, însă, nici nu l-a mai ascultat şi a început să discute cu ceilalţi solicitanţi. Total

[42] O fetiţă, o minunată fetiţă. (Fr.)

nedumerit, Feodor Mihailovici ieşi în stradă şi ceru un sfat sergentului care făcea de serviciu la intrare. Acesta l-a scos într-o clipă din încurcătură, propunându-i să fie el însuşi unul din martori, dar a precizat că n-o poate face decât atunci când va fi schimbat de un alt sergent, iar asta se va întâmpla după o oră şi jumătate. Când îl întrebă Feodor Mihailovici de unde să ia un alt martor, sergentul i-a propus „*un camarade à moi*“[43]. Lucrurile erau pe cale să se aranjeze, dar mai era de aşteptat şi Feodor Mihailovici, la sfatul sergentului, s-a aşezat pe o bancă de pe bulevard, gândindu-se cu groază că va mai dura mult până se va putea întoarce acasă. La ora fixată sergentul a fost schimbat, s-a dus după celălalt martor, a mai adus un sergent şi toţi trei — soţul meu şi cei doi sergenţi — s-au dus la funcţionarul care făcea înregistrările. Până s-au înregistrat declaraţiile tatălui noului-născut şi ale martorilor, până s-a trecut declaraţia în registre, până s-a scris certificatul, a trecut destulă vreme. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici l-a întrebat pe inimosul sergent cât îi datorează lui şi camaradului său, pentru timpul pierdut. Acesta îi răspunse: „*Mais rien, monsieur, rien!* “[44]. Atunci soţul meu s-a gândit să-i invite pe cei doi sergenţi la o cafenea, să bea un pahar de vin în cinstea noii-născute. Sergenţii au acceptat cu plăcere şi l-au dus pe Feodor Mihailovici la un local apropiat, unde, într-o cameră separată, Feodor Mihailovici a comandat trei sticle din vinul roşu al regiunii. Vinul a dezlegat limbile şi sergenţii s-au apucat să-i povestească tot felul de întâmplări de la slujbă. Feodor Mihailovici mi-a povestit că stătea ca pe ace, la gândul cât pot fi de neliniştită din cauza prelungitei sale absenţe. Îi era, însă, peste mână să-şi lase invitaţii, cu atât mai mult cu cât după primele sticle au urmat încă două şi sergenţii, înveseliţi, au toastat în sănătatea mea, pentru „*petite Sophie*“ şi pentru cel care fusese vinovat de apariţia ei pe lume.

---

[43] Un prieten de-al meu. (Fr.)

[44] Nimic, domnule, nimic! (Fr.)

Feodor Mihailovici l-a rugat pe prietenul său, poetul A. N. Maikov, să fie naşul Soniei, iar naşă i-a fost Anna Nikolaevna Snitkina, mama mea. Ea dorise să vină la naştere, dar s-a îmbolnăvit şi doctorul nu i-a permis să facă drumul acesta înainte de primăvară. Mama a venit la Geneva la începutul lui mai, când a şi avut loc botezul Soniei.

Deşi m-am întremat destul de repede, eram foarte slăbită în urma naşterii grele care a durat treizeci şi trei de ore. Am început cu bucurie să-mi alăptez fetiţa, m-am convins, însă, repede că fără un adaos de lapte n-am să mă descurc, deoarece copilul era mare şi sănătos şi cerea multă hrană. Era imposibil să angajez o doică pentru Sonia — în Elveţia copiii sunt, de obicei, hrăniţi artificial — cu lapte de vacă proaspăt şi cu vitamine. Unele mame îşi trimiteau copiii la o distanţă de vreo şaizeci de verste, în munţi, ca să fie alăptaţi de ţărănci. Era, însă, cu neputinţă să mă despart de Sonia şi s-o las pe mâini străine, cu atât mai mult cu cât nici doctorii nu mă sfătuiau s-o fac, deoarece, nefiind controlate, ţărăncile luau câţiva copii şi mulţi dintre ei mureau.

După ce s-a instaurat ordinea, în casa noastră a început o viaţă despre care mi-au rămas pentru totdeauna cele mai plăcute amintiri. Spre marea mea fericire, Feodor Mihailovici s-a dovedit a fi un tată deosebit de tandru: asista întotdeauna la baia fetiţei şi mă ajuta s-o înfăşş în păturica de pichet, păturica s-o închei cu ace de siguranţă; o ţinea şi o legăna în braţe şi-şi lăsa treburile ca să alerge la ea, numai ce-i auzea glăsciorul. Când se trezea sau se întorcea acasă, prima lui întrebare era: „Ce face Sonia? E sănătoasă? A dormit bine, a mâncat? “ Stătea ceasuri întregi lângă păţuţul ei, îi fredona cântecele, vorbea cu ea, iar când fetiţa împlini două luni, era convins că-l recunoaşte. Iată, dealtfel, ce i-a scris lui A. N. Maikov pe 18 mai 1868: „Această micuţă fiinţă de trei luni, neajutorată, avea în ochii mei o personalitate a ei. Începuse să mă cunoască, să mă iubească şi să-mi zâmbească de câte ori mă apropiam de ea. Îi plăcea să-i cânt cu vocea mea ridicolă. Nu plângea şi nu se strâmba când o sărutam, se oprea

din plâns când mă apropiam de ea."

Nu ne-a fost dat să ne bucurăm prea mult de fericirea noastră senină. În primele zile din mai fusese o vreme minunată şi noi, la sfatul insistent al doctorului, scoteam în fiecare zi pe micuţa noastră dragă la plimbare în Jardin des Anglais, unde dormea două-trei ore în căruţul ei. Într-o zi nefericită, în timpul unei asemenea plimbări, vremea s-a schimbat brusc, a început o *bise*, fetiţa, probabil, a răcit, pentru că în aceeaşi noapte a făcut temperatură şi a început să tuşească. Ne-am adresat imediat celui mai bun doctor de copii, care ne făcea zilnic vizite, şi el ne încredinţă că fetiţa noastră se va face bine. Chiar şi cu trei ore înainte de moartea ei ne spunea că bolnava se simte mult mai bine. În ciuda asigurărilor doctorului, Feodor Mihailovici nu era în stare să facă nimic şi aproape că nu se dezlipea de leagăn. Eram amândoi îngrozitor de neliniştiţi şi presimţirile noastre sumbre s-au adeverit: în ziua de 12 mai (pe stilul nostru) scumpa noastră Sonia a murit. N-am putere să descriu disperarea care ne-a cuprins, când am văzut-o moartă pe fetiţa noastră dragă. Profund zguduită şi îndurerată de sfârşitul ei, mă temeam în acelaşi timp pentru soţul meu: disperarea lui era violentă, plângea în hohote, ca o femeie, stând lângă trupuşorul rece al copilei sale şi-i săruta neîncetat feţişoara albă şi mânuţele. N-am mai văzut niciodată o disperare atât de violentă. Ni se părea amândurora că nu vom supravieţui suferinţei noastre. Timp de două zile, fără să ne despărţim pentru nici o clipă, am umblat prin diverse instituţii, ca să obţinem permisiunea de a o înmormânta pe mititica noastră, am comandat împreună toate cele necesare pentru îngropăciune, am îmbrăcat-o împreună într-o rochiţă albă de atlaz, am pus-o împreună în sicriul căptuşit cu atlaz alb şi am plâns, am plâns fără sfârşit. La Feodor Mihailovici ţi-era şi teamă să te uiţi, în săptămâna aceea a bolii Soniei a slăbit şi s-a dărâmat într-un hal fără de hal. În cea de a treia zi ne-am dus comoara la biserica rusă pentru slujba de prohod, iar de acolo la cimitirul de la Plain Palais, unde am şi îngropat-o în locul rezervat pruncilor. După câteva zile mormântul ei a fost

înconjurat de chiparoşi, iar în mijlocul lor a fost pusă o cruce albă de marmoră. În fiecare zi ne duceam la mormântul ei, aduceam flori şi plângeam. Prea ne-a fost greu să ne despărţim de nepreţuita noastră mititică, pe care am iubit-o atât de sincer şi de adânc şi de existenţa căreia ne-am legat atâtea visuri şi speranţe.

V

N-avea sens să mai rămânem la Geneva, unde totul ne amintea de Sonia, şi am decis să ne realizăm imediat o dorinţă mai veche şi să ne mutăm la Vevey, aflat tot pe lacul Geneva. Ne părea foarte rău că, din pricina lipsei de bani, nu puteam să plecăm de tot din Elveţia, pe care soţul meu începuse aproape s-o urască: el învinuia de moartea Soniei şi clima proastă şi schimbătoare a Genevei, şi infatuarea doctorului, şi nepriceperea dădacei ş.a. Pe elveţieni Feodor Mihailovici nu-i simpatizase prea mult niciodată, dar indiferenţa şi lipsa de omenie manifestate de mulţi dintre ei în clipele marii noastre dureri au amplificat şi mai mult această antipatie. Ca un exemplu de neomenie voi pomeni faptul că vecinii noştri, care ştiau de pierderea pe care am suferit-o, au trimis totuşi pe cineva să mă roage să nu mai plâng atât de tare, deoarece asta îi deranjează.

N-am să uit niciodată ziua aceea nesfârşit de tristă, când după ce ne-am trimis lucrurile pe vapor, ne-am dus pentru ultima dată să ne luăm rămas bun de la mormântul scumpei noastre fetiţe şi să depunem pentru ultima oară o coroniţă. Am stat o oră întreagă lângă monument, am plâns, amintindu-ne de Sonia, şi am plecat, ca nişte orfani, privind mereu ultimul ei refugiu.

Vaporul cu care am plecat în ziua aceea era de marfă şi acolo unde fusesem repartizaţi era puţină lume. Feodor Mihailovici era strivit de durere că a trebuit să se despartă de mormântul Soniei şi aici, pentru prima dată în viaţă (Feodor Mihailovici se plângea arareori) mi-a fost dat să aud protestul lui amar împotriva destinului care l-a urmărit toată viaţa. Şi-a amintit de tristă şi însingurată lui

tinereţe, după moartea mamei pe care a iubit-o atât de mult, şi-a amintit de batjocură confraţilor întru literatură, care mai întâi i-au recunoscut talentul, ca mai târziu să-l jignească cu cruzime. Şi-a amintit de ocnă şi de suferinţele pe care le-a îndurat în cei patru ani petrecuţi acolo. Mi-a vorbit despre speranţa lui de a-şi găsi în căsătoria cu Maria Dmitrievna fericirea familială la care ţinea atât de mult şi care, din păcate, nu s-a realizat: n-a avut copii cu Maria Dmitrievna, iar „caracterul ei ciudat, suspicios şi de un fantastic maladiv“[45] a fost pricina nefericirii lui în timpul acestei căsătorii. Şi acum, când a simţit „marea şi unica fericire a omului — copilul“[46], destinul crud nu l-a iertat şi i-a răpit fiinţa cea dragă! Niciodată, nici înainte, nici mai târziu, nu mi-a povestit atât de amănunţit, iar pe alocuri cu detalii atât de emoţionante, marile suferinţe pe care a trebuit să le suporte de-a lungul vieţii de la nişte oameni care i-au fost scumpi şi apropiaţi.

Am căutat să-l liniştesc, l-am implorat să primească supus încercarea ce ne-a fost dată; probabil însă că inima lui a fost prea plină de tristeţe şi a simţit nevoia să se descarce fie şi protestând împotriva destinului care l-a persecutat toată viaţa. Eram din toată inima alături de nefericitul meu soţ şi am deplâns împreună cu el viaţa lui tristă. Durerea noastră adâncă şi comună şi discuţia intimă care mi-a relevat toate ascunzişurile sufletului său îndurerat ne-au apropiat parcă şi mai mult.

Din toţi cei paisprezece ani ai căsniciei noastre nu-mi amintesc nici o vară atât de tristă ca cea pe care am petrecut-o la Vevey în 1868. Viaţa parcă s-a oprit pentru noi, toate gândurile noastre, toate discuţiile noastre se concentrau în jurul amintirilor despre Sonia şi a acelei vremi fericite, când ea, cu prezenţa ei, ne lumina existenţa.

---

[45] Cu aceleaşi cuvinte a definit Feodor Mihailovici caracterul primei sale soţii şi în scrisoarea către baronul A. E. Vranghel, din 31 martie 1865. — *Biografia şi corespondenţa. Materiale,* p. 278. (N. aut.)

[46] Ibidem, p.288 (N. aut.)

Orice copil pe care-l întâlneam ne amintea de pierderea noastră şi ca să nu ne chinuim, ne duceam undeva în munţi pentru a evita întâlnirile care ne întristau atât. Suportam şi eu greu durerea noastră şi am vărsat multe lacrimi după fetiţă. Dar, în adâncul sufletului meu, pâlpâia speranţa că Domnul se va îndura de suferinţele noastre şi ne va trimite din nou un copil şi mă rugam fierbinte pentru asta. Cu nădejdea de a avea din nou copii căuta să mă mângâie şi mama, care se stingea de dor după nepoţica ei. Mulţumită rugăciunilor şi a speranţei durerea mea s-a mai atenuat. Altfel, însă, se petreceau lucrurile cu Feodor Mihailovici şi starea lui sufletească a început să mă îngrijoreze serios. Iată ce am citit în scrisoarea către Maikov (din 22 iunie), în care a trebuit să scriu câteva vorbe de salut adresate soţiei lui: „... cu cât trece timpul, cu atât este mai amară amintirea şi cu atât îmi apare mai clar chipul Soniei. Sunt momente când nu mai pot să suport. Începuse să mă cunoască şi când, în ziua morţii, am plecat de acasă să citesc ziarele, neştiind că după două ore va muri, m-a urmărit şi m-a petrecut cu ochişorii ei. Imaginea asta a ei mă urmăreşte şi astăzi. N-am s-o uit niciodată şi niciodată n-am să încetez să sufăr! Şi dacă voi avea un alt copil, nu înţeleg cum am să-l iubesc, de unde am să mai găsesc dragoste pentru el? Am nevoie de Sonia. Nu pot să pricep că nu mai există şi că n-am s-o mai văd niciodată."

Cu aceleaşi cuvinte răspundea Feodor Mihailovici şi la îmbărbătările mamei mele. Starea lui de spirit mă neliniştea teribil şi mă gândeam cu amărăciune — dacă Domnul ne va binecuvânta din nou cu naşterea unui copil — e posibil oare ca Feodor Mihailovici să nu-l iubească şi să nu fie la fel de fericit ca atunci când s-a născut Sonia? Era atâta tristeţe şi amărăciune în familia noastră, de parcă am fi fost toţi învăluiţi în negură.

Feodor Mihailovici a continuat să lucreze la romanul său, dar munca nu l-a liniştit. La tristeţea noastră s-a adăugat şi faptul că au început să se piardă scrisorile care ne erau adresate şi astfel s-au îngreunat legăturile noastre cu rudele şi cunoscuţii, iar aceste legături

reprezentau singura noastră mângâiere. Ne părea rău mai ales de scrisorile lui A.N. Maikov, întotdeauna foarte interesante. Bănuiala că nu primim toate scrisorile ce ni se trimit ni s-a întărit şi mai mult când am primit o scrisoare anonimă[47], prin care eram informaţi că Feodor Mihailovici este suspectat, că s-a ordonat deschiderea scrisorilor sale şi să fie supus unei percheziţii severe la întoarcerea în patrie. Ca un făcut, Feodor Mihailovici citea chiar atunci o carte interzisă: *Les secrets du Palais des Tzars* [43] (din timpul domniei împăratului Nikolai Pavlovici). Printre alţi eroi erau descrişi şi Dostoiesvski cu soţia, iar între alte prostii se spunea că Dostoievski până la urmă moare, iar soţia lui se duce la mănăstire. Povestirea asta l-a revoltat profund pe Feodor Mihailovici şi a vrut să scrie chiar un protest (există manuscrisul scrisorii); pe urmă însă a hotărât că nu merită să acorde importanţă unei cărţulii stupide.

VI

Spre toamnă ne-a devenit clar că trebuie cu orice preţ să ne schimbăm starea de spirit şi ne-am hotărât să ne mutăm în Italia, iar pentru început să ne stabilim la Milano. Drumul cel mai apropiat era peste munţii Simplon. În parte l-am făcut pe jos, mergând cu soţul meu pe lângă uriaşa diligenţă care urca muntele, luând-o înaintea diligenţei, suind pe poteci şi culegând pe drum flori de munte. Spre meleagurile Italiei am coborât în cabrioletă. Mi-amintesc o întâmplare nostimă: în localitatea Domo d'Ossola m-am dus să cumpăr fructe şi să-mi verific cunoştinţele de limba italiană căpătate peste vară. Văzând că Feodor Mihailovici a intrat într-un magazin şi vrând să-i ajut să se înţeleagă, m-am grăbit spre el. Feodor Mihailovici, vrând să-mi facă o bucurie, a întrebat cât costă un lănţişor oarecare din vitrină. Negustorul, care ne-a luat drept „nişte străini bogaţi", a cerut pentru lănţişorul în cauză nici mai mult, nici

[47] Ibidem, p.288 (N. aut.)

mai puţin de trei mii de franci, încredinţîndu-ne că e aproape de pe vremea lui Vespasian. Neconcordanţa dintre preţul cerut şi banii de care dispuneam l-a făcut pe Feodor Mihailovici să zâmbească şi asta a fost, probabil, prima impresie amuzantă pe care a încercat-o de la pierderea pe care am suferit-o.

Schimbarea mediului, impresiile de călătorie, oamenii noi (după părerea lui Feodor Mihailovici, ţăranii Lombardiei seamănă mult, la prima vedere, cu ţăranii ruşi) — toate acestea au influenţat mult starea de spirit a lui Feodor Mihailovici şi în primele zile pe care le-am petrecut la Milano era foarte animat: m-a dus să văd celebrul Il Duomo, care dintotdeauna l-a entuziasmat sincer şi profund. Lui Feodor Mihailovici îi părea rău doar de faptul că piaţa din faţa catedralei e prea aglomerată de case (acum e mult mai degajată) şi-mi spunea că arhitectura lui Il Duomo pierde astfel din măreţie. Într-o zi senină, soţul meu şi cu mine ne-am urcat chiar pe acoperişul catedralei ca să privim împrejurimile şi să vedem mai bine statuile care împodobeau catedrala. Ne-am stabilit pe lângă Corso, pe o stradă atât de îngustă, că vecinii de vizavi puteau să discute între ei de la fereastră.

Am început să mă bucur de dispoziţia animată a soţului meu, dar, spre durerea mea, dispoziţia asta n-a mai ţinut mult şi Feodor Mihailovici a fost cuprins din nou de tristeţe. Singurul lucru care-l mai distra pe Feodor Mihailovici era corespondenţa cu A.N. Maikov şi N.N. Strahov. Acesta din urmă ne-a comunicat despre apariţia unei noi reviste, Zarea [44], editată de V. V. Kapşirev. Feodor Mihailovici era interesat de faptul că în fruntea redacţiei va fi N. N. Strahov, fostul colaborator al revistelor *Vremea* şi *Epoha* şi că mulţumită acestui fapt (după cum scria soţul meu): „Preocuparea noastră şi munca noastră comună n-au murit. *Vremea* şi *Epoha* au adus totuşi roade şi treburile cele noi se cade a fi începute de acolo unde am rămas noi. Asta e cu totul îmbucurător“[48]. Feodor Mihailovici, care simpatiza noua revistă,

[48] Ibidem, p. 261. (N aut.)

se interesa atât de colaboratori, cât şi de articolele pe care aceştia le scriau (se interesa mai ales de N. I. Danilevski [45], autorul unei lucrări capitale — *Rusia şi Europa* şi pe care soţul meu îl ştia încă din tinereţe drept un discipol al învăţăturii lui Fourier). Strahov îl invita insistent pe soţul meu să colaboreze la *Zarea*. Feodor Mihailovici acceptă cu plăcere, dar numai după terminarea romanului *Idiotul*, pe care-l scria greu şi de care nu era mulţumit. Feodor Mihailovici mă încredinţa că n-a avut niciodată o idee mai interesantă şi mai generoasă, decât cea care s-a clarificat în roman, şi că n-a exprimat nici a zecea parte din ceea ce ar fi vrut să exprime.

În toamna lui 1868, a fost o vreme ploioasă la Milano şi era imposibil să faci acele plimbări lungi la care soţul meu ţinea atât de mult. În sălile de lectură nu erau nici ziare, nici cărţi ruseşti şi Feodor Mihailovici era foarte plictisit de faptul că n-avea nici un fel de ştiri din patrie. Ca urmare, după ce am stat două luni la Milano, ne-am hotărât să ne mutăm pentru iarnă la Florenţa. Feodor Mihailovici fusese cândva acolo şi i-au rămas nişte amintiri agreabile despre oraş, mai ales despre comorile de artă din Florenţa.

Astfel, la sfârşitul lui noiembrie 1868, ne-am mutat în capitala de atunci a Italiei şi ne-am stabilit pe lângă Palazzo Pitti. Schimbarea locului a avut din nou o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu şi am început să vizităm împreună bisericile, muzeele, palatele. Ţin minte că Feodor Mihailovici era entuziasmat de Catedrale, de biserica Santa Maria del Fiore şi de micuţa capelă del Battistero, unde sunt de obicei botezaţi copiii. Uşile de bronz de la Battistero (mai ales *delta del Paradiso*), executate de celebrul Ghiberti, l-au fermecat pe Feodor Mihailovici şi adesea, trecând pe lângă capelă, se oprea să le privească. Soţul meu mă asigura că dacă se va îmbogăţi îşi va cumpăra neapărat fotografiile acestor uşi, poate chiar în mărime naturală, şi că le va atârna în cabinetul său ca să le poată admira.

Ne duceam adesea la Palazzo Pitti şi soţul meu era cuprins de

entuziasm la vederea tabloului lui Rafael *Madonna della Sedia*. Un alt tablou al aceluiaşi pictor, *S. Giovan battista nel deserto* (Ioan Botezătorul în pustiu), aflat în galeria Uffizi, îl entuziasma de asemenea pe Feodor Mihailovici, care-şi petrecea multă vreme în faţa acestui tablou. După ce vizitam galeria de tablouri, ne duceam să vedem în aceeaşi clădire statuia Venerei de Medici, lucrarea celebrului sculptor grec Cleomene. Această statuie soţul meu o socotea genială.

În Florenţa, spre marea noastră bucurie, am descoperit o bibliotecă excelentă şi o sală de lectură cu două ziare ruseşti şi soţul meu se ducea zilnic acolo pentru lectură de după masă. Dintre cărţi a împrumutat pentru acasă şi a citit în decursul iernii operele lui Voltaire şi Diderot, în limba franceză, pe care o stăpânea bine.

Anul 1869 ne-a adus fericire: ne-am convins în curând că domnul ne-a binecuvântat căsnicia şi că putem nădăjdui din nou să avem un copil. Bucuria noastră n-avea margini şi scumpul meu soţ a început să se îngrijească de mine cu aceeaşi atenţie ca şi în timpul primei mele sarcini. Grija lui a ajuns până acolo, că atunci când a citit volumele abia ieşite de sub tipar ale romanului contelui L. Tolstoi *Război şi pace*, pe care i le-a trimis N. N. Strahov, a ascuns de mine acea parte a romanului unde este descrisă cu atâta forţă moartea pricinuită de naştere a soţiei prinţului Andrei Bolkonski. Lui Feodor Mihailovici îi fusese teamă că imaginea morţii îmi va produce o impresie profundă şi dureroasă. Am căutat peste tot volumul dispărut şi chiar mi-am certat soţul că a pierdut cartea. Se scuza în fel şi chip şi mă încredinţa că se va găsi, dar nu mi-a dat-o decât după ce evenimentul s-a săvârşit. Feodor Mihailovici, în aşteptarea naşterii copilului, îi scria lui N.N. Strahov: „Aştept cu spaimă şi emoţie, cu speranţă şi îndoială“[49]. Visam amândoi să avem o fetiţă şi am şi început s-o iubim atât de mult, că i-am şi dat numele de Liubov[50], un

[49] Ibidem, p. 282. (N. aut.)

[50] Iubire, în ruseşte.

nume care nu figura nici în familia mea, nici în cea a soţului meu.

Doctorul mi-a prescris să mă plimb mult şi noi ne duceam în fiecare zi în Giardino Boboli (parcul oare înconjoară palatul Pitti), unde, în ciuda faptului că era ianuarie, înfloreau trandafirii. Aici ne încălzeam la soare şi visam la viitoarea noastră fericire.

În 1869, ca şi înainte, stăteam foarte prost cu banii şi am dus-o greu. Pentru romanul *Idiotul*, Feodor Mihailovici primea o sută cincizeci de ruble pentru coală de autor, ceea ce făcea în jur de şapte mii de ruble. Din aceştia, însă, am luat trei mii pentru nunta noastră, înainte de a pleca în străinătate. Din restul de patru mii, trebuia să plătim dobânda pentru lucrurile amanetate la Petersburg şi să-l ajutăm adesea pe fiul vitreg, ca şi familia răposatului frate al lui Feodor Mihailovici, aşa încât ne rămâneau relativ puţini bani. Relativa noastră sărăcie, însă, o acceptam fără să ne plângem, chiar cu o oarecare indiferenţă. Feodor Mihailovici îşi spunea mister Micawber, iar mie îmi spunea missis Micawber. Ne înţelegeam minunat, iar acum, când apăruse speranţa unei noi fericiri, totul ar fi fost perfect dacă nu ne-ar fi ameninţat un nou necaz: în ultimii doi ani Feodor Mihailovici se dezobişnuise de Rusia şi asta a început să-l apese. În scrisoarea către S.A. Hmîrova [46], din 8 martie 1869, vorbindu-i despre viitorul său roman *Ateismul* [47], scria: „Nu pot să scriu aici; pentru asta trebuie să fiu neapărat în Rusia, să văd, să aud şi să particip direct la viaţa rusească... aici, însă, îmi pierd chiar şi capacitatea de a scrie, neavând la îndemâna materialul necesar pentru scris, adică realitatea rusă (care îmi dă idei) şi pe ruşii înşişi.“ Nu ne lipseau numai ruşii, ne lipseau oamenii în general; nu cunoşteam absolut pe nimeni la Florenţa, cu care să putem discuta, glumi, face un schimb de impresii. În jurul nostru erau numai străini şi uneori nişte oameni cu o atitudine duşmănoasă şi această deplină izolare o suportam uneori cu greutate. Ţin minte, mă gândeam uneori că oamenii care trăiesc într-o asemenea izolare şi înstrăinare ajung până la urmă să se urască sau se leagă pentru tot restul vieţii.

Spre fericirea noastră, noi am avut parte de cea de a doua alternativă: această însingurare involuntară ne-a făcut să ne apropiem şi mai mult şi să ţinem şi mai mult unul la altul.

În cele nouă luni pe care le-am petrecut în Italia am învăţat să vorbesc puţin italieneşte, adică atât ca să pot discuta cu servitoarea sau la magazine şi chiar să citesc şi să înţeleg ziarele *Piccola* şi *Secola*. Feodor Mihailovici, care era ocupat cu lucrul său, n-a putut, evident, să înveţe limba şi eu îi serveam drept traducătoare. Acum, având în vedere evenimentul care se apropia, era necesar să ne mutăm într-o ţară în care să se vorbească franceza sau germana, aşa încât soţul meu să se poată înţelege uşor cu doctorul, moaşa, vânzătorii din magazine etc. I-am propus să ne stabilim pentru iarnă la Praga, o ţară înrudită, apropiată Rusiei. Acolo ar fi putut face cunoştinţă cu oamenii politici de frunte şi prin ei să intre în cercurile literare şi artistice. Feodor Mihailovici mi-a încuviinţat alegerea, deoarece a regretat nu o dată că n-a luat parte la Congresul slav din 1867; soţul meu privea cu simpatie mişcarea de apropiere de slavi, care începuse în Rusia, şi ar fi vrut să-i cunoască mai îndeaproape pe membrii ei. Astfel, am decis definitiv să mergem la Praga şi să rămânem acolo pentru toată iarna, în situaţia mea călătoria prezenta dificultăţi şi ne-am gândit că în drum spre Praga să ne odihnim în câteva oraşe. Prima noastră etapă a fost până la Veneţia, dar pe drum, între un tren şi altul, ne-am oprit la Bologna şi ne-am dus la muzeu să vedem tabloul lui Rafael *Sfânta Cecilia*. Feodor Mihailovici aprecia mult această lucrare; până atunci însă nu văzuse decât cópii şi a fost fericit acum să vadă originalul. Mi-a fost greu să-l fac să se dezlipească de acest tablou divin, dar îmi era teamă să nu pierdem trenul.

La Veneţia am stat câteva zile şi Feodor Mihailovici a fost entuziasmat de arhitectura bisericii Sf. Marco (Chiesa San Marco) şi ore întregi privea mozaicul care-i înfrumuseţează pereţii. Ne-am dus împreună şi la Palazzo Ducale şi soţul meu a fost încântat de uimitoarea arhitectură a acestuia; a admirat şi tavanele de o uluitoare frumuseţe ale Palatului dogilor, pictate de cei mai buni pictori din

secolul al XV-lea. Se poate spune că toate cele patru zile n-am părăsit piaţa San Marco, atât ne fermeca, şi ziua şi noaptea.

VII

Drumul cu vaporul de la Veneţia la Triest a fost extrem de agitat; Feodor Mihailovici a fost foarte neliniştit pentru mine şi nu mă lăsa nici o clipă singură. Din fericire însă, totul a decurs bine. Apoi ne-am oprit pentru două zile la Viena şi abia după o călătorie de zece zile am ajuns la Praga. Aici am încercat o mare deziluzie: pe vremea aceea existau camere mobilate doar pentru necăsătoriţi şi nu erau deloc camere mobilate pentru familişti, deci nişte camere mai comode şi mai liniştite. Ca să rămânem la Praga trebuia să închiriem un apartament, să plătim pentru o jumătate de an înainte, să ne cumpărăm mobilă şi restul de lucruri necesare gospodăriei. N-aveam bani pentru asta şi după ce am căutat timp de trei zile a trebuit să părăsim Praga de aur, care ne-a plăcut foarte mult în acest răstimp. Astfel s-au spulberat speranţele soţului meu de a lega relaţii cu militanţi ai mişcării slave. Nu ne-a rămas altceva de făcut decât să ne stabilim la Dresda, unde condiţiile de existenţă ne erau cunoscute. Şi la începutul lui august am sosit la Dresda şi am închiriat trei camere mobilate (mama a venit din nou pentru perioada naşterii) în cartierul englezesc al oraşului (Englischer Vierte), pe Victoriastrasse Nr. 5. În această casă, la 14 septembrie a şi avut loc fericitul eveniment al familiei — s-a născut Liubov, cea de a doua fetiţă a noastră. Feodor Mihailovici, fericit la culme, îi scria lui A. N. Maikov, anunţându-i marea sa bucurie şi rugându-l să fie naşul fetiţei: „Cu trei zile în urmă s-a născut fetiţa mea, Liubov. Totul a decurs normal şi copila este voinică, sănătoasă, o frumuseţe“[51]. Bineînţeles că numai ochii unui părinte extaziat puteau să vadă în boţul acela de carne roz „o frumuseţe“.

[51] Ibidem, p. 206. (N. aut.)

Odată cu naşterea copilului fericirea a început din nou să ne lumineze familia. Feodor Mihailovici era neobişnuit de tandru cu fiica lui, se juca cu ea, îi făcea baie, o ţinea în braţe, o legăna şi se simţea atât de fericit, încât îi scria lui N. N. Strahov: „Ah, de ce nu eşti căsătorit şi de ce n-ai copii, stimate Nikolai Nikolaevici. Îţi jur că asta constituie trei sferturi din fericirea noastră, iar restul abia dacă face un sfert.“[52]

Şi de data asta, naşul a fost A. N. Maikov, iar ca naşă soţul meu a ales-o pe sora lui favorită, V. M. Ivanova. Reprezentanta ei a fost mama. Botezul a avut loc abia în decembrie: la început nu m-am simţit bine, iar mai târziu preotul bisericii din Dresda a plecat cu treburi la Petersburg.

La Dresda am găsit o excelentă sală de lectură cu o mulţime de ziare ruseşti şi străine. Ne-am găsit şi cunoscuţi, printre ruşii care locuiau permanent la Dresda, care după liturghie veneau în familia foarte ospitalieră a preotului. Printre noii noştri cunoscuţi am descoperit şi câţiva oameni subţiri şi inteligenţi, cu care soţului meu îi făcea plăcere să discute. Aceasta a fost latură bună a vieţii noastre din Dresda.

După ce şi-a terminat romanul *Eternul soţ*, Feodor Mihailovici l-a trimis revistei *Zarea*, unde a şi apărut în primele două numere din 1870. Romanul acesta are o semnificaţie autobiografică. E un ecou al verii pe care a petrecut-o soţul meu în 1866 la Lublin, în apropiere de Moscova, unde a locuit într-o vilă de lângă cea a surorii sale V. M. Ivanova. Pentru familia Zahlebinin i-a servit lui Feodor Mihailovici ca prototip familia Ivanovilor. Aici e şi tatăl ocupat până peste cap cu treburile sale de medic şi mama, mereu obosită de gospodărie, şi tineretul vesel — nepoţii şi nepoatele lui Feodor Mihailovici şi tinerii lor prieteni. În chipul prietenei Mariei Nikitişna este zugrăvită prietena familiei M. S. Ivancina-Pisareva, iar în chipul lui Alexandr Lobov — fiul vitreg al soţului meu, P. A. Isaev, desigur, într-o

[52] Ibidem, p. 287. (N. aut.)

manieră mult idealizată. Chiar şi în Velceaninov sunt unele trăsături ale lui Feodor Mihailovici, de pildă, în descrierea diverselor jocuri, pe care le organiza când venea la vila din afara oraşului. Aşa, vesel, într-o societate tânără, şi-l aminteşte pe Feodor Mihailovici unul din participanţii acestor amuzante seri de vară şi reprezentaţii — N. N. Von-Vocht.[53]

În iarna lui 1869/1870, Feodor Mihailovici a fost ocupat cu realizarea romanului pe care a vrut să-l intituleze *Viaţa marelui păcătos*. [48] Această lucrare trebuia să fie compusă în concepţia soţului meu din cinci mari povestiri (fiecare cam de cincisprezece coli de autor), iar fiecare povestire trebuia să fie o lucrare independentă, care ar fi putut fi tipărită ca atare în revistă sau într-o carte separată. În toate cele cinci povestiri Feodor Mihailovici voia să dezbată acea problemă importantă şi chinuitoare care l-a obsedat toată viaţa — existenţa lui Dumnezeu. Acţiunea primei povestiri trebuia să se petreacă în cel de al cincilea deceniu al secolului trecut, iar materialul şi tipurile de atunci îi erau atât de cunoscute lui Feodor Mihailovici, încât ar fi putut s-o scrie şi în străinătate. Această povestire a şi vrut soţul meu s-o publice în *Zarea*. Dar pentru cea de a doua povestire, a cărei acţiune se petrece într-o mănăstire, era necesar ca Feodor Mihailovici să se întoarcă în Rusia. Drept erou principal al celei de a două povestiri soţul meu ar fi vrut să-l facă pe preasfântul Tihon Zadonski, bineînţeles sub alt nume. Feodor Mihailovici nutrea mari speranţe cu acest roman pe care-l privea ca pe o încununare a activităţii sale literare. Mai târziu şi-a realizat intenţia, deoarece multe din personajele romanului la care s-a gândit au intrat apoi în romanul *Fraţii Karamazov*. Atunci, însă, soţul meu n-a reuşit să-şi transpună intenţia, deoarece a fost captivat de o altă temă, despre care i-a scris lui N.N. Strahov: „Nutresc multe speranţe în lucrul pe care-l scriu acum pentru *Russki vestnik*, dar nu din punct de vedere artistic, ci din punctul de vedere al tendinţei: aş vrea să spun câteva

[53] *Mesagerul istoric,* 1901, nr. 12 (N. aut.)

idei, chiar dacă ar fi să renunţ la orice veleităţi artistice, dar sunt captivat de cele pe care le-am adunat în mintea şi în inima mea şi chiar dacă va ieşi un pamflet, eu tot am să le spun".

Acesta a fost romanul *Demonii*, apărut în 1871. La cristalizarea noii teme a contribuit sosirea fratelui meu. E vorba de faptul că Feodor Mihailovici, care citea diverse ziare străine (în care se publicau multe din cele care nu apăreau în ziarele ruseşti), a ajuns la concluzia că la Academia agronomică Petrovskaia vor izbucni în timpul cel mai scurt tulburări politice. Fiindu-i teamă că fratele meu, tânăr şi lipsit de voinţă cum era, ar putea participa la ele, Feodor Mihailovici a convins-o pe mama să-l cheme pe acesta să ne viziteze la Dresda. Cu sosirea fratelui meu Feodor Mihailovici voia să ne liniştească atât pe mine (începuse să mi se facă dor de ţară), cât şi pe mama, care de doi ani locuia în străinătate (ba cu copiii surorii mele, ba în vizită la noi) şi căreia i se făcuse tare dor de fiul ei. Fratele meu visase întotdeauna să călătorească în străinătate; s-a folosit de vacanţă şi a venit la noi. Feodor Mihailovici îl simpatizase întotdeauna pe fratele meu, se interesa de studiile sale, de cunoscuţii săi şi, în general, de viaţa şi de starea de spirit ale studenţimii. Fratele meu povestea amănunţit şi cu pasiune. Atunci i-a şi venit lui Feodor Mihailovici ideea ca într-una din povestirile sale să descrie mişcarea politică a vremii, iar unul din eroi să fie studentul Ivanov (sub numele de Şatov), ucis de Neceaev [49]. Despre studentul Ivanov fratele vorbea ca de un om inteligent, remarcabil prin tăria caracterului său şi care şi-a schimbat radical vechile convingeri. Şi cât de zguduit a fost fratele meu, când a aflat mai târziu din ziare despre asasinarea lui Ivanov, faţă de care se simţea atât de ataşat! Descrierea parcului Academiei Petrovskaia şi a grotei unde a fost omorât Ivanov a fost făcută de Feodor Mihailovici după cuvintele fratelui meu.

Trebuie să mai spun că venirea fratelui meu la Dresda a ajuns un eveniment esenţial în viaţa lui: printre membrii societăţii ruse a întâlnit o fată, care i-a devenit după un an, soţie.

Deşi materialul pentru noul roman a fost luat din realitate, totuşi

soţul meu l-a scris neobişnuit de greu. Ca de obicei, soţul meu era nemulţumit de munca sa, a refăcut de multe ori pasagii întregi, iar vreo cincisprezece coli de autor a distrus. Romanul cu tendinţă probabil că nu era în spiritul creaţiei sale.

Pe măsură ce Liubocika noastră creştea şi nu mai avea nevoie de prezenţa mea neîntreruptă, am căpătat posibilitatea ca împreună cu Feodor Mihailovici să merg la galeria de tablouri, la concertele ieftine de pe terasa Brülle şi să fac plimbări. În timpul uneia dintre ele a avut loc o întâmplare care relevă caracterul impetuos al soţului meu. Lucrurile s-au petrecut astfel: în iarna lui 1870 s-a anunţat licitaţia mobilelor şi a lucrurilor unei răposate ducese germane. Se vindeau briliante, rochii, rufărie, blănuri etc. Şi sălile hotelului unde avea loc licitaţia erau ticsite de lume. Într-una din ultimele zile ale licitaţiei am trecut pe lângă casa ei şi am propus să intrăm şi să vedem cum se vând la nemţi lucrurile la licitaţie. Feodor Mihailovici fu de acord şi am urcat până în sală. Rămăseseră relativ puţine lucruri, mai ales obiecte de lux, care n-au prea găsit amatori printre nemţii atât de socotiţi. Din această pricină lucrurile nu se mai vindeau la vechiul preţ, ci la preţurile oferite de cumpărători. Deodată, Feodor Mihailovici observă pe rafturile bufetului un fermecător *surtout de table* din sticlă de Boemia, foarte delicat, de un vişiniu-închis, cu ornamentaţii aurite. Erau cu totul optsprezece piese: două vase mari, două mijlocii, şase mai mici, patru vaze pentru dulceaţă şi patru farfurii, toate cu acelaşi desen. Feodor Mihailovici, mare autor de lucrări delicate, a admirat vazele şi a spus: „Ce bine ar fi să avem vazele astea minunate. Vrei, Anecika, să le cumpărăm?“ Eu râdeam, ştiind că deşi aveam bani în clipa aceea, nu aveam prea mulţi. Odată cu noi admira cristalele o franţuzoaică; spunea doamnei care o însoţea că-i pare rău că sunt atât de multe lucruri, altfel le-ar fi cumpărat. Feodor Mihailovici o auzi şi i se adresă pe loc: „Madame, să le cumpărăm împreună“. N-au trecut nici cinci minute şi lucrurile au şi fost expuse pentru optsprezece taleri, un taler de bucată. Oricât ar fi nemţii de socotiţi, dar un preţ atât de mic pentru un număr atât

de mare de lucruri li s-a părut şi lor accesibil şi au apărut amatori, care adăugau câte *fünf Groschen*. Numai Feodor Mihailovici plusa câte un taler. Cu fiecare clipă Feodor Mihailovici se aprindea tot mai mult, iar eu văzând că preţul se ridică, mă gândeam cu groază — şi dacă franţuzoaica va refuza să cumpere şi toate lucrurile vor fi ale noastre? Licitatorul, când a ajuns la patruzeci şi unu de taleri, de teamă să nu piardă cumpărătorii a oprit licitaţia şi lucrurile ne-au revenit nouă. Franţuzoaica n-a renunţat la achiziţie şi ne-am împărţit cinstit lucrurile. Trebuia să le ducem acasă. Feodor Mihailovici a rămas cu lucrurile, iar eu m-am dus acasă însoţită de doi hamali, fiecare cu câte o vază în mână. A trebuit să mai vin de două ori după lucruri. Puteţi să vă imaginaţi uimirea mamei, când a văzut în camera soţului meu o colecţie de vaze. Prima întrebare a ei a fost: „Şi cum o să duceţi toate astea în Rusia? Voi n-aveţi lăzi, aveţi geamantane şi se vor sparge pe drum“. Nu ne gândiserăm la asta şi chiar dacă ne-am fi gândit, Feodor Mihailovici, cuprins de patimă, tot n-ar fi renunţat la achiziţie. De altfel, totul a decurs bine: din Dresda plecau adesea ruşi la Petersburg şi am rugat nişte cunoscuţi să ia câte o vază şi s-o ducă surorii mele. Acest *surtout de table* are şi astăzi pentru noi o mare valoare de familie.

După cum am mai spus, soţul meu şi cu mine îl vizitam pe preotul rus N. F. Rozanov. Soţul meu nu-l aprecia cine ştie ce pentru că acesta, prin vioiciunea sa şi printr-o oarecare frivolitate a judecăţilor sale, nu întruchipa tipul de slujitor al altarului cum şi-l imagina Feodor Mihailovici. Soţia preotului era foarte simpatică. Printre cucoanele din Rusia care locuiau pe atunci la Dresda erau şi câteva mari admiratoare ale talentului soţului meu: îi aduceau flori şi cărţi şi mai ales o răsfăţau şi o copleşeau cu jucării pe Liubocika noastră, fapt cu care, evident, îşi atrăgeau simpatia lui Feodor Mihailovici.

Spre sfârşitul lui octombrie 1870, ruşii din Dresda s-au adunat la preot şi din proprie iniţiativă au hotărât să trimită cancelarului de atunci un mesaj în legătură cu nota din 19 octombrie adresată

reprezentanţilor Rusiei [50]. Toţi cei de faţă au început să-l roage pe Feodor Mihailovici să scrie scrisoarea — care, deşi foarte ocupat pe atunci, acceptă. Iată scrisoarea:

„Noi, ruşii care ne aflăm pentru un timp în străinătate, am aflat cu entuziasm şi gratitudine de voinţa imperială, expusă de Dumneavoastră în nota din 19 octombrie şi adresată reprezentanţilor Rusiei pe lângă puterile care au semnat Tratatul de la Paris. Suntem fericiţi că putem şi de aici, adunaţi frăţeşte şi într-un gând, să afirmăm Excelenţei-Voastre sentimentele de bucurie pe care le-a încercat fiecare dintre noi la citirea notei. Am auzit în el parcă glasul marii şi glorioasei noastre Rusii. Fiecare dintre noi, mândru de numele de rus, a citit aceste cuvinte pline de dreptate şi de cel mai înalt sentiment de demnitate. Îl rugăm pe Dumnezeu să aibă grijă de fericirea patriei noastre şi s-o apere multă vreme de încercări. Îl rugăm să păstreze pentru mulţi ani pe iubitul nostru ţar-eliberator [51] şi să-i dea slujitori atât de străluciţi ca Excelenţa-Voastră.“

Această scrisoare a fost acoperită de o mulţime de semnături, în jur de o sută, şi trimisă consulului.

Mi se făcea dor de Rusia şi în primii trei ani pe care i-am petrecut în străinătate, dar apăreau impresii noi, bune sau rele, şi dorul mi se atenua. În cel de al patrulea an, însă, n-am mai avut putere să lupt. Deşi în jurul meu erau fiinţele cele mai dragi: soţul, copilul, mama, fratele, îmi lipsea totuşi ceva important, îmi lipsea ţara, Rusia. Tristeţea mea s-a transformat treptat într-o boală, în nostalgie, şi viitorul îmi apărea lipsit de orice speranţă. Aveam impresia că nu ne vom mai întoarce niciodată în Rusia, că vor apărea mereu nişte obstacole de neînvins: ba n-avem bani, ba avem bani, dar nu putem să plecăm din cauză că sunt însărcinată sau pentru că ni-e teamă să nu răcească copilul etc. Străinătatea îmi apărea ca o închisoare în care am nimerit şi din care nu pot să scap. Oricât mă linişteau rudele, oricât mă mângâiau cu speranţa că situaţia se va schimba şi că ne vom întoarce în ţară, toate consolările erau zadarnice: am încetat să

mai cred în aceste promisiuni şi am fost convinsă că soarta mi-a predestinat să rămân întotdeauna printre străini. Îmi dădeam seama că nu fac, cu tristeţea mea, decât să-l amărăsc pe scumpul meu soţ, căruia îi era nespus de greu să trăiască în străinătate: căutam să mă abţin faţă de el, să nu plâng, să nu mă vait, dar figura mea tristă mă trăda uneori. Îmi spuneam că sunt gata să suport toate necazurile, sărăcia, chiar cea mai mare sărăcie, numai să trăiesc în ţara mea dragă, cu care mă mândream atât de mult. Amintindu-mi de starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că era uneori de neîndurat şi că n-o doresc nici celui mai rău duşman al meu.

La sfârşitul lui 1870, s-a ivit o împrejurare mulţumită căreia am avut posibilitatea să căpătăm o sumă de bani însemnată pentru noi şi anume: Stellovski, care cumpărase în 1865 de la Feodor Mihailovici dreptul de a publica operele sale, complete, a tipărit în volum separat *Crimă şi pedeapsă*. Conform înţelegerii, Stellovski era obligat să-i plătească soţului meu mai mult de o mie de ruble. Şi iată că romanul fusese tipărit, iar editorul nu voia să plătească nimic, deşi fiul vitreg al soţului meu l-a anunţat că are o procură pentru primirea banilor. Neputându-se baza pe experienţa fiului său vitreg, Feodor Mihailovici l-a rugat pe A. N. Maikov să ia asupra sa obţinerea acestor bani, dar să nu se angajeze el în această acţiune, ci s-o încredinţeze unui avocat.

Mi-amintesc cu multă recunoştinţă de nesfârşita bunătate a mult stimatului A. N. Maikov faţă de noi, în cei patru ani pe care i-am petrecut în străinătate. Şi în acest caz, Apollon Nikolaevici a manifestat cele mai bune intenţii şi nu numai că a încredinţat treaba unui avocat, dar a căutat să ducă el însuşi tratative cu Stellovski. Acest editor, însă, era un escroc cunoscut, şi A. N. Maikov, temându-se ca Stellovski să nu-l înşele, a decis să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg. Şi deoarece ştia că suntem întotdeauna fără bani, s-a gândit la o măsură extremă şi anume: să ne trimită o telegramă în care-l sfătuia pe soţul meu să ceară un împrumut de o sută de ruble de la Fondul Literar şi cu banii aceştia, să vină la

Petersburg singur, fără familie. Din păcate, telegrama a venit pe 1 aprilie (ziua păcălelilor în Rusia) şi noi am înţeles asta ca o glumă a cuiva sau ca o dorinţă perfidă a vreunui creditor sau poate chiar a lui Stellovski să-l cheme pe Feodor Mihailovici la Petersburg şi acolo, amenin ţîndu-l cu închisoarea datornicilor, să se achite pentru *Crimă şi pedeapsă* cu poliţele cumpărate pe un preţ de nimic. Bunul Apollon Nikolaevici nu s-a limitat la expedierea telegramei, ci a şi sondat din partea sa comitetul Fondului literar pentru un împrumut de o sută de ruble pentru scriitorul Dostoievski, Fondul însă a avut şi de data aceasta[54] o atitudine neamicală faţă de cerere, fapt despre care vorbeşte A. N. Maikov în scrisoarea sa din 21 aprilie 1871.

Feodor Mihailovici a fost supărat când a primit scrisoarea aceasta şi în răspunsul său a scris următoarele[55]: „Vedeţi cât de răuvoitor s-a purtat Fondul faţă de cererea mea (adică a dumitale pentru mine) de împrumut, ce garanţii mi s-au cerut etc., etc. şi cât e de arogant tonul răspunsului. Dacă ar fi cerut un nihilist, nu i s-ar fi răspuns astfel.“

Timpul trecea şi în aprilie 1871 s-au împlinit patru ani de când eram în străinătate, iar speranţa de reîntoarcere în Rusia ba apărea, ba dispărea. Până la urmă, soţul meu şi cu mine am hotărât să ne întoarcem în timpul cel mai scurt la Petersburg, oricare ar fi fost consecinţele întoarcerii noastre. Planurile noastre, însă, atârnau de un fir de păr: aşteptam un nou membru al familiei în iulie sau la începutul lui august şi dacă n-am fi reuşit să ajungem în Rusia cu o lună înainte de evenimentul aşteptat, trebuia în mod cert să mai rămânem un an de zile, până la primăvară, pentru că era de neconceput să călătoreşti cu un nou-născut pe timp de toamnă târzie. Când ne gândeam că s-ar putea să nu vedem Rusia încă un an de zile, eram amândoi cuprinşi de disperare: atât de apăsătoare

[54] Mai încolo vreau să arăt atitudinea binevoitoare a soţului meu faţă de Fondul literar, acordul său permanent de a citi la serile de binefacere şi o permanentă atitudine de ostilitate a Fondului literar faţă de el. (N. aut.)

[55] Omisiune în manuscris (n. red. ruse)

devenise pentru noi viaţa în străinătate. Feodor Mihailovici îmi spunea adesea că se va „prăbuşi“ dacă vom mai rămâne în străinătate, că nu mai e în stare să scrie, că nu mai are material, că simte că va înceta să-şi mai amintească şi să înţeleagă Rusia şi pe ruşi, deoarece ruşii pe care îi cunoşteam la Dresda nu erau, după părerea lui, ruşi adevăraţi, ci nişte emigranţi, care au părăsit Rusia de bunăvoie pentru totdeauna. Şi acesta era adevărul: toţi erau membri ai familiilor de nobili, care nu s-au putut împăca cu abolirea iobăgiei şi care şi-au părăsit ţara ca să se bucure de civilizaţia Europei Occidentale. În mare parte erau nişte oameni înrăiţi de noua ordine şi de micşorarea averilor lor şi care îşi închipuiau că le va fi mai uşor să trăiască în străinătate.

Feodor Mihailovici vorbea atât de des despre „prăbuşirea“ implacabilă a talentului său, se chinuia atât de mult la gândul că nu va avea cu ce să-şi hrănească tot mai numeroasa familie, atât de dragă, că uneori mă cuprindea disperarea când îl ascultam. Ca să-i spulber neliniştea şi să-i alung gândurile triste, care-l împiedicau să se concentreze asupra lucrului, am apelat la acel procedeu care-l deconecta şi-l amuza întotdeauna. Profitând de faptul că aveam o oarecare sumă de bani (cam trei sute de taleri), am început să vorbesc despre ruletă şi despre faptul că ar merita să-şi mai încerce o dată norocul; îi spuneam că doar se întâmplase să câştige şi de ce n-am spera că de data aceasta norocul va fi de partea lui etc., etc. Evident, nu mă gândisem nici o clipă la câştig şi-mi părea foarte rău de cei o sută de taleri pe care trebuia să-i jertfesc, dar ştiam din precedentele sale plecări la ruletă că, după ce va încerca noi emoţii, satisfăcându-şi astfel nevoia de risc, Feodor Mihailovici se va întoarce liniştit şi, convins de zădărnicia speranţelor sale de câştig, se va apuca de roman şi în două, trei săptămâni va recupera tot ce a pierdut. Ideea mea privitoare la ruletă i-a plăcut prea mult ca s-o refuze. După ce a luat cu el o sută douăzeci de taleri şi după ce ne-am înţeles că în caz de pierdere să-i trimit bani de drum, a plecat la Wiesbaden, unde a petrecut o săptămână. După cum mă aşteptam, jocul la ruletă a avut

un rezultat lamentabil şi, împreună cu cheltuielile de drum, Feodor Mihailovici a făcut praf o sută optzeci de taleri, sumă foarte importantă pentru noi atunci. Dar suferinţele pe care le-a îndurat în săptămâna aceea, când şi-a reproşat că a luat banii familiei, banii mei şi ai copilului, au avut o influenţă atât de mare asupra lui, încât a hotărât să nu mai joace *niciodată* la ruletă. Iată ce-mi scria la 28 aprilie 1871: „Am trecut printr-o transformare uriaşă, a dispărut fantezia ticăloasă, care m-a *chinuit* timp de zece ani (sau, mai bine zis, de la moartea fratelui meu, când m-am trezit deodată strivit de datorii); am tot visat să câştig, am visat serios, cu pasiune. Acum totul s-a terminat! A fost pentru *ultima* dată. Nu ştiu, Ania, dacă ai să mă crezi, dar acum mi s-au dezlegat mâinile; de acum încolo am să mă gândesc serios la munca mea şi n-am să-mi mai petrec nopţile cu gândul la joc, cum se întâmpla până acum."

N-am putut, desigur, să cred dintr-o dată într-o fericire atât de mare ca cea a renunţării lui Feodor Mihailovici la ruletă. Mi-a mai promis de mai multe ori că n-o să mai joace, dar nu i-a stat în putere să-şi ţină cuvântul. Şi totuşi această fericire s-a realizat şi a fost într-adevăr pentru *ultima* dată când a mai jucat la ruletă. Mai târziu, în timpul călătoriilor sale în străinătate (1874, 1875, 1876, 1879), Feodor Mihailovici nu s-a mai gândit niciodată să meargă într-un oraş cu jocuri de noroc. E adevărat, în Germania au fost închise în curând ruletele, mai existau însă în Spa, în Saxonia şi la Monte-Carlo. Distanţa nu l-ar fi împiedicat pe soţul meu să se ducă acolo, dacă ar fi dorit-o. Dar nu mai era atras de joc. Se părea că „fantezia" aceasta a lui Feodor Mihailovici de a cîştiga la ruletă a fost un fel de obsesie sau boală de care a scăpat o dată pentru totdeauna.

Feodor Mihailovici s-a întors de la Wiesbaden liniştit, voios şi a început imediat să lucreze la continuarea romanului *Demonii*, deoarece se gândea că întoarcerea în Rusia, aranjatul într-o casă nouă şi, apoi, evenimentul pe care-l aşteptam nu-i vor da posibilitatea să lucreze. Toate gândurile soţului meu erau îndreptate spre noua etapă a vieţii noastre şi căuta să întrevadă cum se va întâlni cu rudele şi cu

vechii săi prieteni, care, după părerea lui, s-ar fi putut schimba în ultimii patru ani; îşi dădea seama că el însuşi şi-a modificat unele opinii şi puncte de vedere.

În ultimele zile ale lunii iunie 1871 am primit de la *Russki vestnik* banii cuveniţi pentru roman şi, fără să mai pierdem nici măcar o zi, ne-am apucat să ne lichidăm treburile noastre din Dresda (mai exact să răscumpărăm lucrurile şi să ne plătim datoriile) şi să ne facem bagajele. Cu două zile înainte de plecare, Feodor Mihailovici m-a chemat la el, mi-a înmânat un teanc gros de hârtie scrisă, de format mare, şi m-a rugat să-l ard. Deşi am mai vorbit despre asta, îmi părea totuşi atât de rău de manuscrise, că am început să-mi implor soţul să-mi permită să le iau cu mine. Feodor Mihailovici, însă, mi-a reamintit că la graniţa rusă va fi fără doar şi poate percheziţionat şi că i se vor lua hârtiile, care se vor pierde, cum i s-au pierdut toate hârtiile când a fost arestat în 1849. Nu era exclusă nici posibilitatea ca până la cercetarea hârtiilor să fim reţinuţi la Verjbolov şi asta era riscant, din pricina evenimentului care trebuia să se producă în curând. Oricât mi-a fost de greu să mă despart de manuscrise, a trebuit să mă supun argumentelor insistente ale lui Feodor Mihailovici. Am aprins căminul şi am ars hârtiile. Aşa au dispărut manuscrisele romanelor *Idiotul* şi *Eternul soţ*. Îmi părea rău îndeosebi de acea parte a romanului *Demonii* care reprezintă varianta originală a acestei lucrări tendenţioase. Am reuşit să păstrez doar carnetele de însemnări ale romanelor amintite şi să le dau mamei, care voia să se întoarcă în Rusia toamna. Îi era, însă, teamă să ia o valiză întreagă de manuscrise: marea lor cantitate ar fi putut naşte suspiciuni şi hârtiile i-ar fi fost luate.

În sfârşit, pe 5 iulie seara am reuşit să plecăm din Dresda la Berlin, unde ne-am urcat în trenul care urma să ne ducă în Rusia.

Multă bătaie de cap am avut pe drum cu vioaia noastră Liubocika, pe atunci în vârstă de un an şi zece luni. Călătoream fără dădacă şi, din cauza stării mele, tot timpul drumului (şaizeci şi opt de ore) s-a ocupat de ea soţul meu: o scotea pe platformă la aer, îi

aducea lapte şi mâncare, se juca cu ea, într-un cuvânt a fost cea mai bună dădacă şi prin asta mi-a uşurat mult lunga noastră călătorie.

S-a întâmplat aşa cum am presupus: la graniţă, toate valizele şi sacii noştri de voiaj au fost răscoliţi, iar hârtiile şi un pachet de cărţi au fost puse deoparte. Toată lumea a fost lăsată să iasă din sala de control, iar noi trei tot mai eram acolo, împreună cu un grup de funcţionari, care se îngrămădiseră în jurul mesei şi ne cercetau cărţile şi un teanc subţire de manuscris. Am început să ne neliniştim că vom întârzia la trenul care trebuia să plece la Petersburg, dar ne-a scos din încurcătură Liubocika noastră — i se făcuse foame, biata de ea, şi a început să strige cât o ţinea gura: „Mamă, vreau chifle“. Funcţionarii s-au săturat repede de ţipetele ei şi ne-au lăsat în plata Domnului, înapoindu-ne fără nici un fel de observaţii şi cărţile, şi manuscrisul.

Ne-am mai chinuit o zi şi o noapte în vagon, dar faptul că suntem pe pământ rusesc, că suntem înconjuraţi de ruşii noştri, era atât de liniştitor, că ne făcea să uităm toate neplăcerile călătoriei. Soţul meu şi cu mine eram veseli şi fericiţi şi ne întrebam unul pe altul: e chiar adevărat că suntem, în sfârşit, în Rusia? Până într-atât ni se păruse imposibilă realizarea vechiului nostru vis.

VIII
ANUL 1871. SFÂRŞITUL PERIOADEI DIN STRĂINĂTATE A VIEŢII NOASTRE.

Sfârşitul acestei perioade, trebuie să spun că mi-l amintesc cu un adânc sentiment de mulţumire pentru destinul nostru. E adevărat, în decursul celor patru ani şi ceva pe care i-am petrecut într-un exil voluntar, am fost supuşi unor grele încercări: moartea fiicei noastre mai mari, boala lui Feodor Mihailovici, permanenta noastră lipsă de bani şi nesiguranţa muncii, nefericita patimă a lui Feodor Mihailovici pentru ruletă şi imposibilitatea de a ne întoarce în ţară, dar încercările acestea au fost cu folos, ne apropiau, ne făceau să ne înţelegem şi să ne preţuim mai bine unul pe altul şi au creat acea

puternică legătură reciprocă, mulţumită căreia am fost atât de fericiţi în căsnicia noastră.

Pentru mine personal, amintirea acelor ani e vie şi frumoasă. Am vizitat multe oraşe şi localităţi fermecătoare (Dresda, Baden-Baden, Geneva, Milano, Florenţa, Veneţia, Praga) şi în faţa ochilor mei extaziaţi s-a dezvăluit o întreagă lume, necunoscută până atunci, şi curiozitatea mea de om tânăr a fost pe deplin satisfăcută de vizitarea bisericilor, a muzeelor, a galeriilor de artă, mai ales atunci când o făceam în compania omului iubit, iar orice discuţie cu el îmi dezvăluia ceva nou în artă sau în viaţă.

Pentru Feodor Mihailovici toate locurile pe care le-am vizitat nu reprezentau nimic nou, dar el, om de mare simţ estetic, a vizitat cu o sinceră desfătare galeriile din Dresda şi Veneţia şi a privit ore în şir catedrala San Marco şi palatele Veneţiei.

E drept, în străinătate n-am avut nici un fel de societate, în afara unor întâlniri întâmplătoare şi ocazionale. În primii doi ani, Feodor Mihailovici a fost chiar bucuros de această izolare; prea obosise, după moartea fratelui său Mihail, de lupta cu necazurile şi nenorocirile care au năvălit asupra lui şi prea multe neplăceri i-a fost dat să îndure de la cei din lumea literară. În afară de aceasta, Feodor Mihailovici găsea că, pentru un om care gândeşte, e uneori foarte util să trăiască izolat, mai departe de evenimentele curente, întotdeauna agitate, şi să se lase cu totul în voia gândurilor şi a visurilor sale. Mai târziu, când s-a întors în vâltoarea capitalei, Feodor Mihailovici şi-a amintit nu o dată ce bine era în străinătate, când dispunea de timpul său, când putea, fără grabă, să gândească planul unei lucrări sau să citească o carte anume şi să se lase întru totul cuprins de admiraţie şi de emoţie.

Şi câte bucurii luminoase, profunde, pe lângă atâtea impresii frumoase, ne-a dat viaţa în străinătate: naşterea copiilor, începutul vieţii de familie la care a visat întotdeauna Feodor Mihailovici ne-au umplut şi ne-au luminat viaţa, încât spun, cu un sentiment de gratitudine faţă de soartă: „fie binecuvântaţi acei ani minunaţi pe

care mi-a fost dat să-i petrec în străinătate, aproape numai în doi cu acest om uimitor, prin marile sale calităţi sufleteşti!“

Încheind trecerea în revistă a celor patru ani şi mai bine pe care i-am petrecut în străinătate, voi vorbi despre semnificaţia lăuntrică a unei vieţi îndelung izolate. În ciuda numeroaselor griji şi a veşnicelor neajunsuri băneşti, iar uneori şi a unei plictiseli sufocante, o viaţă atât de izolată a avut o influenţă fertilă asupra relevării şi evoluţiei ideilor şi sentimentelor creştine, de care a ţinut întotdeauna gândirea soţului meu. Toţi prietenii şi cunoscuţii care s-au întâlnit cu el după ce ne-am întors din străinătate îmi spuneau că nu-l recunosc pe Feodor Mihailovici, într-atât i se schimbase caracterul în bine şi a devenit mai blând, mai bun şi mai tolerant cu oamenii. Obişnuita lui intoleranţă şi nerăbdare dispăruseră aproape cu totul. Citez din amintirile lui N. N. Strahov: „Sunt absolut convins că aceşti patru ani şi ceva pe care i-a petrecut în străinătate Feodor Mihailovici au constituit cea mai bună perioadă din viaţa lui, adică cea care i-a adus cele mai multe gânduri şi sentimente profunde şi curate. A lucrat intens, dar a avut linişte şi bucuria unei vieţi fericite de familie şi aproape tot timpul a trăit într-o izolare desăvârşită, adică departe de toate pretextele importante care stau în calea evoluţiei fireşti a gândurilor şi a unei adânci activităţi spirituale.. Naşterea copiilor, grija faţă de copii, participarea fiecărui soţ la suferinţele celuilalt, chiar şi moartea primului copil — toate acestea sunt impresii pure şi uneori sublime. Nu există nici un dubiu că în străinătate şi nu aiurea, în acele împrejurări, în acele lungi şi liniştite meditaţii, s-a săvârşit acea deosebită revelaţie a spiritului creştin, care a sălăşluit dintotdeauna în el. Această transformare esenţială a devenit evidentă pentru toţi cunoscuţii săi, în momentul când Feodor Mihailovici s-a întors din străinătate. A făcut mereu ca discuţiile să se reducă la teme religioase. Mai mult: şi-a schimbat chiar şi atitudinea, a devenit mai blând, alunecînid uneori spre o sfioşenie totală. Chiar şi trăsăturile feţei lui purtau urmele acestei stări de spirit şi pe buzele sale apăru un zâmbet tandru... Probabil că în el sălăşluiau cele mai bune

sentimente creştine, acele sentimente care şi-au găsit tot mai des expresia în lucrările sale. Aşa a fost el la întoarcerea sa din străinătate.“

Feodor Mihailovici însuşi şi-a amintit, mai târziu, cu recunoştinţă viaţa noastră în străinătate.

Rudele şi cunoştinţele au observat o mare schimbare şi la mine: dintr-o fată sfioasă şi timidă, am devenit o femeie cu un caracter ferm, pe care n-o mai putea speria lupta cu vicisitudinile vieţii, mai exact cu datoriile care au atins până la întoarcerea noastră la Petersburg suma de douăzeci şi cinci de mii de ruble. Mi-a rămas caracterul meu vesel şi optimist, dar nu mă manifestam aşa decât în familie, printre rude şi prieteni. Faţă de străini şi, mai ales, faţă de bărbaţi mă purtam cum nu se poate mai reţinut, limitându-mă la o politeţe rece şi mai mult tăceam şi ascultam atentă, decât îmi exprimam gândurile. Prietenele mele îmi spuneau că am îmbătrânit mult în aceşti patru ani şi-mi reproşau că nu acord atenţie înfăţişării mele, că nu mă îmbrac şi nu mă pieptăn în ton cu moda. Eram de acord cu ele şi totuşi nu voiam să mă schimb cu nimic. Eram ferm convinsă că Feodor Mihailovici mă iubeşte nu numai pentru înfăţişarea mea, ci şi pentru mintea şi caracterul meu şi că în acest timp am reuşit să ne „altoim sufletele“, cum spunea el. Iar înfăţişarea mea desuetă şi vădita evitare a societăţii masculine nu puteau să aibă decât o influenţă pozitivă asupra soţului meu, deoarece nu-i creau pretexte pentru manifestarea unei laturi rele a caracterului său — o gelozie lipsită de orice justificare.

Partea a cincea

DIN NOU ÎN RUSIA

I

REÎNTOARCEREA ÎN ŢARĂ.

Pe 8 iulie 1871, într-o zi senină şi călduroasă, ne-am întors la Petersburg, după o şedere de patru ani în străinătate. De la gara Varşaivski am mers pe prospectul Izmailovski şi am trecut prin faţa bisericii Sf. Treimi, unde avusese loc cununia noastră. Soţul meu şi cu mine ne-am închinat, mititica noastră, privindu-ne pe noi, s-a închinat şi ea.

— Ei, Anecika, spuse Feodor Mihailovici, am fost fericiţi, nu-i aşa, în cei patru ani pe care i-am trăit în străinătate, deşi uneori ne-a venit greu. Ce-o să ne dea viaţa din Petersburg? Tot viitorul nostru e în ceaţă... Prevăd că ne aşteaptă dificultăţi şi nelinişti, înainte de a ne putea pune pe picioare. Nu-mi pun speranţa decât în ajutorul Domnului!

— De ce să ne amărâm dinainte, căutam eu să-l liniştesc, să sperăm că Domnul nu ne va părăsi! Esenţialul e că visul nostru s-a înfăptuit şi suntem din nou în ţară!

Ne-am oprit la hotelul de pe strada Bolşaia Koniuşennaia, dar n-am stat acolo decât două zile. Să rămânem acolo, acum când aşteptam un nou membru al familiei, era incomod şi prea scump. Am închiriat două camere mobilate la etajul al doilea al casei nr. 3 de pe prospectul Ekateringofski. Am ales acest cartier, ca fetiţa noastră să poată să-şi petreacă zilele călduroase ale lui iulie şi august în parcul Iusupovski, aflat prin apropiere.

Chiar în primele zile ale sosirii noastre, am fost vizitaţi de rudele lui Feodor Mihailovici şi întâlnirea a fost foarte amicală. În cei patru ani situaţia Emiliei Feodorovna se îmbunătăţise: fiul ei mai mare, Feodor Mihailovici, devenise un muzician excelent şi avea multe

lecţii convenabile de pian. Cel de al doilea fiu, Mihail Mihailovici, lucra la o bancă. Fiica ei, Ekaterina Mihailovna, avea şi ea angajamente ca stenografă, aşa că familia o ducea destul de bine. În afară de asta, Emilia Feodorovna se obişnuise între timp cu gândul că Feodor Mihailovici, având acum familie, n-o poate ajuta decât în cazuri extreme.

Doar Pavel Alexandrovici nu putea nicicum să renunţe la gândul că „tata“, cum continuă să-l numească cu încăpăţânare pe Feodor Mihailovici, este obligat să-l întreţină nu numai pe el, dar şi familia lui. Dealtfel, l-am primit cu amabilitate, mai ales pentru faptul că mi-a plăcut mult soţia lui, Nadejda Mihailovna, cu care se căsătorise abia în aprilie. Era o femeie drăguţă, nu prea înaltă, modestă şi deşteaptă. N-am putut pricepe cum de s-a hotărât să se mărite cu un om atât de imposibil că Pavel Alexandrovici. Îmi părea sincer rău de ea: presimţeam cât de greu o va duce.

La opt zile după sosirea noastră la Petersburg, pe 16 iulie, s-a născut primul nostru fiu, Feodor. În ajun m-am simţit prost. Feodor Mihailovici, care s-a rugat toată ziua şi toată noaptea pentru o naştere uşoară, a hotărât, după cum mi-a spus mai târziu, ca în cazul când se va naşte un băiat, fie şi cu zece minute înainte de miezul nopţii, să-l numească Vladimir, numele cneazului Vladimir, trecut în rândul sfinţilor şi care se sărbătoreşte pe cincisprezece iulie. Copilul s-a născut, însă, pe 16 şi a primit numele de Feodor, în cinstea tatălui său, cum hotărâsem mai demult. Feodor Mihailovici era foarte fericit şi că s-a născut un băiat, şi că „evenimentul“ care-l îngrijora atât s-a desfăşurat normal.

După ce m-am mai întremat, ne-am botezat băiatul. Naşul lui (ca şi al celorlalte două fete) a fost prietenul lui Feodor Mihailovici, cunoscutul poet Apollon Nikolaevici Maikov. Iar drept naşă, Feodor Mihailovici a ales-o pe fiica noastră Liubocika, care pe atunci n-avea nici doi ani.

La sfârşitul lui august, soţul meu a plecat la Moscova şi a primit de la redacţia revistei *Russki vestnik* o parte din onorariul pentru

romanul *Demonii*, care se tipărea în 1871. N-a primit prea mulţi bani, cu toate acestea a apărut posibilitatea să ne mutăm din camere mobilate într-un apartament de iarnă. Principala noastră dificultate consta în faptul că n-am avut nici un fel de mobilă. Mi-a venit ideea să mă duc la *Apraksin Dvor* şi să-i întreb pe negustorii de mobilă de acolo, dacă n-ar fi de acord să ne vândă mobilă în rate de câte douăzeci şi cinci de ruble pe lună, iar până la achitarea întregii sume mobila rămânând a fi socotită proprietatea negustorului. S-a găsit un negustor care să accepte aceste condiţii şi ne-a dat piese de patru sute de ruble. Dar ce piese erau acelea! Noi, dar din lemn de anin şi brad şi, fără să mai vorbesc cum arătau, fuseseră lucrate atât de prost, încât s-au descleiat toate după trei ani şi a trebuit să le schimbăm cu altele noi. Eram însă bucuroasă şi de această mobilă: ne dădea posibilitatea să avem locuinţa noastră proprie. Nu mai era cu putinţă să rămânem în camere mobilate: în afara diverselor inconveniente, soţul meu, din cauza vecinătăţii cu copii mici, a ţipetelor şi a plânsului lor, nu putea nici să doarmă, nici să lucreze.

După ce ne-am înţeles în privinţa mobilei, am început să caut casă. Pavel Alexandrovici s-a oferit să mă ajute. În aceeaşi seară a anunţat că a găsit un apartament excelent, de opt camere, foarte ieftin — o sută de ruble pe lună.

— La ce ne trebuie o locuinţă atât de mare? îl întrebai uimită.

— Nu e mare de loc: voi o să aveţi un salon, un cabinet, un dormitor, o cameră pentru copii, noi — un salon, un cabinet şi un dormitor, iar sufrageria va fi comună.

— Ai de gând să locuieşti împreună cu noi? îl întrebai eu, uluită de impertinenţa lui.

— Cum altfel? Aşa i-am spus şi neveste-mi: când va veni tata, o să stăm împreună.

De data aceasta a trebuit să discut serios cu el şi să-i demonstrez că împrejurările sunt altele şi că în nici un caz n-am să mai fiu de acord să mai stăm împreună. Ca de obicei, Pavel Alexandrovici a început să-mi spună obrăznicii şi să mă ameninţe că se va plânge lui

Feodor Mihailovici, dar nici nu l-am mai ascultat. Cei patru ani de viaţă independentă n-au trecut degeaba pentru mine. Pavel Alexandrovici şi-a dus ameninţarea la îndeplinire şi i s-a adresat lui Feodor Mihailovici, care, însă, i-a spus:

— Toată gospodăria am lăsat-o pe mâna soţiei, cum va hotărî ea aşa va fi.

Multă vreme n-a putut să-mi ierte Pavel Alexandrovici eşuarea planurilor sale.

După multe căutări am găsit un apartament pe strada Serpuhovskaia, pe lângă Institutul de Tehnologie, în casa Arhanghelskăi şi l-am închiriat pe numele meu, ca să-mi scutesc soţul de grijile gospodăreşti. Apartamentul era compus din patru camere: cabinetul, unde lucra şi dormea Feodor Mihailovici, salonul, sufrageria şi o cameră mare pentru copii, unde dormeam eu.

În ciuda mobilei proaste, mă mângâiam cu gândul că nu va trebui să cumpărăm lucruri de gospodărie şi haine groase, deoarece fuseseră date spre păstrare la diverse persoane. Dar, vai, nici aici n-am avut noroc.

Vesela de porţelan şi de aramă, ca şi lucrurile de bucătărie, fuseseră lăsate spre păstrare la o cunoscută, o domnişoară bătrână. În timpul absenţei noastre ea a murit şi sora ei a dus în provincie tot ce a găsit în casă, fără să mai aleagă ce-i aparţine şi ce nu. Şubele noastre au fost pierdute, la amanet, prin depăşirea termenului de plată a dobânzilor de către doamna care şi-a luat această obligaţie, în ciuda faptului că i-am trimis cu regularitate banii pentru dobânzi. Sticlăria şi porţelanurile pe care i le-am dat în păstrare surorii mele, Maria Grigorievna, au fost sparte de servitoarea căreia i s-a poruncit să le spele, iar aceasta, alunecând, a scăpat pe jos tava cu porţelanurile. Această din urmă pierdere m-a întristat mult, deoarece tatăl meu, care fusese un cunoscător în materie şi căruia îi plăcea să umble pe la anticari, a achiziţionat o mulţime de lucruri minunate. După moartea lui mie mi-au revenit câteva ceşti minunate de Vieux-Saxe, Sèvres, de pe vremea lui Nicolae I şi de asemenea un serviciu vechi, de cristal.

Şi acum îmi pare rău de fermecătoarele ceşti cu păstoriţe şi de paharul cu o muscă desenată atât de viu, că toţi care au băut din paharul acesta căutau s-o prindă. Mult aş da să pot căpăta înapoi aceste dragi amintiri din copilărie!

De aceeaşi soartă tristă au avut parte şi lucrurile lui Feodor Mihailovici. Avusese o bibliotecă minunată, la care se gândise mult în străinătate. Biblioteca conţinea multe cărţi primite de la prietenii săi scriitori, cu dedicaţii; erau multe lucrări serioase în materie de istorie şi de rit vechi. Când am plecat, Pavel Alexandrovici l-a rugat pe soţul meu să lase bibliotecă în grija lui, încredinţîndu-l că-i trebuie pentru studii şi promiţându-i s-o înapoieze întreagă; a ieşit la iveală că, având nevoie de bani, a vândut-o pe la anticari. La reproşul meu mi-a răspuns cu impertinenţă că noi suntem de vină, pentru că nu i-am trimis bani la timp.

Pierderea valoroasei biblioteci l-a mâhnit mult pe Feodor Mihailovici. Acum nu mai avea posibilitatea să cheltuiască mulţi bani, cum a făcut înainte, pe cărţile care-i erau atât de necesare. În afară de asta, în biblioteca lui erau câteva cărţi rare, imposibil de cumpărat.

O plăcută surpriză pentru mine a constituit-o un coş mare împletit, plin cu hârtii, care a fost în păstrare la una din rudele mele. Cercetându-i conţinutul, am găsit câteva carnete de însemnări referitoare la romanul *Crimă şi pedeapsă* şi la câteva mici nuvele, câteva registre ale revistelor *Vremea* şi *Epoha*, rămase de la răposatul său frate Mihail Mihailovici şi multă şi felurită corespondenţă. Aceste hârtii şi documente ni s-au dovedit de mare utilitate mai târziu, când a trebuit să fie dovedite sau infirmate unele fapte din viaţa lui Feodor Mihailovici.

II

În septembrie 1871, un ziar a anunţat reîntoarcerea scriitorului Dostoievski din străinătate şi cu asta ne-a făcut cel mai prost serviciu.

Creditorii noştri, care până atunci tăcuseră, au apărut imediat cu cereri de plată a datoriilor. Primul şi foarte ameninţător a fost Hinterstein. Nu era vorba de o datorie personală a lui Feodor Mihailovici, şi nici de treburile revistei, ci de fabrica de tutun a răposatului său frate.

Mihail Mihailovici, un om foarte întreprinzător, avea în afara revistei şi o fabrică de tutun. Pentru a mări vânzarea, a născocit diferite premii: foarfeci, brice, bricege etc. introduse în cutiile cu ţigări de foi. Aceste surprize au atras mulţi cumpărători. Obiectele de mai sus Mihail Mihailovici le cumpăra de la angrosistul H. Hinterstein. Acesta îi dădea şi pe credit, luând procente însemnate. Când abonamentele la revista *Vremea* au început să sporească, Mihail Mihailovici s-a achitat treptat de datorii faţă de Hinterstein, pe care-l socotea drept cel mai intolerant dintre creditorii săi. Cu câteva zile înainte de moarte i-a spus cu bucurie soţiei şi lui Feodor Mihailovici că a „scăpat, în fine, de lipitoarea asta de Hinterstein".

Când, după moartea fratelui, toate datoriile au trecut în contul lui Feodor Mihailovici, acesta a fost vizitat de d-na Hinterstein, care i-a spus că Mihail Mihailovici i-a rămas dator în jur de două mii de ruble. Feodor Mihailovici şi-a amintit cuvintele fratelui său despre plata datoriilor către Hinterstein şi i-a spus asta; ea, însă, afirma că e vorba de o datorie separată şi că i-a dat banii aceştia lui Mihail Mihailovici fără nilci un fel de document. L-a implorat pe Feodor Mihailovici fie să-i dea banii, fie să-i dea o poliţă, a plâns cu hohote, a căzut în genunchi, i-a spus că soţul ei o va mânca de vie. Feodor Mihailovici, care a crezut întotdeauna în cinstea oamenilor, a crezut-o şi pe ea şi i-a dat două poliţe de câte o mie de ruble. Prima poliţă a fost plătită până în 1867, iar plata pentru cea de a doua poliţă, ale cărei dobânzi pe cinci ani mai făceau încă două sute de rufble, Hinterstein a cerut-o imediat după întoarcerea noastră. A trimis o scrisoare ameninţătoare şi Feodor Mihailovici s-a dus la el, cerându-i o păsuire până la Anul nou, când va primi bani pentru romanul său. S-a întors disperat: Hinterstein l-a anunţat că nu mai are de gând să

aştepte şi că a hotărât să-i pună sechestru pe avere. Iar dacă nu va fi suficient pentru acoperirea datoriilor, îl va închide pe Feodor Mihailovici la închisoarea datornicilor.

— Dacă am să stau la datornici, departe de familie, dar împreună cu tot felul de oameni străini, o să mai mă pot ocupa de literatură? îi spuse Feodor Mihailovici. Atunci cum am să-ţi plătesc, dacă mă lipseşti de posibilitatea de a lucra?

— O, sunteţi un scriitor cunoscut şi sunt sigur că o să vă răscumpere imediat Fondul literar, răspunse Hinterstein.

Lui Feodor Mihailovici nu-i plăceau cei care se ocupau pe atunci de Fondul literar. S-a îndoit de ajutorul lor şi chiar dacă i-ar fi fost propus (după cum i-a spus lui Hinterstein), el prefera să stea la închisoare decât să-l primească.

Soţul meu şi cu mine am discutat îndelung cum să aranjăm mai bine treaba asta şi ne-am hotărât să-i propunem lui Hinterstein o altă soluţie: să-i dăm o sută de ruble la început, iar restul să-i plătim în rate de cincizeci de ruble pe lună, cu condiţia ca după Anul nou să achităm restul. Cu propunerea asta soţul meu s-a dus pentru a doua oară la Hinterstein şi s-a întors indignat. Mi-a relatat că Hinterstein, după o discuţie lungă, i-ar fi spus:

— Dumneavoastră sunteţi un scriitor rus de talent, iar eu nu sunt decât un mic negustor german şi vreau să vă demonstrez că *pot* să-l închid pe celebrul scriitor rus în închisoarea datornicilor. Fiţi sigur că aşa am să şi fac.

Asta a fost după victoriosul război franco-prusac şi nemţii au devenit trufaşi şi aroganţi.

Am fost revoltată de o asemenea atitudine faţă de Feodor Mihailovici, dar înţelegeam că ne aflăm în mâinile ticălosului şi că n-avem posibilitatea să scăpăm de el. Presimţind că Hinterstein nu se va rezuma la ameninţări, am hotărât să aranjez eu însămi treburile, şi, fără să-i spun nici un cuvânt soţului meu (care mi-ar fi interzis, probabil) despre intenţia mea, m-am dus la Hinterstein.

M-a primit arogant şi mi-a declarat:

— Sau puneţi banii pe masă, sau după o săptămână averea dumneavoastră va fi sechestrată şi vândută la licitaţie, iar soţul dumneavoastră va ajunge în casa lui Tarasov[56].

— Apartamentul nostru e închiriat pe numele meu, îi răspunsei eu calm, mobila e luată pe datorie, cu plata în rate, şi până la achitarea sumei aparţine negustorului, deci nu poate fi pusă sub sechestru, şi drept dovadă i-am arătat contractul de închiriere şi copia contractului cu negustorul de mobilă. În ceea ce priveşte ameninţarea dumitale cu închisoarea datornicilor, continuai eu, te previn că dacă asta se va întâmpla, am să-l implor pe soţul meu să rămână acolo până la scurgerea termenului.[57] Eu am să mă mut undeva prin apropiere, am să-l vizitez cu copiii şi am să-l ajut să lucreze. Astfel, n-ai să primeşti nici un ban şi în plus ai să fii obligat să plăteşti şi întreţinerea.[58] Îţi dau cuvântul meu de onoare că ai să fii pedepsit pentru încăpăţânarea dumitale!

Hinterstein a început să se plângă de ingratitudinea lui Feodor Mihailovici, care nu voia să-i plătească o datorie atât de veche.

— Nu, dumneata trebuie să fii recunoscător soţului meu, i-am ripostat, indignată, pentru faptul că i-a dat soţiei dumitale poliţa pentru o datorie care poate că a fost plătită de multă vreme. Dacă Feodor Mihailovici i-a dat-o, a făcut-o numai din generozitate şi din milă. Soţia dumitale a plâns şi a spus că ai fi mâncat-o de vie. Dacă ai să îndrăzneşti să-ţi duci ameninţarea la îndeplinire, am să descriu toată această istorie şi am s-o public în *Sîn otecestva*. Să vadă toată lumea de ce sunt capabili nemţii cei „cinstiţi“!

Mi-am ieşit din fire şi i-am vorbit fără să-mi aleg cuvintele. De

---

[56] Aşa i se spunea în mod curent închisorii pentru datornici, ce se afla în casa lui Tarasov. (N. aut.)

[57] Detenţiunea datornicului stingea datoria. Pentru 1200 de ruble era prevăzut un termen între 9 şi 14 luni. (N. aut.)

[58] Creditorul trebuia să plătească întreţinerea datornicului aflat în detenţiune. (N. aut.)

data aceasta mânia m-a ajutat. Neamţului i s-a făcut frică şi m-a întrebat ce pretenţii am.

— Aceleaşi, de care ţi-a vorbit ieri soţul meu.

— Bine, daţi-mi banii.

Am cerut o înregistrare amănunţită a înţelegerii noastre, deoarece îmi era teamă că Hinterstein se va răzgândi mai târziu şi va începe iar să ne chinuiască. M-am întors acasă victorioasă, ştiind că am asigurat pentru un timp liniştea soţului meu.

III

Înainte de a povesti lupta noastră cu creditorii, care a mai ţinut încă zece ani, aproape până la moartea lui Feodor Mihailovici, vreau să explic cum anume au apărut datoriile astea care ne-au torturat pe amândoi.

O foarte mică parte din ele, două-trei mii, au fost făcute personal de Feodor Mihailovici. În cea mai mare parte erau datoriile lui Mihail Mihailovici, făcute cu fabrica de tutun şi cu revista *Vremea*. După moartea neaşteptată a lui Mihail Mihailovici (n-a fost bolnav decât trei zile) familia lui, soţia şi patru copii obişnuiţi să trăiască îndestulat, chiar larg, au rămas absolut lipsiţi de mijloace. Feodor Mihailovici, care pe vremea aceea era văduv şi n-avea copii, a socotit că e de obligaţia lui să plătească datoriile fratelui său şi să-i susţină familia. Probabil că ar fi reuşit să-şi realizeze nobila intenţie, dacă ar fi fost un om practic şi prudent. Din păcate, credea prea mult în cinstea şi în nobleţea oamenilor. Când am auzit mai târziu povestirile unor martori despre modul în care Feodor Mihailovici dădea poliţe şi când am aflat din vechile scrisori amănuntele multor fapte, am fost uimită de lipsa aproape infantilă de spirit practic. Îl înşelau şi-i luau poliţe toţi care n-aveau ruşine şi cărora nu le era lene s-o facă. Cât a trăit fratele său, Feodor Mihailovici nu se amesteca în treburile financiare ale revistei şi nu ştia cum stau lucrurile. După moartea fratelui său, soţul meu, care a preluat editarea revistei *Epoha*, a trebuit

să preia şi datoriile legate de editarea revistei *Vremea*, datorii pentru tipografie, hârtie, legătorie etc. În afară de colaboratorii revistei *Vremea* pe care-i cunoştea personal, au început să vină la el oameni absolut necunoscuţi care-l asigurau că răposatul Mihail Mihailovici le-a rămas dator. Aproape nimeni n-a adus nici un fel de dovezi, dar Feodor Mihailovici, care credea în cinstea oamenilor, nici nu le-a cerut. Feodor Mihailovici (după cum mi s-a relatat) îi spunea de obicei solicitantului:

— Acum n-am deloc bani, dar dacă vreţi pot să vă dau o poliţă. Vă rog doar să nu-mi cereţi prea repede banii, am să vi-i plătesc când am să pot.

Oamenii luau poliţele, promiteau să aştepte, dar, bineînţeles, nu-şi ţineau promisiunile şi protestau poliţele imediat. Am să relatez un fapt pe care l-am extras din documente.

X., un scriitor de mâna a doua, care-şi publica lucrările în *Vremea*, a venit la Feodor Mihailovici şi i-a cerut să-i achite două sute cincizeci de ruble pentru o nuvelă care fusese publicată în revistă încă în timpul vieţii lui Mihail Mihailovici. Ca de obicei, soţul meu n-a avut bani şi i-a propus o poliţă. X. i-a mulţumit fierbinte, i-a promis că va aştepta până i se vor aranja treburile lui Feodor Mihailovici şi l-a rugat să-i dea o poliţă fără termen, ca să nu fie obligat s-o protesteze. Cât de uimit, însă, a fost Feodor Mihailovici, când după două săptămâni i s-a cerut să plătească poliţa şi a fost ameninţat cu sechestrul. Feodor Mihailovici s-a dus la X. să-i ceară explicaţii. Acesta s-a fâstâcit, a început să se justifice, să-l asigure că proprietăreasa a vrut să-l dea afară din casă, iar el, adus la disperare i-a dat poliţa, dar a pus-o să-şi dea cuvântul că va mai aştepta cu cererea banilor. I-a promis să mai vorbească o dată cu ea, s-o convingă etc. Bineînţeles că n-a ieşit nimic din tratativele întreprinse şi Feodor Mihailovici s-a văzut obligat să împrumute bani, cu o mare dobânda, ca să achite această datorie.

După vreo opt ani, cercetând cu un prilej hârtiile lui Feodor Mihailovici, am găsit registrul revistei *Vremea*.

Puteţi să vă închipuiţi uimirea şi indignarea mea, când am dat peste o chitanţă, semnată de scriitorul X., de primire de la Mihail Mihailovici a banilor pentru această povestire! I-am arătat-o soţului meu şi am auzit drept răspuns:

— Ei, n-am crezut că X. e capabil să mă înşele! La ce poate să-l ducă nevoia pe om!

După părerea mea, cea mai mare parte a datoriilor pe care Feodor Mihailovici şi le-a asumat au fost de acest gen. Erau în jur de douăzeci de mii, iar cu dobânzile se ridicau, la întoarcerea noastră din străinătate, la circa douăzeci şi cinci de mii. Le-am plătit timp de treisprezece ani. Abia cu un an înainte de moartea soţului meu, am putut, în sfârşit, să ne achităm şi să răsuflăm uşuraţi, fără să ne mai fie teamă că vom fi chinuiţi de înştiinţări, explicaţii, ameninţări cu sechestru şi cu vânzarea lucrurilor din casă etc.

Pentru plata acestor datorii fictive, Feodor Mihailovici a trebuit să lucreze mai presus de puterile sale şi totuşi să-şi refuze sieşi şi să refuze şi familiei nu numai bunăstarea şi confortul, dar chiar şi strictul necesar. Cu cât am fi putut trăi mai fericiţi, mai mulţumiţi şi mai liniştiţi cei paisprezece ani ai căsniciei noastre, dacă asupra noastră n-ar fi planat mereu grijă achitării datoriilor.

Şi cât ar fi câştigat sub aspect artistic lucrările soţului meu, dacă n-ar fi avut aceste datorii şi şi-ar fi putut scrie romanele fără grabă, să le verifice şi să le cizeleze înainte de a le înmâna tiparului. În literatură şi în societate lucrările lui Dostoievski sunt adesea comparate cu lucrările unor alţi scriitori de talent şi lui Dostoievski i se reproşează deseori o excesivă complicare, încâlcirea şi lipsa de organizare din romanele sale, în timp ce lucrările altor scriitori sunt finisate, iar cele ale lui Turgheniev, de pildă, sunt cizelate ca nişte bijuterii. Dar se întâmpla arareori ca cineva să-şi amintească şi să cântărească împrejurările în care au trăit şi au lucrat alţi scriitori şi împrejurările în care a trăit şi a lucrat soţul meu. Aproape toţi ceilalţi (Tolstoi, Turgheniev. Goncearov) au fost nişte oameni sănătoşi şi asiguraţi materialiceşte, având deplina posibilitate să-şi gândească şi

să-şi finiseze lucrările. Iar Feodor Mihailovici suferea de două boli grele, avea o familie grea, datorii şi era frământat de grija zilei de mâine şi a pâinii de toate zilele. Exista vreo posibilitate să-şi cizeleze lucrările? De câte ori nu se întâmplase în ultimii paisprezece ani ai vieţii lui, ca două, trei capitole să fi fost deja tipărite în revistă, ca cel de al patrulea să fie dat la cules, cel de al cincilea să fi fost trimis prin poştă la *Russki vestnik*, iar celelalte să nu fi fost decât concepute, nu şi scrise. Şi adesea, Feodor Mihailovici, citind un capitol deja tipărit al vreunui roman de-al său, îşi dădea seama clar de o greşeală şi era disperat la gândul că şi-a stricat lucrarea.

— Dacă aş putea să capăt înapoi manuscrisul, spunea el uneori, dacă aş putea să-l corectez! Acum văd unde e dificultatea, văd de ce nu-mi iese romanul. Poate că mi-am „omorât" de tot ideea.

Şi era o mâhnire sinceră, mâhnirea artistului care şi-a văzut clar greşeala şi care nu mai are posibilitatea s-o corecteze. Da, din nefericire, uneori nu avea această posibilitate: îi trebuiau bani pentru trai, pentru plata datoriilor şi din pricina aceasta era nevoit, în ciuda bolii, uneori a doua zi după criză, să lucreze, să se grăbească, abia să-şi mai verifice manuscrisul, ca să fie trimis la timp şi ca să-şi poată lua mai repede banii. Şi niciodată în viaţă (exceptând prima lui lucrare *Oameni sărmani*) n-a putut Feodor Mihailovici să scrie fără grabă, gândind temeinic planul romanului şi analizându-i toate detaliile. Nu i-a fost dat lui Feodor Mihailovici să aibă parte de fericirea asta mare şi ăsta i-a fost gândul cel mai scump, dar, vai, nerealizabil!

Datoriile pe care şi le-a asumat Feodor Mihailovici i-au fost păgubitoare şi din punct de vedere economic: în timp ce scriitorii asiguraţi materialiceşte (Turgheniev, Tolstoi, Goncearov) ştiau că revistele se băteau pe romanele lor şi primeau cinci sute de ruble pe coală de autor, Dostoievski, neasigurat cum era, trebuia să-şi propună singur lucrările revistelor şi, cum cel care propune este întotdeauna în pierdere, era plătit sensibil mai prost de aceleaşi reviste. Astfel, a primit pentru romanele *Crimă şi pedeapsă*, *Idiotul* şi

Demonii o sută cincizeci de ruble pe coala de autor; pentru romanul *Adolescentul* două sute cincizeci de ruble şi numai pentru ultimul său roman, *Fraţii Karamazov*, a primit trei sute de ruble pe coală de autor.

Mă cuprinde un sentiment de amărăciune, când mi-amintesc de câte lucruri am fost lipsită din cauza acestor datorii străine, datoriile unui om pe care nu l-am văzut niciodată şi, în plus, nişte datorii fictive, pe nişte poliţe luate prin înşelăciune de la soţul meu de către nişte oameni incorecţi. Toată viaţa mea de atunci a fost întunecată de gânduri de unde să fac rost de o anume sumă de bani necesară la o anume dată; unde şi pentru cât să amanetez un lucru; cum să fac ca Feodor Mihailovici să nu afle de vizita vreunui creditor sau de amanetarea vreunui lucru. Aşa s-a dus tinereţea mea, mi s-a zdruncinat sănătatea şi mi-au slăbit nervii.

Amărăciunea e şi mai mare când mă gândesc că jumătate din aceste neplăceri ar fi putut fi evitate, dacă printre prietenii soţului meu s-ar fi găsit nişte oameni cumsecade, care ar fi vrut să-l dirijeze pe Feodor Mihailovici în problema, necunoscută lui, a conducerii unei reviste. Mi s-a părut întotdeauna de neînţeles şi crud faptul că oamenii pe care Feodor Mihailovici îi socotea prieteni, cunoscând lipsa lui aproape infantilă de spirit practic, credulitatea lui excesivă, bolile lui, au putut să-l lase să se descurce singur în toate pretenţiile şi datoriile rămase după moartea lui Mihail Mihailovici. Oare n-au putut să-l ajute, să cerceteze toate pretenţiile şi să ceară dovezi pentru fiecare datorie în parte? Sunt convinsă că multe din pretenţii nici n-ar mai fi apărut, dacă s-ar fi aflat că vor fi cercetate nu numai de credulul Feodor Mihailovici. Dar, vai, printre prietenii şi admiratorii lui Feodor Mihailovici nu s-a găsit nici măcar un om cumsecade, care să fi fost dispus să-şi sacrifice timpul şi să-i facă un serviciu real. Tuturor le părea rău de Feodor Mihailovici, toţi îl compătimeau, dar toate astea nu erau decât „vorbe, vorbe, vorbe“.

O să mi se spună, poate, că prietenii lui Feodor Mihailovici erau poeţi şi romancieri şi că nu se pricepeau deloc la treburile practice. La asta voi răspunde că toţi aceşti oameni se pricepeau foarte bine să-şi

aranjeze treburile lor personale. O să mi se răspundă, poate, că Feodor Mihailovici dorea să fie independent şi că n-ar fi admis să fie dirijat. Dar nici această replică n-ar fi exactă. Mi-a predat cu plăcere toate treburile sale, îmi asculta şi-mi urma sfaturile, deşi la început nu mă putea socoti, desigur, o administratoare experimentată. Aceeaşi încredere ar fi avut-o şi faţă de ajutorul prietenilor, dacă i-ar fi fost oferit. Mă gândesc cu un sentiment de amară supărare, pentru Feodor Mihailovici, la astfel de prieteni şi la astfel de relaţii prieteneşti.

IV

La începutul reîntoarcerii noastre în Rusia am nădăjduit să pot plăti o parte din datorii prin vânzarea casei ce mi-a fost dată ca zestre. Am aşteptat cu nerăbdare întoarcerea mamei de la Dresda, era acolo pentru nunta fratelui meu, şi întoarcerea surorii mele de la Roma, — în absenţa mamei sora mea fusese cea care ne administrase casele. Primăvara, însă, s-a îmbolnăvit de tifos şi a murit la Roma, în ziua de 1 mai 1872. După moartea ei am aflat că-i dăduse demult soţului ei împuternicirea să-i administreze treburile, iar acesta, plecând adesea din Petersburg cu soţia sa, şi-a transmis împuternicirea unui cunoscut de-al său. Acest domn, care s-a folosit timp de trei-patru ani de veniturile de pe case, n-a găsit de cuviinţă, să plătească impozitele. S-au adunat restanţe importante şi casele au fost scoase la licitaţie. N-am avut bani să plătim restanţele şi să salvăm casele de licitaţie, dar am nădăjduit că vor fi cumpărate la un preţ bun şi că mama va primi banii pe care mi-i va da în locul casei. Din păcate, speranţele mele nu s-au adeverit. Domnul care ne-a administrat casele a încheiat înţelegeri fictive cu nişte intermediari, cărora, cică, le arendase casele pentru zece ani, primind banii înainte. Speculaţia aceasta a ieşit la iveală doar la licitaţie şi, evident, nu s-au mai găsit doritori să ne cumpere casele. Atunci ticălosul le-a cumpărat plătind restanţele faţă de stat, adică, pentru câteva mii, a

pus mâna pe trei case, două acareturi mari şi un lot uriaş de teren. Astfel, pentru mama, fratele meu şi cu mine n-a mai rămas nimic. Am fi putut, desigur, să începem un proces, dar ne lipseau banii necesari. În afară de asta, dacă l-am fi deschis, ar fi trebuit să-l tragem la răspundere şi pe soţul surorii mele. Asta ne-ar fi certat şi am fi fost lipsiţi de posibilitatea de a-i vedea pe orfani, pe care-i iubeam mult. Greu mi-a mai fost să renunţ la singura speranţă de a ne îndrepta situaţia noastră tristă!

La început, îi lăsam pe creditori să ducă tratative direct cu Feodor Mihailovici. Dar rezultatele acestor tratative au fost proaste: creditorii vorbeau impertinent cu soţul meu, îl ameninţau cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor. După discuţiile astea, Feodor Mihailovici era cuprins de disperare, umbla ore întregi prin cameră, se trăgea de părul de pe tâmple (gestul lui obişnuit de nervozitate) şi repetă:

— Şi ce-o să facem, ce-o să facem acum?

Iar a doua zi avea o criză de epilepsie.

Îmi părea foarte rău de soţul meu şi, fără să-i spun nimic m-am decis să duc eu tratative cu creditorii. Ce oameni ciudaţi s-au perindat pe la mine! Erau, mai ales, traficanţi de poliţe: văduve de funcţionari, proprietărese de camere mobilate, ofiţeri în retragere, avocaţi de speţă joasă. Toţi aceştia cumpăraseră poliţele pe nimic, dar voiau să primească pe ele întreaga sumă. Mă ameninţau şi cu sechestrul şi cu închisoarea datornicilor, dar între timp învăţasem cum să discut cu ei. Argumentele mele erau aceleaşi ca şi în discuţia cu Hinterstein. Văzând că ameninţările sunt inutile, creditorii cădeau de acord şi în locul poliţei lui Feodor Mihailovici încheiam noi înţelegeri. Dar cât îmi era de greu să le achit la termenul propus! La ce subterfugii trebuia să recurg: să împrumut de la rude, să amanetez lucruri, să-mi refuz mie şi familiei cele necesare!

Banii îi primeam neregulat şi totul depindea de modul în care lucra Feodor Mihailovici. Eram nevoiţi să rămânem datori pentru casă, la magazine, şi când primeam bani, patru-cinci sute de ruble

deodată (soţul meu mi-i dădea întotdeauna), nu rămâneam adesea decât cu douăzeci şi cinci-treizeci de ruble.

Vizitele creditorilor nu puteau trece totdeauna neobservate de soţul meu. Mă interoga cine şi de ce a venit şi, văzând că nu vreau să-i spun, îmi reproşa că am secrete. Aceste plângeri s-au reflectat şi în unele din scrisorile sale. Nu puteam, însă, să fiu sinceră cu Feodor Mihailovici. Avea nevoie de linişte pentru lucru. Iar neplăcerile îi provocau de regulă crize de epilepsie care-l împiedicau să lucreze. Trebuia să-i ascund cu grijă tot ce putea să-l irite sau să-l supere, chiar cu riscul de a părea că-i ascund ceva. Cât de grele au fost toate! Şi viaţa asta a trebuit s-o duc aproape treisprezece ani!

Mi-amintesc cu amărăciune şi cererile lipsite de tact ale rudelor soţului meu. Oricât de puţini bani am fi avut, Feodor Mihailovici nu se considera îndreptăţit să-i refuze pe fratele său Nikolai Mihailovici, pe fiul său vitreg, iar în cazuri urgente şi pe alte neamuri. În afară de o sumă fixă (cincizeci de ruble pe lună), „fratele Kolea“ mai primea câte cinci ruble de câte ori ne vizita. [52] Era un om drăguţ şi demn de milă, îl iubeam pentru delicateţea şi bunătatea lui, şi totuşi mă supăram când începea să ne viziteze prea des, sub diferite pretexte: să-i felicite pe copii cu ocazia zilei de naştere sau a onomasticii, să vadă cum mai stăm cu sănătatea etc. Nu era vorba de zgârcenie, ci de gândul chinuitor că n-avem în casă decât douăzeci de ruble, că a doua zi e un termen de plată şi că va trebui din nou să amanetez nişte lucruri.

Mă enerva, însă, în mod deosebit Pavel Alexandrovici. Acesta nu cerea, ci pretindea şi era profund convins că era dreptul lui s-o facă.

De câte ori primea mulţi bani, Feodor Mihailovici îi dădea neapărat fiului său vitreg o sumă importantă. Acesta, însă, avea întotdeauna nişte nevoi urgente şi venea la tatăl său vitreg după bani, deşi ştia foarte bine cât de greu o ducem materialiceşte.

— Ce-i cu papá? Cum o duce cu sănătatea? mă întreba el, intrând în casă. Trebuie neapărat să vorbesc cu el: am mare nevoie de patruzeci de ruble.

— Ştii bine că n-am primit nimic de la Katkov şi că n-avem nici un ban, îi răspundeam eu. Mi-am amanetat astăzi broşa pentru douăzeci şi cinci de ruble. Uite chitanţa!

— Ei şi? Mai amanetează ceva.

— Am amanetat totul.

— Îmi trebuie neapărat banii, insista fiul vitreg, am o cheltuială de făcut.

— O faci când vom primi banii.

— Nu pot s-o amân.

— Dar n-am bani!

— Şi ce-mi pasă? Fă rost de undeva.

Începeam să-l rog pe Pavel Alexandrovici să nu ceară de la tatăl său vitreg patruzeci de ruble, ci numai cincisprezece, ca să-mi rămână şi mie măcar cinci ruble pentru a doua zi. După multe rugăminţi, Pavel Alexandrovici ceda, crezând probabil că-mi face un mare serviciu. Şi-i dădeam soţului meu cincisprezece ruble, pentru fiul lui vitreg, gândindu-mă cu tristeţe că am fi trăit liniştiţi trei zile cu banii ăştia, pe când aşa, a doua zi va trebui iar să amanetez ceva. Nu pot să uit câtă durere şi câte neplăceri mi-a produs acest om imposibil!

Poate că unii se vor mira cum de n-am protestat împotriva unor asemenea cereri impertinente de bani. Dacă, însă, m-aş fi certat cu Pavel Alexandrovici, acesta i s-ar fi plâns imediat lui Feodor Mihailovici, ar fi ştiut să denatureze totul, să apară în chip de om jignit, ne-am fi certat şi toate astea ar fi avut o influenţă nefastă asupra soţului meu. Îi păzeam liniştea şi preferam să sufăr eu şi să-mi refuz orice, numai să fie pace în familie.

V

În ciuda insolenţei creditorilor şi a permanentei lipse de bani, mi-aduc aminte cu plăcere, totuşi, de iarna lui 1871/72. Măcar şi faptul că eram din nou în ţară, în mijlocul ruşilor şi a tot ce e rusesc,

reprezenta o mare fericire pentru mine. Feodor Mihailovici fusese şi el extrem de bucuros să se vadă cu prietenii şi, mai ales, să observe viaţa curentă din Rusia. Feodor Mihailovici a reînnoit relaţiile cu mulţi dintre foştii săi prieteni, iar la ruda sa, profesorul M.I. Vladislavlev, a avut ocazia să se întâlnească cu multe personalităţi din lumea ştiinţei; cu unul dintre ei, V. V. Grigoriev (orientalistul), [53] Feodor Mihailovici discuta cu deosebită plăcere. La prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei *Grajdanin*, [54] l-a cunoscut pe T. I. Filippov şi întreg cercul său, [55] care miercurea lua masa la Meşcerski. Tot aici s-a întâlnit cu K. P. Pobedonosţev, [56] de care s-a apropiat mai târziu şi prietenia aceasta s-a păstrat până la moarte.

Îmi amintesc că în iarna aceea venea la Petersburg N. I. Danilevski, stabilit în Crimeea, şi Feodor Mihailovici, ştiindu-l din tinereţe un adept fervent al lui Fourier şi preţuindu-i mult cartea *Rusia şi Europa*, a vrut să reia cu acesta relaţiile de altădată. L-a invitat pe Danilevski la noi la dejun, odată cu alţi câţiva bărbaţi inteligenţi şi talentaţi (am reţinut câteva nume: Maikov, Lamanski, Strahov). Discuţia lor s-a prelungit până noaptea târziu.

În aceeaşi iarnă, P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii [57] de pictură din Moscova, l-a rugat pe soţul meu să-i permită să i se facă un portret pentru această galerie. Pentru scopul acesta a venit de la Moscova celebrul pictor V. G. Perov. Înainte de a-şi începe lucrul, Perov ne-a vizitat zilnic timp de o săptămână; îl surprindea pe Feodor Mihailovici în cele mai diverse dispoziţii, discuta cu el, îl provocă la dispute şi a reuşit să surprindă cea mai caracteristică expresie a soţului meu şi anume aceea când Feodor Mihailovici era cufundat în gândurile sale legate de scris. Se poate spune că Perov a surprins în portretul său „momentul creaţiei la Dostoievski“. O asemenea expresie a lui Feodor Mihailovici am remarcat-o de multe ori, când intram la el, îl vedeam că „priveşte în sine“ parcă şi ieşeam fără să-i mai spun nimic. Ca să aflu pe urmă că Feodor Mihailovici fusese atât de preocupat de cugetările sale, că nici nu m-a observat

intrând şi nici nu credea că aş fi făcut-o.

Perov era un om inteligent şi drăguţ şi soţului meu îi plăcea să stea de vorbă cu el. Asistam întotdeauna la şedinţele de lucru şi am păstrat despre Perov cea mai bună amintire.

Iarna trecu repede şi veni primăvara lui 1872, iar odată cu ea un şir întreg de nenorociri, care au lăsat în urma lor pentru multă vreme urme de neşters.

VI
ANUL 1872. VARA.[59]

Un proverb spune că „o nenorocire nu vine niciodată singură" şi în viaţa fiecărui om aproape există o perioadă întreagă cu o serie din cele mai diverse şi mai neaşteptate necazuri şi nenorociri. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu noi. Nenorocirile noastre au început la sfârşitul anului 1872, când fiica noastră Lilia (avea pe atunci doi ani şi jumătate), alergând prin cameră, cu noi de faţă, s-a împiedicat şi a căzut. Deoarece începuse să ţipe tare, ne-am repezit la ea, am ridicat-o şi am căutat s-o liniştim, ea, însă, continua să plângă şi nu ne lăsa să ne atingem de mâna ei dreaptă. Asta ne-a făcut să ne gîn- dim că s-a lovit foarte rău. Feodor Mihailovici, dădaca şi servitoarea au fugit după doctor. Feodor Mihailovici a aflat la farmacie adresa chirurgului celui mai apropiat şi l-a adus după o jumătate de oră. Aproape, în acelaşi timp, dădaca a adus un alt doctor, de la spitalul Obuhovskaia. După ce a cercetat mâna lovită, chirurgul a spus că e vorba de o luxaţie, a îndreptat osul şi a înfăşurat mâna într-un bandaj din carton gros. Cel de al doilea doctor a confirmat părerea chirurgului şi ne-a încredinţat că osul odată pus la loc îşi va reveni repede. Opinia a doi doctori competenţi ne-a liniştit. L-am invitat pe

[59] M-am văzut obligată să relatez prea amănunţit tot ce am pătimit în vara lui 1872, pentru ca cititorul să înţeleagă scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici în această perioadă. (N. aut.)

chirurg s-o viziteze pe bolnavă şi acesta a venit timp de două săptămâni în fiecare dimineaţă. Desfăcea bandajul şi ne spunea că totul merge normal. Noi doi îi tot arătam chirurgului că puţin deasupra palmei e o mică umflătură de culoare vineţie. Chirurgul ne asigura că întreaga mânuţă a bolnavei s-a umflat şi că e vorba de o obişnuită hemoragie la luxaţii, care va trece treptat. Deoarece trebuia să plecăm, chirurgul ne-a propus, pentru mai multă siguranţă, să nu desfacem bandajul până nu vom ajunge la destinaţie. Pe deplin liniştiţi în privinţa nefericitei întâmplări, am plecat pe 15 mai 1872 la Staraia Russa. Alegerea acestei staţiuni pentru vară am făcut-o la sfatul profesorului M. I. Vladislavlev, soţul Mariei Mihailovna, nepoata lui Feodor Mihailovici. Amândoi ne-au asigurat că la Russa e o viaţă liniştită şi ieftină şi că vara trecută copiii lor s-au îndreptat mult datorită băilor sărate. Feodor Mihailovici, care se îngrijea mult de sănătatea copiilor, a vrut să-i ducă la Russa ca să facă şi ei băi.

Prima noastră călătorie la Staraia Russa a rămas puternic întipărită în memoria mea, ca una din cele mai plăcute amintiri ale vieţii noastre de familie. Deşi iarna lui 1871/1872 a fost plăcută şi interesantă pentru noi, începând cu postul mare ne gândiserăm să plecăm primăvara undeva mai departe, unde am fi putut să lucrăm şi să nu mai ducem o viaţă publică, precum la Petersburg, ci să trăim aşa cum ne obişnuiserăm în străinătate, retraşi. Şi iată — visul nostru s-a realizat.

Am plecat într-o dimineaţă caldă, minunată, şi după vreo patru ore am fost la staţia Sosninka, de unde mergeau vapoarele până la Novgorod. În staţie am aflat că vaporul pleacă la unu noaptea şi că va trebui să aşteptăm aici o zi întreagă. Ne-am oprit la un han şi, pentru că în cameră era prea cald, ne-am dus, împreună cu copiii şi cu bătrâna dădacă, să ne plimbăm prin sat. Aici s-a întâmplat un lucru caraghios: n-am mers nici cinci sute de metri şi am şi întâlnit o femeie cu un copil a cărui faţă era acoperită de pete roşii şi de băşici. Ne-am dus mai departe şi am mai întâlnit trei, patru copii care aveau şi ei pe faţă pete roşii şi băşici. Asta ne-a îngrijorat şi am început să ne

gândim dacă nu sunt cumva în sat oameni bolnavi de variolă şi că nu cumva să se îmbolnăvească şi copiii noştri. Feodor Mihailovici ne-a ordonat pe loc să mergem acasă şi a întrebat-o pe hangiţă dacă n-a fost vreo epidemie în sat şi de ce au copiii pete pe faţă. Femeia se supără chiar şi ne răspunse că nu a fost nici o epidemie şi că nu sunt decât „ţânţăroi care-i supără pe ăi mititei". În privinţa variolei ne-am liniştit repede. N-a trecut nici o oră şi ne-am convins că e vorba într-adevăr de „ţânţăroi", deoarece şi feţele şi mânuţele copiilor noştri fuseseră acoperite de înţepături.

La miezul nopţii ne-am suit pe vapor, i-am culcat pe copii, iar noi am mai stat pe punte până pe la trei noaptea, admirând râul şi copacii abia înverziţi de pe mal. Spre ziuă, s-a făcut frig şi m-am dus în cabină, iar Feodor Mihailovici a rămas singur la aer: îi plăceau atât de mult nopţile albe!

Pe la şase dimineaţa am simţit că cineva mă atinge de umăr. Mă ridic şi aud vocea lui Feodor Mihailovici:

— Ania, vino pe punte, să vezi un tablou minunat!

Tabloul era într-adevăr uimitor şi de dragul lui puteai să laşi somnul. Mai târziu, când mi-aminteam de Novgorod, tabloul acesta apărea înaintea ochilor mei.

Era o dimineaţă minunată de primăvară, soarele lumina puternic malul opus al râului, pe care se înălţau zidurile albe şi crenelate ale Kremlinului şi ardeau cupolele catedralei Sfânta Sofia, iar în aerul rece răsunau puternic clopotele care chemau la utrenie. Feodor Mihailovici, care iubea şi înţelegea natura, era într-o dispoziţie de încântare ce mi s-a transmis, involuntar, şi mie. Am stat multă vreme unul lângă altul în tăcere, fiindu-ne parcă teamă să nu destrămăm farmecul. Dealtfel, starea aceasta de bucurie a ţinut toată ziua — de multă vreme nu ne-am mai simţit atât de bine şi de liniştiţi!

Când s-au trezit copiii, am trecut pe un alt vapor, care mergea la Staraia Russa. Erau puţini pasageri şi am putut să ne aranjăm bine. Şi era şi plăcut de mers: lacul Ilmen era liniştit ca o oglindă; datorită cerului senin părea de un albastru delicat şi puteai crede că te afli pe

unul din lacurile elveţiene. Ultimele două ceasuri ale drumului vaporul le-a făcut pe râul Polest, un râu sinuos, şi Staraia Russa cu bisericile ei care se văd din depărtare părea ba că se apropie, ba că se depărtează de noi.

În sfârşit, la trei după masă, vaporul s-a apropiat de chei. Ne-am luat lucrurile, ne-am urcat în brecuri şi ne-am dus să căutăm vila preotului Rumeanţev, cea pe care o închiriasem (prin Vladislavlev). Dealtfel, n-a trebuit s-o căutăm prea multă vreme: abia am cotit de pe cheiul râului Pererîtiţa pe strada Piatniţkaia şi birjarul ne spuse: „Uite-l şi pe preot la poartă, pesemne că vă aşteaptă!". Într-adevăr, ştiind că vom veni în jur de 15 mai, preotul şi familia lui ne aşteptau şi erau la poartă. Toată lumea ne-a întâmpinat cu bucurie şi am simţit imediat că am nimerit la nişte oameni cumsecade. Preotul, după ce l-a salutat pe soţul meu, care venea cu primul birjar, s-a apropiat de cea de a doua birjă, unde eram eu cu Fedea în braţe, şi puştiul meu, care era destul de sălbatic şi care nu admitea să-l ia nimeni în braţe s-a întins prietenește spre preot, i-a smuls pălăria cu boruri largi şi a aruncat-o la pământ. Toată lumea a izbucnit în râs şi din clipa aceea s-a legat prietenia dintre noi şi părintele Ioann Rumianţev şi venerabila lui soţie Ekaterina Petrovna, prietenie care a ţinut zeci de ani şi care nu s-a încheiat decât odată cu moartea acestor oameni aleşi.

Eram cu toţii obosiţi de drum şi ne-am încheiat această primă zi a vieţii la Staraia Russa într-o dispoziţie plăcută şi veselă.

Dar, Dumnezeule! Cât de puţin îi e dat omului să ştie ce se va întâmpla cu el a doua zi! Şi iată ce s-a întâmplat a doua zi: pe la unsprezece, după micul dejun, am vrut să-i las pe copii să se ducă în grădină, fiindu-mi, însă, jenă de faptul că bandajul de pe mâna fetiţei s-a murdărit, m-am gândit să tai cartonul în care-i fusese prinsă minuta bolnavă şi să-i desfac bandajul, aşa cum îmi permisese chirurgul. Şi iată ce am văzut: în câteva zile mâna s-a dezumflat mult, în schimb se vedea şi mai clar bolfa aceea de deasupra palmei, asupra căreia îi atrăsesem atenţia chirurgului la Petersburg. Iar în partea de

sus a mâinii era o adâncitură cam de un deget, deci, era clar că mâna se strâmbase. L-am chemat pe părintele Ioann şi l-am rugat să ne recomande un doctor. Doctorul locuia prin apropiere şi veni repede. După ce a examinat cu atenţie mâna, ne-a spus, spre groaza noastră, că fetiţa n-a avut o luxaţie, că a avut o fractură de os şi pentru că osul n-a fost bine aşezat şi mâna nu s-a pus în ghips s-a sudat prost. La întrebarea noastră ce se va întâmpla cu mâna, doctorul ne-a răspuns că se va strâmba şi mai mult şi că se va deforma; într-un cuvânt, era posibil ca fetiţa noastră să rămână cu o mână chircită.

Prin ce ne-a fost dat să trecem, când am auzit că fetiţa noastră dragă, pe care o răsfăţăm şi o iubeam atât, va fi o invalidă! Mai întâi n-am crezut şi am întrebat dacă nu există un chirurg în oraş. Doctorul ne-a spus că, împreună cu soldaţii care au venit la Russa pentru băi, a venit şi un chirurg militar, dar că nu-l cunoaşte şi că nu poate garanta pentru el. Am hotărât să-l chemăm pe chirurg, iar pe doctor l-am rugat să aştepte., Bunul preot s-a dus după chirurg şi după o jumătate de oră l-a adus pe medicul militar, afumat zdravăn, pe care l-a găsit la un hotel jucând biliard. Obişnuit să aibă de-a face cu soldaţii, medicul nu s-a gândit să se poarte cu mai multă grijă cu mica lui pacientă şi, când i-a cercetat mâna, i-a apăsat atât de tare osul, care abia se prinsese, că fetiţa a scos un ţipăt îngrozitor şi a început să plângă.

Spre marea noastră durere, medicul militar a confirmat opinia colegului său, că n-a fost vorba de o luxaţie, ci de o fractură, şi pentru că de atunci au trecut trei săptămâni, osul a avut timp să şe prindă, dar că s-a prins prost. Când i-am întrebat pe doctori ce-i de făcut, cei doi ne-au spus că ar trebui spart osul şi, după ce se vor pune bine fragmentele, să se facă un bandaj de ghips şi atunci osul se va suda corect. Ne-au prevenit că operaţia trebuie să fie făcută chiar acum, cât mai repede, până nu s-a prins de tot osul. La întrebarea noastră dacă operaţia va fi foarte dureroasă, doctorii ne-au răspuns afirmativ şi chirurgul a adăugat chiar că nu-şi va putea asuma răspunderea unei operaţii atât de grele, având în vedere că fetiţa noastră e atât de

palidă şi de firavă.

— Dar nu se poate face operaţia sub cloroform? întrebă Feodor Mihailovici. I se răspunse, însă, că e periculos să adormi copii atât de mici, pentru că s-ar putea să-i adormi pentru totdeauna.

Cu mare durere îmi amintesc cât am fost de uluiţi şi de nefericiţi. Neştiind ce să facem, i-am rugat pe doctori, care ne grăbeau, să ne dea o zi de gândire. Situaţia noastră a fost într-adevăr tragică: pe de o parte nu puteam să ne lăsăm fetiţa schiloadă şi să nu încercăm să-i îndreptăm mânuţa. Pe de altă parte — cum să încredinţăm operaţia unui chirurg poate neexperimentat (am plătit de curând atât de scump pentru încrederea noastră!) şi căruia îi mai place să şi bea. În plus, nesiguranţa chirurgului privind reuşita operaţiei („doar nu pot să vă garantez că mâna se va prinde bine, poate că va trebui repetată operaţia“ — astea au fost vorbele lui), nesiguranţa lui chiar în privinţa faptului dacă mititica noastră va putea sau nu să suporte o operaţie atât de chinuitoare, toate acestea ne-au adus la disperare. Doamne, prin câte am trecut amândoi în ziua aceea, cu gândul la hotărârea pe care trebuia s-o luăm! Feodor Mihailovici, înnebunit de durere şi de nelinişte, umbla repede de colo-colo pe terasa grădinii, trăgându-şi părul de pe tâmple, ceea ce era la el întotdeauna un semn de extremă emoţie, iar eu aşteptam ca dintr-o clipă într-alta să fie lovit de-o criză şi, privindu-l pe el şi pe fetiţa noastră bolnavă, plângeam. Sărmana copiliţă, care nu se dezlipea de mine, plângea şi ea. Într-un cuvânt, a fost un coşmar.

Ne-a scos din încurcătură părintele Ioann Rumianţev, care de atunci ne-a şi devenit prieten. Văzându-ne disperarea, ne-a spus:

— Lăsaţi-i încolo pe doctorii noştri: habar n-au de nimic şi nici nu se pricep la nimic. O să se chinuiască fetiţa şi atâta tot. Mai bine mergeţi cu ea la Petersburg şi dacă e nevoie de operaţie, faceţi-o acolo.

Părintele Ioann vorbea cu atâta convingere, ne aducea atâtea argumente, încât ne-a ajutat să ne hotărâm pentru plecarea la Petersburg. Existau, însă, şi serioase argumente împotriva acestei

călătorii. Gândiţi-vă numai: ne-am plănuit să petrecem vara în linişte şi singurătate şi să ne facem o rezervă de sănătate pentru iarnă, am găsit o vilă bună, am făcut un drum atât de obositor — şi acum trebuie să ne întoarcem cu întreaga familie în sufocantul Petersburg, unde n-aveam nici casă (am cedat-o înaintea plecării). După ce am plătit pentru vilă o sută cincizeci de ruble, acum trebuia să căutăm o vilă prin împrejurimile Petersburgului şi asta în condiţiile noastre materiale grele, când trebuia să chivernisim fiecare bănuţ. În afară de asta, ne părea rău să lăsăm şi o vilă care ne plăcea şi să ne despărţim de nişte oameni care s-au purtat cu noi cu atâta bunătate.

Părintele ne-a propus şi o altă soluţie, şi anume: să plecăm doar cu Liuba, şi după operaţie să ne întoarcem la Russa, iar pe Fedea, pe dădacă şi pe bucătăreasă să-i lăsăm la vilă. Părintele şi soţia lui, Ekaterina Petrovna, ne-au promis să aibă grijă de copil şi de dădacele lui, cât vom lipsi. Amândoi, şi preotul şi preoteasa, participau atât de sincer la durerea noastră şi ne-au propus cu atâta căldură să aibă grijă de Fediea, că puteam fi liniştiţi.

Mai era, însă, o împrejurare care ne îngrijora mult: băiatul nostru n-avea decât zece luni şi eu mai continuăm să-l alăptez. Eram amândoi pe deplin sănătoşi şi mă gândeam să-l înţarc când îi vor ieşi primii dinţi. Dar, iată, trebuia să-l părăsim brusc şi el nu era obişnuit cu nici o altă hrană. Ne-am gândit că schimbarea bruscă a regimului va avea o influenţă negativă asupra lui şi că puştiul se va îmbolnăvi; şi chiar şi asupra sănătăţii mele, oprirea bruscă a alăptării putea să aibă consecinţe neplăcute. Toate acestea ne îngrijorau teribil, dar milă şi teama pentru mititica noastră au învins orice şi am hotărât să plecăm chiar a doua zi la Petersburg.

Ce tristă a fost plecarea noastră! Toată dimineaţa nu m-am despărţit de băieţaşul meu drag; Feodor Mihailovici venea des în camera copiilor şi părea că nu-şi poate lua ochii de la fiul său. În sfârşit, când a venit ora plecării, mi-am alăptat pentru cea din urmă oară băiatul şi l-am strâns cu putere la piept; mi se părea că n-am să-l mai văd niciodată. Apoi toată lumea s-a aşezat [58], ne-am rugat, ne-am

binecuvântat băiatul, care zîrnbea vesel, şi cu sufletul plin de nelinişte ne-am dus la vapor.

Trebuie să amintesc încă o dată cu un sentiment de mare recunoştinţă de familia Rumianţevilor. Mulţumită grijii lor totul s-a sfârşit cu bine. Mi s-a povestit mai târziu că puştiul meu, când i s-a făcut foame, mă tot căuta, îi arăta dădacei cu degeţelul lui uşa şi-i spunea: „Colo". Bătrânică îl ducea din cameră în cameră, dar, negăsindu-mă, copilul izbucnea în lacrimi şi respingea mâncarea. N-a dormit toată noaptea. Pe urmă s-a obişnuit să bea lapte şi a fost sănătos tun. Mi-a fost tare dor de Fedea şi am fost foarte decepţionată când, venind după trei săptămâni la Russa, am văzut că nu mă recunoaşte deloc, pe mine, mama lui, şi că nu vrea să vină la mine în braţe, că m-a uitat de tot.

Călătoria noastră la Petersburg a fost tristă şi peisajele de pe Ilmen şi de pe Volhov nu ne-au mai reţinut atenţia. Tot ce făceam era să ne păzim fetiţa. Ca să nu se culce noaptea pe mânuţa bolnavă, făceam de gardă, ne schimbam din două în două ore şi aşteptam cu nerăbdare să se termine lunga noastră călătorie.

După cum am mai spus, nu mai aveam locuinţă şi din această pricină ne-am hotărât să ne oprim în apartamentul fratelui meu, I. G. Snitkin, care era nelocuit, deoarece el cu soţia şi cu mama lui s-au mutat pentru perioada de vară într-o vilă de lângă oraş. Era o zi călduroasă, sufocantă. Primul lucru pe care ni l-a spus servitoarea, când ne-a deschis uşa, a fost:

— Cucoana a bătrâna (mama mea) e suferindă.

— Dumnezeule, ce-i cu ea? Unde e? La vilă?

— Nu, e aici, acasă.

Alerg în camera ei şi o văd pe mama, foarte palidă şi slăbită, stând pe divan cu un picior bandajat. Mă apuc s-o descos şi aflu că nenorocirea s-a întâmplat în ziua când mobila noastră a fost transportată în depozitele Kokorevski. Mama n-a fost atentă şi unul din hamali, probabil băut, a scăpat o ladă cu lucruri pe piciorul ei. Degetul mare de la piciorul stâng a fost zdrobit. Doctorul pe care l-a

chemat i-a interzis să umble şi i-a spus că nu se va însănătoşi mai devreme de o lună. Reîntoarcerea noastră bruscă, prilejuită de o pricină atât de tristă, a necăjit-o mult pe mama, care-şi iubea mult singura nepoţică. Mama se alarmă, începu să plângă, făcu temperatură mare şi doctorul care o vizită seara spuse că e posibil să fie nevoie să i se amputeze degetul. Vă puteţi imagina disperarea mea, când am aflat de încă o nenorocire.

Imediat după sosire, Feodor Mihailovici se duse la Ivan Martînovici Barei, medicul principal al spitalului Maximilianovskaia. Era un vechi cunoscut al lui Feodor Mihailovici, dar, de când ne întorseserăm din străinătate, soţul meu nu trecuse încă pe la el. Când s-a întâmplat nenorocirea cu mâna fetiţei, am vrut să ne adresăm lui Barci, dar soţul meu ştia că Barci n-o să ia de la noi bani pentru vizită şi asta ne-a reţinut. Iar ca să ne achităm faţă de Barci cu un cadou n-aveam suficiente mijloace. În afară de asta, chirurgul care a tratat mâna fetiţei ni s-a părut a fi un om priceput şi ne-a şi spus că este vorba de o luxaţie atât de neînsemnată, că e penibil să te adresezi unei celebrităţi, cum era Barci pe vremea aceea. Feodor Mihailovici îşi făcea reproşuri amarnice şi nu şi-a putut niciodată ierta nici lui, şi nici mie (după cum scria) această „neglijenţă a noastră".

I. M. Barci l-a primit extrem de amical pe Feodor Mihailovici, l-a certat că nu i s-a adresat de la bun început şi i-a promis că ne va vizita seara. A venit la ora fixată, a reuşit să capteze interesul fetiţei, arătându-i ceasul şi brelocurile sale, îi dezlegă încet mânuţa, fără măcar s-o palpeze ca să n-o doară, şi ne spuse direct că doctorii din Staraia Russa au avut dreptate şi că osul s-a prins strâmb. După părerea lui era puţin probabil ca mâna dreaptă a fetiţei să rămână mai scurtă decât cea stângă, dar ne preveni că adâncitura dintr-o parte a mâinii şi umflătura din partea palmei vor fi vizibile. Ca să îndrepte lucrurile, osul va trebui să fie spart şi lăsat să se prindă sub un bandaj de ghips. Feodor Mihailovici îi spuse că, după câte ştie, e o operaţie extrem de dureroasă şi îi este teamă că fetiţa n-o va suporta.

— N-o să simtă nimic, operaţia va avea loc sub anestezie

generală, răspunse Barci.

— Doctorii din Staraia Russa ne-au spus, zise soţul meu, despre copiii mici că nu pot fi adormiţi, deoarece e foarte periculos.

— Ei bine, doctorii din Staraia Russa pot spune multe, zâmbi chirurgul la observaţia lui Feodor Mihailovici; noi, însă, îi adormim şi pe sugari şi nu se-ntâmplă nimic.

Când ne-a rugat să-i povestim amănuntele. Barci mă privi cu atenţie. Ochiului său experimentat nu-i scăpă starea mea febrilă.

— Dar dumneata eşti sănătoasă? mi se adresă el. Ce-i cu faţa asta roşie, ai febră?

A trebuit să recunosc că toată noaptea am avut febră şi că toată ziua m-a durut capul şi să-i explic care este cauza.

Feodor Mihailovici se alarmă teribil şi începu să-mi facă reproşuri că i-am ascuns starea mea.

— Uite ce-i, cucoană, spuse Barci, pe fiica dumitale o s-o facem bine, dar nu mă apuc de operaţie până nu te înzdrăveneşti dumneata. Laptele poate să ţi se urce la cap şi cu asta nu se glumeşte. Trimite pe cineva la farmacie după medicamentele pe care am să ţi le prescriu şi încearcă să dormi bine.

Aflând că ne găsim într-o casă străină, unde, în plus, mai este şi o bolnavă, Barci ne-a propus să închiriem pentru trei săptămâni o cameră în spitalul Maximilianovskaia şi să ne mutăm acolo. Nu se aştepta ca osul să se sudeze înainte de trei săptămâni şi nu se apuca de operaţie, dacă nu puteam să rămânem la Petersburg pe timpul acesta, necesar pentru vindecare. Nu-i convenea, evident, ca el, un chirurg atât de bun, să poarte răspunderea unei operaţii nereuşite, poate, datorită doctorului care la Staraia Russa va supraveghea convalescenţa şi va scoate bandajul.

Ne-am hotărât pe loc să ne mutăm a doua zi la spital, iar Barci ne-a promis, dacă va fi posibil, să facă imediat operaţia.

A venit o zi grea pentru noi, o zi plină de îndoieli. Ne-am mutat pe la douăsprezece la spital şi ni s-a alăturat în curând Apollon Nikolaevici Maikov, naşul fiicei noastre. Barci ne rugase încă în ajun

ca una dintre rudele sau unul dintre cunoscuţii noştri să asiste la operaţie, şi Feodor Mihailovici a apelat la Maikov.

S-a decis ca fetiţa să fie anesteziată cu cloroform după micul dejun, când obişnuia să aţipească. Dar ea a fost agitată din pricina drumului prin oraş şi a noilor împrejurări şi n-a putut să adoarmă. În cameră îşi făcu apariţia Barci, însoţit de asistentul său, doctorul Glama. Când a aflat că soţul meu şi cu mine am dori să asistăm la operaţie, Barci a protestat.

— Lăsaţi, spuse el, dânsa va leşina, dumneata vei avea o criză şi va trebui să las operaţia ca să vă aduc în simţiri! Nu, trebuie să plecaţi amândoi, iar dacă o să fie nevoie am să trimit după dumneavoastră.

Ne-am binecuvântat de câteva ori fetiţa, am sărutat-o şi, întrucât începuse să adoarmă sub influenţa cloroformului, Barci o luă din mâinile mele şi o puse cu grijă pe pat. Noi doi am ieşit din cameră cu sufletul îndoit, nemaiavând speranţa s-o mai vedem în viaţă pe fetiţa noastră. Servitorul ne duse într-o cameră îndepărtată şi ne lăsă singuri. Feodor Mihailovici era alb ca varul, mâinile îi tremurau, iar eu, de emoţie, abia mă ţineam pe picioare.

— Ania, să ne rugăm Celui-de-Sus să ne ajute şi Domnul nu ne va lăsa! spuse soţul meu cu o voce întretăiată. Ne-am aşezat amândoi în genunchi şi poate că niciodată nu ne-am rugat atât de fierbinte ca în clipele astea! Dar s-au auzit nişte paşi grăbiţi şi Maikov intră în cameră.

— Haideţi, vă cheamă Barci.

Şi lui Feodor Mihailovici şi mie ne-a venit acelaşi gând — că Lilia n-a rezistat la cloroform şi că Barci ne cheamă să asistăm la ultimele ei clipe. N-am mai încercat niciodată un asemenea sentiment de groază: îmi închipuiam întruna imaginea morţii fiicei noastre mai mari. Soţul meu m-a luat de mână, mi-a strâns-o cu putere şi ne-am dus repede, aproape în fugă, pe coridor. Când am intrat în cameră, l-am văzut pe Barci (fără haină şi cu mânecile albe sumese) vădit emoţionat. Ne-a făcut semn să ne apropiem de patul pe care dormea

liniştită fetiţa noastră. Mânuţa ei fracturată, acum absolut *dreaptă*, fără bolfa aceea care ne neliniştise, era aşezată pe o pernă mică.

— Ei bine, priviţi, spuse Barci, vedeţi, mânuţa e acum cu desăvârşire dreaptă, iar voi, dacă nu mă înşel, nu prea m-aţi crezut, nu-i aşa? Acum duceţi-vă puţin mai încolo şi lăsaţi-mă să termin.

Şi faţă de noi trei, Barci a bandajat mâna, a pus ghipsul şi a făcut totul atât de repede (în 7 minute), că nici n-am apucat să ne dezmeticim, iar operaţia a şi fost terminată. Doctorul Glama a supravegheat tot timpul pulsul fetiţei. Apoi, Barci a găsit de cuviinţă s-o trezească pe fetiţă şi m-a pus s-o strig tare pe nume. N-a putut să se trezească multă vreme, dar când şi-a venit în fire, s-a mirat mult, văzându-şi mâna bandajată, şi ne-a declarat că are „mânuţă“ de zahăr (după culoarea ghipsului).

Doamne, cât am fost de fericiţi, când totul s-a terminat, doctorii au plecat şi am rămas singuri cu mititica noastră. E greu să descriu sentimentul de bucurie şi de linişte care ne-a cuprins. Ni s-a părut că toate grijile şi amărăciunile au dispărut şi că nu se vor mai repeta niciodată. Din nefericire, însă, nu s-a întâmplat aşa.

Feodor Mihailovici a mai petrecut o zi la Petersburg. Deoarece rezultatele operaţiei (adică faptul dacă de data asta osul s-a prins bine sau nu) puteau fi cunoscute abia după trei săptămâni, Feodor Mihailovici hotărî să nu mai aştepte şi să plece imediat la Russa, la Fedea, de care-i fusese tot timpul tare dor. Despre mine ce să mai vorbim — nu puteam să mă împac cu gândul că mi-am părăsit fără milă puştiul şi mă frământam de grija lui. De aceea am şi fost bucuroasă că soţul meu s-a grăbit să se înapoieze la Russa. Ştiam că e un tată foarte tandru şi grijuliu şi eram convinsă că va avea grijă de băieţelul nostru drag.

Rămânând, însă, cu Lilia la Petersburg, nu ştiam prin ce suferinţe îmi va fi dat să trec. În primul rând, eram foarte îngrijorată să nu cadă cumva, alergând prin casă, pe mânuţa ei bolnavă ori să nu se lovească de ceva. La orice mişcare stângace ghipsul putea să plesnească, putea să se deplaseze bandajul şi osul nu s-ar mai fi prins

bine. O urmăream clipă de clipă, ea, însă, era o fetiţă foarte vioaie şi din pricina permanentei mele temeri şi a atenţiei concentrate mi-au slăbit nervii. În afară de asta, dormeam prost nopţile şi mă trezeam mereu ca să văd dacă Lilia nu s-a culcat în somn pe mânuţa ei bolnavă. Fetiţa era şi ea obişnuită să trăiască în familie, să vadă oameni în jurul ei, tatăl, fratele, dădaca etc., iar aici era condamnată la o izolare desăvârşită şi din pricina asta, evident, făcea nazuri şi plângea. Apoi, în oraş era cald, sufocant – şi în camerele spitalului mirosea a medicamente. Să nu ieşim la aer era imposibil, mai ales că voiam s-o vizitez pe mama, care nu se mai vindeca. Dar o ieşire în stradă presupunea atâtea posibilităţi ca fetiţa să cadă şi să se lovească... N-aveam putere s-o duc în braţe, iar să mergi cu trăsura era un adevărat chin: puteai atât de uşor, la urcare sau la coborâre, să loveşti mâna copilei.

În afară de teamă pentru Lilia, eram obsedată de grijă pentru soţul meu — să nu fi avut vreo criză. Din scrisorile sale vedeam că-i e dor de noi şi că ne poartă de grijă, dar nu puteam să-l ajut cu nimic. Mi-era şi tare dor de băieţelul meu drag, mă neliniştea şi faptul că rana de la piciorul mamei nu numai că nu se vindecă, dar se agravează tot mai mult. Datorită tuturor acestor lucruri nervii mei erau atât de încordaţi, încât de câteva ori pe zi izbucneam în lacrimi.

Necazurile au continuat să ne urmărească. La câteva zile după plecarea lui Feodor Mihailovici, fratele meu Ivan Grigorievici (care aştepta ca în timpul cel mai scurt soţia lui să nască şi din cauza asta putea să lipsească zilnic de la vilă numai pentru timpul cel mai scurt atât ca s-o viziteze pe mama şi pe mine), a venit la mine atât de trist şi de amărât, încât mi-am dat seama imediat că s-a întâmplat ceva. Am început să-l descos ce anume s-a întâmplat, dar mi-a spus că toate merg bine. Soţia lui e sănătoasă, chiar şi mama se simte mai bine; atunci de ce avea figura asta distrusă şi uneori lacrimi în ochi? mă gândii eu. Plecă repede şi am început să mă întreb dacă nu s-a întâmplat vreo nenorocire cu Feodor Mihailovici sau cu fiul meu şi fratele meu mi-o ascunde. Neliniştea mea a depăşit orice limită şi

noaptea mi-am imaginat tot felul de lucruri îngrozitoare. Dis-de-dimineaţă i-am telegrafiat fratelui meu să vină neapărat. Şi a venit, tot aşa de trist şi de amărât ca şi în ajun. I-am spus bănuielile mele cu privire la vreo nenorocire care s-ar fi întâmplat la Russa şi am adăugat că nu mai pot suporta neliniştea şi că voi pleca chiar astăzi cu fiică-mea acasă, riscând să stric totul. Fratele meu a început să mă asigure că n-a primit nici un fel de veşti proaste de la Russa şi că alta este cauza tristeţii sale. Văzând insistenţele mele şi fiindu-i teamă că am să hotărăsc să plec, fratele meu s-a decis, deşi îi era frică să nu mă întristeze pe mine, care eram şi aşa epuizată de toate necazurile noastre, să-mi spună de noua nenorocire care ne-a lovit familia: moartea singurei noastre surori — Maria Grigorievna Svatkovskaia.[60] Pe sora noastră Maşa şi eu şi fratele meu o iubeam mult şi ştirea morţii ei premature ne-a încremenit de durere. Sora noastră fusese o femeie frumoasă, sănătoasă, plină de viaţă şi abia trecuse de treizeci de ani. În afara sincerei noastre dureri legate de moartea ei, ne îngrijora şi viitorul celor patru copii, pentru care sora mea a fost o mamă deosebit de tandră. Disperarea noastră n-avea margini şi sărmana noastră fetiţă, văzându-ne lacrimile, plângea şi ea. N-am să uit niciodată ziua aceea tristă!

După ce au trecut primele clipe ale disperării, am început să-mi întreb fratele cum a aflat de pierderea noastră nemăsurată. Mi-a spus că, la rugămintea mamei, s-a dus să-i vadă pe copiii surorii şi l-a găsit pe soţul ei, abia întors din străinătate. Ştiind că vestea morţii surorii va fi pentru mine o lovitură îngrozitoare, i-a fost teamă că de durere am să mă îmbolnăvesc şi că n-o să aibă cine să se îngrijească de fetiţa

---

[60] M. G. Svatkovskaia a plecat, în noiembrie 1871, împreună cu soţul ei şi cu cei doi copii mai mari în străinătate, lăsîndu-i pe cei doi copii mai mici la Petersburg. În februarie 1872 s-au stabilit la Roma. Aici, în timpul unei plimbări, a contractat malarie sau, după părerea altor doctori, tifos, a zăcut două luni şi a murit la 1 mai. Soţul ei n-a găsit de cuviinţă, nu ştiu de ce, să-i anunţe decesul şi n-a făcut decât să-i comunice surorii sale, care locuia împreună cu copiii lui, că se va întoarce în curând acasă. (N. aut.)

mea şi din cauza asta nu se hotăra să-mi spună. Fratele meu mă încredinţa că-i vine mai uşor acum, când mi-a împărtăşit durerea şi când se poate sfătui cu mine. Şi ne aştepta o misiune grea — să-i spunem mamei de moartea Maşei. Era fiica ei cea mare, favorita ei, şi ne era teamă că nu va putea suporta nenorocirea şi că va paraliza sau îşi va pierde minţile.

Pentru început ne-am hotărât să ascundem moartea surorii noastre. M-am gândit s-o conving pe mama să vină cu mine la Russa şi să-i spun acolo despre nenorocirea care s-a întâmplat, pregătind-o treptat pentru asta. Contam şi pe ajutorul soţului meu, care fusese întotdeauna foarte prietenos cu ea şi care avea o mare influenţă asupra ei. Dar Feodor Mihailovici s-a împotrivit din răsputeri planului nostru, socotind că nu va face decât să sporească durerea mamei noastre. Ne-a convins că e necesar să-i spunem chiar acum, când poate să-şi împărtăşească durerea cu nepoţii rămaşi orfani.

Misiunea noastră se mai complica şi prin faptul că doctorul care o trata pe mama, aflând de noua noastră nenorocire, ne-a rugat să nu-i spunem nimic până nu i se va vindeca piciorul.. Ne convingea că inflamaţia (în urma emoţiilor şi a lacrimilor) se va agrava şi atunci va trebui să-i fie amputat degetul. Cum să facem? Aceasta era teribila întrebare care se punea în faţa noastră. Fratele meu îşi mai avea şi el marile sale griji: soţia lui trebuia să nască de pe o zi pe alta şi, fiind vorba de prima naştere, şi ea şi fratele meu erau foarte nelinişţiţi în privinţa deznodământului. Eu aveam grijile mele – Feodor Mihailovici, băiatul meu drag, reuşita sau nereuşita operaţiei fiicei mele, boala mamei şi peste toate încă o nenorocire, şi ce nenorocire! În asemenea împrejurări îţi dai seama că Domnul milostiv, când îţi trimite încercările, îţi dă şi forţa să le înduri!

Aşadar, am hotărât ca pentru un timp să ascundem de mama moartea surorii noastre! Dar cât ne-a fost de greu! Mama vorbea de faţa ei ca de un om viu, îi scria scrisori, îi pregătea cadouri pentru sosire. Cât de greu ne-a fost să ascultăm vorbele ei despre Maşa şi să avem grijă să nu ne scape vreun euvînt, în timp ce amintirea

decedatei ne provoca lacrimi şi tristeţe. Mama observa adesea că plâng, dar îi spuneam că mă nelinişteşte rezultatul operaţiei şi familia mea, aflată la Russa.

Timpul trecea, iar noi tot amânam dezvăluirea tainei. Deodată însă mama mea dragă, atât de tristă că n-are nici un fel de veşti de la fata ei bolnavă, s-a decis să-i viziteze copiii. Oricât am căutat, fratele meu şi cu mine, s-o convingem să renunţe la vizită, să-i demonstrăm că pe drum poate să-şi vatăme piciorul bolnav, nimic n-a putut s-o clintească din hotărârea ei. Tot atunci au venit şi scrisorile lui Feodor Mihailovici care ne-au făcut să ne îndoim de decizia pe care am luat-o. În sfârşit, s-a fixat ziua vizitei. Am convenit cu sora de caritate să rămână două-trei ore cu Lilia şi s-o distreze cu jucării, dar tremuram la gândul că o va lăsa singură pentru o clipă şi că fetiţa va păţi ceva. Fratele meu şi-a lăsat şi el cu multă teamă soţia bolnavă şi am dus-o pe mama cu o trăsură la copiii răposatei noastre surori. Prin câte am trecut amândoi în ziua aceea! Mergeam încet ca să nu deranjăm piciorul bolnav al mamei şi aveam impresia că sunt dusă la o execuţie. Fiecare clipă, fiecare răsucire a roţii ne apropia, mă gândeam eu, poate de o nouă nenorocire, poate chiar de moartea mamei. A fost îngrozitor! Chiar şi acum, după atâţia ani, ziua aceea îmi apare ca un coşmar teribil!

Ne-am apropiat de casa surorii (de pe Malaia Italianskaia) şi portarul împreună cu omul de serviciu au dus-o pe mama în braţe la primul etaj. În întâmpinarea mamei au ieşit în fugă pe scară copiii mari, Lialia şi Olia. Faptul că sora mea n-a ieşit împreună cu ei s-o întâmpine a uluit-o pe mama; şi-a dat seama brusc (după cum spunea mai târziu), că fata ei nu mai e printre cei vii.

— A murit Maşa! A murit scumpa mea Maşa! strigă ea isteric şi izbucni în plâns. Au început să plângă copiii, plângeam şi eu şi fratele meu, a ieşit şi Pavel Grigorievici (soţul surorii mele), foarte emoţionat şi el. A fost o scenă sfâşietoare, de durere şi de disperare, pe care n-am cuvinte s-o descriu. Au trecut poate vreo două ore, înainte să ne venim puţin în fire. Trebuia să ne gândim s-o ducem pe

mama acasă, pentru că n-avea cum să rămână la Svatkovski: cine ar fi putut să aibă grijă de o bolnavă ca ea, când ei înşişi nu avuseseră încă timp să se aranjeze şi să se odihnească după drum. Şi mama voia să meargă acasă, ca să rămână singură cu durerea ei. Fratele meu trebuia să se grăbească la soţia lui bolnavă, eu trebuia să mă întorc la spital, la Lilia, şi tot nu puteam să ne oprim din lacrimi şi din jelit. În sfârşit, mama se lăsă convinsă de argumentele noastre însoţite de promisiunea de a o aduce din nou peste câteva zile la orfani; şi am dus-o acasă, tot aşa de încet ca şi la venire. De la ea m-am dus în fugă la spital, dar din fericire acolo toate erau în ordine: le-am găsit pe Lilia şi pe sora de caritate dormind tun în pat. Mi-am îmbrăcat imediat fetiţa şi m-am dus împreună cu ea pentru tot restul zilei la mama, mi-a fost teamă s-o las singură cu marea ei durere. Am plâns mult amândouă şi pentru mine a constituit o oarecare uşurare faptul că nu trebuia să-i mai ascund mamei taina care ne apăsase atât de mult, pe mine şi pe fratele meu.

După ce m-am întors cu Lilia la Russa, am avut o perioadă de oarecare linişte, dar n-a ţinut mult: ca urmare a unei răceli puternice (vară a fost rece şi ploioasă) am făcut un abces în gât şi timp de câteva zile am avut o temperatură de 40 de grade. Medicul-şef militar Schenk, care mă trata şi care venise acolo pentru sezon, a găsit de cuviinţă, într-o zi nefericită, să-l prevină pe Feodor Mihailovici că în cazul când abcesul nu se va sparge în următoarele douăzeci şi patru de ore, nu răspunde pentru viaţa mea, deoarece puterile-mi slăbesc, iar inima funcţionează prost. Când a auzit asta, Feodor Mihailovici a fost cuprins de disperare. Ca să nu mă alarmeze, n-a plâns faţă de mine, s-a dus la părintele Ioann, s-a aşezat la masă, şi-a acoperit faţa cu mâinile şi a izbucnit în lacrimi. Soţia preotului se apropie de el şi-l întrebă ce i-a spus doctorul.

— Moare Anna Grigorievna! spuse Feodor Mihailovici cu un glas întretăiat de hohote de plâns. Ce-o să mă fac fără ea? N-am să pot trăi fără ea, ea reprezintă totul pentru mine!

Bună preoteasă îl cuprinse de umeri şi începu să-l liniştească:

— Nu plângeţi, Feodor Mihailovici, şi nu deznădăjduiţi; Domnul e milostiv şi n-o să vă lase pe dumneavoastră şi pe copii!

Atitudinea caldă a preotesei, ca şi cuvintele ei de îmbărbătare au avut o influenţă binefăcătoare asupra soţului meu şi i-au redat curajul pe care fusese gata să-l piardă. Feodor Mihailovici îşi amintea întotdeauna cu recunoştinţă bunătatea preotesei şi o respecta mult.

Puteţi să vă imaginaţi disperarea mea din timpul bolii: vedeam că starea mea se înrăutăţeşte, că de câteva zile nu pot să vorbesc şi că dorinţele mele trebuia să le scriu pe o foaie de hârtie. Când priveam temperatura pe care doctorul o înregistra de două ori pe zi (Feodor Mihailovici ascundea foaia, dădaca, însă, care nu pricepea nimic, mi-o arăta când i-o ceream), înţelegeam clar cum stau lucrurile. Îmi părea teribil de rău să mor, îmi era greu să-i las pe soţul meu şi pe copiii mei la care ţineam atât şi al căror viitor îmi apărea atât de nefericit. La ce se puteau aştepta, fără mamă, cu un tată bolnav şi sărac? Mama mea era bătrână şi bolnavă, sora mea murise. Puteam să-mi pun nădejdea doar în fratele meu că nu-mi va lăsa copiii. Îmi părea tare rău şi de bunul meu soţ: cine-l va iubi, cine se va îngriji de el, îi va împărtăşi munca şi necazurile? Îi chemam prin semne ba pe Feodor Mihailovici, ba pe copii, îi sărutam, îi binecuvântam şi-i scriam instrucţiuni soţului meu, cum anume trebuie să procedeze în cazul morţii mele. Dar cu două zile înainte de criză am fost cuprinsă de un fel de indiferenţă tâmpă: nu-mi mai părea rău nici de Feodor Mihailovici, nici de copii, de parcă părăsisem deja lumea asta.

Spre marea noastră bucurie, criza a avut loc chiar în acea noapte: abcesul s-a spart şi am început să mă îndrept. După vreo două săptămâni abcesul s-a repetat, dar într-o formă mai slabă. Cu abcesul acesta s-a şi încheiat perioada nenorocirilor care ne-au bântuit în 1872.

Multe amărăciuni mi-a fost dat să suport în viaţa mea: moartea soţului şi a fiului meu Alioşa, dar o asemenea perioadă de nenorociri nu s-a mai întâmplat.

Partea a şasea

ANII 1872 — 1873

I

ANUL 1872

Spre toamna lui 1872, ne-am mai revenit oarecum de pe urma necazurilor din vară şi, după ce ne-am întors de la Staraia Russa, ne-am stabilit în casa generalului Meves, din cea de a doua companie a regimentului Izmailovski. Apartamentul nostru era situat la primul etaj al casei, în fundul curţii. Era compus din cinci camere nu prea mari, dar bine împărţite, şi dintr-un salon cu trei ferestre. Cabinetul lui Feodor Mihailovici era de mărime mijlocie şi plasat departe de camerele copiilor, aşa încât aceştia nu-l deranjau de la lucru, cu zgomotul şi alergătura lor.

Deşi soţul meu a lucrat toată vara la roman, a fost atât de nemulţumit, încât a renunţat la planul pe care l-a schiţat iniţial şi întreaga parte a treia a refăcut-o integral.

În octombrie, Feodor Mihailovici a fost la Moscova şi s-a înţeles cu redacţia ca partea a treia a romanului să fie publicată în ultimele numere ale revistei *Russki vestnik*. Trebuie să spun că romanul *Demonii* a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în lumea literară. [59]

Spre sfârşitul iernii, Feodor Mihailovici s-a întâlnit la N. P. Semionov [60] cu N. I. Danilevski, care fusese fourierist şi pe care nu-l văzuse de vreo douăzeci şi cinci de ani. Feodor Mihailovici fusese încântat de cartea lui Danilevski *Rusia şi Europa* şi ar fi vrut să mai discute cu el o dată. Întrucât acesta pleca în curând, soţul meu l-a invitat imediat să dejuneze cu noi a doua zi. Auzind asta, prietenii şi admiratorii lui Danilevski s-au invitat singuri la masă. Puteţi să vă imaginaţi groaza mea, când soţul meu a numărat musafirii şi s-au dovedit a fi aproape douăzeci. În ciuda micii mele gospodării, am

reuşit să mă descurc onorabil, masa a fost însufleţită şi oaspeţii, antrenaţi în discuţii interesante, au stat mult după miezul nopţii.

II
PE MARGINEA AMINTIRILOR DIN ANUL 1872.

Tot meditând la situaţia noastră materială precară, am început să fac planuri de sporire a veniturilor noastre prin propria mea muncă şi am început să mă ocup din nou de stenografie, în care progresasem simţitor în ultimii ani. Am apelat la rude şi cunoscuţi să-mi facă rost de lucru la vreo instituţie. Profesorul meu de stenografie, P. N. Olhin, mi-a aranjat printr-un cunoscut să lucrez la congresul silvicultorilor, iar N. Şafranov, redactorul revistei de silvicultură, mi-a propus să vin la Moscova pe perioada 3—13 august.[61] Din păcate, m-am simţit atât de strivită de nefericitele evenimente ale acelei veri, încât am refuzat.

În iarna lui 1872 fratele meu, care se mutase de curând cu tânăra lui soţie la Petersburg, mi-a spus că în curînd trebuia să aibă loc într-unul din oraşele Ţinutului de vest un congres, nu mai ştiu pe ce temă, şi că se caută un stenograf. I-am scris imediat preşedintelui congresului, de care depindea alegerea. Am făcut-o, bineînţeles, cu acordul lui Feodor Mihailovici, care, deşi spunea că ocupându-mă de copii şi de gospodărie şi ajutîndu-l şi pe el la lucru, fac destule pentru familie, nu m-a contrazis, văzând cât sunt de dornică să câştig bani prin munca mea. A recunoscut mai târziu că spera într-un refuz din partea preşedintelui congresului. Acesta, însă, a răspuns afirmativ şi mi-a comunicat condiţiile. Nu spun că ar fi fost din cale-afară de atrăgătoare: cea mai mare parte a banilor s-ar fi dus pe cheltuielile de drum şi de hotel. Avea importanţă, însă, nu atât câştigul, cât începutul lucrului. Dacă mi-aş fi îndeplinit bine lucrul, aş fi putut, având recomandarea preşedintelui congresului, să capăt alte angajamente, mai convenabile.

---

[61] Prin scrisoarea din 17 iulie 1872. (N. aut.)

Feodor Mihailovici n-avea nici un fel de motive serioase să se opună, deoarece în timpul absenţei mele mama a primit să se mute la noi şi să aibă grijă de gospodărie şi de copii. Feodor Mihailovici n-avea de lucru pentru mine: pe atunci îşi refăcea planul romanului *Demonii*. Şi totuşi călătoria proiectată nu-i plăcea deloc soţului meu. Inventă tot felul de pretexte ca să nu mă lase. Mă întreba cum am să pot eu, o femeie tânără, să plec într-un oraş polonez, unde nu cunosc pe nimeni etc. Auzind asemenea obiecţii, fratele meu şi-a amintit că la congres merge unul din foştii săi colegi, care cunoştea bine Ţinutul de vest şi ne-a invitat pe amândoi la ceai, ca să ne facă cunoştinţă cu prietenul său şi să putem căpăta informaţiile necesare.

În seara fixată ne-am dus la fratele meu. Feodor Mihailovici, care nu mai avusese de multă vreme crize, era într-o dispoziţie excelentă. Am conversat în voie cu fratele meu şi cu soţia lui, în aşteptarea prietenului. Nu-l văzusem niciodată, dar auzisem multe lucruri despre el de la fratele meu. Era un tânăr caucazian, foarte bun la suflet, dar nu prea deştept, care pentru oaracterul său iute şi aprins a fost poreclit de colegi „asiaticul sălbatic“. Era revoltat de porecla asta şi ca să demonstreze că e european omul îşi avea favoriţi în fiecare artă. În muzică Dumnezeul lui era Chopin, în pictură Repin, în literatură Dostoievski. Fratele şi-a întimpinat musafirul în vestibul. Aflând că va face cunoştinţă cu Feodor Mihailovici şi că va putea să-i fie util, sărmanul tânăr a fost cuprins de extaz, deşi s-a fâstâcit pe loc. Când a intrat în salon şi şi-a văzut idolul s-a pierdut într-atât, că i-a salutat în tăcere pe soţul meu şi pe stăpâna casei. Avea vreo douăzeci şi trei de ani, era înalt, avea părul cârlionţat, ochii bulbucaţi şi buzele de un roşu-aprins.

Văzând fâstâceala colegului său, fratele meu s-a grăbit să mi-l prezinte. „Asiaticul" mi-a apucat mâna, mi-a sărutat-o, mi-a scuturat-o de câteva ori şi mi-a spus, graseind:

— Cât sunt de bucuros că mergeţi la congres şi că am să pot să vă fiu de folos!

Entuziasmul său m-a înveselit, dar l-a supărat mult pe soţul meu.

Feodor Mihailovici săruta, deşi rar, mâinile cucoanelor şi nu acorda nici o importanţă acestui lucru, dar era întotdeauna nemulţumit când îmi săruta cineva mâna. Fratele meu a observat că dispoziţia lui Feodor Mihailovici s-a schimbat (trecerile de la o stare la alta erau întotdeauna bruşte la soţul meu) şi s-a grăbit să abordeze o discuţie la obiect despre congres. „Asiaticul“ era tot tulburat şi, neîndrăznind să se uite la Feodor Mihailovici, răspundea la întrebări, adresându-mi-se cu precădere. Am reţinut unele din răspunsurile sale amabile, dar stupide.

— Şi e greu să ajungi până la Alexandria? îl întrebam eu. Trebuie să schimbi de multe ori trenul?

— Nu vă faceţi griji, Anna Grigorievna, am să vă conduc eu; iar dacă o să vreţi, pot să merg chiar într-un vagon cu dumneavoastră.

— Dar există în Alexandria vreun hotel ca lumea, unde poate să se oprească o femeie tânără? îl întrebă soţul meu.

Tânărul îl privi cu entuziasm şi-i răspunse cu foc:

— Dacă Anna Grigorievna va dori, am să stau cu dânsa la acelaşi hotel, deşi mă gândisem să mă opresc la un coleg.

— Auzi, Ania? Tânărul e de acord să stea împreună cu tine! Ei, asta e bună!! exclamă tare Feodor Mihailovici şi lovi cu toată forţa în masă. Paharul de ceai care stătea în faţa lui a căzut şi s-a spart. Gazda a sărit să prindă lampa aprinsă ce s-a clătinat zdravăn, iar Feodor Mihailovici a sărit de pe scaun, a ieşit în fugă în vestibul, şi-a aruncat paltonul pe umeri şi a fugit.

M-am îmbrăcat repede şi am alergat după el: când am ieşit în stradă, l-am văzut fugind în direcţia opusă casei noastre. Am fugit după el şi după vreo cinci minute l-am ajuns din urmă, dar Feodor Mihailovici, deşi răsufla greu, nu se oprea, în ciuda rugăminţilor mele. M-am aşezat în faţa lui, i-am prins cu amândouă mâinile paltonul azvârlit pe umeri şi am exclamat:

— Ai înnebunit, Fedea! Unde fugi? Ăsta nu e drumul nostru! Opreşte-te, îmbracă-ţi paltonul, aşa nu se poate, ai să răceşti!

Figura mea alarmată l-a înduplecat. S-a oprit şi şi-a îmbrăcat

paltonul. I-am încheiat nasturii, l-am luat la braţ şi l-am dus în partea opusă. Feodor Mihailovici tăcea, jenat.

— Iar ai fost gelos, nu-i aşa? mă revoltai eu. Crezi că în câteva minute am şi apucat să mă îndrăgostesc de „asiaticul sălbatic“, iar el de mine şi că ne şi pregătim să fugim împreună, nu-i aşa? Nu ţi-e ruşine? Nu înţelegi oare cât de mult mă jigneşti cu gelozia ta? Suntem căsătoriţi de cinci ani, ştii cât de mult te iubesc, cât ţin la fericirea familiei noastre şi totuşi eşti capabil să fii gelos pe primul venit şi să mă pui într-o situaţie penibilă!

Soţul meu se scuza, se justifica, îmi promitea să nu mai fie gelos. Nu puteam să fiu prea multă vreme supărată pe el: ştiam că nu e în stare să se stăpânească în crizele sale de gelozie. Mi-am amintit de tânărul entuziasmat, de furia bruscă şi fuga lui Feodor Mihailovici şi am început să râd. Soţul meu, văzând că mi s-a schimbat dispoziţia, a început să se autoironizeze, să întrebe câte lucruri a spart la fratele meu şi dacă nu cumva l-a pocnit şi pe entuziastul său admirator.

Era o seară minunată şi ne-am dus pe jos până acasă. Drumul era lung şi ne-a luat mai mult de o oră. Acasă l-am găsit pe fratele meu. Când a văzut fuga noastră bruscă, s-a speriat, a alergat la noi şi a fost uimit că nu ne-a găsit acasă. A stat o oră întreagă, ros de cele mai sumbre presimţiri, şi a fost uluit când ne-a văzut într-o dispoziţie dintre cele mai paşnice. L-am oprit să bea ceai cu noi şi am râs mult, amintindu-ne cele petrecute. La întrebarea cum a explicat caucazianului fuga noastră ciudată, fratele meu ne răspunse:

— Când m-a întrebat ce s-a întâmplat, i-am spus: du-te dracului, dacă nu eşti în stare să înţelegi şi singur.

Mi-am dat seama după istoria asta că trebuie să renunţ la călătorie. Aş fi putut, desigur, să-l conving pe soţul meu să mă lase să plec. Dar ştiam că mai târziu se va agita, se va nelinişti şi, într-o bună zi, nemaiputându-se stăpâni, va pleca după mine la Alexandria. Ar fi ieşit scandal şi s-ar fi cheltuit degeaba banii, pe care nici aşa nu-i aveam prea mulţi.

Astfel s-a terminat încercarea mea de a câştiga bani cu

stenografia.

III
ANUL 1872. BOALA DE CRĂCIUN A LUI FEDIUŞA

În 1872, de Crăciun, s-a petrecut în familia noastră un caz curios.

Feodor Mihailovici, tată deosebit de atent, se gândea mereu cum să-şi distreze copiii. Îl preocupa mult aranjatul bradului: să cumpere neapărat unul mare şi stufos, pe care să-l împodobească singur (jucăriile se păstrau de la un an la altul); se urcă pe un taburet ca să pună lumânările de sus şi să prindă „steaua“ în vârf.

Bradul din 1872 a fost unul deosebit: băiatul nostru mai mare, Fedea, lua parte pentru prima dată „conştient“ la sărbătoare. Bradul a fost aprins mai devreme şi Feodor Mihailovici i-a introdus solemn în salon pe cei doi copii. Copiii au fost, desigur, uimiţi de luminile strălucitoare, de podoabele şi de jucăriile care înconjurau bradul. Tatăl le-a împărţit jucării: fetiţa a căpătat o păpuşă fermecătoare şi un serviciu de ceai pentru păpuşi, iar băiatul o goarnă mare, în care a început să sufle imediat, şi o tobă. Dar cel mai mare efect au produs asupra copiilor doi căluţi murgi din carton presat, cu nişte coame şi nişte cozi minunate. Caii erau înhămaţi la o sanie largă, de două locuri. Copiii şi-au aruncat jucăriile şi s-au aşezat în sanie, iar Fedea a apucat hăţurile şi a început să le agite şi să mâne caii. Fetiţa s-a plictisit destul de repede de sanie şi a început să se ocupe de alte jucării. Altfel au stat lucrurile cu băiatul: nu mai putea de bucurie, striga la cai, îi lovea cu hăţurile, amintindu-şi, probabil, cum făceau ţăranii care treceau pe lângă vila noastră din Staraia Russa. A trebuit să-l păcălim ca să-l putem scoate din salon şi să-l culcăm.

Noi doi am mai stat mult şi ne-am tot amintit de amănuntele micii noastre sărbători, de care Feodor Mihailovici era aproape mai bucuros decât copiii lui. M-am culcat pe la douăsprezece, iar Feodor Mihailovici mi s-a lăudat cu o carte nouă, pe care o cumpărase în ziua aceea la Volf, o carte foarte interesantă pentru el, pe care avea de

gând s-o citească noaptea. Pe la unu a auzit un plâns puternic din camera copiilor, s-a dus repede acolo şi l-a găsit pe băiatul nostru, roşu de ţipete, încercând să se smulgă din braţele bătrânei Prohorovna şi mormăind nişte cuvinte de neînţeles (avea mai puţin de un an şi jumătate şi încă nu vorbea clar.) Strigătele m-au trezit şi pe mine şi am fugit şi eu în camera copiilor. Deoarece ţipetele puternice ale lui Fedea puteau s-o trezească pe sora lui, care dormea în aceeaşi cameră, Feodor Mihailovici a vrut să-l ducă în cabinetul său. Când am trecut prin salon şi Fedea văzu sania la lumina luminărilor, tăcu pe loc şi s-a întins spre ea cu atâta putere, încât Feodor Mihailovici abia a reuşit să-l reţină şi a găsit de cuviinţă să-l pună în sanie. Lacrimile continuau să-i curgă pe obraji, dar el a şi început să râdă, a apucat hăţurile, a început să le agite şi să plescăie, mânând caii. Când copilul păru să se fi liniştit de tot, Feodor Mihailovici vru să-l ducă în camera lor, dar Fedea a izbucnit în lacrimi amare şi a tot plâns până nu l-am pus din nou în sanie. Feodor Mihailovici şi cu mine, speriaţi la început de boala enigmatică a copilului şi hotărâţi, în ciuda orei târzii, să chemăm un doctor, ne-am dat seama despre ce e vorba: băiatul fusese, probabil, puternic impresionat de brad, de jucării şi de plăcerea pe care a încercat-o fiind în sanie şi, trezindu-se noaptea, a cerut să i se dea noua lui jucărie. Şi cum cererea nu i-a fost satisfăcută a început să ţipe şi şi-a atins astfel scopul. Nu era nimic de făcut: băiatul s-a dezlănţuit de tot şi nu voia să se ducă să se culce. Ca să nu stăm toţi trei acolo, am hotărât ca dădaca şi cu mine să mergem să ne culcăm, iar Feodor Mihailovici să rămână cu puştiul, şi când acesta va obosi, să-l ducă în pat. Aşa s-a şi întâmplat. A doua zi soţul meu mi s-a plâns în glumă:

— M-a făcut praf Fedea în noaptea asta! Vreo două-trei ore nu mi-am luat ochii de la el, tot îmi era teamă să nu cadă din sanie şi să nu se lovească. Dădaca a venit de două ori să-l ia să facă nani, dar el dădea din mânuţe şi se pregătea să plângă. Şi uite aşa am stat împreună până la cinci dimineaţa, când probabil, a obosit şi a început să se lase într-o parte. L-am sprijinit şi am văzut că a adormit, atunci

l-am şi dus în camera copiilor. Aşa că n-am putut să-ncep cartea pe care mi-am cumpărat-o, râse Feodor Mihailovici, vădit mulţumit că întâmplarea care ne-a speriat la început s-a terminat atât de bine.

IV
ANUL 1873. EDITAREA *DEMONILOR*. DOSTOIEVSKI REDACTOR. NOILE CUNOŞTINŢE.

După ce şi-a terminat romanul Demonii, Feodor Mihailovici a fost un timp foarte nehotărât — nu ştia de ce să se ocupe. Era atât de epuizat de lucrul la *Demonii*, încât nu era posibil să înceapă un nou roman. Iar — realizarea unei idei mai vechi, apărută încă în străinătate — editarea *Jurnalului unui scriitor* în chip de revistă lunară, prezenta greutăţi [61]. Pentru editarea jurnalului şi întreţinerea familiei (ca să nu mai vorbim de plata datoriilor) trebuiau bani mulţi, iar noi nu puteam şti dacă revista va avea sau nu succes, deoarece constituia un lucru nemaiîntâlnit încă în literatura rusă, şi sub aspectul formei şi sub cel al conţinutului. Iar în cazul unui insucces cu *Jurnalul* am fi fost într-o situaţie fără ieşire.

Feodor Mihailovici avea mari îndoieli şi nu ştiu la ce hotărâre s-ar fi oprit, dacă în acest timp prinţul V. P. Meşcerski nu i-ar fi propus să-şi asume obligaţia de a fi redactorul revistei săptămânale *Grajdanin*. Revista fusese fondată abia de un an de zile şi apărea sub redacţia lui Gr. K. Gradovski [62]. În jurul revistei s-a adunat un grup de oameni cu aceleaşi convingeri. Unii dintre ei: K. P. Pobedonosţev, A. N. Maikov, T. I. Filippov, N. N. Strahov, A. U. Poreţki, E. A. Belov, [63] îi erau agreabili lui Feodor Mihailovici şi-l atrăgea perspectiva de a lucra cu ei. Nu mai puţin îl atrăgea şi posibilitatea de a împărtăşi cititorilor speranţele şi îndoielile care-l frământau. În paginile revistei *Grajdanin* putea să se realizeze şi ideea *Jurnalului unui scriitor*, deşi nu în acea formă pe care a căpătat-o mai târziu.

Lucrurile erau relativ bine aranjate din punct de vedere material:

munca de redactor era plătită cu trei mii de ruble pe an, în afara drepturilor pentru articolele din *Jurnalul unui scriitor*, iar mai târziu şi pentru articolele „politice“. În total primeam în jur de cinci mii de ruble pe an. Încasarea lunară a unei sume fixe de bani îşi avea şi ea partea ei bună: Feodor Mihailovici putea să se concentreze asupra lucrului, fără să mai fie sustras de grija banilor şi care avea o influenţă atât de nefastă asupra sănătăţii şi stării lui de spirit.

Dealtfel, Feodor Mihailovici, când a cedat rugăminţilor unor oameni pe care-i agrea de a prelua redactarea *Grajdanin*-ului, nu le-a ascuns faptul că-şi ia aceste obligaţii doar pentru o vreme, în chip de odihnă de la munca literară şi pentru posibilitatea de a cunoaşte mai bine viaţa curentă, dar că atunci când necesitatea muncii literare se va face simţită, va renunţa la o activitate atât de străină caracterului său.

Începutul anului 1873 mi-a rămas îndeosebi întipărit în minte, datorită apariţiei primului roman editat de noi, *Demonii*. Cu această publicare s-a pus baza activităţii noastre editoriale comune, iar după moartea lui Feodor Mihailovici — a activităţii mele editoriale, care a ţinut treizeci şi opt de ani.

Una din speranţele noastre (chiar cea esenţială) privind îmbunătăţirea situaţiei noastre băneşti o constituia posibilitatea de a vinde dreptul de editare mai întâi a romanului *Idiotul* şi mai târziu a romanului *Demonii*. Cât ne-am aflat în străinătate ne-a fost greu să aranjăm vânzarea, dar nu ne-a fost mai uşor nici când ne-am întors în Rusia şi am avut posibilitatea să tratăm direct cu editorii. Oricui ne-am adresat, ni s-a oferit un preţ cu totul neconvenabil: astfel pentru dreptul de a scoate o ediţie separată a romanului *Eternul soţ* (într-un tiraj de 2.000 de exemplare) librarul A. F. Bazunov ne-a plătit o sută cincizeci de ruble, pentru dreptul de a edita romanul *Demonii* ni s-au oferit numai cinci sute de ruble, care s-ar mai fi plătit şi în rate, în decurs de doi ani.

Feodor Mihailovici s-a gândit încă în tinereţe să-şi editeze singur lucrările, a scris despre asta fratelui său, mi-a vorbit şi mie în

străinătate. Ideea m-a captivat şi am căutat să aflu treptat tot ce e legat de tipărirea şi de difuzarea cărţilor. Când am comandat nişte cărţi de vizită pentru soţul meu, am discutat cu proprietarul tipografiei şi l-am întrebat care sunt condiţiile de tipărire a cărţilor. Mi-a explicat că majoritatea cărţilor se tipăresc pe bani lichizi. Dacă însă autorul are nume şi cărţile sale se vând, orice tipografie va accepta cu plăcere un credit pentru o jumătate de an, cu condiţia ca în cazul când suma nu va fi achitată la termen, pentru restul de bani să se ia anume dobânda. Mi-a spus şi preţul aproximativ al editării pe care o plănuisem, adică costul hârtiei, al muncii tipografice şi al legării. Conform acestor calcule, publicarea romanului *Demonii* într-un tiraj de 3.500 de exemplare ar fi costat în jur de patru mii de ruble. Tipograful ne-a sfătuit să fixăm un preţ de cel puţin trei ruble şi cincizeci de copeici pentru cele trei volume, care ar urma să fie tipărite cu caractere elegante pe hârtie velină. Din suma totală de 12.250 de ruble, care ar rezulta din vânzarea întregului tiraj, urma să lăsăm librarilor cam treizeci de procente, dar şi aşa, ţinând seama şi de celelalte cheltuieli, în cazul unei bune vânzări a romanului ne-ar fi revenit o sumă apreciabilă.

Pe atunci, nici un scriitor nu-şi edita singur lucrările, iar dacă apărea vreun curajos, acesta îşi plătea scump îndrăzneala. Existau câteva firme editoriale; Bazunov, Volf, Isakov şi alţii, care cumpărau drepturile de editare a cărţilor şi le difuzau în întreaga Rusie. Iar cărţile editate de societăţile ştiinţifice sau de persoane particulare erau luate în depozit sau în consignaţie cu o remiză de cincizeci la sută, sub pretextul că păstrarea cărţilor, ca şi reclama pentru cărţi (care, dealtfel, se făcea cu multă zgârcenie) costă scump. În consecinţă, o parte din cărţile predate în depozit sau în consignaţie se înapoiau uneori nevândute editorului, uneori chiar deteriorate.

Vrând să editez romanul *Demonii*, am încercat să întreb în librării care este remiza, dar am primit nişte răspunsuri neconcludente: că remiza depinde de carte, că uneori e de patruzeci-cincizeci la sută şi chiar mai mult. Cumpărând o dată o carte de trei ruble pentru soţul

meu, am încercat să sondez şi am cerut să-mi fie vândută cu două ruble, sub pretextul că ei capătă cincizeci de procente, şi, prin urmare, cartea îi costă o rublă şi jumătate. Vânzătorul a fost revoltat de propunerea mea şi mi-a spus că ei capătă douăzeci, douăzeci şi cinci de procente şi doar pentru unele cărţi primesc treizeci de procente şi numai cu condiţia să cumpere o mare cantitate. Din întrebări de soiul ăsta mi-am dat seama cât la sută şi la ce cantitate de cărţi trebuie să cedez librarilor.

Când le-am spus prietenilor şi cunoscuţilor noştri că vrem să editǎm singuri romanul, am auzit multe obiecţii şi sfaturi să nu ne aventurăm într-o întreprindere care ne este necunoscută şi în care, din nepricepere, trebuia neapărat să pierdem, iar la vechile noastre datorii să mai adăugăm una de câteva mii de ruble. Obiecţiile, însă, nu ne-au influenţat şi am hotărât să ne realizăm ideea.

Hârtia am luat-o de la firma A. I. Vargunin, cea mai bună fabrică de hârtie pe atunci, ca şi acum. Pentru tipărire am ales tipografia lui Zamîslovski, care a trecut chiar pe atunci în proprietatea fraţilor Panteleev. Sfârşitul anului 1872 şi începutul anului următor l-am petrecut în grija cărţii: eu am făcut prima şi a doua corectură, iar pe cea de autor a făcut-o Feodor Mihailovici.

În jurul lui douăzeci ianuarie, cartea a fost legată şi o parte din tiraj ne-a fost adusă acasă. Feodor Mihailovici era foarte mulţumit de felul cum arată cartea, iar eu eram pur şi simplu încântată. În ajunul apariţiei cărţii, Feodor Mihailovici s-a dus s-o arate unuia din cei mai cunoscuţi librari (de la care cumpăra mereu cărţi) în speranţa că acesta va dori să cumpere un număr de exemplare. Librarul a sucit cartea în mână şi a spus:

— Păi, trimiteţi-mi două sute de exemplare, în consignaţie.

— Cu ce remiză? Întrebă soţul meu.

— Păi, cel puţin cincizeci la sută.

Feodor Mihailovici nu i-a răspuns nimic. S-a întors supărat acasă şi mi-a povestit eşecul său. Eram şi eu alarmată, iar propunerea librarului de a lua două sute de exemplare în consignaţie nu-mi

surâdea deloc: ştiam că nu vom primi în curînd banii de la el, chiar dacă va vinde cărţile.

A sosit o zi remarcabilă în viaţa noastră, ziua de 22 ianuarie 1873, când a apărut în *Golos* anunţul nostru privitor la apariţia romanului *Demonii*. Pe la ora zece a venit un om trimis de librăria lui M. V. Popov, aflată în Passaj. Am ieşit în vestibul şi l-am întrebat ce doreşte.

— Păi, a apărut un anunţ şi am nevoie de zece exemplare.

I-am adus cărţile şi i-am spus oarecum emoţionată:

— Preţul pentru zece exemplare e de treizeci şi cinci de ruble, remiza e de douăzeci la sută, aşadar trebuie să-mi daţi douăzeci şi opt de ruble.

— De ce aşa de mică? Dar treizeci la sută nu se poate? spuse trimisul.

— Nu se poate.

— Măcar douăzeci şi cinci?

— Zău, nu se poate, îi spusei eu, dar eram foarte neliniştită în sinea mea: şi dacă pleacă şi-mi pierd primul cumpărător?

— Dacă nu se poate, nu se poate — luaţi-vă banii. Şi mi-a dat banii.

Am fost atât de bucuroasă că i-am dat treizeci de copeici pentru birjar. Puţin mai târziu a venit un băiat din partea librăriei pentru provincie şi a cumpărat zece exemplare, tot cu o remiză de douăzeci la sută şi tot după ce s-a târguit cu mine. Trimisul librăriei lui Glazunov a vrut să ia douăzeci şi cinci de exemplare, dacă îi cedez douăzeci şi cinci de procente. Am acceptat din pricina numărului mare de cărţi cerute. Au mai venit câţiva oameni, toţi luau câte zece exemplare, toţi se târguiau, dar n-am cedat mai mult de douăzeci la sută. Pe la douăsprezece a venit un vânzător elegant al unui librar pe care-l ştia Feodor Mihailovici. Încurajată de succesul vânzării de dimineaţă, i-am răspuns că nu dau cărţi în consignaţie, ci că le vând pe bani gheaţă.

— Da, dar Feodor Mihailovici ne-a promis să ni le dea în

consignaţie, de asta am şi venit.

— Cartea, i-am spus eu, a fost editată de soţul meu, dar de vânzarea ei mă ocup eu, iar librarii cutare şi cutare au şi cumpărat-o cu bani lichizi.

— Dar nu l-aş putea vedea chiar pe Feodor Mihailovici? spuse vânzătorul, contând probabil pe lipsa lui de fermitate.

— Feodor Mihailovici a lucrat noaptea şi nu pot să-l scol înainte de două.

Vânzătorul mi-a propus să-i dau două sute de exemplare, iar „banii îi vom înmâna lui Feodor Mihailovici personal".

Am rămas fermă şi în privinţa asta şi i-am explicat care este remiza în funcţie de numărul de cărţi şi i-am spus că nu ne-au fost aduse decât cinci sute de exemplare, pe care socotesc că am să le vând astăzi. Vânzătorul a plecat cum a venit, iar după o oră a venit un alt trimis de-al lor – unul mai modest – şi a cumpărat cincizeci de exemplare cu o remiză de treizeci la sută.

Voiam mult să-i împărtăşesc lui Feodor Mihailovici bucuria mea, dar trebuia să aştept până va ieşi din camera lui.

Apropo de asta trebuie să spun că soţul meu avea o trăsătură ciudată: când se scula dimineaţa era parcă sub influenţa viselor şi a coşmarurilor din timpul nopţii, care uneori îl chinuiau; era extrem de tăcut şi nu-i plăcea deloc când cineva încerca să vorbească cu el. Din cauza asta mi-am însuşit obiceiul să nu-l deranjez dimineaţa (oricât ar fi fost de temeinic motivul) şi să aştept până-şi va bea în sufragerie cele două ceşti de cafea teribil de fierbinte şi se va duce în cabinetul său. Atunci veneam şi eu şi-i spuneam noutăţile, plăcute sau neplăcute. Atunci Feodor Mihailovici era în cea mai bună dispoziţie: se interesa de toate, întreba de toate, îi chema pe copii, glumea şi se juca cu ei. Aşa a fost şi de data asta: i-am trimis pe copii în camera lor şi m-am aşezat pe locul meu obişnuit, lângă masa de scris. Văzând că tac, Feodor Mihailovici mă privi ironic şi mă întrebă:

— Ei, cum ne merge negoţul, Anecika?

— Merge de minune, îi răspunsei eu pe acelaşi ton.

— Cred că ai reuşit să vinzi o carte, nu-i aşa?

— Nu una, am vândut o sută cincisprezece cărţi.

— Vai de mine!... Felicitările mele! continuă ironic Feodor Mihailovici, crezând că glumesc.

— Vorbesc serios, mă supărai eu, ce, nu mă crezi? Şi am scos din buzunar o foaie de hârtie pe care notasem numărul cărţilor vândute şi odată cu hârtia am scos şi un teanc de bani, cam în jur de trei sute de ruble. Şi cum Feodor Mihailovici ştia că nu avem bani în casă, suma pe care i-am arătat-o l-a convins că nu glumesc. După ora patru au început să sune din nou la uşă: au apărut noi cumpărători, iar cei de dimineaţă au venit după alte cărţi. Cartea avea, se vede, succes, şi m-am bucurat cum rar mi s-a întâmplat să mă bucur. Am fost, desigur, bucuroasă şi de banii primiţi, dar mai ales de faptul că mi-am găsit o ocupaţie care mă interesa — editarea lucrărilor scumpului meu soţ; am fost bucuroasă şi de faptul că întreprinderea noastră s-a soldat cu asemenea rezultat, în ciuda avertizărilor sfătuitorilor mei întru literatură. Feodor Mihailovici era şi el foarte mulţumit, mai ales când i-am transmis vorbele unuia dintre vânzători şi anume că „cititorii întreabă de multă vreme de roman". Sentimentele cititorilor au fost întotdeauna scumpe lui Feodor Mihailovici, deoarece doar cititorii l-au susţinut, prin atenţia şi simpatia lor, în tot timpul activităţii sale literare. Pe când critica (în afară de Bielinski, Dobroliubov şi Burenin [64]) a făcut foarte puţin pe atunci pentru elucidarea talentului său: fie că-i ignora lucrările, fie că le trata cu duşmănie. Acum, când au trecut mai bine de treizeci şi cinci de ani de la moartea lui Feodor Mihailovici, ţi se pare ciudat să reciteşti unele referiri critice despre lucrările sale, atât erau de lipsite de profunzime, de superficiale, în schimb atât de adânc duşmănoase adeseori.

Triumful meu a fost, însă, deplin când a venit la noi librarul Kojancikov şi ne-a propus să cumpere pe loc trei sute de exemplare pe poliţe cu termen de patru luni. Propunerea lui Kojancikov era ispititoare, deoarece lua pentru provincie şi nu ne deranja vânzarea

din oraş. Era cam ciudat faptul că lua cărţile pe poliţe şi Feodor Mihailovici a venit la mine să se sfătuiască în această privinţă. Nu-mi dădeam seama pe atunci ce reprezintă o poliţă semnată de un negustor şi, din pricina asta, i-am propus soţului meu să discute cu cumpărătorul până mă reped la tipograf, care stătea prin apropiere. Am avut noroc să-l găsesc pe unul din fraţii Panteleev, care m-a sfătuit să nu pierd o ofertă atât de serioasă şi m-a asigurat că poliţele lui Kojancikov sunt solvabile şi că e de acord să le ia în contul datoriei noastre la tipografie. M-am întors cu veştile astea acasă şi Kojancikov (care, ca un negustor cu experienţă, avea întotdeauna la el formulare pentru poliţe) ne-a completat pe loc trei poliţe pentru şapte sute treizeci şi cinci de ruble, iar Feodor Mihailovici i-a dat o chitanţă pentru primirea cărţilor din tipografie.

Într-un cuvânt, activitatea noastră editorială a debutat strălucit şi până la sfârşitul anului am vândut trei mii de exemplare. Vânzarea ultimelor cinci sute de exemplare s-a întins pe următorii doi, trei ani. În consecinţă, scăzând remiza librarilor şi acoperirea tuturor cheltuielilor, ne-au rămas peste patru mii de ruble, ceea ce ne-a şi permis să plătim nişte datorii care ne nelinişteau.

Nu spun că n-am avut şi pierderi, la început: vreo doi, trei escroci au profitat de lipsa mea de experienţă editorială, dar pierderile ne-au învăţat să fim mai prudenţi şi să nu ne lăsăm tentaţi de propuneri aparent strălucite, care însă până la urmă ne aduceau pierderi.

Titlul de *Demonii* a permis cumpărătorilor să-i zică în fel şi chip cărţii, adresându-se fetei care le înmâna exemplarele: ba să-i spună *Necuratul*, iar câte unul spunea: Am venit după „draci". Un altul: „Daţi-mi şi mie vreo zece - «diavoli»". Bătrâna noastră dădacă, auzind frecvent aceste denumiri ale romanului, mi se plângea chiar şi mă asigura că, de când a apărut la noi în casă „necuratul" (*Demonii*), „copilaşul ei" (fiul meu) s-a făcut neliniştit peste zi şi doarme prost noaptea.

În prima perioadă a redactării *Grajdanin*-ului, Feodor Mihailovici fusese pasionat de treburile lui, de noutatea responsabilităţilor

redacţionale şi de marea diversitate a oamenilor cu care se întâlnea în redacţie. La început m-am bucurat şi eu de schimbarea survenită în ocupaţiile lui Feodor Mihailovici, presupunând că redactarea unei reviste săptămânale nu poate să prezinte mari greutăţi şi-i va permite să se odihnească măcar cât de cât după muncă de trei ani de zile la romanul *Demonii*. Puţin câte puţin, însă, soţul meu şi cu mine ne-am dat seama că a făcut o greşeală acceptând o activitate atât de nepotrivită temperamentului său. Feodor Mihailovici era excesiv de conştiincios cu obligaţiile sale redacţionale şi nu numai că citea singur toate articolele care veneau la revistă, dar şi corecta unele articole prost scrise, cum erau de pildă cele ale editorului, şi asta îi luă o mulţime de vreme. Mi s-au păstrat două sau trei ciorne de poezii scrise stângaci, în care se văd, însă, sclipiri de talent — şi cât de frumoase ieşeau poeziile astea după ce le refăcea Feodor Mihailovici!

În afară, însă, de citirea şi corectarea articolelor altora, Feodor Mihailovici era aglomerat de corespondenţa cu autorii. Mulţi dintre ei îşi apărau fiecare frază şi, în cazul unor prescurtări sau modificări, îi trimiteau nişte scrisori tăioase, iar uneori chiar impertinente. Feodor Mihailovici nu rămânea dator şi la o scrisoare tăioasă a unui colaborator răspundea cu o altă scrisoare, nu mai puţin tăioasă, fapt pe care-l regreta chiar a doua zi. Deoarece de expedierea scrisorilor mă ocupam eu, ştiind sigur că enervarea soţului meu se va mai potoli a doua zi şi că-şi va regreta furia, nu expediam imediat scrisorile şi când îmi spunea că regretă răspunsul atât de tăios, se dovedea că scrisoarea „întâmplător“ n-a fost expediată şi Feodor Mihailovici formula un răspuns mai calm. În arhiva mea s-au păstrat mai mult de zece scrisori din astea „fierbinţi“, ce ar fi putut să strice relaţiile soţului meu cu nişte oameni cu care n-avea de gând să se certe, dar, sub imperiul enervării, şi-a exprimat opinia fără să mai ţină seama de amorul propriu al corespondentului. Feodor Mihailovici mi-a fost întotdeauna recunoscător pentru această neexpediere „întâmplătoare“ a scrisorilor.

Dar câte tratative personale a trebuit să ducă Feodor Mihailovici... În cadrul redacţiei era şi un secretar, Viktor Feofilovici Puţîkovici [65], dar majoritatea autorilor voiau să discute cu redactorul şi uneori se iscau mari neînţelegeri. Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna sincer în vorbele şi faptele sale, şi-a făcut astfel mulţi duşmani în presă.

În afara neplăcerilor de ordin material, Feodor Mihailovici a suportat, în timpul cât a fost redactor, şi multe necazuri de ordin moral, deoarece persoanele care nu agreau orientarea revistei *Grajdanin* sau pe prinţul Meşcerski îşi transferau antipatia, iar uneori şi ura, asupra lui Dostoievski. În lumea literară i-au apărut o mulţime de duşmani, anume datorită faptului că era redactor al unui organ atât de conservator cum fusese *Grajdanin*. Oricât ar părea de ciudat, dar mai târziu, şi înainte şi după moartea lui Feodor Mihailovici, mulţi oameni n-au putut să-i ierte faptul că fusese redactorul *Grajdanin*-ului, iar ecouri ale acestei antipatii mai apar şi acum în presă.

În prima perioadă a noii sale activităţi, Feodor Mihailovici a făcut o gafă şi anume — a publicat în *Grajdanin* (în articolul prinţului Meşcerski *Deputaţii kirghizi în Sankt-Petersburg*) cuvintele pe care le-a adresat împăratul deputaţilor.

În condiţiile cenzurii de atunci, cuvântările membrilor casei imperiale, şi cu atât mai mult cele ale suveranului, puteau fi publicate doar cu permisiunea ministrului curţii imperiale. Soţul meu nu cunoştea acest paragraf al legii şi a fost judecat fără participarea juraţilor. Procesul a avut loc pe 11 iunie 1873 la judecătoria districtuală a Sankt-Petersburgului.[62] Feodor Mihailovici s-a prezentat personal la proces, şi-a recunoscut, bineînţeles, culpa, şi a fost condamnat la o amendă de douăzeci şi cinci de ruble şi la două zile de arest în camera de gardă. Necunoaşterea zilei când va trebui

[62] Completul de judecată a fost format din contele E. M. Borde, V. N. Kristianinov, K. A. Bilbasov, procuror fiind G. Zesev. (N. aut.)

să-şi ispăşească pedeapsa îl neliniştea mult, mai ales datorită faptului că nu-i permitea să vină la noi, la Russa. În legătură cu arestul său, Feodor Mihailovici a trebuit să facă cunoştinţă cu preşedintele de atunci al judecătoriei districtuale din Sankt-Petersburg, Anatoli Feodorovici Koni, care a făcut tot posibilul ca detenţiunea soţului meu să aibă loc în timpul cel mai convenabil pentru el. De atunci s-au stabilit cele mai amicale relaţii între A. F. Koni [66] şi soţul meu, relaţii care au ţinut până la sfârşitul vieţii.

Ca să stăm mai aproape de redacţia revistei *Grajdanin* a trebuit să ne schimbăm casa şi să ne mutăm pe strada Ligovka, colţ cu intrarea Gusev, în casa lui Slivceanski. Nu ne-am ales bine locuinţa: camerele erau mici şi prost plasate, dar, întrucât ne mutaserăm aici în timpul iernii, a trebuit să ne împăcăm cu multe lucruri incomode. Unul din ele îl reprezenta caracterul neliniştit al proprietarului casei. Era un bătrânel foarte original, care ne pricinuia multe necazuri. Despre aceste necazuri îmi vorbea soţul meu în scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 19 august.

În primăvara lui 1873, la sfatul doctorilor, am plecat cu copiii la Staraia Russa, ca să continui tratamentul început cu un an înainte, cu băile sărate, care le-a şi adus atâtea foloase. De data asta nu ne-am stabilit la preotul Rumeanţev, a cărui casă fusese închiriată, ci în casa bătrânului colonel Alexandr Karlovici Gribbe, care-şi făcuse serviciul în coloniile militare încă pe vremea lui Arakceev [67].

Despărţirea de familie a fost chinuitoare pentru Feodor Mihailovici, îl măcina dorul de noi şi în timpul verii a venit de patru ori la Russa. Din cauza absenţei prinţului Meşcerski, Feodor Mihailovici a trebuit să preia toate grijile materiale ale revistei şi, ca urmare, să-şi petreacă lunile călduroase în Petersburg, suportând toate neplăcerile verii petersburgheze.

Toate aceste împrejurări au avut o influenţă atât de proastă asupra nervilor şi, în general, a sănătăţii lui Feodor Mihailovici, că încă din toamnă lui 1873 a început să se împace tot mai greu cu

funcţia sa de redactor şi să se gândească la ziua când va putea să-şi reînceapă munca preferată, cea pur literară.

În anul 1873, Feodor Mihailovici a devenit membru al Societăţii iubitorilor iluminismului spiritual şi de asemenea membru al Societăţii filantropice slave şi a participat la adunările şi şedinţele celor două societăţi. Cercul cunoştinţelor noastre s-a lărgit şi am început să fim mai des vizitaţi de prietenii şi cunoscuţii soţului. În afară de N. N. Strahov, care în decurs de câţiva ani a prânzit la noi duminicile, şi de A. N. Maikov, care venea adesea pe la noi, în iarna aceea a început să ne viziteze Vladimir Sergheevici Soloviov [68], foarte tânăr pe atunci — abia-şi isprăvise studiile.

La început i-a scris o scrisoare lui Feodor Mihailovici, ca mai târziu, la invitaţia soţului meu, să ne viziteze. Pe vremea aceea producea o impresie fermecătoare şi Feodor Mihailovici, cu cât îl vedea şi discuta cu el mai mult, cu atât îi aprecia mai mult inteligenţa şi cultura. Odată soţul meu i-a spus lui V. Soloviov de ce anume se simte atât de legat de el.

— Îmi aminteşti mult de cineva, de unul Şidlovski, [69] care a avut o influenţă covârşitoare asupra mea în tinereţe. Îi semeni atât de mult, şi la figură şi la caracter, încât mi se pare uneori că sufletul lui s-a strămutat în dumneata.

— A murit demult? întrebă Soloviov.

— Ei, nu, acum vreo patru ani.

— Şi credeţi că timp de douăzeci de ani, până a murit, am umblat fără suflet? întrebă Soloviov şi izbucni în râs. Uneori, era foarte vesel şi avea un râs molipsitor. Uneori însă, distrat fiind, i se întâmplau lucruri curioase: ştiind, de pildă, că Feodor Mihailovici a trecut de cincizeci de ani, Soloviov a considerat că şi eu, ca soţie, trebuie să am cam tot pe atât. Şi odată, când vorbeam de romanul lui Pisemski *Oamenii anilor patruzeci* [70], Soloviov, adresându-ni-se amîndorura, ne-a spus:

— Da, dumneavoastră, care sunteţi oameni ai anilor patruzeci,

poate să vi se pară... etc.

Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi a început să mă necăjească:

— Auzi, Ania, Vladimir Sergheevici te trece şi pe tine în categoria oamenilor anilor patruzeci!

— Şi nu se-nşală deloc, îi răspunsei, eu ţin într-adevăr de anii patruzeci, doar m-am născut în o mie opt sute patruzeci şi şase.

Soloviov s-a simţit foarte stânjenit: cred că abia atunci m-a privit cu atenţie şi şi-a dat seama de diferenţa de vârstă dintre mine şi soţul meu. Despre figura lui V. Soloviov, Feodor Mihailovici spunea că-i aminteşte unul din tablourile preferate ale lui Annibal Carracci — „Capul tânărului Hristos“.

De anul 1873 ţine şi cunoştinţa lui Feodor Mihailovici cu Iulia Denisovna Zaseţkaia, fiica partizanului Denis Davidov [71]. Ea tocmai fondase primul azil de noapte din Petersburg pe lângă compania a doua a regimentului Izmailovski şi l-a invitat pe Feodor Mihailovici, prin secretarul revistei *Grajdanin*, să viziteze într-o zi anume „casa“ pe care a organizat-o pentru cei lipsiţi de adăpost. I. D. Zaseţkaia era redstockistă şi Feodor Mihailovici a asistat de câteva ori la invitaţia ei, la convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învăţături. [72]

Feodor Mihailovici aprecia mult inteligenţa şi neobişnuita bunătate a I. D. Zaseţkăi, o vizita adesea şi coresponda cu ea. A fost şi pe la noi şi eu m-am ataşat mult de dânsa — era o femeie bună şi amabilă şi la moartea soţului meu a participat din toată inima la durerea mea.

În 1873, i-am vizitat des pe Kaşpirevi: Vasili Vladimirovici edita revista *Zarea*, iar soţia lui, Sofia Sergheevna, era redactorul şi editorul revistei pentru copii *Semeinîie vecera*. Amândoi soţii ne erau foarte simpatici şi lui Feodor Mihailovici îi plăcea să-i viziteze. În 1873, a avut loc la ei, în prezenţa multor oameni de litere, o seară interesantă, la care cunoscutul scriitor A. F. Pisemski şi-a citit romanul, încă nepublicat, *Orăşenii*. Înfăţişarea lui Pisemski nu producea o impresie

favorabilă: mi s-a părut gras şi neîndemânatic, dar de citit citea excelent, relevând cu talent caracterele eroilor romanului său.

În 1873, Feodor Mihailovici şi-a reluat vechile sale legături cu familia Stackenschneider, a cărei inimă era Elena Andreevna, fiica celebrului arhitect. Era o femeie deşteaptă, cu o remarcabilă cultură literară şi aduna duminicile la ea o societate de scriitori şi de pictori. Fusese întotdeauna extrem de bună cu mine şi cu soţul meu şi noi două ne-am apropiat una de alta. Dealtfel, în anii aceia mi se întâmpla rar să ies în societate, deoarece copiii erau mici şi era riscant să-i las cu dădaca.

Feodor Mihailovici regreta mereu faptul că trebuia să stau acasă şi în iarna lui 1873 a insistat să profit de o ocazie şi să mă abonez la Opera italiană, în care străluceau celebrităţi ca Patti, Volpini, Calzolari, Scalchi, Everardi şi alţii. Locul meu era la galerie, chiar în faţa unei lustre uriaşe şi nu vedeam decât ce se petrecea în partea dreaptă a scenei şi-mi întrebam uneori vecina: „Cine e în cizmele acelea de un galben-aprins sau în pantofii roz?“ Locul incomod nu m-a împiedicat totuşi să mă desfăt cu fermecătoarele voci ale cântăreţilor.[63] Gândul la copii nu mă neliniştea, pentru că în serile acelea Feodor Mihailovici nu pleca de acasă şi la orice zgomot sau plâns de copil se ducea să întrebe dacă nu s-a întâmplat ceva.

[63] Mi-a plăcut mai ales opera *Dinorah,* în care Patti „cânta ca o privighetoare". (N. aut.)

Partea a şaptea

ANII 1874— 1875

I

ANUL 1874. ARESTUL. NEKRASOV

Primele luni ale lui 1874 nu ne-au fost favorabile. Forţat de treburile revistei *Grajdanin* să iasă din casă pe orice timp, iar înainte de scoaterea numărului să stea ore întregi în camera de corectură, supraîncălzită, Feodor Mihailovici a început să răcească des: tuşea lui uşoară s-a agravat, a apărut astmul şi profesorul Koşlakov, căruia i s-a adresat, i-a recomandat să urmeze un tratament cu aer comprimat. Koşlakov i-a recomandat spitalul doctorului Simonov (aflat pe strada Gagarinskaia), unde Feodor Mihailovici stătea câte două ore sub clopot, de trei ori pe săptămână. Tratamentul cu aer comprimat i-a fost de mare folos, deşi i-a răpit o mulţime de timp, deoarece îi strica toată ziua: trebuia să se scoale devreme, să se grăbească la ora fixată, să-i aştepte pe pacienţii întârziaţi, care stăteau cu el sub acelaşi clopot etc. Toate acestea aveau o proastă influenţă asupra stării de spirit a soţului meu.

În acelaşi timp, Feodor Mihailovici era sâcâit şi de faptul că, din pricina muncii redacţionale şi a sănătăţii, tot nu izbutea să-şi ispăşească pedeapsa de două zile de detenţie la care fusese condamnat anul trecut pentru articolul din *Grajdanin*. În sfârşit, soţul meu s-a înţeles cu A. F. Koni şi termenul a fost fixat pentru a doua jumătate a lunii martie. În dimineaţa zilei de 21, veni la noi poliţistul; Feodor Mihailovici îl aştepta şi cei doi s-au dus mai întâi la judecătoria teritorială. După două ceasuri trebuia să trec pe la secţie şi să aflu unde se va găsi soţul meu. Era în arestul de pe Sennaia (astăzi se află acolo laboratorul orăşenesc). I-am dus imediat o valijoară şi rufărie de pat. Pe atunci, moravurile erau simple şi m-au lăsat imediat să intru la soţul meu. Feodor Mihailovici era bine dispus: mă întrebă dacă nu li-e dor copiilor de el, mă rugă să le dau

dulciuri şi să le spun că a plecat la Moscova să le aducă jucării. Seara, după ce i-am culcat pe copii, n-am mai putut răbda şi m-am dus din nou la soţul meu; fiind însă târziu nu m-au lăsat să intru la el şi n-am reuşit decât să-i transmit, prin paznic, o scrisoare şi chifle proaspete. Eram atât de supărată că n-am reuşit să vorbesc cu el şi să-l liniştesc în privinţa copiilor, că m-am oprit sub fereastra camerei de arest (ultima din partea intrării Spasski) şi l-am văzut pe soţul meu stând la masă şi citind o carte. Am stat vreo cinci minute, am ciocănit încetişor şi soţul meu s-a ridicat imediat şi s-a uitat pe fereastră. M-a văzut, mi-a zâmbit vesel şi a început să-mi facă semne cu capul, în clipa aceea s-a apropiat santinela şi a trebuit să plec. M-am dus la A. N. Maikov (care stătea prin apropiere, pe strada Sadovaia) şi l-am rugat să-l viziteze pe soţul meu a doua zi. A fost foarte amabil şi l-a anunţat şi pe V. S. Soloviov, iar acesta la rândul său l-a vizitat a doua zi. Şi a doua zi am fost de două ori la soţul meu (seara am fost din nou la fereastră, de data aceasta Feodor Mihailovici m-a aşteptat), iar în ziua următoare eu şi copiii l-am întâmpinat cu bucurie pe tatăl nostru întors „de la Moscova". Pe drum a trecut pe la un magazin şi le-a cumpărat copiilor jucării. La întoarcere Feodor Mihailovici era foarte bucuros şi spunea că a petrecut excelent cele două zile. Vecinul lui de cameră, un meseriaş, dormea ore întregi în timpul zilei şi soţul meu a putut să citească în linişte *Les Miserables* de Victor Hugo, lucrare pe care o aprecia mult.

— Mi-a prins bine că m-au arestat, glumea el, altfel când mi-aş mai fi găsit timp să-mi împrospătez minunatele impresii de pe vremea când am citit cartea asta mare?

La începutul anului 1874, Feodor Mihailovici hotărî să renunţe definitiv la redactarea revistei *Grajdanin* (ultimul număr semnat de el a apărut pe 15 aprilie).

Era din nou atras de munca pur literară. I-au apărut idei şi tipuri noi şi a simţit nevoia să le materializeze într-o nouă lucrare. Îl îngrijora, desigur, chestiunea publicării romanului pentru cazul când *Russki vestnik* va avea pregătit materialul pentru anul următor. Şi, în

general, soţului meu îi era greu să-şi ofere propriile sale lucrări. S-a întâmplat, însă, un lucru care a permis o rezolvare fericită a chestiunii ce ne frământa.

Într-o dimineaţă de aprilie, pe la douăsprezece, fata în casă mi-a dat o carte de vizită pe care era tipărit „Nikolai Alexeevici Nekrasov". Ştiind că Feodor Mihailovici s-a şi îmbrăcat şi că va ieşi curând, am rugat-o să-l invite pe vizitator în salon, iar cartea de vizită s-o dea soţului meu.

Am fost teribil de interesată de venirea lui Nekrasov, prietenul din tinereţe, iar mai târziu adversarul literar al lui Feodor Mihailovici. Ţineam minte că încă în anii şaizeci, pe timpul editării revistelor *Vremea* şi *Epoha*, Feodor Mihailovici nu se întâlnise cu Nekrasov, aşa că în ultimii ani apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alţii [73]. Ştiam de asemenea că de când s-a întors din străinătate, Feodor Mihailovici nu se întâlnise cu Nekrasov, aşa că vizita această trebuia să aibă o anume semnificaţie. Curiozitatea mea era atât de mare, că nu m-am putut abţine şi am tras cu urechea la uşa care ducea din cabinet în salon. Spre marea mea bucurie, am auzit că Nekrasov îi propune soţului meu să colaboreze; că-l roagă să dea pentru anul următor un roman pentru *Otecestvennîie zapiski* şi că-i oferă două sute cincizeci de ruble pe coală de autor, în timp ce până atunci Feodor Mihailovici nu primea decât o sută cincizeci.

Nekrasov, văzând cât de modest locuiam, se gândise că Feodor Mihailovici va fi extrem de bucuros de această mărire a onorariului şi că va cădea imediat de acord. Feodor Mihailovici, însă, după ce i-a mulţumit pentru propunere, i-a spus:

— Nu pot, Nikolai Alexeevici, să-ţi dau un răspuns ferm din două motive: în primul rând, trebuie să scriu la *Russki vestnik* şi să-i întreb dacă au nevoie sau nu de romanul meu. Dacă pentru anul viitor au material, sunt liber şi pot să-ţi promit un roman. Sunt un vechi colaborator al revistei *Russki vestnik*, Katkov a fost întotdeauna atent cu cererile mele şi ar fi o lipsă de tact din partea mea să-i las

fără să le propun lucrarea mea. Asta se poate lămuri într-o săptămână, două. Trebuie să te previn, Nikolai Alexeevici, că iau întotdeauna avans pentru lucrările mele, e vorba de două, trei mii.

Nekrasov a spus că e cu totul de acord.

— Iar în al doilea rând, continuă Feodor Mihailovici, e vorba de ce-o să spună soţia mea de propunerea dumitale. E acasă şi am s-o întreb imediat.

Şi soţul meu a ieşit să mă caute.

Aici a avut loc o situaţie nostimă. Când a intrat Feodor Mihailovici la mine, i-am spus grăbită:

— Ce să mai întrebi? Acceptă, Fedea, acceptă imediat.

— Ce să accept? mă întrebă el uimit.

— Ah, Doamne! Propunerea lui Nekrasov.

— De unde ştii de propunerea lui?

— Am auzit toată discuţia, am stat lângă uşă.

— Ai tras cu urechea? Şi nu ţi-e ruşine, Anecika? exclamă amărât Feodor Mihailovici.

— Nu mi-e ruşine deloc! Tot n-ai nici un fel de secrete faţă de mine şi tot mi-ai fi povestit. Ce importanţă are că am tras cu urechea, n-am ascultat nişte treburi străine, le-am ascultat pe ale noastre.

Lui Feodor Mihailovici nu i-a rămas decât să dea din umeri în faţa unei asemenea logici.

S-a întors în cabinetul său şi a spus:

— Am discutat cu soţia mea şi e foarte mulţumită că romanul va apărea în *Otecestvennîie zapiski*.

Nekrasov a fost probabil puţin jignit că într-o asemenea chestiune a fost nevoie de acordul meu şi a spus:

— Ei, uite, nu m-aş fi gândit niciodată că te afli „sub papucul“ soţiei dumitale.

— Ce te miri? îi replică Feodor Mihailovici. Suntem foarte apropiaţi, îmi administrează toate treburile şi cred în inteligenţa şi în spiritul ei întreprinzător. Cum era să nu-i cer sfatul într-o chestiune atât de importantă pentru noi doi?

— Da, sigur, înţeleg... spuse Nekrasov şi începu să vorbească despre altceva. După ce mai stătu vreo douăzeci de minute, Nekrasov plecă, despărţindu-se amical de soţul meu şi rugîndu-l să-l anunţe de cum va primi un răspuns de la *Russki vestnik*.

Ca să lămurească mai repede chestiunea romanului, Feodor Mihailovici hotărî să renunţe la corespondenţa cu *Russki vestnik* şi să plece singur la Moscova, ceea ce şi făcu la sfârşitul lui aprilie. Katkov, după ce a ascultat cele referitoare la propunerea lui Nekrasov, căzu de acord să fixeze acelaşi preţ, când însă Feodor Mihailovici ceru un avans de două mii, Katkov îi spuse că învestise o mare sumă de bani pentru achiziţionarea unei lucrări (romanul *Anna Karenina*) şi că redacţia nu mai dispune de mijloace suficiente. Astfel, problema romanului a fost rezolvată în favoarea lui Nekrasov.

II
ANUL 1874. PLECAREA ÎN STRĂINĂTATE

După ce a petrecut toată luna mai împreună cu familia la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a plecat în ziua de 4 iunie la Petersburg ca, la sfatul profesorului D. I. Koşlakov, să plece pentru tratament la Ems. La Petersburg, prinţul Meşcerski şi o rudă de-a lui au stăruit pe lângă soţul meu să se ducă nu la Ems, ci la Soden. Acelaşi sfat i-a fost dat şi de doctorul I. B. von Bretzel, care îl trata. Sfaturile acestea insistente l-au dezorientat într-atât, că a hotărât să ceară la Berlin sfatul profesorului Frorich, o celebritate berlineză. Cum a sosit la Berlin s-a şi dus la profesor. Acesta l-a reţinut vreo două minute, abia i-a atins pieptul cu stetoscopul şi i-a dat adresa doctorului Gutentag din Ems, sfătuindu-l să i se adreseze. Feodor Mihailovici, obişnuit cu tratamentul atent al doctorilor ruşi, a rămas foarte nemulţumit de neglijenţa acestei celebrităţi germane.

Feodor Mihailovici a ajuns la Berlin pe 9 iunie şi, întrucât toate băncile erau închise, s-a dus la Muzeul regal, să vadă lucrările lui Kaulbach, despre care se vorbea şi se scria mult. Tablourile acestuia

nu i-au plăcut: a găsit că nu conţin decât „o alegorie rece“.[64] Dar alte tablouri ale muzeului, mai ales ale vechilor maeştri, i-au plăcut mult şi i-a părut rău că în timpul primei noastre călătorii la Berlin n-am văzut împreună aceste comori de artă.

La Berlin Feodor Mihailovici a trebuit să umble prin magazine ca să-i cumpere proprietarei vilei noastre, la rugămintea ei, un şal negru de caşmir, de genul celui pe care mi l-a cumpărat la Dresda. Feodor Mihailovici s-a descurcat de minune cu comisionul pe care şi l-a asumat şi a cumpărat un şal excelent cu un preţ relativ mic. Apropo de asta, trebuie să spun că soţul meu se pricepea la lucruri şi că întotdeauna cumpărăturile pe care le făcea erau ireproşabile.

În drum spre Ems, Feodor Mihailovici a fost încântat de minunatele peisaje. Îmi scria astfel: „Tot ce poate fi atrăgător, delicat, fantastic în cel mai fermecător peisaj din lume: dealuri, munţi, castele, oraşe ca Marburg şi Limburg cu turnurile lor minunate, o îmbinare uluitoare de munţi şi de dealuri — n-am văzut încă nimic în genul acesta şi aşa am mers până la Ems, într-o dimineaţă fierbinte, strălucind de soare".[65] Feodor Mihailovici descrie cu entuziasm şi frumuseţile Ems-ului, care mai târziu (din cauza tristeţii şi a singurătăţii) îi producea întotdeauna o impresie deprimantă.

Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit la hotel, s-a dus chiar în ziua sosirii la doctorul Ort, pentru care avea o scrisoare din partea doctorului I. B. von Bretzel. Doctorul l-a examinat cu multă atenţie şi a găsit că are un catar trecător, dar i-a spus că este o boală destul de gravă, deoarece cu cât evolua mai mult, cu atât îi va fi mai greu să respire. I-a prescris să bea ape şi i-a promis o vindecare completă după un tratament de patru săptămâni.

În aceeaşi zi, soţul meu, după îndelungi căutări, a reuşit să-şi găsească două camere la primul etaj pe Haus Blucher nr. 7, pentru o chirie de doisprezece taleri pe săptămână. În afară de asta,

---

[64] Scrisoare către mine, din 25/13 iunie 1874. (N. aut.)

[65] Ibidem. (N. aut.)

proprietara a fost de acord că pentru un taler şi jumătate pe zi să-i servească dimineaţa cafea, masa de prânz, ceaiul şi seara o cină frugală.

Descriind modul în care-şi petrece timpul, Feodor Mihailovici îmi scria că „nu-l citesc decât pe Puşkin şi sunt plin de încântare, în fiecare zi găsesc ceva nou". În aceeaşi scrisoare (din 28/16 iunie) îmi comunica: „Aseară la plimbare l-am întâlnit pe împăratul Wilhelm: un bătrân înalt, cu o alură marţială. Aici toată lumea (chiar şi doamnele) se ridică în picioare, îşi scot pălăriile şi se înclină, el, însă, nu salută pe nimeni, din când în când îşi flutură mâna şi atât. Ţarul nostru, dimpotrivă, salută pe toată lumea şi nemţii apreciază mult asta. Mi s-a povestit că şi nemţii şi ruşii (mai ales doamnele din lumea mare) caută să iasă în calea ţarului şi să facă reverenţă."

N-a trecut nici o săptămână şi lui Feodor Mihailovici i s-a făcut dor de familie, de care până acum nu se despărţise decât pentru puţină vreme, având şi posibilitatea să vină pentru vreun caz urgent. Dorul lui Feodor Mihailovici a sporit şi mai mult din pricina faptului că scrisorile mele nu erau expediate la timp şi veneau mult mai târziu decât se aştepta. Ştiind că se va nelinişti, îmi duceam singură scrisorile la poştă şi-l rugam de fiecare dată pe diriginte să le expedieze imediat. Îi aduceam scrisorile soţului meu în care acesta se plângea de încetineala poştei din Staraia Russa, îl imploram să nu reţină corespondenţa noastră, dar totul a fost inutil: scrisorile continuau să fie reţinute la Russa timp de două, trei zile şi numai în primăvara lui 1875 am aflat care erau cauzele acestor reţineri.[66]

După ce a petrecut trei săptămâni la Haus Blucher, unde proprietăreasa îl încărca mult la plată şi-şi pusese în gând să-l mute la etajul de sus, Feodor Mihailovici s-a mutat la Hotel Ville d'Alger Nr. 4—5. Acolo a dus-o bine, deoarece camerele erau mai înalte şi era şi un balcon, care rămânea deschis până seara târziu.

La Ems, Feodor Mihailovici avea câţiva cunoscuţi, din rândul

[66] V. cap. VI, partea a VII-a (n. tr.)

acelor ruşi pe care-i simpatiza. Astfel, s-a întâlnit cu Kubliţki, A. A. Steckenschneider, cu dl. H. şi cu prinţesa Şalikova, o femeie veselă şi senină, pe oare a cunoscut-o la Katkov. Această bătrânică amabilă şi bună l-a ajutat pe Feodor Mihailovici să-şi suporte tristeţea singurătăţii. I-am fost adânc recunoscătoare pentru asta. Tristeţea soţului meu a devenit şi mai mare, în urma faptului că el, care fusese obişnuit să facă plimbări lungi (de două ori pe zi) s-a văzut lipsit de această plăcere. Să se plimbe prin micul parc al cazinoului, în aglomeraţia şi înghesuiala de acolo, n-avea sens, iar ca să urce pe munte nu-i permitea sănătatea. Îl neliniştea şi gândul cum vom trăi la iarnă. Avansul destul de mare pe care-l primisem de la Nekrasov fusese cheltuit: în parte pentru plata unor datorii urgente, în parte pentru călătoria în străinătate. Şi nu se putea să mai cerem un avans fără să prezentăm măcar o parte a romanului. Toate aceste împrejurări îl sâcâiau pe soţul meu, care a devenit nervos (poate şi din pricina apelor pe care le bea) şi printre cei de acolo i-a mers vestea că e un rus „veninos“, gata să facă morală tuturor. Îl linişteau mult scrisorile mele şi povestirile despre copii, despre năzbâtiile şi vorbele lor. „Istorioarele tale despre copii, draga mea Ania (îmi scria el pe 21/19 iulie), pur şi simplu mă înviorează, de parcă v-aş fi văzut aievea.“ În aceeaşi scrisoare Feodor Mihailovici aduce vorba de o hibă în educaţia copiilor noştri: „ei sunt lipsiţi de propriile lor relaţii, adică de prieteni şi prietene, adică de nişte copilaşi de seamă lor“.[67] Într-adevăr, printre cunoscuţii noştri erau puţini care aveau copii de vârsta alor noştri şi numai vara îşi găseau prieteni în familia preotului Ioann Rumeanţev.

Când ne-am făcut planuri în legătură cu călătoria lui Feodor Mihailovici în străinătate, ne-am gândit că, după ce va termina tratamentul, va mai sta undeva pentru Nachkur[68], iar dacă va face rost de bani va trece prin Paris. Mi-a şi venit ideea să-i trimit cincizeci

[67] Scrisoare către mine, din 21/9 iulie 1874. (N. aut.)

[68] Cură suplimentară. (Germ.)

de ruble ca să-mi cumpere la Paris material negru pentru o rochie de gală care-mi era necesară în unele ocazii. Banii aceştia l-au mirat pe soţul meu care, sub influenţa unei crize, mi-a făcut chiar observaţie, înţelegându-mi prost sau, mai bine zis, răstălmăcindu-mi cuvintele. Totuşi gândul de a-mi satisface dorinţa nu l-a părăsit şi, când a trecut prin Berlin, a colindat o mulţime de magazine şi mi-a adus o minunată stofă de mătase. Deşi şi-a declarat cumpărătura, la vamă n-au ţinut seamă de asta şi i-au cercetat amănunţit toate cărţile şi caietele de însemnări pe care le avea cu el, în căutarea vreunui lucru interzis.

Lui Feodor Mihailovici nu i-au mai ajuns banii pentru o călătorie la Paris, dar nu şi-a putut refuza dorinţa de a mai vizita o dată mormântul fiicei noastre mai mari, Sonia, a cărei memorie a rămas proaspătă în inima lui. S-a dus la Geneva, a fost de vreo două ori la cimitirul de copii „Plain Palais“ şi mi-a adus de pe mormântul Soniei câteva ramuri din chiparosul care, în cei şase ani, apucase să-şi întindă ramurile deasupra monumentului fetiţei noastre.

În jur de zece august Feodor Mihailovici, după ce s-a oprit pentru două-trei zile la Petersburg, s-a întors la Russa.

III
1874—1875. VARA ŞI IARNA PETRECUTE LA STARAIA RUSSA

În scrisorile pe care mi le-a trimis în vara lui 1874 din Ems, Feodor Mihailovici revine de câteva ori la gândul care-l obseda: vremurile grele prin care trebuia să trecem într-un viitor apropiat.[69] Situaţia era de natură să ne pună pe gânduri chiar şi pe noi, care nici aşa n-am trăit prea uşor din punct de vedere material.

Am menţionat că în aprilie fuseserăm vizitaţi de N. A. Nekrasov, care l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-şi publice viitorul său roman

[69] Scrisoare către mine, din 24 iunie, 14 iulie şi altele. (N. aut.)

în revista *Otecestvennîie zapiski* din anul 1875. Soţul meu a fost foarte bucuros să reia vechile sale legături prieteneşti cu Nekrasov, al cărui talent îl aprecia mult; am fost amândoi mulţumiţi şi de faptul că Nekrasov a propus un preţ de o sută de ruble mai mare decât primea soţul meu de la *Russki vestnik*.

Treaba asta avea, însă, şi un aspect dificil pentru Feodor Mihailovici: *Otecestvennîie zapiski* era reviste taberei adverse, şi pe vremea când soţul meu a redactat revistele *Vremea* şi *Epoha*, *Otecestvennîie zapiski* a dus o luptă crâncenă cu ele. Din componenţa redacţiei făceau parte câţiva duşmani literari ai lui Feodor Mihailovici: Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi, în parte, Pleşceev [74], iar aceştia ar fi putut să ceară unele modificări în roman, în spiritul tendinţei lor. Feodor Mihailovici n-ar fi putut, însă, în nici un caz să facă un compromis cu convingerile sale fundamentale. La rândul său, revista *Otecestvennîie zapiski* ar fi putut să nu vrea să publice unele opinii ale soţului meu şi la o primă neînţelegere cât de cât serioasă, Feodor Mihailovici şi-ar fi retras fără doar şi poate romanul, oricât ar fi fost de triste consecinţele pentru noi. În scrisoarea pe care mi-a adresat-o pe 20 decembrie 1874, nelinişti de aceleaşi gânduri, îmi scrie: „Acum Nekrasov poate foarte bine să mă forţeze, dacă va fi ceva împotriva orientării lor... Dar chiar dacă anul acesta ar trebui să cerşim, tot n-am să cedez nici un rând de dragul orientării lor.“

Ce ne facem în cazul unor disensiuni cu *Otecestvennîie zapiski*, acesta era gândul care ne neliniştea mult pe amândoi. Fără să mai spun de faptul că ar fi trebuit să returnăm imediat banii pe care i-am luat ca avans, pe care i-am cheltuit în parte şi ne-ar fi fost foarte greu să-i achităm imediat. În afară de asta, se mai punea problema şi cu ce bani vom trăi până va reuşi Feodor Mihailovici să-şi plaseze romanul, pentru că *Russki vestnik* era singura revistă cu care soţul meu putea să colaboreze conform convingerilor sale.

Căutând tot felul de soluţii pentru preîntâmpinarea previzibilului eşec, m-am oprit la gândul să reduc (pe cât era posibil) cheltuielile legate de întreţinerea familiei. Oricât de modest am fi trăit, cheltuiam

totuşi, în afara plăţii datoriilor şi a dobânzilor, nu mai puţin de trei mii de ruble pe an, deoarece numai apartamentul nostru (întotdeauna modest) ne costă şapte-opt sute de ruble, iar cu lemnele pentru iarnă chiar o mie. Şi mi-a venit ideea să rămânem peste iarnă la Russa, cu atât mai mult cu cât soţul meu şi cu mine hotărâsem ca primăvara viitoare să venim din nou la Russa, ţinând seama de folosul pe care-l aveau copiii de pe urma băilor de acolo. Altfel ar fi trebuit să ne mutăm în capitală doar pentru opt-nouă luni, dintre care o lună şi jumătate, două luni s-ar fi dus pentru căutarea casei, aranjatul ei, iar primăvara pentru pregătiri în vederea plecării. Tot acest timp ar fi fost pierdut pentru lucru, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la posibilitatea de a termina mai repede romanul, ca să-şi poată realiza un vis mai vechi — editarea unui organ independent: *Jurnalul unui scriitor*.

Fără să mai vorbim de chiriile scăzute din Staraia Russa, trebuie să spun că cele necesare traiului erau de trei ori mai ieftine ca la Petersburg; se reduceau şi alte cheltuieli, inevitabile în capitală.

În afara consideraţiilor de ordin material, pentru mine personal era foarte atrăgătoare posibilitatea de a mă bucura o iarnă întreagă de viaţa liniştită şi paşnică în mijlocul familiei dragi, pe care o duceam vara şi de care ne aminteam cu atâta plăcere iarna. În timpul iernii, Feodor Mihailovici aparţinea foarte puţin familiei: era nevoit să iasă des în societate, să participe la şedinţele Comitetului filantropic slav, al cărui membru era din 1872. Trebuia să primim şi noi multă lume. Toate acestea ni-l răpeau, mie şi copiilor — iar copiii şi timpul petrecut cu ei constituiau fericirea supremă pentru Feodor Mihailovici. Rămânând peste iarnă la Staraia Russa, scăpăm de multe lucruri care tulburau viaţa noastră fericită de familie.

După ce m-am hotărât să rămânem peste iarnă la Russa, am început să caut casă. La vila lui Gribbe nu puteam să locuim iarna, din mai multe considerente. Dar nu era greu să găseşti la Russa o locuinţă încăpătoare: vile care se închiriau în timpul sezonului cu trei, patru sute de ruble, rămâneau pustii iarna şi se închiriau cu

cincisprezece, douăzeci de ruble pe lună. Nu puteam să iau, însă, nici o hotărâre fără Feodor Mihailovici: în trecere prin Petersburg ar fi putut găsi un apartament convenabil şi atunci nu mai putea fi vorba de a rămâne la Russa.

Feodor Mihailovici s-a întors la sfârşitul lui iulie; a petrecut două-trei zile la Petersburg, dar n-a găsit casă, nici n-a prea căutat, dealtfel, pentru că i se făcuse dor de familie şi se grăbea acasă.

La câteva zile după sosirea lui, am început să discutăm despre locuinţa pentru iarnă şi despre data plecării noastre din Russa. Atunci i-am spus, în chip de propunere:

— Şi dacă am rămâne pentru iarnă la Russa?

Propunerea mea a fost întâmpinată cu un protest energic din partea lui Feodor Mihailovici. Motivul refuzului a fost unul neaşteptat, dar flatant pentru mine. Soţul meu a început să-mi spună că am să mă plictisesc la Russa, ducând o viaţă atât de izolată, ca cea pe care o duceam vara.

— Nici iernile trecute, spuse el, n-ai fost nicăieri şi n-ai avut nici un fel de distracţii; în iarna asta, poate că mă ajută Dumnezeu, o să-mi meargă lucrul şi-o s-avem mai mulţi bani: o să-ţi faci rochii, o să ieşi în lume. Sunt ferm hotărât să facem aşa.

Am început să-l încredinţez pe Feodor Mihailovici că ne aşteaptă o iarnă de muncă, trebuie să continuăm şi să terminăm romanul *Adolescentul* şi din cauza asta nici nu-mi trece prin cap să mă gândesc la toalete şi la distracţii.

— N-am nevoie de ele, cel mai mult ţin la viaţa asta liniştită de familie, netulburată de nici un fel de evenimente neaşteptate, pe care o ducem aici.

Mi-era teamă de un singur lucru — să nu se plictisească el la Russa, lipsit de societate. Exista, însă, o soluţie şi pentru asta — putea să plece de două, trei ori la Petersburg şi să-şi viziteze cunoscuţii şi prietenii care îl interesau. Drumurile acestea, pe care le-ar fi făcut singur, n-ar fi costat scump şi în acelaşi timp i-ar fi dat posibilitatea să-şi reîmprospăteze impresiile şi să nu rămână în urmă cu interesele

sale literare şi artistice. I-am descris soţului meu toate avantajele, materiale şi de alt ordin, ale unei ierni petrecute la Russa. Soţul meu a fost şi el captivat de ideea unei vieţi liniştite de familie, zugrăvită de mine, viaţă care i-ar fi permis să se dedice întru totul creaţiei. Feodor Mihailovici se îndoia, însă, de faptul că vom reuşi să găsim o casă încăpătoare şi călduroasă; atunci i-am propus ca în aceeaşi zi, în timpul plimbării, să trecem să vedem vila de curînd eliberată a amiralului Leontiev, vilă ce se închiria întotdeauna pentru iarnă. Vizitarea vilei a rezolvat definitiv dilema; lui Feodor Mihailovici i-a plăcut mult apartamentul de jos al vilei lui Leontiev, situată pe o stradă animată — Ilinskaia. Acea casă mare, cu două caturi,[70] se închiria în timpul sezonului cu opt sute de ruble. Apartamentul care ne-a plăcut avea şase camere, în afara celor de serviciu. Soţului meu i-a plăcut îndeosebi faptul că cele două camere ale sale (dormitorul şi cabinetul de lucru) erau despărţite de ale noastre printr-o cameră mare cu patru ferestre. Mulţumită acestei aşezări, zgomotul şi alergătura copiilor nu-l deranjau şi nu-l împiedicau să lucreze şi să doarmă; şi nici copiii nu erau strâmtoraţi (soţul meu se gândea întotdeauna la asta), puteau să ţipe şi să facă gălăgie cât pofteau.

Ne-am înţeles pe loc cu doamna care administra casa şi am închiriat-o până la 15 mai anul viitor, cu o chirie de 15 ruble pe lună. Ca să nu mai pierdem din timpul de lucru, ne-am hotărât să ne mutăm pe loc şi să ne aranjăm pentru iarnă.

Iarnă din 1874/75, petrecută la Staraia Russa, rămâne una dintre cele mai frumoase amintiri ale mele. Copiii au fost perfect sănătoşi şi în cursul întregii ierni n-a trebuit să chemăm nici măcar o singură dată doctorul. Ceea ce nu se întâmplă când stăteam la Petersburg. Şi Feodor Mihailovici s-a simţit mai bine — tratamentul din Ems s-a dovedit a fi binefăcător, tusea a mai cedat, respiraţia s-a ameliorat şi ea sensibil. Mulţumită unei vieţi liniştite şi organizate şi a absenţei diverselor surprize neplăcute (atât de frecvente la Petersburg), nervii

[70] Casa există şi astăzi, neschimbată. (N. aut.)

soţului meu s-au fortificat şi crizele de epilepsie au devenit mai rare şi mai slabe. Drept urmare, Feodor Mihailovici se supăra şi se enerva arareori şi era aproape întotdeauna blând, vorbăreţ şi vesel. Boala care l-a dus după şase ani în mormânt nu apăruse încă, soţul meu nu suferea pe vremea aceea de astm şi din această cauză îşi putea permite să alerge şi să se joace cu copiii. Eu, copiii mei, prietenii noştri din Staraia Russa îşi aduc perfect aminte cum în sunetele unui armoniu, Feodor Mihailovici dansa uneori seara, cu copiii şi cu mine, cadril, vals şi mazurcă. Mai ales îi plăcea mazurca şi trebuie să spun că o dânsă cu foc, ca „un adevărat polonez" şi a fost foarte mulţumit când i-am spus asta odată.

Viaţa noastră la Staraia Russa era organizată strict pe ore şi asta se respectă cu multă severitate. Soţul meu lucra noaptea şi nu se scula mai devreme de unsprezece. Când venea să-şi bea cafeaua, îi chema pe copii, care alergau bucuroşi la el şi-i povesteau toate întâmplările de dimineaţă şi tot ce văzuseră la plimbare. Şi Feodor Mihailovici se bucura privindu-i şi se amuza discutând cu ei. N-am mai întâlnit niciodată un om care să ştie atât de bine ca soţul meu să-i înţeleagă pe copii şi să-i captiveze cu povestirile lui. În clipele acelea Feodor Mihailovici devenea el însuşi un copil.

După-amiază, Feodor Mihailovici mă chema în cabinetul său să-mi dicteze ceea ce izbutise să scrie în timpul nopţii. Lucrul cu Feodor Mihailovici era întotdeauna o încântare pentru mine şi, în sinea mea, eram foarte mândră că-l ajutam şi că eram prima dintre cititorii săi care auzeam lucrările chiar din gura autorului.

De obicei, Feodor Mihailovici îşi dicta romanul direct după manuscris. Dacă, însă, nu era mulţumit de unele pasaje sau avea unele îndoieli, înainte de a dicta, îmi citea tot capitolul. Impresia era mult mai puternică decât cea a unei dictări obişnuite.

IV
DICTĂRILE NOASTRE

Câteva cuvinte despre dictările noastre.

Feodor Mihailovici lucra întotdeauna noaptea, când în casă se făcea linişte şi nimic nu-i tulbura gândurile. Iar de dictat îmi dicta în timpul zilei, de la două la trei, şi orele acestea erau cele mai fericite din viaţa mea. Să aud o lucrare nouă chiar din gura scriitorului la care ţineam atât de mult, cu acele nuanţe pe care le dădea el vorbelor eroilor săi, reprezenta pentru mine o autentică fericire. După ce-şi termina dictarea, îmi spunea întotdeauna:

— Ei, ce zilei, Anecika?

— Zic că e minunat, îi răspundeam. Dar acest „minunat“ al meu însemna pentru Feodor Mihailovici că poate scena pe care a dictat-o i-a reuşit, dar că n-a produs o impresie deosebită asupra mea. Iar soţul meu punea mare preţ pe impresiile mele nemijlocite. S-a întâmplat nu ştiu cum că acele pagini ale romanului care mă mişcau sau mă întristau aveau acelaşi efect şi asupra majorităţii cititorilor, fapt de care soţul meu s-a convins din discuţiile cu cititorii şi din aprecierile criticilor.

Voiam să fiu sinceră şi nu spuneam cuvinte de laudă, nu-mi manifestam încântarea când n-o simţeam. Soţul meu ţinea mult la această sinceritate. Nu-i ascundeam nici impresiile mele. Ţin minte cum am râs când am citit dialogurile doamnei Hohlakova sau ale generalului din *Idiotul* şi cum îl necăjeam, cu privire la rechizitoriul procurorului din Fraţii Karamazov.

— Ah, ce păcat că nu te-ai făcut procuror! Cu rechizitoriul ăsta l-ai fi aranjat pentru Siberia şi pe omul cel mai nevinovat.

— Zici că mi-a ieşit rechizitoriul procurorului? mă întrebă Feodor Mihailovici.

— Ţi-a ieşit grozav, am continuat, dar tot îmi pare rău că n-ai intrat în magistratură! Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă, şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă [75].

Când mî-a dictat Feodor Mihailovici pledoaria lui Fetiukovici şi mi-a pus obişnuita întrebare, ţin minte că i-am răspuns:

— Acum, dragul meu, vin şi te-ntreb — de ce nu te-ai făcut

avocat? Pe cel mai mare criminal l-ai fi scos curat ca lacrima. Zău că asta e adevărata ta chemare! Iar Fetiukovici ţi-a ieşit nemaipomenit de bine!

Altă dată, însă, se întâmpla să şi plâng. Ţin minte că atunci când mi-a dictat scena întoarcerii lui Alioşa cu băieţii, după înmormântarea lui Iliuşecika, am fost atât de tulburată, încât cu o mână scriam, iar cu alta îmi ştergeam lacrimile. Feodor Mihailovici mi-a remarcat tulburarea, s-a apropiat de mine şi, fără să-mi spună vreo vorbă, m-a sărutat pe creştet.

În general, Feodor Mihailovici mă idealiza şi-mi atribuia o înţelegere mult mai profundă a lucrărilor sale decât cea reală. Astfel, era convins că înţeleg filozofia romanelor sale. Ţin minte că după ce mi-a dictat un capitol din *Fraţii Karamazov* şi mi-a pus obişnuita întrebare, i-am răspuns:

— Ştii, de fapt, eu n-am prea înţeles ce mi-ai dictat (era vorba de Marele Inchizitor). Ca să înţelegi trebuie să ai o anumită pregătire filozofică, pe care eu n-o am.

— Stai puţin, îmi spuse soţul, am să-ţi explic mai clar.

Şi mi-a relatat totul încă o dată, cu nişte formulări mai potrivite pentru mine.

— Ei, acum e clar?

— Nici acum nu e prea clar. Pune-mă să repet şi n-am să pot.

— Ei, nu, ai înţeles, îmi dau seama din întrebările pe care mi le-ai pus. Iar dacă nu poţi să reproduci, e vorba numai de o nepricepere formală, de o nestăpânire a formei.

Dealtfel, trebuie să spun că, pentru mine, cu cât cunoşteam mai bine viaţa cu toate complicaţiile ei triste uneori, cu atât mi se deschidea mai larg universul lucrărilor soţului meu, cu atât începeam să le înţeleg mai profund.

Ţin minte că o dată, pe când eram la Staraia Russa, Feodor Mihailovici mi-a citit un capitol abia scris, în care era vorba de modul

cum s-a spânzurat o fată (*Adolescentul*, partea întâi, capitolul nouă).[71] După ce şi-a terminat lectură, soţul meu s-a uitat la mine şi a exclamat:

— Ania, ce-i cu tine, drăguţă? Eşti palidă. Ai obosit, ţi-e rău?

— M-ai speriat! am răspuns eu.

— Dumnezeule, lasă acest pasaj o impresie chiar atât de grea? Ce rău îmi pare! Ce rău îmi pare!

V

Revin la anul 1874. După ce termină de dictat şi lua micul dejun cu mine, Feodor Mihailovici citea (în iarna aceea) *Peregrinările călugărului Parfeni* [76], sau îşi scria scrisorile şi la trei şi jumătate, pe orice vreme, ieşea să se plimbe pe străzile liniştite şi pustii ale Russei. Aproape totdeauna intra în băcănia Plotnikovilor[72] şi cumpăra acolo, în cantităţi mici, gustări sau dulciuri abia aduse de la Petersburg. La magazin îl cunoşteau şi-l stimau şi, fără să ţină seama de faptul că nu cumpără decât cu litra, se grăbeau să-i ofere noutăţile aduse.

La ora cinci luam masa de prânz împreună cu copiii şi atunci soţul meu era întotdeauna într-o dispoziţie excelentă. Mai întâi de toate se servea un păhărel de votcă bătrânei Prohorovna, dădaca fiului nostru.[73] „Dădaca, o votculiţă “, o invita Feodor Mihailovici. Ea-şi bea votca, după care mânca pâine cu sare. Prânzul era vesel,

---

[71] Capitolul acesta a produs o impresie covârşitoare asupra lui Nekrasov, fapt despre care îmi vorbeşte soţul meu în scrisoarea din 9 februarie 1875. (N. aut.)

[72] E descrisă în romanul *Fraţii Karamazov;* e vorba de magazinul unde Mitea Karamazov cumpăra cadouri, când se ducea la Mokroie. (N. aut.)

[73] Feodor Mihailovici ţinea mult la Prohorovna, pentru dragostea ei fierbinte faţă de băiatul nostru. Soţul meu o pomenea des în scrisorile pe care mi le adresa şi a descris-o în romanul *Fraţii Karamazov,* în chipul bătrânei care a trecut în pomelnicul pentru odihna celor adormiţi pe fiul ei aflat în viaţă, de la care, însă, nu mai primise veşti. Feodor Mihailovici a sfătuit-o să renunţe şi i-a prezis că în curând va primi o scrisoare, ceea ce s-a şi întâmplat. (N. aut.)

copiii pălăvrăgeau fără încetare, iar noi nu discutam niciodată la masă lucruri serioase, mai presus de înţelegerea copiilor. După masă şi cafea, soţul meu mai zăbovea o jumătate de oră şi chiar mai mult cu copiii, cărora le spunea poveşti sau le citea fabulele lui Krîlov.

Pe la şapte seara, făceam în doi plimbarea de seară şi la întoarcere intram la poştă, unde până la ora aceea terminau de cartat corespondenţa din Petersburg.[74]

Feodor Mihailovici avea o corespondenţă bogată şi de aceea ne grăbeam acasă, ca să citim scrisorile şi ziarele.

La nouă copiii se culcau şi Feodor Mihailovici se ducea la ei să-i binecuvânteze şi să spună împreună cu ei „Tatăl nostru", „Născătoarea de Dumnezeu" şi rugăciunea sa preferată: „În tine, Maica Domnului, e toată nădejdea mea, ia-mă sub oblăduirea ta!"

Pe la zece se făcea linişte în toată casa, deoarece în provincie toată lumea obişnuia să se culce devreme. Feodor Mihailovici se retrăgea în cabinetul său să-şi citească ziarele, iar eu, obosită de agitaţia din timpul zilei şi de zarva copiilor, eram bucuroasă să stau liniştită. Mă duceam în camera mea şi făceam pasienţe — ştiam vreo duzină.

Mă-nduioşez de câte ori mi-aduc aminte că în fiecare seară soţul meu venea de mai multe ori în camera mea să-mi spună cele aflate din ziare sau pur şi simplu să mai pălăvrăgim, şi întotdeauna mă ajuta să-mi termin pasienţa. Mă asigura că nu-mi ies pasienţele pentru că las să-mi scape ocaziile bune şi, spre mirarea mea, găsea întotdeauna cărţile necesare, pe care nu reuşisem să le observ. Pasienţele erau complicate şi reuşeam arareori s-o scot la capăt fără ajutorul lui.[75] Când se făcea unsprezece soţul meu apărea în uşa

---

[74] Pe vremea aceea calea ferată nu ajungea decât pînă la Novgorod, de acolo mai era un drum de 80 de verste (40 pe lac), care se făcea cu cai, astfel că de la poştaş primeam ziarele cu o zi mai târziu, iar dacă ne duceam noi la oficiul poştal, le luam chiar în ziua apariţiei. (N. aut.)

[75] Apropo de cărţi : în societatea (preponderent literară) pe care o frecventa Feodor Mihailovici nu se obişnuia să se joace cărţi. În cei patrusprezece ani pe care i-am petrecut împreună, soţul meu a jucat doar o dată preferanţă, la rudele mele şi,

camerei mele şi asta însemna că mi-a venit şi mie timpul să mă duc la culcare. Îl rugam numai să-mi permită să mai încerc o pasienţă, pe care o şi făceam împreună. Mă duceam la culcare, toată lumea din casă dormea, doar soţul meu mai lucra până la trei-patru noaptea.

Prima jumătate a iernii pe care am petrecut-o la Staraia Russa (din septembrie până în martie) a decurs tihnit şi nu ţin minte o altă perioadă în care să fi avut parte de o linişte atât de deplină. E drept, viaţa era monotonă: zilele semănau atât de mult unele cu altele, încât s-au contopit toate în amintirea mea şi nu pot să-mi aduc aminte de vreun eveniment petrecut atunci. Ţin minte, însă, un episod tragicomic petrecut chiar la începutul iernii şi care ne-a tulburat pentru câteva zile liniştea. Iată despre ce este vorba: am auzit că nişte negustori au primit de la târgul din Nijni-Novgorod un transport de cojocele pentru copii şi oameni mari şi i-am spus soţului meu. S-a arătat interesat, şi-a adus aminte că a purtat şi el cojoc şi a vrut să cumpere unul pentru Fedea. Ne-am dus prin prăvălii şi ni s-au arătat vreo zece scurte, una mai frumoasă decât alta. Am ales câteva şi am cerut să ne fie trimise acasă pentru probă. Una dintre ele, de un galben-deschis, cu o broderie foarte frumoasă pe piept şi la poale, i-a plăcut mult lui Feodor Mihailovici şi i s-a potrivit perfect băiatului nostru. Îmbrăcat cu o căciulă înaltă de vizitiu, cu cojocul său legat cu chimir roşu, băiatul nostru, rumen în obraji, arăta minunat. Am comandat şi pentru fetiţă un paltonaş elegant şi soţul meu îi privea cu admiraţie în fiecare zi înainte de plimbare.

Admiraţia noastră, însă, n-a durat prea mult: într-o bună zi am văzut pe poala din faţă a cojocelului nişte pete mari de grăsime, iar pe piele grăsimea straturi, straturi. Eram cu toţii nedumeriţi, deoarece băiatul nu putea să se murdărească, în timpul plimbării, cu untură. Adevărul, însă, a ieşit repede la iveală: în fiecare zi, de dimineaţă, venea şi stătea în bucătărie bărbatul pe jumătate orb al

---

deşi nu mai pusese mâna pe cărţi de joc de mai bine de zece ani, a jucat excelent şi chiar a câştigat cîteva ruble, ceea ce l-a făcut să se simtă stânjenit. (N. aut.)

bătrânei Prohorovna. După ce şi-a luat gustarea de dimineaţă, a vrut să se şteargă pe mâini şi, negăsind la îndemână un prosop, şi-a şters degetele pline de grăsime de cojocelul care atârna la bucătărie ca să se usuce. Am căutat în fel şi chip să scoatem grăsimea din piele, dar, după fiecare nouă curăţire, petele deveneau mai vizibile şi cojocelul nu mai era bun de nimic. Eram foc de supărată că s-a stricat o haină pe care nu aveam posibilitatea s-o înlocuiesc şi, furioasă pe bucătăreasă, eram cât pe-aci s-o dau afară pentru neglijenţă dimpreună cu soţul ei neatent, dar a intervenit Feodor Mihailovici şi m-a potolit. Bineînţeles, această mică neplăcere s-a uitat repede.

Deoarece romanele *Demonii* şi *Idiotul*, editate de noi au avut un mare succes, am hotărât, stând iarna la Russa, să publicăm şi *Amintiri din Casa morţilor*, care s-au epuizat de mult şi erau insistent cerute de librari. Corecturile ni se trimiteau la Russa, dar în ziua apariţiei cărţii trebuia să fiu în capitală, ca să vând un număr de exemplare (ceea ce am şi reuşit să fac), să dau cărţi în consignaţie, să închei socotelile cu tipografia etc. În afară de asta, voiam să-mi văd rudele şi prietenii şi să cumpăr pentru Crăciun jucării şi dulciuri pentru bradul pe care am vrut să-l facem atât pentru copiii noştri, cât şi pentru cei ai preotului Rumeanţev, bunul nostru prieten. Am plecat pe 17 decembrie şi m-am întors pe 23. La înapoiere, când am traversat lacul Ilmen, am trecut printr-o mare spaimă: cele câteva troici, plecate împreună, au rătăcit drumul pe lac, s-a pornit o furtună de zăpadă şi riscăm să ne petrecem noaptea afară, în viscol; din fericire, vizitiii au lăsat libere hăţurile şi animalele inteligente, după ce au mai bâjbâit o vreme, ne-au scos singure la drumul bun.

VI
ANUL 1874. IARNA

Pe vremea aceea, în Staraia Russa, şi iarna şi vara, izbucneau adesea incendii, în urma cărora ardeau străzi întregi. De cele mai multe ori aveau loc în timpul nopţii (undeva, prin vreo brutărie sau

vreo baie). Feodor Mihailovici, amintindu-şi că, nu cu mult înainte, Orenburgul a ars tot, era foarte alarmat de câte ori se declara un incendiu şi se bătea clopotul de la catedrală, iar dacă incendiul se întindea, porneau să sune şi clopotele bisericilor din apropiere. Pe Feodor Mihailovici îl neliniştea mai ales faptul că eu, de obicei atât de energică şi de curajoasă, mă pierdeam cu firea şi făceam prostii. De aceea ne-am înţeles, cât am fost la Russa, să ne trezim unul pe altul de cum auzim alarma. De obicei, Feodor Mihailovici, mă bătea încet pe umăr şi-mi spunea: „Trezeşte-te, Ania, nu te speria, e un incendiu undeva. Nu te agita, te rog, mă duc să văd unde arde!"

Mă sculam imediat, le puneam copiilor ciorapii şi ghetele şi le pregăteam hainele ca să nu răcească, în cazul când va trebui să-i scoatem afară. Apoi luăm câteva cearşafuri mari, într-unul din ele puneam (cât se poate mai ordonat) toate hainele soţului, caietele sale de însemnări şi manuscrisele. Într-un alt cearşaf puneam tot ce era în dulap şi în scrin — rochiile mele şi lucrurile copiilor. După ce făceam toate astea mă linişteam, ştiind că tot ce e mai de preţ va fi salvat. La început, scoteam toate boccelele în vestibul, mai aproape de ieşire, dar de când Feodor Mihailovici s-a împiedicat odată pe întuneric de ele şi era să cadă, am început să le las în cameră. Feodor Mihailovici râdea deseori de mine, spunând că „incendiul e la trei verste de noi, iar eu m-am şi pregătit să salvez lucrurile". Văzând, însă, că nu poate să mă scoată din ale mele şi că treaba asta mă linişteşte, mă lăsa „să-mi fac bagajele" de câte ori se dădea alarma, cerând numai ca tot ce-i al lui să fie imediat pus la loc, după ce trecea alarma.

Ţin minte că în primăvara lui 1875, când ne-am mutat din apartamentul nostru de iarnă din casa lui Leontiev la vila lui Gribbe, portarul nostru ne-a spus la despărţire:

— Ăl mai rău îmi pare că pleacă boierul.

— De ce? l-am întrebat, ştiind că soţul meu nu avusese nici un fel de legături cu el.

— Păi, cucoană, cum e vreun foc noaptea pe undeva şi încep să bată clopotele, boierul a şi venit aici şi-mi bate în gheretă: scoală, zice,

că e un foc undeva! Că şi poliţaiul zice: în tot oraşul nu e paznic mai bun că portarul generalului Leontiev, cum pornesc clopotele să bată a şi venit la poartă. Şi acu ce mă fac? Cum să nu-mi pară rău de boier?

Ajungând acasă, i-am transmis soţului meu laudele portarului. Feodor Mihailovici a izbucnit în râs şi mi-a spus:

— Ei, vezi, am nişte calităţi de care habar n-am avut nici eu însumi.

Viaţa noastră îşi urma cursul ei obişnuit şi lucrul la roman mergea destul de bine. Asta era foarte important pentru noi, deoarece la Petersburg, Feodor Mihailovici s-a văzut cu profesorul D. I. Koşlakov şi acesta l-a sfătuit insistent, având în vedere rezultatele favorabile ale curei de ape minerale din anul trecut, să plece din nou primăvara la Ems.

În aprilie 1875 a trebuit să facă demersuri pentru paşaport. La Petersburg asta nu prezenta greutăţi. Locuind însă la Russa, soţul meu trebuia să primească paşaportul de la guvernatorul din Novgorod. Ca să aflu ce fel de cerere trebuie să trimită la Novgorod, câţi bani etc., m-am dus la ispravnicul din Staraia Russa. Ispravnic era pe vremea aceea colonelul Gotski, un om destul de uşuratic, după cum se spunea, care îşi petrecea vremea pe la moşierii din împrejurimi. Când a primit cartea mea de vizită, ispravnicul m-a invitat în cabinetul său, m-a poftit să stau în fotoliu şi m-a întrebat care este motivul vizitei. A cotrobăit prin sertarul de la masa de scris şi mi-a întins un caiet destul de voluminos cu coperţi albastre. L-am deschis şi spre marea mea uimire am văzut că este.. Dosarul privitor la sublocotenentul în rezervă Feodor Mihailovici Dostoievski, aflat sub supraveghere secretă şi stabilit temporar la Staraia Russa“. Am răsfoit câteva pagini şi am izbucnit în râs.

— Cum? Ne aflăm, deci, sub luminată dumneavoastră supraveghere şi dumneavoastră ştiţi, probabil, tot ce se întâmpla la noi? La asta nu m-am aşteptat!

— Da, ştiu tot ce se întâmpla în familia dumneavoastră, spuse grav ispravnicul, şi pot să spun că până acum sunt foarte mulţumit

de soţul dumneavoastră.

— Pot să-i transmit soţului meu laudele dumneavoastră? îl întrebai eu ironic.

— Da, vă rog să-i transmiteţi că se comportă minunat şi că socotesc că nici de acum încolo nu-mi va produce bătaie de oap.

Când am venit acasă, i-am transmis lui Feodor Mihailovici vorbele ispravnicului, râzând la gândul că un om ca soţul meu poate fi pus sub supravegherea unui poliţist imbecil. Feodor Mihailovici, însă, a fost foarte supărat de ştirea pe care i-am adus-o:

— Câţi oameni răuvoitori le-au scăpat printre degete, spuse el, şi mă bănuiesc şi mă supraveghează pe mine, un om devotat cu toată inima şi gândurile mele şi ţarului, şi patriei. Asta mă jigneşte!

Mulţumită trăncănelii ispravnicului ni s-a clarificat o împrejurare care ne necăjea mult şi pe care nu puteam să ne-o explicăm şi anume de ce scrisorile pe oare le trimiteam din Staraia Russa la Ems nu se expediau în ziua în care le aduceam la poştă şi se mai reţineau acolo o zi, două. Acelaşi lucru se întâmpla şi cu scrisorile trimise din Ems la Russa. Iar faptul că soţul meu nu primea la timp scrisorile mele îi producea nu numai o mare nelinişte, dar îi provoca şi crize de epilepsie, ceea ce se vede, de pildă, din scrisoarea pe care mi-a scris-o pe 28/16 iulie 1874. Acum a devenit clar că scrisorile noastre erau cenzurate şi că expedierea lor depindea de ispravnic, care plecă adesea pentru două-trei zile prin judeţ.

Cenzurarea corespondenţei noastre (şi poate chiar a întregii corespondenţe a soţului meu) făcută de diverse persoane oficiale a continuat şi în anii următori şi ne-a produs multe neplăceri, şi soţului meu şi mie, dar n-am avut cum să scăpăm de pacostea asta. Feodor Mihailovici n-a întreprins nimic pentru eliberarea de sub supravegherea poliţiei, cu atât mai mult cu cât persoane competente îl asigurau că, odată ce i s-a permis să fie redactorul şi editorul *Jurnalului unui scriitor*, nu mai există nici un dubiu că s-a sistat supravegherea secretă a activităţii sale. Şi totuşi ea a continuat până în anul 1880 [77] când, în timpul sărbătoririi lui Puşkin, Feodor

Mihailovici a avut ocazia să discute despre asta cu o persoană suspusă şi, în urma dispoziţiei date de această persoană, supravegherea secretă a fost sistată.

VII
ANUL 1875. CĂLĂTORIA LA PETERSBURG. EMS

La începutul lui februarie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece la Petersburg şi să petreacă acolo două săptămâni. Scopul principal al călătoriei a fost nevoia de a-l vedea pe Nekrasov, pentru a stabili datele publicării ulterioare a romanului. Era necesar de asemenea să-i ceară sfatul profesorului Koşlakov, deoarece soţul meu voia să se ducă şi în anul acela la Ems, ca să consolideze efectele atât de fericite ale tratamentului de anul trecut.

A doua zi după sosirea în capitală, cu soţul meu s-a petrecut un lucru neplăcut, ce l-a făcut să se neliniştească: a fost chemat la comisarul de sector. Deoarece nu s-a putut duce la ora fixată (nouă), s-a dus în cursul zilei, dar n-a găsit pe nimeni şi a trebuit să se mai ducă o dată seara. Fusese chemat pentru faptul că avea un buletin de identitate provizoriu şi trebuia să aibă unul permanent. Feodor Mihailovici îi demonstra subcomisarului că are un buletin provizoriu din 1859, că pe baza acestuia i s-au mai eliberat paşapoarte şi nimeni nu i-a cerut niciodată un alt buletin. Citez din scrisoarea lui din 7 februarie 1875: „Subcomisarul mi-a declarat ritos că n-o să-mi dea paşaport şi gata, întrucât trebuie să respecte legile. — Şi atunci ce să fac? — Daţi-mi buletinul permanent. — Şi de unde să-l iau acum? — Asta nu ne priveşte. Şi uite aşa o ţinea mereu. Multă prostie e în capul ăstora; tot ce a făcut a fost numai ca să-şi dea aere faţă de un scriitor. I-am spus până la urmă: — La Petersburg sunt douăzeci de mii de oameni fără buletin, iar dumneata reţii, ca pe un vagabond, un om cunoscut. — Ştim, ştim foarte bine că vă cunoaşte toată Rusia, dar noi suntem cu legea. Dar ce vă neliniştiţi? O să vă dăm mâine sau poimâine în locul buletinului o adeverinţă, nu e tot ăia? — Ei, drăcie,

atunci de ce v-aţi luat la harţă cu mine şi nu mi-aţi spus aşa de la început?“ Până la urmă buletinul soţului meu a fost reţinut până la plecare, când i-a şi fost înapoiat, fără să fie înlocuit cu unul nou, producându-i numai emoţii inutile.

Cu sentimentul unei mari satisfacţii sufleteşti îmi scria soţul meu în scrisorile din şase şi nouă februarie despre întâlnirea prietenească cu Nekrasov, ca şi despre faptul că acesta a venit să-şi exprime *entuziasmul* faţă de prima parte a *Adolescentului*, pe care tocmai o isprăvise de citit. „«M-a prins atât de mult, că am stat toată noaptea şi am citit, iar la vârsta mea şi cu sănătatea mea nu mi-este permis asta. Şi ce prospeţime ai, *batiuşka*!» (I-a plăcut cel mai mult ultima scenă cu Liza.) «La vârsta asta, nici un scriitor nu mai are prospeţimea dumitale, zicea. La Lev Tolstoi, în ultimul său roman, nu sunt decât repetări ale lucrurilor pe care le-am citit înainte, numai că înainte era mai bine.» Scena sinuciderii şi fabulaţia le-a găsit drept «o culme a perfecţiunii». Închipuie-ţi, i-au plăcut şi primele două capitole. «Cel mai slab, zicea el, ţi-a ieşit capitolul opt, acolo sunt multe evenimente lăturalnice». — Şi ce crezi? Când am recitit corectura, cel mai puţin mi-a plăcut acest al optulea capitol, şi am scos multe de acolo.“

După ce s-a întors la Russa, soţul meu mi-a vorbit mult despre discuţiile sale cu Nekrasov şi m-am convins cât îi era de scumpă reluarea relaţiilor cu prietenul său din tinereţe. Impresii mai puţin plăcute i-au lăsat lui Feodor Mihailovici întâlnirile cu unele persoane din lumea literară. În general, cele două săptămâni pe care le-a petrecut soţul meu în capitală au fost foarte agitate şi obositoare şi a fost cum nu se poate mai bucuros când a ajuns acasă şi ne-a găsit pe toţi sănătoşi şi mulţumiţi.

La sfârşitul lui mai, Feodor Mihailovici a trebuit din nou să plece pentru câteva zile la Petersburg, iar de acolo în străinătate. De data aceasta n-a avut nici un chef să plece la Ems şi mi-au trebuit multe eforturi ca să-l conving să se trateze. Se încăpăţinase pentru că ştia că nici eu nu eram prea sănătoasă (eram însărcinată) şi, în afara dorului obişnuit de familie, s-ar fi neliniştit şi în privinţa mea.

S-a şi întâmplat un lucru (chiar spre sfârşitul tratamentului soţului meu) care a prezentat pentru mine un mare pericol: pe 23 iunie am primit de la Petersburg o scrisoare, în care eram înştiinţată că în *Sankt-Petersburgskie vedomosti* a apărut o ştire despre grava îmbolnăvire a lui Feodor Mihailovici. N-am crezut în scrisoare, am alergat la sala de lectură a Stabilimentului de Ape minerale, am căutat ziarele din ajun şi în numărul 159 al ziarului amintit am dat de următoarea notiţă:

„Ne-a parvenit ştirea că celebrul nostru scriitor F. M. Dostoievski s-a îmbolnăvit grav".

Puteţi să vă imaginaţi ce impresie mi-a produs această ştire. Mi-a trecut prin minte că, probabil, Feodor Mihailovici a avut o dublă criză de epilepsie, care avea întotdeauna un efect teribil de deprimant asupra lui. Putea să fie vorba şi de un şoc nervos sau de un alt lucru îngrozitor. Disperată, m-am dus la poştă şi am trimis o telegramă, iar când m-am întors acasă, în aşteptarea răspunsului, am început să mă pregătesc de plecare, decisă fiind să las copiii în grija preotului şi a preotesei Rumeanţev. Proprietarii au încercat să mă convingă să nu plec, dar nici nu puteam să admit ideea că soţul meu e grav bolnav şi că poate să moară, iar eu să nu fiu lângă el. Din fericire, la ora şase, am primit un răspuns liniştitor. Mă gândesc şi acum cu groază la ce s-ar fi putut întâmpla dacă aş fi plecat la drum, în „situaţia" în care eram şi în starea mea de nelinişte legată de soţul meu şi de copii. Într-adevăr, ne-a scăpat Domnul de o nenorocire!

Şi aşa n-am putut să aflu cine anume a comunicat ziarului această ştire nefondată, care ne-a făcut să petrecem câteva ore de chin.

Nu numai grija pentru copii şi pentru mine îl chinuia pe Feodor Mihailovici, dar şi gândul că lucrul nu înaintează şi că nu va putea să predea la termenul fixat continuarea romanului *Adolescentul*. În scrisoarea din 13 iunie, Feodor Mihailovici îmi scria: „Cel mai mult mă supără că n-am spor la scris: stau, mă frământ, mă roade şi n-am putere să mă apuc de treabă. Nu, nu aşa se face literatură, la comandă şi sub ameninţare, trebuie să ai timp şi dispoziţie. Cred,

însă, că în curând am să mă aştern cu adevărat pe lucru, dar nu ştiu ce-o să iasă. În starea asta pot să-mi stric până şi ideea."

Îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici şi problema închirierii unei locuinţe pentru iarnă. Deşi locuiam foarte bine la Russa, era greu să mai rămânem o iarnă acolo, având în vedere mai ales faptul că la începutul anului următor (1876) Feodor Mihailovici voia să editeze *Jurnalul unui scriitor*, lucru la care se gândea de multă vreme. Problema era dacă să caute Feodor Mihailovici un apartament în timpul cât ar fi trecut prin Petersburg sau să ne mutăm cu toată familia la Petersburg, să ne oprim la hotel şi să ne căutăm casă. Ambele soluţii îşi aveau neajunsurile lor şi m-am gândit să vin eu la Petersburg la întoarcerea soţului meu şi să căutăm împreună o casă. Feodor Mihailovici a protestat hotărât împotriva ultimei alternative, având în vedere starea de atunci a sănătăţii mele. Ne-am decis ca el să mai rămână două, trei zile la Petersburg şi dacă nu va reuşi să găsească un apartament convenabil, să vină la Russa.

VIII
ANUL 1875. ŞORICELUL

Tot timpul cât am stat la Staraia Russa, Feodor Mihailovici a fost vesel şi bine dispus, lucru pe care-l dovedeşte, de pildă, gluma pe care a făcut-o cu mine.

Odată, spre primăvara lui 1875, Feodor Mihailovici a ieşit din dormitorul său, teribil de încruntat. M-am alarmat şi l-am întrebat cum se simte.

— Sunt absolut sănătos, răspunse, dar s-a întâmplat o treabă neplăcută: în patul meu am găsit un şoricel. M-am trezit, pentru că am simţit că-mi umblă ceva pe picior; dau plapuma la o parte şi văd un şoricel. Ce scârbos! spuse Feodor Mihailovici cu silă şi adăugă: Hai să-l căutăm în pat!

— Da, sigur, încuviinţai eu.

Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-şi bea cafeaua, iar eu

am chemat servitoarea şi bucătăreasa şi toate trei am început să cercetăm patul: am ridicat plapuma, cearşaful, pernele, am schimbat rufăria de pat şi, negăsind nimic, ne-am apucat să tragem mesele şi etajerele de lângă perete, ca să descoperim gaura şoricelului.

Auzind zgomotul pe care-l făceam, Feodor Mihailovici m-a strigat, dar cum nu i-am răspuns, a trimis pe unul din copii după mine. I-am trimis vorbă că am să vin de îndată ce termin aranjatul camerei, el, însă, stărui să vin imediat în sufragerie. M-am executat.

— Ei, aţi găsit şoricelul? mă întrebă Feodor Mihailovici, la fel de scârbit că înainte.

— Unde să-l mai găseşti, a fugit. Dar e ciudat că n-am găsit în dormitor nici o gaură, probabil că a venit din vestibul.

— Păcăleală de întâi aprilie, Anecika, păcăleală de întâi aprilie! strigă Feodor Mihailovici şi zâmbetul lui drag şi vesel îi lumină toată faţa. Soţul meu şi-a amintit că de întâi aprilie e obiceiul să păcăleşti şi a vrut să facă o glumă cu mine, iar eu am uitat ce dată e şi l-am crezut. Am râs mult, desigur, şi am început să ne păcălim unul pe altul, „de întâi aprilie“, lucru la care au participat cu însufleţire şi „copilandrii“ noştri, cum le spunea de obicei soţul meu.

IX
ANUL 1875. NAŞTEREA LUI ALIOŞA. ÎNTOARCEREA LA PETERSBURG

Feodor Mihailovici s-a întors din Ems la Petersburg pe 6 iulie, şi a rămas în oraş două, trei zile. Cum, însă, într-un timp atât de scurt era greu să găseşti o casă confortabilă, după ce a văzut câteva apartamente, a renunţat la căutări şi a plecat la Russa. Prea i se făcuse dor de casă şi de familie. După o oarecare chibzuială, ne-am hotărât să rămânem la Russa până ce ni se va mări familia, cu atât mai mult cu cât bătrânii noştri proprietari, care ţineau mult la copiii noştri, căutau să ne convingă să nu plecăm cu copiii în timpul verii.

Feodor Mihailovici a acceptat cu mare plăcere să rămână,

deoarece asta-i permitea să lucreze liniştit la romanul său până şi după evenimentul care mă aştepta, fără să renunţe la colaborarea mea. Şi trebuia să lucreze intens, ca la sosirea în Petersburg să aibă dreptul să ceară de la Nekrasov un aconto pentru *Adolescentul*. Aveam mare nevoie de bani pentru a începe viaţa în capitală.

Toate ne mergeau bine. Feodor Mihailovici se simţea refăcut, copiii au mai crescut şi s-au fortificat şi chiar şi mie, odată cu reîntoarcerea soţului meu, mi-a dispărut aproape cu totul frica de moarte, pe care o încercam întotdeauna înainte de naştere. A trecut astfel o lună şi la 10 august Dumnezeu ne-a dăruit un fiu, pe care l-am numit Alexei.[76] Amândoi am fost teribil de fericiţi şi de bucuroşi de venirea pe lume a lui Alioşa al nostru. Pe atunci era un copil sănătos, aşa că m-am refăcut repede şi am putut să reiau stenografia.

A fost o vreme frumoasă toată luna august, iar în septembrie a început aşa-zisa „vară a muierii", excepţional de caldă şi de liniştită. Totuşi, în jurul datei de 15, de teama schimbării timpului, am hotărât să plecăm. Ne aştepta un drum greu, deoarece vapoarele, din pricina nivelului scăzut al râului Polist, nu ajungeau până la oraş şi se opreau pe lacul Ilmen, în dreptul satului Ustriki, la optsprezece verste de Russa. Într-o dimineaţă frumoasă şi caldă am plecat de acasă într-un convoi lung; în prima trăsură era Feodor Mihailovici cu doi copii, în cea de a doua eram eu cu noul-născut şi cu dădaca, în cea de a treia, pe o grămadă de cufere, saci şi legături, stătea bucătăreasa. Trăsurile mergeau în sunetul clopoţeilor şi Feodor Mihailovici oprea tot timpul caii, ca să se convingă că la mine totul e în ordine şi să mi se laude cât de bine se simte cu copiii.

După vreo două ore şi jumătate am ajuns la Ustriki, dar aici ne-am izbit de o împrejurare la care nu ne-am aşteptat. Vaporul sosise cu o zi înainte şi după ce luase la bord o mulţime de pasageri,

---

[76] Numele Sfântului Alexei — Omul lui Dumnezeu era venerat în mod deosebit de Feodor Mihailovici, ceea ce ne-a şi determinat să-l botezăm astfel pe noul-născut. deşi pe nimeni în familia noastră nu-l mai chemase aşa. (N. aut.)

căpitanul a hotărât că va veni abia peste două zile, când se vor aduna mai mulţi călători. Nu era nimic de făcut, trebuia să mai rămânem o zi acolo. Din două, trei case au ieşit în fugă câteva femei să ne invite să petrecem noaptea la ele. Ne-am ales o casă mai curată şi ne-am instalat cu toată familia. Am întrebat imediat proprietăreasa cât o să ne ia pentru o noapte. Aceasta ne-a răspuns blajin: „Nu vă faceţi griji, cucoană, n-o să vă luăm mult, iar dumneavoastră n-o să vă zgârciţi la bani “,

Camera era de mărime mijlocie cu un pat uriaş, de-a curmezişul căruia puteam să-i culcăm pe copii; eu am hotărât să dorm pe câteva taburete puse cap la cap, iar Feodor Mihailovici pe o canapea veche, care-i amintea de copilărie. Servitoarele, după cum ni s-a promis, urmau să fie aranjate în podul de fân.

Deoarece călătoream boiereşte, aprovizionaţi cu de-ale gurii, bucătăreasa s-a apucat imediat să pregătească masa, iar noi ne-am dus la plimbare, am urcat pe un deal de pe care se vedea lacul, am întins pledurile şi ne-am aşezat. L-am luat cu noi chiar şi pe noul-născut şi acesta a dormit în aer liber. Ziua a trecut deosebit de plăcut: Feodor Mihailovici era foarte vesel, glumea cu copiii, alerga cu ei, iar eu eram mulţumită că am parcurs cu bine o parte din lungul nostru drum. Am luat masa şi deoarece s-a întunecat repede, ne-am culcat devreme cu toţii.

A doua zi dimineaţă, pe la opt, ni s-a spus că se vede de departe fumul vaporului şi că după o oră şi jumătate va fi la Ustriki. Am început să strângem lucrurile, să-i îmbrăcăm pe copii de drum, iar eu m-am dus să fac socoteală cu gazda. Proprietăreasa a dispărut undeva şi în locul ei a venit să ia banii fiul ei, care, judecând după faţa lui buhăită, avea slăbiciune pentru votculiţă. Suma totală, scrisă scălâmb, era de paisprezece ruble şi ceva: două ruble pentru găină, două pentru lapte şi zece pentru cameră. M-am înfuriat şi am început să protestez împotriva preţului exagerat, dar fiul proprietăresei nu ceda şi ne ameninţa că, în cazul când nu vom plăti toţi banii, ne va reţine geamantanele. A trebuit, desigur, să plătesc, dar nu m-am

putut abţine şi i-am spus că e un „tâlhar“.

Între timp vaporul s-a apropiat şi s-a oprit cam la o jumătate de verstă, aşa că trebuia să mergi până la el cu barca. Însă când am coborât pe mal, am văzut că bărcile stau la vreo zece paşi de uscat, că oamenii din popor îşi scot încălţările şi merg prin apă. Pe noi ne-au cărat până la barcă nişte muieri voinice, în cârcă. Puteţi să vă închipuiţi cât ne-a fost de teamă pentru copii, mie şi soţului meu. Pe el l-au dus primul şi el i-a preluat pe copii, care chiţcăiau şi ţipau de frică. Eu am fost ultima la rând, iar după mine a urmat noul-născut. În barcă mă gândeam cu groază cum o să ne urcăm pe scăriţa vasului cu mititeii noştri. Din fericire, totul a decurs bine: căpitanul a trimis un marinar, care a urcat copiii. Tot atunci ne-au sosit şi lucrurile aduse cu barca de fiul proprietăresei.

Era o zi superbă, lacul Ilmen părea de peruzea şi ne amintea lacurile elveţiene. Nu era nici un pic de tangaj şi toate cele patru ore ale drumului le-am petrecut pe punte.

Pe la trei, am ajuns la Novgorod. Ne-am dus direct la gară, bagajul urmând să ne fie adus de căruţaşi, împreună cu al celorlalţi pasageri. După o oră au sosit şi bagajele, iar eu, neavând încredere în servitori, m-am dus să verific dacă a venit totul: aveam două geamantane mari de piele, unul galben şi unul negru, câţiva saci de voiaj. Totul era în ordine.

Ziua a trecut destul de repede şi pe la şapte s-a apropiat de mine paznicul şi mi-a spus că ar fi mai bine să iau bilete din vreme şi să predau bagajele, până nu se strânge multă lume. L-am ascultat, am cumpărat biletele şi, când m-am întors, i-am arătat paznicului două valize şi doi saci de voiaj mari care trebuiau predate la bagaje. Deodată, spre marea mea uimire, paznicul mi-a spus, arătându-mi valiza neagră: „Cucoană, ăsta nu e geamantanul dumneavoastră, mi l-a dat în păstrare un alt pasager“.

— Cum nu e al meu? Nu se poate! am strigat şi m-am grăbit să văd geamantanul. Vai, deşi era de aceeaşi formă şi mărime cu al nostru (cumpărat, probabil, tot la Gostinîi Dvor pentru vreo zece

ruble), era, fără doar şi poate, al altcuiva, iar pe capacul de sus avea chiar şi nişte iniţiale pe jumătate şterse.

— Dumnezeule, dar unde e în cazul ăsta geamantanul nostru? Caută-l, te rog, i-am spus pazniculuí, acesta, însă, se tot jura că n-a văzut un alt geamantan negru. Eram disperată: în valiza dispărută se aflau numai lucrurile lui Feodor Mihailovici — hainele, rufăria şi, lucrul cel mai important, manuscrisul romanului *Adolescentul*, pe care chiar a doua zi trebuia să-l ducă soţul meu la revista *Otecestvennîie zapiski* şi să primească în contul onorariului banii de care aveam atâta nevoie. Prin urmare, nu se pierduse numai munca ultimelor două luni, dar era imposibil să refaci manuscrisul, deoarece au dispărut şi caietele de însemnări ale lui Feodor Mihailovici care se aflau tot în geamantan, iar fără ele ar fi trebuit să refacă din nou tot planul romanului. Mi-am imaginat brusc proporţiile nenorocirii. Înnebunită de durere, am fugit în sala de aşteptare unde era Feodor Mihailovici cu copiii. Văzându-mă disperată, Feodor Mihailovici s-a speriat la gândul că s-a întâmplat ceva cu noul-născut, care se afla cu dădaca în salonul pentru doamne. Bâlbâindu-mă, i-am povestit ce s-a petrecut.

Feodor Mihailovici a rămas stupefiat, s-a îngălbenit şi a rostit încet:

— Da, e o mare nenorocire. Şi acum ce ne facem?

— Ştii ce, am zis eu brusc, asta e treaba ticălosului ăluia de fiu al gazdei, care n-a mai dat geamantanul la vapor pentru că l-am făcut tâlhar.

— S-ar putea să ai dreptate, spuse Feodor Mihailovici. Totuşi lucrurile nu le putem lăsa aşa, trebuie să încercăm să găsim valiza. Doar nu poate să dispară chiar aşa. Uite ce-o să facem: tu o să pleci cu copiii la Petersburg (era imposibil să rămânem la hotel cu copiii, nu ne ajungeau banii), iar eu rămân aici, mă duc mâine la Lerke (guvernatorul Novgorodului, pe care Feodor Mihailovici îl cunoştea personal), am să-l rog să-mi dea un poliţist şi chiar mâine am să plec cu vaporul la Ustriki. Dacă gazda a reţinut geamantanul, o să ni-l dea cu siguranţă, de frica percheziţiei, iar tu linişteşte-te, pentru

Dumnezeu! Uită-te la tine cum arăţi! Ai grijă de tine, gândeşte-te la copil! Du-te şi te spală pe faţă cu apă rece şi întoarce-te mai repede!

Am plecat disperată. Îmi reproşam nenorocirea întâmplată, faptul că n-am avut grijă de lucrul cel mai preţios pe care-l aveam, că din neglijenţa mea s-a pierdut truda de două luni a soţului meu! „Dar mă uitasem doar anume şi eram convinsă că e geamantanul nostru, îmi spuneam eu. Ce întâmplare nefericită, să se nimerească o valiză la fel cu a noastră."

Stăteam în camera de bagaje, sprijinită de tejghea şi lacrimile-mi curgeau pe faţă. Şi deodată mă străfulgeră un gând: dar dacă geamantanul a rămas pe chei? În cazul acesta, evident, l-au pus la păstrare. Ce-ar fi să mă interesez? L-am întrebat pe paznic, dacă nu poate să se ducă la chei, să afle dacă nu cumva valiza e acolo şi s-o aducă, iar dacă nu i-o vor da, să le spună că mâine va veni stăpânul după ea. Paznicul nu se putea duce, fiind de serviciu. Atunci, fără să mai stau mult pe gânduri, m-am hotărât să mă duc chiar eu. Am ieşit din gară, am găsit afară doi birjari şi le-am strigat: „Cine mă duce pe chei şi îndărăt, îi dau o rublă şi jumătate!" Unul din ei a spus că nu e liber, dar celălalt, un flăcău de vreo nouăsprezece ani s-a învoit. Am sărit în trăsură şi am pornit. Era în jur de opt şi se făcuse destul de întuneric. Cât am mers prin oraş, unde era lumină de la felinare şi umblau oameni pe stradă, nu mi-a fost frică. Dar când am trecut de podul Volhovski şi am luat-o la dreapta, pe lângă nişte hambare lungi, inima mi s-a făcut cât un purice: îmi părea că aici, în întuneric, în fundul hambarelor se ascund indivizi suspecţi, ba doi derbedei chiar s-au şi luat după noi. Flăcăului i s-a făcut şi lui frică şi a dat bice cailor. După vreo douăzeci de minute, am ajuns la chei. Am sărit din trăsură şi am alergat peste pasarelă la gheretă. Era întuneric, paznicul, probabil, dormea. Am început să bat cu toată puterea într-un perete, apoi în altul, pe urmă în fereastră, m-am pornit să strig cât puteam mai tare: „Paznic, deschide, deschide mai repede!" După vreo cinci minute, când nu mai credeam că am să izbutesc ceva şi mă gândeam să mă întorc la birjar, se auzi o tuse de bătrân şi pe urmă un

glas: „Care baţi? Ce vrei?“ „Deschide, moşule, mai repede, strigai eu, convinsă fiind după voce că am de-a face cu un bătrân. S-a lăsat aici o valiză mare, neagră. Am venit după ea.“ „Este“, îmi răspunse vocea. „Atunci, ad-o mai repede!“ „Vino-ncoa!“, spuse bătrânelul, dând la o parte un oblon din lemn (prin care se dă bagajul) şi aruncă pe chei geamantanul meu negru.

— Moşule, du-mi valiza până la birjar, am să-ţi dau de-o votcă. Dar, fie că bătrânelul nu m-a auzit, fie că i-a fost teamă de umezeală serii, a tras oblonul la loc şi în gheretă iarăşi se înstăpâni tăcerea. Am încercat să ridic valiza, dar era grea, avea vreo şaizeci de kilograme. Am alergat după birjar, dar acesta a refuzat să coboare de pe capră: „Vedeţi şi dumneavoastră ce locuri sunt pe-acilea; cum mă dau jos, cum îmi suflă calul!“ N-aveam ce face. Am fugit îndărăt, am apucat mânerul valizei şi am început s-o târăsc, oprindu-mă la fiecare pas. Iar pasarela, ca un făcut, era nesfârşit de lungă. Am izbutit totuşi să aduc valiza. Birjarul a sărit de pe capră şi a pus-o între banchetă şi capră, iar eu m-am aşezat pe valiză, hotărâtă fiind s-o apăr, dacă o să fim cumva atacaţi de borfaşi. Birjarul dădu bici calului, trecurăm în goană pe lângă nişte indivizi care strigau după noi şi după vreo cincisprezece minute am ajuns în piaţa Torgovaia. Aici eram în afară de pericol. Birjarul meu a prins curaj şi a început să-mi povestească prin ce spaimă a trecut: „Am vrut să plec, dar mi-a fost teamă să vă las singură. Au venit doi borfaşi la mine şi au început să mă ia la întrebări, le-am spus că am adus un bărbat, iar cum au auzit că vorbiţi tare cu cineva, au întins-o“.

Îl implorai pe flăcău să meargă mai repede, deoarece abia atunci îmi dădui seama cât timp trecuse de la plecarea mea şi că Feodor Mihailovici o să înceapă să mă caute. După cum am aflat mai târziu, Feodor Mihailovici, văzând că tot nu vin, a alergat în salonul pentru doamne şi, negăsindu-mă acolo, a lăsat copiii cu dădaca lui Alioşa şi a pornit în căutarea mea. I-a întrebat pe paznici dacă nu m-au văzut şi s-a găsit unul care să-i spună că doamna a luat un birjar ca să meargă în partea cealaltă a oraşului. Feodor Mihailovici a fost

disperat, neştiind unde puteam să plec la o oră atât de târzie, şi a ieşit în faţa gării. Zărindu-l de departe, am strigat:

— Feodor Mihailovici, eu sunt şi geamantanul e cu mine!

Bine că intrarea în gară nu era prea luminată, pentru că altfel, poza mea — o doamnă în trăsură, călare pe o valiză, îmi închipui că nu era prea pitorească.

Când i-am povestit lui Feodor Mihailovici toată aventura mea, acesta a fost cuprins de groază şi mi-a spus că nu sunt în toate minţile.

— Doamne, Dumnezeule! exclamă el. Gândeşte-te numai la ce te-ai expus! Păi, borfaşii ăştia, văzându-te singură, puteau să te atace, să te jefuiască, să te schilodească, să te omoare! Gândeşte-te ce-ar fi fost cu noi, cu mine, cu copiii! Ah, Ania, Ania! Pripeala asta a ta o să-ţi joace un renghi cândva!

Feodor Mihailovici zicea întotdeauna că pripeala mea, sau capacitatea mea de a hotărî într-o clipă şi de a acţiona fără să mă gândesc la consecinţe, este viciul meu şi a şi pomenit despre asta undeva în scrisorile pe care mi le-a adresat.

Încet-încet, Feodor Mihailovici s-a liniştit şi în aceeaşi seară am plecat şi am ajuns cu bine la Petersburg.

Am adus vorba despre această întâmplare ca să arăt de câte neplăceri şi greutăţi te izbeai în vremurile acelea îndepărtate într-o călătorie relativ scurtă, ca cea la Staraia Russa.

Partea a opta

ANII 1876—1877

I

ANUL 1876. GLUMA MEA

În ziua de 18 mai 1876 a avut loc o întâmplare de care-mi amintesc aproape cu groază. Iată cum s-au petrecut lucrurile: în revista *Otecestvennîie zapiski* se publica în anul acela un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat *Putere de caracter*. [78] Feodor Mihailovici era în relaţii amicale cu scriitoarea şi-i aprecia mult talentul literar. S-a arătat interesat şi de ultima ei lucrare şi m-a rugat să-i fac rost de numerele revistei, pe măsura apariţiei lor. Alegeam întotdeauna zilele în care soţul meu se odihnea după muncă la *Jurnalul unui scriitor* şi-i aduceam *Otecestvennîie zapiski*. Cum, însă, numerele noi ale revistei se împrumutau pentru numai două, trei zile, îl zoream întotdeauna să le citească mai repede pentru a le putea înapoia la vreme bibliotecii şi să scap de amendă. Aşa s-a petrecut şi cu numărul din aprilie. Feodor Mihailovici citi romanul şi-mi spuse că dragei noastre Sofia Ivanovna (pe care o apreciam şi eu mult) i-a reuşit foarte bine unul din personajele masculine ale romanului. În aceeaşi seară, soţul meu a plecat la nu ştiu ce adunare, iar eu, după ce i-am culcat pe copii, m-am apucat să citesc *Puterea de caracter*. Printre altele, în roman era şi o scrisoare anonimă, trimisă de un ticălos eroului romanului. Scrisoarea cuprindea următoarele:

„Stimate domn,

Onorate Piotr Ivanovici! [79]

Vă sunt cu totul necunoscut, dar cum vă împărtăşesc sentimentele, îndrăznesc să vă adresez aceste rânduri. Nobilul dumneavoastră caracter îmi este prea bine cunoscut şi inima mea se revoltă la gândul că, în ciuda nobleţii dumneavoastră, o anume

persoană, care vă este apropiată, vă înşală într-un chip atât de nedemn. Fiind lăsată de dumneavoastră să plece la mai mult, poate, de o mie de verste, ea, ca o porumbiţă fericită, şi-a luat zborul spre înaltul cerului şi nu vrea să se întoarcă în casa părintească. Aţi lăsat-o, spre nenorocirea dumneavoastră şi a ei, să cadă în ghearele unui om care o face să freamăte, care a fermecat-o cu înfăţişarea lui seducătoare, i-a răpit inima şi nu există pentru ea ochi mai dragi ca ochii lui. Nu-i mai pasă nici de copilaşii cei mititei, dacă nu-i spune el o vorbă duioasă. Dacă vreţi să ştiţi cine este cel ce vă căşunează răul, n-o să-i aflaţi numele de la mine, puteţi, însă, singur să vă uitaţi mai atent la cei care vă vizitează mai des şi să vă temeţi de bruneţi. Dacă o să vedeţi un brunet căruia îi place să vă tot bată pragul, priviţi-l cu atenţie. Brunetul acesta vă stă de mult în cale, numai că dumneavoastră n-aţi băgat de seamă.

Nimic altceva nu mă îndeamnă să vă dezvălui această taină decât nobleţea dumneavoastră. Şi dacă nu mă credeţi, cercetaţi medalionul de la gâtul soţiei dumneavoastră şi o să vedeţi pe cine poartă ea lângă inimă. O persoană în veci necunoscută, dar binevoitoare."

Trebuie să spun că în ultima vreme eram într-o dispoziţie dintre cele mai bune: soţul meu n-a mai avut de mult crize de epilepsie, copiii s-au întremat de pe urma bolii, datoriile noastre erau încet-încet achitate, iar succesul *Jurnalului unui scriitor* mergea *crescendo*. Toate acestea îmi întreţineau optimismul, atât de propriu caracterului meu, şi, iată, după citirea scrisorii anonime, mi-a trecut prin minte un gând şugubăţ — să transcriu această scrisoare (schimbând numele şi renunţând la vreo două-trei rânduri) şi s-o trimit lui Feodor Mihailovici. Credeam că el, care citise abia cu o zi înainte scrisoarea din romanul Smirnovei, îşi va da imediat seama că e vorba de o glumă şi o să râdem împreună. Mi-a trecut prin cap şi gândul că ar putea lua în serios scrisoarea; în cazul acesta eram curioasă să ştiu ce atitudine va avea faţă de ea: mi-o va arăta sau o va arunca la coş? După obiceiul meu, am trecut imediat la fapte. Mai întâi am vrut să întocmesc, scrisoarea cu scrisul meu, dar cum îi

transcriam în fiecare zi stenogramele *Jurnalului unui scriitor* şi scrisul meu îi era *prea* cunoscut, m-am gândit c-ar fi bine să-mi maschez puţin gluma şi am căutat să-mi schimb scrisul. Dar şi asta s-a dovedit a fi destul de dificil şi a trebuit să stric câteva coli până am obţinut o scriere uniformă. A doua zi dimineaţă, am pus scrisoarea la cutie şi în timpul zilei ne-a fost adusă de poştă împreună cu restul corespondenţei.

În ziua aceea Feodor Mihailovici a întârziat pe undeva şi nu s-a întors fix la cinci; nevrând să-i facă pe copii să aştepte cu masa, şi-a pus hainele de casă şi, fără să mai cerceteze corespondenţa, a venit în sufragerie. Masa a fost veselă şi zgomotoasă. Feodor Mihailovici era într-o dispoziţie excelentă, vorbea mult şi râdea, răspunzând copiilor la întrebările lor. După masă, s-a dus, cum îi era obiceiul, cu paharul de ceai în cabinetul său, iar eu m-am retras în camera copiilor şi abia după vreo zece minute m-am dus să văd ce efect a produs scrisoarea mea anonimă.

Am intrat în cameră, m-am aşezat la locul meu obişnuit, lângă masa de scris, şi am început înadins să vorbesc despre ceva, care pretindea un răspuns din partea lui Feodor Mihailovici. Acesta, însă, tăcea mohorât şi umbla cu paşi grei prin cameră. Am văzut că e supărat şi mi s-a făcut deodată milă de el. Ca să întrerup tăcerea, l-am întrebat:

— Ce eşti aşa de posomorât, Fedea?

Feodor Mihailovici m-a privit mânios, a mai trecut de vreo două ori pe lângă mine şi s-a oprit în faţa mea.

— Porţi medalionul? mă întrebă el cu o voce sufocată.

— Îl port.

— Arată-mi-l!

— De ce? L-ai văzut de atâtea ori...

— A-ra-tă me-da-lio-nul! strigă el atât de tare, că mi-am dat seama că am mers prea departe cu gluma şi ca să-l liniştesc, am început să-mi deschei gulerul rochiei. Dar n-am mai apucat să scot medalionul: Feodor Mihailovici n-a mai putut să-şi stăpânească furia,

s-a apropiat repede de mine şi a tras cu toată puterea de lănţişor. Era un lănţişor subţire, cumpărat chiar de el la Veneţia. Lănţişorul s-a rupt într-o clipă şi medalionul a rămas în mâinile soţului. A ocolit repede masa de scris şi, aplecându-se, încercă să deschidă medalionul. Vedeam cum îi tremurau mâinile şi cum medalionul era gata să-i scape pe masă. Îmi părea grozav de rău de el şi-mi era tare ciudă pe mine. Am început să-i vorbesc prieteneşte şi i-am propus să-l ajut, dar Feodor Mihailovici, cu o mişcare furioasă a capului, mi-a refuzat ajutorul. În sfârşit, a reuşit să deschidă medalionul şi a văzut pe o parte portretul Liubocikei noastre, iar pe partea cealaltă propriul său portret. A rămas perplex, continuând să privească portretul şi să tacă.

— Ei, ce-ai găsit? îl întrebai eu. Fedea, prostul meu, cum ai putut să crezi într-o scrisoare anonimă?

Feodor Mihailovici s-a întors repede spre mine.

— Şi de unde ştii tu de scrisoarea anonimă?

— Cum, adică, de unde? Dacă eu ţi-am trimis-o!

— Cum ai trimis-o, ce tot vorbeşi acolo! Imposibil!

— Am să-ţi demonstrez pe loc!

M-am dus fuga la o altă masă, pe care era revista *Otecestvennîie zapiski*, am răsfoit-o şi am scos de acolo câteva coli, pe care exersasem în ajun.

Feodor Mihailovici a rămas paf.

— Şi ai compus tu scrisoarea asta?

— Nici măcar n-am compus-o! Pur şi simplu am copiat-o din romanul Sofiei Ivanovna. L-ai citit şi tu ieri şi m-am gândit c-o să-ţi dai seama imediat.

— Cum să-mi dau seama! Toate scrisorile anonime se scriu la fel. Dar nu pricep un lucru — de ce mi-ai trimis-o?

— Am vrut să fac o glumă, i-am explicat eu.

— Se poate să faci glume de astea? Am trecut prin nişte chinuri în jumătatea asta de oră...

— Cine putea să creadă că eşti un Othello şi că o să-ţi pierzi

cumpătul, fără să judeci şi tu un pic.

— În cazuri dintr-astea nu se judecă! Se vede că n-ai încercat nici adevărata dragoste, nici adevărata gelozie.

— Ba, adevărata dragoste o mai încerc şi acum, dar că nu încerc o adevărată gelozie, de asta eşti de vină tu — de ce nu mă înşeli? Am râs, dorind să-i schimb dispoziţia. Te rog să mă înşeli. Dar eu sunt mai bună ca tine — pe tine te-aş fi lăsat în pace, dar ei, nemernicei, i-aş fi scos ochii!!

— Tu râzi, Anecika, spuse Feodor Mihailovici pe un ton vinovat, dar ia gândeşte-te ce nenorocire s-ar fi putut întâmpla! Într-un acces de furie puteam să te şi strâng de gât! Într-adevăr se poate spune că Domnul a avut grijă de noi, din milă pentru copiii noştri! Gândeşte-te, dacă n-aş fi găsit portretul, mi-ar fi rămas pentru totdeauna în suflet, o picătură de îndoială în fidelitatea ta şi asta m-ar fi chinuit toată viaţa! Te rog să nu mai glumeşti cu lucruri dintr-astea, la mânie nu răspund de mine!

În timpul discuţiei simţeam că mă ustură parcă pielea de pe gât. Mi-am şters gâtul cu o batistă, pe care a apărut o pată de sânge: probabil că lănţişorul smuls cu furie m-a zgâriat. Văzând sânge pe batista mea, soţul meu a fost cuprins de disperare.

— Ce-am făcut, Dumnezeule! Anecika, draga mea, iartă-mă! Te-am rănit! Te doare, spune-mi, te doare tare?

Am început să-l liniştesc că n-am nimic, că nu e decât o zgârietură, care va trece până a doua zi. Feodor Mihailovici se neliniştise serios, dar, mai ales, era ruşinat de accesul său de furie. Toată seara n-a făcut decât să se scuze, să regrete şi să se poarte cum nu se poate mai tandru. Eu eram nespus de fericită că gluma mea prostească s-a terminat cu bine. Îmi părea sincer rău că l-am făcut să se perpelească şi mi-am dat cuvântul să nu mai fac niciodată glume de astea cu el, văzând în ce stare de furie, aproape de iresponsabilitate, poate să ajungă scumpul meu soţ în clipe de gelozie.

Şi medalionul şi scrisoarea anonimă (datată cu 18 mai 1876) le

mai păstrez şi acum.

II
ANUL 1876. CĂUTAREA VACII

În vara anului 1876 locuise la Staraia Russa profesorul Nikolai Petrovici Wagner, de la Universitatea din Sankt-Petersburg, împreună cu familia. A venit la noi cu o scrisoare din partea lui I. P. Polonski şi i-a făcut o bună impresie soţului meu. Au început să se vadă adesea şi Feodor Mihailovici se arăta foarte interesat de noul său cunoscut, un om dăruit până la fanatism spiritismului [80].

Odată, întâlnindu-mă în parc, Wagner mi-a spus:

— M-a uluit ieri Feodor Mihailovici!

— Cu ce? am întrebat, curioasă.

— Mă plimbam seara şi mă gândeam să vă fac o vizită, când îl întâlnesc la răspântie pe soţul dumneavoastră şi-l întreb: „Mergeţi să vă plimbaţi, Feodor Mihailovici?“

— Nu, nu mă duc la plimbare, mă duc cu o treabă.

— Aş putea să vin şi eu cu dumneavoastră?

— Veniţi, dacă vreţi, îmi răspunse el fără pic de amabilitate.

Mi s-a părut că are o figură îngrijorată şi se vedea că nu era dispus să întreţină o conversaţie. Am ajuns până la prima răscruce. Aici am întâlnit o femeie şi Feodor Mihailovici a întrebat-o:

— Ascultă, mătuşă, n-ai întâlnit cumva o vacă murgă?

— N-am întâlnit, *batiuşka*, n-am întâlnit, îi răspunse femeia.

Întrebarea mi s-a părut ciudată şi am trecut-o în contul credinţei populare, conform căreia poţi să apreciezi timpul de a doua zi după culoarea primei vaci care se întoarce de pe câmp şi m-am gândit că Feodor Mihailovici întreba de vacă pentru a afla timpul de a doua zi. Dar când am mai trecut o stradă şi Feodor Mihailovici a pus aceeaşi întrebare unui băiat pe care l-a întâlnit, nu m-am mai putut abţine şi l-am întrebat la rândul meu:

— Ce-i cu vaca asta murgă, Feodor Mihailovici?

— Cum ce-i? O caut.

— O căutaţi? m-am mirat.

— Ei, da, caut vaca noastră. Nu s-a întors de pe câmp. Toţi ai casei s-au dus s-o caute şi umblu şi eu după ea.

Abia atunci am înţeles de ce se uita Feodor Mihailovici cu atâta atenţie la şanţurile de pe marginile străzilor şi de ce era atât de distrat.

— Şi de ce v-a mirat aşa de mult? l-am întrebat pe Wagner.

— Cum să nu mă mire? îmi răspunse el. Un mare artist al cuvântului, ale cărui inteligenţă şi fantezie sunt întotdeauna preocupate de idei superioare, umblă pe străzi şi caută nu ştiu ce vacă murgă!

— Probabil că nu ştiţi, stimate Nikolai Petrovici, i-am ripostat, că Feodor Mihailovici nu e numai un scriitor de talent, dar şi un tandru tată de familie, pentru care tot ce se petrece în casă are o mare însemnătate. Dacă vaca nu s-ar fi întors aseară acasă, copiii noştri şi mai ales mezinul, ar fi rămas fără lapte sau l-ar fi primit de la o vacă de cine ştie unde şi poate bolnavă. De aceea a şi plecat Feodor Mihailovici s-o caute.

Trebuie să spun că noi n-am avut o vacă a noastră, dar când veneam pentru vară la Russa, ţăranii din împrejurimi se băteau să ne dea vaca lor pentru vară, în speranţa că în locul unei vaci slăbite peste iarnă să capete toamna o vacă îngrăşată de minune. Le plăteam ţăranilor zece-cincisprezece ruble pe vară, cu condiţia ca, în cazul când vaca ar fi murit sau s-ar fi îmbolnăvit, să plătim nouăzeci de ruble despăgubire. În fiecare vară se întâmpla de trei sau patru ori că vaca să nu se întoarcă de pe câmp cu cireada şi atunci toată casa, în afară de dădacă şi de prunc, plecau pe uliţe în căutarea ei. Feodor Mihailovici, care participa din plin la bucuriile şi necazurile noastre de familie, ne ajuta şi în cazul acesta şi de vreo două-trei ori a adus vaca acasă. Pe mine mă mişca profund grija soţului meu pentru familie.

III
ANUL 1876. IARNA. CUNOŞTINŢE

În iarna aceea cercul cunoştinţelor lui Feodor Mihailovici s-a lărgit mult. Era primit pretutindeni cu multă bucurie, deoarece oamenii apreciau la el nu numai inteligenţa şi talentul dar şi inima lui bună, sensibilă la orice durere omenească.

Mă hotărâsem ca nici în iarna aceea să nu ies în lume: oboseam atât de mult în timpul zilei cu lucrul la *Jurnalul unui scriitor*, cu treburile gospodăriei şi îngrijirea copiilor, că seara nu voiam decât să mă odihnesc şi să citesc o carte interesantă şi probabil că în societate aş fi făcut o mină plictisită. Dealtfel, nu regretăm deloc societatea şi iată de ce: chiar de la întoarcerea noastră în Rusia s-a instaurat la noi un obicei care a ţinut până la moartea soţului meu. Necăjindu-se că nu ies în lume şi că, probabil, mă plictisesc, Feodor Mihailovici îmi povestea întotdeauna despre tot ce vedea pe unde era invitat, ce auzea, ce vorbea cu o persoană sau alta. Şi istorisirile lui Feodor Mihailovici erau atât de captivante şi prezentate de el atât de sugestiv, încât îmi suplineau pe deplin societatea. Ţin minte că aşteptam întotdeauna cu o mare nerăbdare întoarcerea lui din câte o vizită. Se întorcea de obicei pe la unu, unu şi jumătate, până atunci tocmai i se pregătea un ceai proaspăt, îşi punea pardesiul său larg de vară (care-i ţinea loc de halat), bea un pahar de ceai fierbinte şi începea să-mi povestească despre întâlnirile pe care le avusese în cursul serii. Feodor Mihailovici ştia că mă interesează detaliile şi din cauza asta nu se zgârcea cu ele şi-mi reda toate discuţiile, iar eu îl întrebam uneori: „Ei, şi ea ce ţi-a spus, sau tu ce i-ai răspuns lui?“

După ce se întorcea acasă, Feodor Mihailovici nu mai lucra şi, pentru că se obişnuise să se culce târziu, stăteam de vorbă uneori până la cinci dimineaţa, când mă trimitea cu forţa la culcare, spunându-mi că a doua zi o să mă doară capul şi că restul o să-mi povestească mâine.

Uneori, Feodor Mihailovici mi se lăuda cum a ieşit victorios în

câte o dispută literară sau politică. Alteori, îmi povestea cum a făcut o gafă, cum n-a recunoscut pe cineva şi ce neînţelegere s-a ivit din pricina asta şi-mi cerea părerea sau sfatul cum poate să-şi îndrepte gafa. Câteodată, Feodor Mihailovici mi se plângea de nedreptatea unora faţă de el, de dorinţa lor de a-l jigni sau a-i leza mândria. Trebuie să arăt adevărul şi să spun deschis: confraţii lui de profesie, chiar cei mai inteligenţi şi talentaţi, de obicei nu-l cruţau şi căutau să-i arate cât de puţin însemna pentru ei talentul său. Erau unii, de pildă, care nu vorbeau de loc cu Feodor Mihailovici despre noua sa lucrare, nedorind parcă să-l supere cu nişte aprecieri negative, deşi ştiau foarte bine că el nu aştepta de la ei nici laude, nici complimente, ci o părere sinceră dacă a reuşit sau nu să-şi realizeze în roman ideea. Sau la o întrebare directă, dacă a citit sau nu „amicul“ ultimul capitol din roman (la o lună după apariţia romanului), „amicul“ îi răspundea că „tineretul s-a năpustit asupra cărţii, că o laudă şi o citeşte pe întrecute“, deşi cel care vorbea astfel ştia prea bine că pentru Feodor Mihailovici era importantă nu opinia unui tineret necopt, ci propria lui opinie şi că va suferi, văzând că „prietenul“ se interesează atât de puţin de lucrarea sa şi că timp de o lună n-a găsit de cuviinţă s-o citească.

Ţin minte cum un om de litere, întâlnindu-se cu Feodor Mihailovici în societate, i-a spus că a izbutit, în fine, să citească *Idiotul*, care apăruse cu cinci ani în urmă, că romanul i-a plăcut, dar că a găsit o inexactitate.

— Ce inexactitate? îl întrebă curios Feodor Mihailovici, crezând că e vorba de o inadvertenţă de conţinut sau în caracterul eroilor.

— Am stat astă-vară la Pavlovsk, îi răspundea interlocutorul, şi când mă plimbam cu fetele, am tot căutat vila aceea luxoasă, în stilul căsuţelor elveţiene, în care a locuit eroina romanului, Aglaia Epancina. Iartă-mă, te rog, dar nu există o asemenea vilă în Pavlovsk.

De parcă Feodor Mihailovici ar fi fost obligat în romanul său să descrie neapărat o vilă reală şi nu una imaginară.

Un alt om de litere (mai târziu) i-a spus că a citit cu o mare

curiozitate rechizitoriul procurorului (din romanul *Fraţii Karamazov*) şi că l-a mai recitit o dată cu voce tare şi cu ceasul în mână.

— De ce cu ceasul? se miră soţul meu.

— În roman se spune că rechizitoriul a ţinut[77]... minute. Şi m-am gândit să verific. S-a dovedit că nu durează... *, ci numai *... minute.

Feodor Mihailovici s-a gândit la început că scriitorul a fost atât de captivat de rechizitoriul procurorului, încât a vrut să-l mai citească o dată, cum se întâmplă când te impresionează puternic ceva; când colo cauza a fost cu totul alta, atât de neînsemnată, încât putea fi adusă în discuţie doar pentru a-l jigni sau a-l şicana pe Feodor Mihailovici. Erau destule exemple de acest gen care probau atitudinea scriitorilor contemporani faţă de soţul meu.

Sigur, toate acestea nu erau decât mici răutăţi, nedemne de un om deştept şi talentat, şi totuşi aveau o influenţă nefastă asupra nervilor slăbiţi ai soţului meu. Deseori, mă indignau oamenii aceştia răi şi înclinam să explic atacurile lor jignitoare (îi rog să mă scuze, dacă m-am înşelat) prin „invidie profesională“ care, ca să fim drepţi, lipsea cu totul la Feodor Mihailovici, gata întotdeauna să aprecieze o operă scrisă cu talent de confraţi, indiferent de deosebirile de convingeri faţă de autorul despre care vorbea sau scria.

Pentru mine era întotdeauna interesant când Feodor Mihailovici, răspunzând la întrebările mele, descria rochiile doamnelor pe care le întâlnise în societate. Uneori, spunea că doreşte să-mi facă neapărat o rochie care-i plăcuse mult.

— Ştii, Ania, îmi spunea el, avea o rochie fermecătoare; modelul era dintre cele mai simple: în dreapta era încreţită şi mai scurtă, în spate era lungă, fără să atârne, dar uite că am uitat cum era în stânga, cred că tot încreţită. Fă-ţi o rochie ca asta şi să vezi ce bine o să-ţi stea.

Îi promitem să-mi fac una la fel, deşi după descrierile lui Feodor Mihailovici era destul de greu să-ţi imaginezi modelul.

Şi în ceea ce priveşte culorile, Feodor Mihailovici mai greşea

[77] Omisiune în text (n. red. ruse)

câteodată şi se descurca prost cu ele. Vorbea uneori despre nişte culori, ale căror denumiri dispăruseră cu totul din uz, de pildă culoarea *massaca*; Feodor Mihailovici mă asigura că o să-mi stea foarte bine cu *massaca* şi m-a rugat să-mi fac o rochie de culoarea asta. Am vrut să-i fac plăcere şi am întrebat prin magazine de material de culoarea asta. Negustorii erau nedumeriţi, iar de la o bătrânică am aflat (mai târziu) că *massaca* e un lila-închis şi că pe vremuri la Moscova cu catifeaua de culoarea asta se căptuşeau coşciugele. Se prea poate că un lila-închis se şi potriveşte unor persoane, poate că mi s-ar fi potrivit şi mie, dar n-am reuşit să-mi fac o rochie de culoarea asta şi să satisfac astfel dorinţa soţului meu.

Trebuie să spun că soţul meu era întotdeauna extrem de mulţumit când mă vedea într-o rochie frumoasă sau cu o pălărie frumoasă; asta-l bucura mult mai mult decât pe mine. N-am stat niciodată prea bine cu banii şi nu puteam să mă gândesc la toalete. Cât era, însă, de mulţumit şi de fericit soţul meu când se întâmpla uneori, chiar împotriva dorinţei mele, să-mi cumpere sau să-mi aducă din străinătate un lucru frumos! De câte ori pleca la Ems, Feodor Mihailovici căuta să facă economie, ca să-mi aducă un cadou: o dată mi-a adus un eventai luxos (sculptat) din fildeş, executat artistic, a doua oară — un binoclu superb din email albastru, altă dată mi-e adus o garnitură de chihlimbar (broşă, cercei şi brăţară). Lucrurile acestea le alegea îndelung, le cerceta, le evalua şi era foarte mulţumit dacă-mi plăceau. Ştiind cât se bucura soţul meu când îmi făcea cadouri, mă arătam întotdeauna încântată, chiar dacă uneori, în sufletul meu, eram amărâtă că-mi cumpără mai curând nişte lucruri fine, decât folositoare. Ţin minte, de pildă, cât mi-a părut de rău când odată, după ce a primit nişte bani de la Katkov, Feodor Mihailovici mi-a cumpărat de la cel mai bun magazin din Moscova, o duzină de cămăşuţe, cu douăsprezece ruble bucata. Desigur, am primit cadoul cu entuziasmul de circumstanţă, mi-a părut rău de bani însă, pentru că aveam suficientă rufărie, iar cu o sumă atât de mare aş fi putut să-mi cumpăr multe lucruri necesare.

Cumpărării cămăşuţelor luxoase i-a precedat o istorie amuzantă, care m-a distrat mult. Odată, noaptea, pe la unu şi ceva, soţul meu intră în cameră şi mă trezeşte cu o întrebare: „Ania, astea sunt cămăşuţele tale?“ „Ce cămăluţe? Cred că da?“ i-am răspuns eu adormită. „Cum poţi să porţi o lenjerie atâta de grosolană?“ se revoltă el. „Se poate, sigur, nu pricep nimic, dragul meu, lasă-mă să dorm!“ Dimineaţa s-a lămurit vizita nocturnă a soţului meu şi indignarea lui. Fata în casă mi-a spus că ea şi bucătăreasa s-au speriat întâi de „domnul“ şi pe urmă s-au minunat. Seara, fata şi-a spălat două cămăşuţe şi le-a atârnat să se usuce afară, pe sfoară de lângă fereastră. Noaptea s-a pornit vântul şi cămăşuţele îngheţate au început să bată în geam. Feodor Mihailovici, care lucra în cabinetul său, a auzit zgomotul şi, de teamă să nu se trezească copiii, s-a dus în bucătărie, s-a urcat pe un taburet, a deschis oberlihtul şi a tras încetişor rufele una câte una. Apoi le-a atârnat cu grijă deasupra plitei. Cu ocazia asta Feodor Mihailovici a văzut cămăşile (care erau, bineînţeles, dintr-o pânză cenuşie grosolană), s-a luat cu mâinile de cap ca pe urmă să râdă mult de greşeala pe care a făcut-o. Când l-am întrebat de ce n-a trezit-o pe servitoare, mi-a răspuns: „Mi-era milă s-o scol, a obosit şi ea peste zi, las-o să se odihnească“. Aşa s-a purtat întotdeauna soţul meu cu servitorii, de la care nu cerea niciodată servicii în plus pentru sine.

Deosebit de mulţumit a fost Feodor Mihailovici atunci când, cu doi ani înainte de a muri, a izbutit să-mi cumpere nişte cercei cu briliante. Au costat în jur de două sute de ruble şi înainte de a-i cumpăra soţul meu s-a sfătuit cu P. F. Panteleev, un cunoscător în bijuterii. Ţin minte că i-am pus pentru prima dată la o seară literară, la care a citit şi soţul meu. În timp ce citeau alţi scriitori, noi doi şedeam lângă un perete împodobit cu oglinzi. Am observat deodată că soţul meu se uită undeva într-o parte şi zâmbeşte, apoi s-a întors spre mine şi mi-a şoptit entuziasmat: „Strălucesc, strălucesc superb!“ Briliantele mele în lumina puternică din sală străluceau frumos şi soţul meu era încântat ca un copil.

IV
ANUL 1876. BANII DATORAŢI LUI TURGHENIEV

Din anul 1876 mi-a rămas întipărită în memorie o mică neînţelegere, ce l-a tulburat mult pe soţul meu, care avusese cu două, trei zile înainte o criză de epilepsie. La Feodor Mihailovici venise un tânăr, Alexandr Feodorovici Otto (Oneghin), care locuia la Paris şi care a adunat ulterior o colecţie preţioasă de cărţi şi documente puşkiniene. Dl. Otto îi spuse că prietenul său, I. S. Turgheniev, l-a însărcinat să treacă pe la Feodor Mihailovici şi să încaseze banii pe care acesta îi datora. Soţul meu se miră şi îl întrebă dacă Turgheniev n-a primit de la P. V. Annenkov cei cincizeci de taleri, pe care i-a dat acestuia pentru a fi remişi lui Turgheniev în luna iulie a anului trecut, când s-a întâlnit cu el în tren, în drum spre Rusia. Dl. Otto a confirmat primirea banilor de la Annenkov, dar a spus că Turgheniev ţine minte că i-a trimis lui Feodor Mihailovici la Wiesbaden o sută şi nu cincizeci de taleri şi, prin urmare, socoteşte că Feodor Mihailovici îi mai este dator încă cincizeci de taleri. Soţul meu şi-a închipuit că a greşit şi, foarte tulburat, m-a chemat imediat.

— Spune-mi, Ania, cât îi sunt dator lui Turgheniev? mă întrebă, după ce mi l-a prezentat pe musafir.

— Cincizeci de taleri!

— Sigur? Ţi-aduci bine aminte? Nu te înşeli?

— Ţin minte perfect. Dealtfel, Turgheniev, în scrisoarea pe care ţi-a trimis-o, a scris precis câţi bani ţi-a expediat.

— Arată-mi scrisoarea, o ai? ceru soţul meu.

Evident, n-aveam scrisoarea la îndemână, dar am promis s-o găsesc şi l-am rugat pe tânăr să treacă pe la noi după vreo două zile.

Feodor Mihailovici era foarte supărat de o posibilă greşeală din partea mea şi era atât de neliniştit că m-am hotărât să găsesc scrisoarea, chiar dacă ar fi să caut toată noaptea. Neliniştea soţului meu mi s-a transmis şi mie şi am început să mă gândesc dacă nu s-a

ivit vreo neînţelegere. Din nefericire, corespondenţa soţului meu din anii trecuţi se găsea într-un haos desăvârşit şi a trebuit să răsfoiesc cel puţin trei-patru sute de scrisori până s-o găsesc, în sfârşit, pe cea a lui Turgheniev. După ce a citit scrisoarea şi s-a convins că nu e nici o greşeală din partea noastră, soţul meu s-a liniştit.

Dl. Otto a venit după două zile şi i-am arătat scrisoarea lui Turgheniev. A fost foarte jenat şi ne-a rugat să-i dăm scrisoarea ca s-o arate lui Turgheniev, promiţându-ne că ne-o va înapoia.

După vreo trei săptămâni, Dl. Otto a venit din nou la noi şi ne-a adus scrisoarea, dar nu cea pe care i-am dat-o, ci chiar scrisoarea pe care a scris-o Feodor Mihailovici din Wiesbaden şi în care îl roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri [81]. Astfel, neînţelegerea s-a lămurit, spre marea noastră satisfacţie. De suferit a suferit A. F. Otto, care mi-a scris cu mulţi ani mai târziu (în scrisoarea din 19 decembrie 1888)[78] următoarele:

„Scurta mea cunoştinţă cu Feodor Mihailovici a avut la bază o neplăcută neînţelegere pentru el, neînţelegere la care am participat fără să vreau. Eu sunt persoana care am venit la dumneavoastră, atunci, de mult de tot, pe vremea când locuiaţi la Peski. Am venit într-o perioadă grea pentru dumneavoastră din punct de vedere material, agravată de boala lui Feodor Mihailovici, cu o misiune din partea prietenului meu, I. S. Turgheniev, şi anume de a primi banii pe care-i datora Feodor Mihailovici. Am trecut prin câteva momente grele pentru că dumneavoastră mi-aţi expus cu bună credinţă cum stăteau lucrurile, ca mai târziu, Feodor Mihailovici să-mi demonstreze, tulburat şi supărat, că cererea lui Ivan Sergheevici era mai mult decât nedreaptă. Cu acea brutalitate nefericită care-mi este caracteristică, i-am scris atunci o scrisoare tăioasă lui Ivan Sergheevici. Lucrurile s-au lămurit: Ivan Sergheevici şi-a recunoscut greşeala, dar eu aproape că i-am pierdut prietenia, cum se întâmpla

[78] Şi scrisoarea lui Feodor Mihailovici şi scrisoarea d-lui Otto s-au păstrat. (N. aut.)

întotdeauna cu o a treia persoană, amestecată în cearta altor două“.

V
ANUL 1877. PIERDEREA BLĂNII

La începutul lui 1877, s-a petrecut un „eveniment“, mulţumită căruia am putut cunoaşte cum merg treburile la poliţia de atunci din capitală: mi s-a furat noua mea blană de vulpe.

Trebuie să spun că atunci când ne-am întors în Rusia, am continuat să port iarna paltonul meu scurt din blană cenuşie de miel, pe care l-am purtat şi la Dresda. Feodor Mihailovici se îngrozea când vedea cât sunt de uşor îmbrăcată şi-mi prorocea o răceală zdravănă cu toate urmările ei. Desigur, paltonul nu mergea pentru gerurile din decembrie şi ianuarie şi pe frig mare eram nevoită să-mi pun peste palton un şal gros, ceea ce-mi dădea o înfăţişare puţin atrăgătoare. Dar în primii ani ai întoarcerii noastre în Rusia trebuia să ne gândim în primul rând la achitarea datoriilor, care ne nelinişteau atât, astfel că problema ce se punea în fiecare toamnă, a unei blăni călduroase, n-a putut fi rezolvată. În fine, la sfârşitul anului 1876, s-a ivit posibilitatea să ne realizăm vechea noastră dorinţă şi ţin minte cât l-a preocupat pe Feodor Mihailovici această măruntă chestiune de familie. Ştiind cât sunt întotdeauna de zgârcită cu toaletele mele, a hotărât să se ocupe singur de acest lucru: m-a dus la magazinul de blănuri al lui Zezerin (astăzi al lui Mertens, unde era dată la păstrare întotdeauna în timpul verii blana lui Feodor Mihailovici) şi l-a rugat pe vînzătorul- şef să ne aleagă „cinstit“ nişte blănuri de vulpe pentru şubă şi un guler de jder. Vânzătorul (un admirator al talentului soţului meu) a adus o grămadă de blănuri de vulpe şi după ce ne-a arătat defectele şi calităţile lor, ne-a ales câteva fără cusur pentru preţul fixat (o sută de ruble). Gulerul de jder, cumpărat aproximativ cu acelaşi preţ, s-a dovedit a fi excelent. Tot acolo am găsit şi eşantioane de atlaz negru de mătase pentru căptuşeală, pe care Feodor Mihailovici le-a cercetat la lumină ca să vadă şi culoarea, şi

trăinicia. Când a venit vorba de model (pe atunci abia începuse moda pelerinelor), Feodor Mihailovici a cerut să i se arate noul model şi a început să protesteze pe loc împotriva acestei mode „stupide“. Iar când vânzătorul i-a spus în glumă că pelerina a fost inventată de un croitor care a vrut să scape de nevastă-sa, soţul meu i-a ripostat:

— Eu nu vreau deloc să scap de nevastă, aşa că faceţi-i un lucru ca pe vremuri — un palton cu mâneci!

Văzând cât îl preocupă paltonul meu, am fost de acord. Când după două săptămâni mi s-a adus şuba şi am îmbrăcat-o, Feodor Mihailovici mi-a spus mulţumit:

— Ei, acum arăţi exact ca o negustoreasă din Zamoskvorecie! [82] Acum nu mai mi-e teamă că ai să răceşti.

Şi iată că blana „realizată“ după atâţia ani de aşteptare şi după atâtea emoţii, a fost furată!

S-a întâmplat asta în plină zi, într-un răstimp de vreo zece minute. M-am întors acasă din oraş şi, auzind că Feodor Mihailovici s-a sculat şi că a întrebat de mine, m-am grăbit să mă duc la el în cabinet şi am lăsat blana în vestibul, pe cuier, deşi de obicei o duceam în camera mea. După ce am vorbit cu soţul, m-am întors în vestibul, dar blana nu mai era. S-a stârnit zarvă; amândouă fetele erau în bucătărie şi mi-au spus că n-au văzut pe nimeni. Ne-am uitat la uşa de la intrarea principală — era descuiată. Probabil că fata care mi-a ajutat să-mi scot blana, a uitat să încuie uşa şi hoţul a profitat de această neatenţie.

Feodor Mihailovici era foarte necăjit de pierderea paltonului, cu atât mai mult cu cât mai erau două luni de vreme rece. Iar eu eram pur şi simplu disperată, „tunam şi fulgeram“, certam servitoarele, mă ocăram şi pe mine că am lăsat blana în vestibul. L-am chemat pe portarul principal şi acesta a anunţat poliţia de furtul blănii. Seara a venit un poliţist ca să interogheze servitoarele şi m-a sfătuit să mă duc personal la poliţie pentru a cere să se facă o anchetă mai serioasă.

A doua zi dimineaţă, m-am dus pe strada Ofiţerskaia. Datorită numelui meu am fost primită imediat de un şef. (Cât a fost în viaţă

soţul meu, numele meu producea întotdeauna impresie în instituţiile oficiale: „e scriitor, te pomeneşti că ne mai şi dă la ziar! “).

Am fost ascultată cu atenţie şi funcţionarul mă întrebă pe cine bănuiesc.

I-am spus că sunt sigură de servitoare, pe amândouă le-am adus din Staraia Russa, lucrează la mine de trei ani şi au fost întotdeauna foarte corecte. Nu bănuiesc nici pe altcineva.

— Spuneţi-mi, primiţi mulţi vizitatori? întrebă funcţionarul.

— Cunoscuţii noştri, şi mai vin şi curierii de la librării după cărţi şi reviste. Dar aceştia intră întotdeauna prin bucătărie, iar ieri n-a fost nimeni.

— Dar nu trec pe la dumneavoastră şi pomanagii, vreau să spun — cei care cer de pomană?

— Vin şi chiar mulţi. Trebuie să vă spun că soţul meu e un om deosebit de bun şi că nu refuză să ajute pe cineva, pe cât se poate, bineînţeles. Dacă se întâmpla ca soţul meu să nu aibă mărunţiş şi să i se ceară de pomană, undeva pe aproape de casă, atunci îi aduce pe cerşetori cu el şi le dă bani. Vizitatorii aceştia au început să vină singuri şi, aflând cum îl cheamă pe soţul meu, mulţumită unei tăbliţe bătute pe uşă, întrebau de el. Bineînţeles, că ieşeam eu; ei începeau să-mi vorbească despre sărăcia lor şi le dădeam treizeci, patruzeci de copeici. Nu suntem prea bogaţi, dar un ajutor ca acesta puteam să-l dăm totdeauna.

— Cineva dintre cerşetorii ăştia v-a şi furat blana, spuse funcţionarul.

— Nu cred. Daţi-mi voie să-i apăr pe săracii mei, replicai eu, deşi sunt foarte agasanţi şi-mi răpesc mult timp, dar nu cred să fie hoţi: prea au nişte figuri nefericite şi umilite.

— O să vedem îndată, spuse şeful. Ivanov, adu-mi albumul.

Ajutorul aduse un album gros şi-l puse pe masă, în faţa mea.

— Nu vreţi să vă uitaţi? spuse el. Poate vedeţi vreo faţă cunoscută.

Curioasă, am început să mă uit şi chiar pe pagină a treia am văzut

o figură cunoscută.

— Dumnezeule! exclamai eu. Pe omul acesta îl cunosc bine. A venit deseori la noi. A fost şi ăsta şi ăsta, repetam eu pe măsură ce întorceam filele albumului. Şi sub fotografia fiecărui „cunoscut“ de-al meu scria: „Hoţ de vestibuluri“, iar sub una din fotografii, cu un chip de asemenea foarte bine cunoscut, scria: „Spărgător, prins cu armă de foc“.

Eram uluită: oamenii care veneau adesea pe la noi, cu care discutăm de obicei singură, s-au dovedit a fi hoţi, chiar ucigaşi, care ar fi putut nu numai să ne jefuiască, dar să ne şi omoare, periclitând tihna familiei noastre. Mă trecu un fior de groază: oamenii aceştia vor continua să vină la noi şi nimic nu ne garantează că pe viitor nu ne ameninţă un pericol de moarte. Chiar dacă, de acum încolo, n-o să-i mai ajutăm, am putea prin asta să-i înrăim şi să atragem pericolul asupra noastră.

Am rămas câteva clipe copleşită.

— Ce rău îmi pare, spusei eu, că soţul meu nu vede portretele acestor oameni, pe care-i cunoaşte la fel de bine ca şi mine; altfel, probabil, n-o să creadă că sunt hoţi.

— Dacă vreţi, puteţi să vă alegeţi fotografiile celor pe care-i cunoaşteţi. Noi le avem în dublu exemplar. O să vă fie de folos şi iată cum: dacă cineva dintre ei va veni la dumneavoastră, să le spuneţi că aţi fost la poliţie şi că vi s-au dat fotografiile lor; vă rog să mă credeţi că vor transmite celorlalţi şi timp de un an de zile veţi scăpa de vizitele lor.

M-am bucurat rar de un cadou cum m-am bucurat de primirea acestei colecţii remarcabile, pe care o păstrez şi acum. La despărţire, amabilul funcţionar mi-a promis să-mi trimită un agent experimentat, care se prea poate să-mi găsească haina furată, datorită mai ales faptului că acum se ştie în ce mediu trebuie căutat hoţul.

Feodor Mihailovici a fost nu mai puţin uluit când a văzut fotografiile şi menţiunile de sub ele atât de grăitoare. Pe unii dintre ei îi cunoştea foarte bine, deoarece îi întâlnise adesea în timpul

plimbărilor sale de seară pe lângă porţile spitalului prinţului Oldenburgski, unde cerşeau bani de la trecători pentru nişte copii şi nepoţi inexistenţi, decedaţi chipurile la spitalul de copii. Lui Feodor Mihailovici i s-au adresat tot cu cereri dintr-astea şi el, deşi ştia că cerşesc sub nişte pretexte născocite, nu refuzase niciodată să-i ajute.

Colecţia de fotografii ce mi-a fost dăruită mi-a prins într-adevăr bine. Trebuie să spun că în prima lună după furt, n-am mai fost deranjaţi cu cereri de ajutor. Apoi a apărut unul dintre cei mai sâcâitori cerşetori, pe care, în cei doi ani cât ne-a tot vizitat, l-am ajutat cu micile sume pe care i le-am dat, s-o îngroape nu numai pe mama lui, dar şi câteva mătuşi. A venit din nou cu rugămintea să-l ajutăm să cumpere medicamente pentru o mătuşă bolnavă. Din prevedere, am chemat-o pe Lukeria (o fată înaltă) şi i-am cerut treizeci de copeici, pe care ea i-a şi pus pe masă, apoi i-am spus sever „hoţului de vestibuluri“:

— Ascultă, ia aceste treizeci de copeici şi te rog să nu mai vii la noi. De curând, mi s-a furat o blană şi m-am adresat poliţiei, iar acolo mi s-au dat fotografiile „hoţilor de vestibuluri“ şi mi-au spus să declar la poliţie pe toţi care vin la mine să cerşească. Nu ştiu cum se face, dar printre portretele de acolo figurează şi al dumitale. Vrei să-l vezi?

— Nu, de ce să vă deranjaţi, spuse vizitatorul şi dispăru într-o clipă, lăsând pe masă până şi banii pe care i-am dat. Probabil că acesta a comunicat tovarăşilor săi cele petrecute, pentru că de atunci multă vreme n-a mai venit nimeni. Iar Feodor Mihailovici, tot de atunci, n-a mai adus pe nimeni de pe stradă şi dacă n-avea la el mărunţiş, îl rugă pe cerşetor să aştepte la intrarea în casă şi-i trimitea bani cu servitoarea.

Agentul care mi-a fost promis de poliţie a venit a doua zi şi m-a pus să-i povestesc în cele mai mici amănunte tot ce s-a întâmplat, interogându-mă cu un aer misterios despre lucrurile cele mai inutile. Printre altele, l-am întrebat pe agent dacă se găsesc des lucrurile furate, la care acesta mi-a răspuns:

— Doamnă, asta depinde mai ales de faptul dacă păgubaşul doreşte sau nu să-şi reprimească lucrul.

— Cred că oricine doreşte.

— Să zicem! Unii însă îşi dau mai mult interes, alţii mai puţin. De pildă, prinţului G. i s-au furat bijuterii în valoare de cinci mii de ruble. Mi-a spus direct: găseşte-mi lucrurile şi ai zece la sută. Ei bine, lucrurile s-au găsit. Orice agent vrea să ştie că munca lui neprecupeţită va fi răsplătită.

Şi agentul mi-a mai dat două, trei exemple. M-am dus pentru câteva clipe la soţul meu şi i-am spus că, probabil, trebuie să-i promit şi eu zece procente şi să-i dau în contul lor măcar cinci ruble. Feodor Mihailovici a clătinat din cap şi mi-a spus că n-o să iasă nimic din cercetările astea. M-am întors la agent, i-am promis zece procente şi i-am dat o hârtie de cinci ruble, după care acesta mi-a promis să ia imediat cele mai urgente măsuri.

După vreo două zile, agentul a venit din nou şi m-a informat că se află pe urmele hoţului, dar că nu-mi destăinuieşte numele lui, de teamă că acesta să nu prindă cumva de veste. A început să mă întrebe din nou despre tot felul de amănunte inutile şi mi-a răpit o oră. Presupunând că după ce va lua mita va pleca mai repede, i-am dat cinci ruble şi i-am spus că sunt foarte ocupată şi că-l rog să vină numai atunci când va avea să-mi comunice într-adevăr ceva important.

A trecut vreo săptămână şi jumătate şi odată, când stăteam cu soţul meu în sufragerie, intră în fugă Lukeria, strigând:

— Bucuraţi-vă, doamnă, s-a găsit blana dumneavoastră! Agentul ne-a spus. Vine şi el îndată.

Evident, ne-am bucurat cu toţii. Agentul ne-a înştiinţat că hoţul mi-a amanetat şuba la Societatea pentru amaneturi (de pe Moika), că s-a găsit la el chitanţa de amanet şi că Societatea este obligată să-mi restituie gratuit şuba, dacă voi dovedi că-mi aparţine. Îmi spuse că trebuie să-mi revendic imediat drepturile şi mi-a propus, să merg îndată cu el la Societate şi să-mi iau şuba.

Lui Feodor Mihailovici nu i-a plăcut deloc propunerea agentului, i-a spus că ar dori să se ducă el, dar acesta a refuzat, afirmând că soţul meu, ca bărbat, n-ar putea să recunoască toate particularităţile blănii furate. Atât de mult doream să-mi recapăt paltonul, încât l-am convins pe soţul meu să-mi dea voie să mă duc cu agentul şi, ca să nu fiu cumva văzută de vreun cunoscut, mi-am acoperit faţa cu o voaletă deasă. Şi iată-mă, într-o zi însorită, traversând tot centrul Petersburgului în compania agentului de poliţie, gândindu-mă şi râzând, în sinea mea, la ideea că toţi hoţii capitale, care se plimbau pe bulevardul Nevski erau nedumeriţi — cine era necunoscuta delincventă pe care o ducea binecunoscutul lor agent de poliţie.

Am ajuns la Moika şi am vrut să-i plătesc birjarului, dar agentul mi-a spus că o să mai am nevoie de acesta ca să mă ducă acasă după ce-mi voi primi şuba. I-am spus birjarului să mă aştepte. Am intrat la direcţie, am fost conduşi într-o cameră separată şi după vreo zece minute a fost adusă o şubă din blană de vulpe. Din prima privire mi-am dat seama că e un lucru străin şi i-am spus-o agentului.

— Uitaţi-vă mai bine, mă rugă el, poate c-o recunoaşteţi, uitaţi-vă la mâneci, doamnele recunosc mai degrabă după mâneci.

Agentul a fost chemat pentru o clipă de cineva şi, deodată, mi-a sărit în ochi eticheta societăţii, cusută la poala şubei. M-am aplecat să citesc ce scrie acolo şi nu mică mi-a fost indignarea, când am văzut, pe etichetă, că şuba a fost amanetată în noiembrie 1876, deci cu patru luni înainte ca şuba mea să fi fost furată. Era limpede că agentul o ştia, dar a scontat că eu fie n-o să recunosc obiectul, fie c-o să fiu gata să iau şuba altcuiva, dacă tot nu mi-o găsesc pe a mea Când agentul s-a întors, i-am arătat eticheta şi în faţa directorului Societăţii i-am exprimat răspicat indignarea mea faţă de vădita lui înşelătorie. Agentul, şocat, s-a îndepărtat şi a început să se uite la vitrine. Când am ieşit de la Societate, i-am spus birjarului că nu mai merg cu el şi l-am întrebat cât sunt datoare pentru drumul de la bulevardul Greceski şi pentru aşteptare. Cât am fost de furioasă, când mi-a spus birjarul că-i sunt datoare şapte ruble, pentru că a umblat de

dimineaţă cu „domnul“ şi că acesta, care ieşise acum câteva clipe din clădire, i-a spus că „doamna va achita totul“. A trebuit, evident, să plătesc cât a pretins. Astfel s-a adeverit prezicerea lui Feodor Mihailovici şi n-a ieşit nimic din cercetările pe care le-am întreprins pentru găsirea blănii. La costul blănii pierdute a trebuit să mai adaug şaptesprezece ruble, cheltuite pe agent. După părerea soţului meu, n-avea nici un sens să mă plâng de agent amabilului funcţionar care mi l-a recomandat: ne-ar fi trimis un alt agent şi bătaia de cap s-ar fi reluat. Lucrul cel mai bun era să mă împac cu pierderea şi să-mi dau cuvântul ca în viitor să nu mai apelez la ajutorul acestei onorabile instituţii.

VI
ANUL 1877. CUMPĂRAREA CASEI. CĂLĂTORIA LA MIROPOLIE. PREZICEREA D-NEI FIELD

La începutul anului 1877 am primit o veste care ne-a întristat mult: a murit A. K. Gribbe, proprietarul acelei vile din Staraia Russa, în care am stat în ultimele patru veri. Îl regretam sincer pe bunul bătrân care s-a purtat întotdeauna atât de bine cu familia noastră, şi apoi ne întrebam cine va fi noul proprietar al vilei, şi dacă va dori să ne-o mai închirieze vara. Era o chestiune importantă pentru noi: în cei cinci ani de când mergeam la Staraia Russa am apucat s-o îndrăgim şi să apreciem folosul pe care apele minerale şi nămolul îl aduceau copiilor noştri. Am fi vrut şi în viitor să ne folosim de ele. Dar, în afara oraşului propriu-zis, ne-a plăcut şi vila lui Gribbe şi credeam că ne va fi greu să găsim ceva care să se apropie de calităţile ei. Vila d-lui Gribbe nu era o casă orăşenească, era mai curînd un conac, cu un mare parc umbros, cu grădină de zarzavaturi, magazii, pivniţă ş.a. Lui Feodor Mihailovici îi plăcea mai ales excelenta baie rusească [83] aflată în grădină şi el, care nu era amator de cadă, o utiliza adesea.

Vila lui Gribbe se afla şi se mai află la marginea oraşului, în

apropiere de Kolomeţ, pe malul râului Pererîtiţa, de-a lungul căreia se înşiruie, de o parte şi de alta, uriaşii ulmi sădiţi încă pe vremea lui Arakceev. Pe cele două părţi ale casei (de-a lungul parcului) sunt nişte alei largi şi numai o latură a grădinii se învecinează cu parcul alăturat lor. Feodor Mihailovici se temea de incendiile care pustiau uneori cu totul oraşele noastre de lemn (Orenburgul) şi ţinea mult la izolarea vilei noastre. Îi plăcea şi parcul nostru umbros şi curtea mare şi pavată, prin care-şi făcea plimbările, atât de necesare pentru sănătate, pe vreme ploioasă, când tot oraşul se cufunda în noroi şi era imposibil să mergi pe străzile nepavate. Mai ales, însă, ne plăceau camerele nu prea mari, dar bine distribuite, cu mobilă lor veche, grea, din lemn de mahon, cu atmosfera lor caldă şi intimă. Apoi faptul că acolo s-a născut dragul nostru Alioşa, ne făcea să ne simţim ca acasă. Un timp am fost neliniştiţi că am putea pierde colţişorul nostru îndrăgit, dar în curând lucrurile s-au lămurit: moştenitoarea, doamna Gribbe, pleca din oraş şi a hotărât să-şi vândă casa, cerând pentru ea (împreună cu mobilă şi chiar cu zece stânjeni de lemne) o mie de ruble, ceea ce li s-a părut foarte scump locuitorilor din Russa. Pe vremea aceea nu aveam bani, dar nu voiam să pierdem vila, aşa că l-am rugat pe fratele meu Ivan Grigorievici să cumpere casa pe numele său, cu condiţia să ne-o revândă când vom avea fonduri. Fratele meu mi-a îndeplinit rugămintea şi a cumpărat casa, iar eu, după moartea soţului meu, am cumpărat-o pe numele meu.

Mulţumită acestei achiziţii, noi, după cum spunea soţul meu, „ne-am aflat un cuib“, unde ne refugiam bucuroşi de cum se desprimăvăra şi de unde nu voiam să mai plecăm nici toamna târziu. Feodor Mihailovici socotea că vila noastră din Staraia Russa era locul repausului său fizic şi moral şi ţin minte că lăsa totdeauna pentru Staraia Russa lectura cărţilor preferate şi interesante, întrucât acolo izolarea la care ţinea atât de mult era arareori deranjată de vizitatori nedoriţi.

În anul 1877, am continuat să editäm *Jurnalul unui scriitor* şi, deşi succesul său moral şi material sporea, sporeau şi greutăţile legate de

editarea unei reviste lunare, adică expedierea revistei, ţinerea registrelor de abonamente, corespondenţa cu abonaţii etc., etc. Deoarece nu aveam ajutoare (în afara curierului), oboseam teribil şi asta s-a reflectat asupra sănătăţii mele, robustă până atunci. În ultimii doi ani am slăbit mult şi am început să tuşesc. Bunul meu soţ, care fusese întotdeauna atent cu starea sănătăţii mele, a insistat pentru o odihnă absolută în timpul verii; deoarece însă nu puteam să am parte de o asemenea odihnă la Staraia Russa, unde trebuia să mă ocup de întreaga gospodărie, a hotărât să primească invitaţia fratelui meu de a petrece toată vara în satul său. La începutul lui mai am plecat cu întreaga familie în gubernia Kursk, la moşia fratelui meu „Malîi Prikol", în apropierea oraşului Miropolie.

Îmi aduc aminte limpede de lunga noastră călătorie de atunci, cu opriri la Moscova şi la marile staţii de cale ferată, unde trenul nostru trebuia să stea ore întregi, din cauza trupelor care se deplasau spre front. [84] La toate gările, Feodor Mihailovici cumpăra la bufet chifle, turtă dulce, ţigări, chibrituri, pe care le ducea în vagoane şi le împărţea soldaţilor, iar cu unii dintre ei discuta vreme îndelungată.

Amintindu-mi această călătorie, trebuie să spun că am fost întotdeauna uimită că Feodor Mihailovici, care se enerva adesea în viaţa cea de toate zilele, era un tovarăş de drum atât de comod şi de răbdător: de acord cu orice, n-avea nici un fel de pretenţii; dimpotrivă căuta să ne mai scutească, pe mine şi dădaca, de grija copiilor, care oboseau repede pe drum şi începeau să facă mofturi. Eram de-a dreptul uluită de capacitatea soţului meu de a-i linişti pe copii: cum începea vreunul din ei să facă nazuri, Feodor Mihailovici apărea din colţul său (se aşeza în acelaşi vagon cu noi, dar mai retras), lua copilul la el şi-l liniştea într-o clipă. Avea o pricepere deosebită de a vorbi cu copiii, de a le înţelege păsurile, de a le câştiga încrederea (şi asta chiar cu copii străini, întâlniţi întâmplător) şi să capteze atât de mult interesul copilului, încât acesta devenea într-o clipă vesel şi ascultător. Îmi explicam aceasta prin marea lui dragoste pentru copii, dragoste care-i spunea ce anume trebuie să facă într-o

împrejurare sau alta.

La sfârşitul lui iunie, Feodor Mihailovici a trebuit să plece de la ţară la Petersburg pentru a redacta şi a tipări numărul de vară, dublu, din *Jurnalul unui scriitor* — pentru mai şi iunie. Am mers şi eu cu el până la staţia Korenevo, de unde am plecat cu cei doi copii mai mari la Kiev, în pelerinaj. Soţul meu acorda o mare însemnătate în educaţia copiilor săi impresiilor puternice şi luminoase căpătate în fragedă copilărie. Ştiind că voiam de multă vreme să mă duc la Kiev şi să mă închin sfintelor moaşte care se aflau acolo, soţul meu mi-a propus să mă folosesc de absenţa lui pentru această călătorie, ceea ce am şi făcut.

Feodor Mihailovici s-a descurcat bine cu editarea şi expedierea numărului de vară al *Jurnalului unui scriitor*, dar spre regretul meu a fost foarte neliniştit din pricina neprimirii vreme îndelungată a scrisorilor de la mine. Îl irita mai ales faptul că eu, conform înţelegerii între noi doi, îi trimiteam scrisorile prin portarul principal al casei noastre. Sub influenţa unei crize de epilepsie, soţul meu a uitat de înţelegerea noastră, ca şi de faptul că dacă i-aş fi trimis scrisorile direct pe numele lui, atunci poşta centrală, în urma dispoziţiei primite în primăvară, ar fi trimis scrisorile mele la Miropolie, cum proceda cu numeroasa corespondenţă pe care o primea soţul meu la Petersburg.

În ultimii ani, Feodor Mihailovici şi-a exprimat de multe ori regretul că nu reuşeşte nici cum să treacă pe la Darovoie, moşia răposatei sale mame, locul unde, în copilărie, îşi petrecea verile. Pentru că Feodor Mihailovici se simţea bine în vara lui 1877, l-am convins că la întoarcere de la Petersburg să se oprească la Moscova şi de acolo să meargă la Darovoie. Feodor Mihailovici aşa a şi făcut şi a stat la sora lui, V. M. Ivanova (la care trecuse moşia), două zile. Rudele lui mi-au povestit mai târziu că în timpul cât a stat acolo, a vizitat locurile cele mai diverse din parc şi din împrejurimi, locuri scumpe amintirilor sale, şi chiar a mers pe jos până la „Cermaşnia“ (la vreo două verste de conac), crângul său favorit din copilărie, cu

numele căruia a botezat mai târziu crângul din *Fraţii Karamazov*. Feodor Mihailovici a trecut şi pe la casele ţăranilor de o vârstă cu el; pe mulţi dintre ei îi mai ţinea minte. Aceştia, ca şi bătrânii şi bătrânele care-şi aminteau de el, îl primeau cu bucurie, îl chemau în casă şi-l tratau cu ceai. Călătoria la Darovoie i-a trezit multe amintiri pe care soţul meu ni le-a povestit la întoarcere cu însufleţire. Le-a promis copiilor să-i ducă neapărat la Darovoie ca să le arate locurile sale preferate din parc. În 1884, ca să îndeplinesc dorinţa soţului meu de a le arăta copiilor locul unde şi-a petrecut copilăria, am plecat cu toţii la Darovoie şi, la indicaţia rudelor sale, am fost pretutindeni pe unde a umblat pentru ultima dată Feodor Mihailovici.

Vara lui 1877 a fost pentru noi veselă şi liniştită şi ne părea rău doar de faptul că n-am putut să rămânem la ţară şi în septembrie. Trebuia, însă, să publicăm un număr dublu, de vară, pentru iulie şi august, şi la sfârşitul lui august ne-am întors la Petersburg.

A început viaţa obişnuită, plină de frământări cotidiene. Zilnic, Feodor Mihailovici era vizitat de persoane cunoscute şi necunoscute. În toamna aceea ne vizita des un mare admirator al soţului meu, scriitorul V. S. Soloviov. [85] Odată, venind la noi, i-a povestit lui Feodor Mihailovici că a cunoscut o doamnă interesantă, doamna Field, care, după ce i-a ghicit cu mare exactitate trecutul, i-a prezis unele lucruri, care, spre uimirea lui, s-au şi îndeplinit. Când Soloviov a plecat acasă, împreună cu el a ieşit şi soţul meu, care făcea în timpul serii plimbări lungi. Pe drum, l-a întrebat pe Soloviov dacă doamna Field locuieşte departe şi, aflând că stă prin apropiere, i-a propus să treacă pe la ea chiar atunci. Soloviov fu de acord şi cei doi s-au dus la ghicitoare. D-na Field n-avea habar, bineînţeles, cine e necunoscutul ei oaspete, dar ceea ce i-a prezis lui Feodor Mihailovici s-a îndeplinit întocmai. D-na Field i-a prezis soţului meu că în curând îl aşteaptă o mare glorie, pe care nici nu şi-o poate imagina şi această prezicere s-a îndeplinit în timpul sărbătoririi lui Puşkin. [86] S-a realizat, din nefericire, şi tristă ei prezicere că în curând soţul meu va

trece printr-o grea nenorocire de familie — a murit dragul nostru Alioşa! Despre această prezicere tristă a ghicitoarei, Feodor Mihailovici mi-a vorbit după ce s-a întâmplat nenorocirea.

Pe măsură ce se apropia sfârşitul anului, Feodor Mihailovici a început să se gândească dacă să continue sau nu în anul următor editarea *Jurnalului unui scriitor*. Soţul meu era pe deplin mulţumit de succesul bănesc al acestei reviste; atitudinea cititorilor faţă de el, o atitudine sinceră şi plină de încredere, exprimată în corespondenţa şi în vizitele numeroaselor persoane necunoscute, era foarte valoroasă pentru el, dar nevoia unei creaţii literare a biruit şi Feodor Mihailovici hotărî să suspende pentru doi, trei ani editarea *Jurnalului unui scriitor* şi să înceapă lucrul la un nou roman. Care au fost problemele literare ce-l frământau şi preocupau pe soţul meu, putem să judecăm după carnetul de note, găsit după moartea lui, în care a scris pe 24 decembrie 1877:

„Memento. — Pentru toată viaţa.

1. Să scriu o carte despre Candidul rus.
2. Să scriu o carte despre Isus Hristos.
3. Să-mi scriu memoriile.
4. Să scriu poemul *Sorokovini*.

(Toate acestea, în afara ultimului roman şi a plănuitei editări a *Jurnalului*, reprezintă o muncă de minimum zece ani, iar eu am acum 56).“

ÎN LEGĂTURĂ CU ANUL 1877

La mijlocul lui aprilie Feodor Mihailovici a trebuit să se ducă pentru nu mai ştiu ce chestiune la Banca de Stat. Fiindu-mi teamă că soţului meu îi va fi greu să găsească acel serviciu al băncii de care avea nevoie, i-am propus să-l însoţesc. Când am trecut pe Nevski, am văzut că oamenii se adună în jurul vânzătorilor de ziare. Am oprit trăsura, m-am strecurat prin mulţime şi am cumpărat declaraţia proaspăt tipărită. Era „Manifestul imperial privind intrarea trupelor

ruseşti pe teritoriul Turciei, dat la Chişinău, la 12 aprilie 1877“. Se aştepta de multă vreme acest act oficial. Declararea războiului a devenit deci un fapt. După ce a citit manifestul, Feodor Mihailovici a spus birjarului să ne ducă la Kazanski Sobor. În catedrală era multă lume şi se slujeau încontinuu tedeumuri în faţa icoanei Maicii Domnului din Kazan. Feodor Mihailovici a dispărut imediat în mulţime. Ştiind că în momentele solemne îi place să se roage în linişte, fără martori, nu m-am dus după el şi abia după o jumătate de oră l-am găsit într-un colţ al catedralei, atât de cufundat în rugăciune şi atât de transpus sufleteşte, că la început nici nu m-a recunoscut. De mers la bancă nici nu mai putea fi vorba, atât de tare îl zguduise pe Feodor Mihailovici evenimentul petrecut şi gândul la consecinţele lui pentru patria pe care o iubea profund. Soţul meu a pus manifestul printre hârtiile sale cele mai importante şi se mai găseşte şi astăzi în arhiva sa.

VII
ANUL 1877

În noiembrie 1877, Feodor Mihailovici fusese foarte trist: N. A. Nekrasov, care suferea de multă vreme de o boală chinuitoare, era pe moarte. Pe soţul meu îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare. [87] Neknasov fusese unul dintre primii oameni care au recunoscut talentul soţului meu şi a contribuit la succesul său în lumea intelectuală a vremii. E drept, mai târziu convingerile lor politice i-au despărţit, iar în cel de al şaptelea deceniu între revistele *Vremea* şi *Sovremennik* s-a dus o aspră luptă polemică. Dar Feodor Mihailovici nu ţinea minte răul şi când Nekrasov i-a propus să-i publice un roman în *Otecestvennîie zapiski*, a fost de acord şi şi-a reluat relaţiile amicale cu prietenul tinereţii sale. Nekrasov i-a răspuns cu sinceritate. Aflând că Nekrasov e grav bolnav, Feodor Mihailovici începu să-l viziteze des, ca să fie la curent cu evoluţia bolii. Uneori, dacă bolnavul dormea, lăsa vorbă numai să

i se transmită salutările sale cordiale. Câteodată, soţul meu îl găsea pe Nekrasov treaz şi atunci acesta îi citea ultimele sale poezii. Odată, arătându-i una dintre ele — *Nefericiţii* [88] (sub titlul de *Krot*) i-a, spus: „Asta am scris-o despre dumneata!“, ceea ce l-a mişcat mult pe Feodor Mihailovici. În general, ultimele întâlniri cu Nekrasov i-au lăsat soţului meu o impresie profundă, şi de aceea când la 27 decembrie a aflat de moartea lui Nekrasov, a fost mâhnit până în adâncul sufletului. Toată noaptea a citit cu voce tare poeziile poetului decedat, fiind sincer încântat de multe dintre ele şi apreciindu-le drept perle ale poeziei ruse. Văzîndu-l foarte agitat şi fiindu-mi teamă de o criză de epilepsie, am stat până dimineaţă în cabinetul său şi din povestirile lui am aflat câteva întâmplări din tinereţea lor, pe care nu le cunoşteam.

Feodor Mihailovici a asistat la parastasele ce s-au slujit pentru Nekrasov şi a hotărât să se ducă de asemenea la scoaterea corpului din casă şi la înmormântare. La 30 decembrie, dimineaţa devreme, ne-am dus în strada Liteinaia, la casa lui Kraevski, unde a locuit Nekrasov, şi aici am văzut mult tineret cu coroane de laur în mâini. Feodor Mihailovici a condus sicriul până la strada Italianskaia; cum, însă, era riscant să meargă cu capul gol pe ger, l-am convins să plecăm acasă şi după două ore să ne ducem la mănăstirea Novodevici, pentru prohod. Aşa am şi făcut şi la amiază am fost la mănăstire.

După ce am stat o jumătate de oră în biserica încălzită, Feodor Mihailovici a vrut să iasă la aer. Cu noi a ieşit şi O. F. Müller [89] şi ne-am dus împreună să căutăm mormântul lui Nekrasov. Liniştea cimitirului i-a creat lui Feodor Mihailovici o stare de împăcare şi mi-a spus: „Când am să mor, Ania, îngroapă-mă aici sau unde vrei tu, numai să nu mă îngropi în cimitirul Volkovo, în Parcelele destinate scriitorilor. Nu vreau să zac între duşmanii mei, destule am îndurat de la ei în timpul vieţii!“

Mi-era foarte greu să ascult dispoziţiile privitoare la

înmormântare; am început să-l asigur că e pe deplin sănătos şi că n-are de ce să se gândească la moarte. Vrând să-i alung tristeţea, am început să brodez pe tema viitoarei sale înmormântări, implorîndu-l să trăiască cât mai mult.

— Bine, dacă nu vrei cimitirul Volkovo, am să te îngrop în Nevskaia Lavra, alături de Jukovski, la care ţii atât de mult. [90] Te rog, însă, să nu mori! Am să chem coriştii din Nevskaia Lavra, liturghia o să fie făcută de un arhiereu, chiar de doi. Şi ştii, am să fac în aşa fel ca să te conducă pe ultimul drum nu numai mulţimea asta uriaşă de tineret, ci tot Petersburgul, şaizeci-optzeci de mii de oameni. Şi o să fie de trei ori mai multe coroane. Vezi ce înmormântare strălucită promit să-ţi fac, dar cu o singură condiţie — să trăieşti încă mulţi, mulţi ani! Altfel, am să fiu prea nefericită!

Am făcut special nişte promisiuni hiperbolice, ştiind că asta poate să-l distragă pe Feodor Mihailovici de la gândul care-l chinuia atunci şi într-adevăr am reuşit s-o fac. Feodor Mihailovici mi-a zâmbit şi mi-a spus:

— Bine, bine, am să caut să trăiesc cât mai mult!

O. F. Müller a spus ceva despre imaginaţia mea bogată şi discuţia a trecut la altceva.[79]

---

[79] Au trecut trei ani, a murit Feodor Mihailovici şi a avut loc înmormântarea lui grandioasă, cum n-a mai fost în capitală. O. F. Müller, care m-a vizitat la putină vreme, mi-a amintit prezicerea aproape literală pe care am făcut-o. Într-adevăr, după cum am prezis, Feodor Mihailovici şi-a găsit locul veşnicei sale odihne în Lavra Alexandr-Nevski, lângă mormântul poetului Jukovski (s-ar fi putut foarte bine să nu se găsească un loc alături) şi la prohod au asistat doi arhierei şi au cîntat nişte corişti excelenţi din mănăstire; în urma cortegiului, după cum am prezis, au mers şaizeci-optzeci de mii de oameni şi s-a adus un mare număr de coroane. Mi-am amintit şi eu de promisiunile mele fantastice, pe care le-am făcut în cimitirul Mănăstirii Novodevici, dar n-am fost mirată de prezicerea mea atât de exactă: ştiam că sunt capabilă să fac uneori o presupunere sau o remarcă (absolut întâmplătoare, care-mi scăpa parcă involuntar într-o discuţie), dar care se realiza aproape exact. De obicei această capacitate a mea se manifesta cînd eram în tensiune nervoasă şi asta era starea mea cînd l-am condus pe Nekrasov pe ultimul său drum şi am văzut cu nelinişte efectul dureros pe care l-a avut asupra soţului meu moartea vechiului său prieten.

Am citit undeva că aptitudinea de a face un fel de „preziceri“ este proprie

La mormântul lui Nekrasov, tineretul, strâns în jur, a cerut, după cuvântările colaboratorilor revistei *Otecestvennîie zapiski*, să-şi spună cuvântul şi Dostoievski. Feodor Mihailovici, profund emoţionat, a rostit cu o voce întretăiată o scurtă cuvântare, în care a glorificat talentul poetului decedat şi a arătat cât de mare este pierderea pe care o suportă literatura rusă odată cu dispariţia lui. Au fost, după părerea multora, cele mai simţite cuvinte spuse la mormântul deschis al lui Nekrasov. Cuvântarea aceasta, mult amplificată, a fost publicată în numărul din decembrie al *Jurnalului unui scriitor*. Avea următoarele capitole: I. Moartea lui Nekrasov. — Despre cele ce au fost spuse la mormântul său. II. Puşkin, Lermontov şi Nekrasov. III. Poet şi cetăţean. — Comentarii despre Nekrasov ca om. IV. Martor în folosul lui Nekrasov. După părerea multor literaţi, articolul acesta a constituit cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul [91] scrisă de vreun critic al vremii.

femeilor nordice, adică norvegienelor şi suedezelor. Şi poate că faptul că proveneam dintr-o mamă suedeză explică această capacitate a mea, care mi-a adus în unele cazuri multe clipe neplăcute. (N. aut.)

Partea a noua

ANII 1878 — 1879

I

În timpul postului mare din 1878 V. S. Soloviov a ţinut un ciclu de prelegeri de filozofie, din însărcinarea Societăţii partizanilor iluminării spirituale, în clădirea „Soleanîi gorodok“. La aceste lecţii auditoriile erau pline şi printre cei aflaţi acolo erau şi mulţi cunoscuţi de-ai noştri. Deoarece acasă totul decurgea normal, la prelegerile acestea mergeam şi eu cu Feodor Mihailovici.

Când ne-am întors de la una din lecţii, soţul meu mi-a spus:

— N-ai observat cât de ciudat s-a purtat cu noi astăzi Nikolai Nikolaevici (Strahov)? Nici nu s-a apropiat de noi, cum face întotdeauna, iar când ne-am întâlnit în pauză, abia ne-a salutat şi a început să vorbească imediat cu cineva. Nu s-o fi supărat pe noi, ce zici?

— Şi mie mi s-a părut că ne ocoleşte, i-am răspuns. Dar când i-am spus la plecare: „Să nu uitaţi de duminică!“, mi-a răspuns: „Sunt oaspetele dumneavoastră“.

Eram puţin neliniştită, mă gândeam să nu fi spus, pripită cum eram, ceva jignitor obişnuitului nostru musafir de duminică. Soţul meu ţinea mult la discuţiile cu Strahov şi-mi amintea adesea în ajunul prânzului să fac rost de un vin bun sau să pregătesc peştele preferat de musafir.

În prima duminică când Nikolai Nikolaevici a venit la masă, m-am decis să lămuresc lucrurile şi l-am întrebat direct dacă e supărat pe noi.

— Ce vă trece prin cap, Anna Grigorievna? mă întrebă Strahov.

— Ni s-a părut că la ultima lecţie a lui Soloviov ne-aţi ocolit.

— A, a fost o situaţie specială, râse Soloviov. Nu v-am ocolit numai pe dumneavoastră, i-am ocolit pe toţi cunoscuţii. Împreună cu

mine a venit la lecţie contele Lev Nikolaevici Tolstoi. M-a rugat să nu-i fac cunoştinţă cu nimeni, de asta am şi evitat pe toată lumea.

— Cum! A fost Tolstoi cu dumneata? exclamă Feodor Mihailovici cu o uimire amară. Ce rău îmi pare că nu l-am văzut! Bineînţeles că n-aş fi insistat să-i fiu prezentat, dacă omul nu voia. Dar de ce nu mi-ai şoptit că e cu dumneata? M-aş fi uitat măcar la el!

— Doar îl ştiţi din fotografii, râse Nikolai Nikolaevici.

— Ce fotografii, parcă ele redau omul? E cu totul altceva când îl vezi în carne şi oase. Uneori, ajunge şi o privire, ca să-ţi rămână în inimă un om pentru toată viaţa. N-o să-ţi iert niciodată, Nikolai Nikolaevici, că nu mi l-ai arătat!

Şi mai târziu Feodor Mihailovici şi-a exprimat nu o dată regretul că nu-l cunoaşte pe Tolstoi personal.

II
ÎN LEGĂTURĂ CU AMINTIRILE DIN ANUL 1878

La 16 mai 1878, familia noastră a fost lovită de o nenorocire îngrozitoare: a murit fiul nostru cel mic, Lioşa. Nimic nu prevestea nenorocirea care s-a abătut asupra noastră: copilul a fost tot timpul sănătos şi vesel. Dimineaţa, în ziua morţii, mai gângurea încă pe limba lui, neînţeleasă de toată lumea, şi râdea tare cu bătrâna Prohorovna care a sosit la noi în vizită, înaintea plecării noastre la Staraia Russa. Deodată, feţişoara copilului a fost cuprinsă de nişte convulsii uşoare; dădaca a crezut că sunt crampe care apar uneori la copii când le ies dinţii, iar lui au început să-i iasă chiar în perioada aceea molarii. M-am speriat mult şi l-am chemat pe doctorul de copii Gr. A. Cioşin, medicul nostru curant, care locuia prin apropiere şi care a venit imediat. Probabil că n-a dat o prea mare importanţă bolii, a prescris ceva şi ne-a asigurat că crampele o să-i treacă în curând. Deoarece însă convulsiile continuau, l-am trezit pe Feodor Mihailovici care s-a arătat foarte neliniştit. Ne-am gândit să chemăm un specialist de boli nervoase şi m-am dus la profesorul Uspenski.

Avea oră de consultaţie şi vreo douăzeci de oameni aşteptau în sală. M-a primit pentru o clipă şi mi-a spus că va veni imediat cum va termina cu bolnavii; i-a prescris copilului un calmant şi m-a sfătuit să iau o pernă cu oxigen şi să-i dau din timp în timp să respire. Când m-am întors acasă, l-am găsit pe bietul meu băieţel în aceeaşi situaţie: era fără cunoştinţă şi din când în când trupuşorul lui era cuprinşi de convulsii. Probabil, însă, că nu suferea, pentru că nu se auzeau nici gemete, nici ţipete. Nu ne depărtam de la micuţul nostru suferind şi-l aşteptam cu nerăbdare pe doctor. După două ore a venit, în sfârşit, l-a consultat pe bolnav şi mi-a spus: „Nu trebuie să plângeţi şi să vă neliniştiţi, o să treacă repede!“ Feodor Mihailovici s-a dus să-l conducă pe doctor, s-a întors îngrozitor de palid şi s-a aşezat în genunchi, în faţa divanului pe care l-am culcat pe mititel, ca să-i fie mai uşor doctorului să-l consulte. M-am aşezat şi eu în genunchi lângă soţul meu, am vrut să-l întreb ce i-a spus doctorul (după cum am aflat mai târziu, i-a spus lui Feodor Mihailovici că a intrat în comă), dar i-a interzis printr-un semn să-mi spună mie. A trecut aproape o oră şi am observat că convulsiile s-au redus vizibil. Liniştită fiind de doctor, eram chiar bucuroasă, crezând că în locul spasmelor vine un somn liniştit, care, poate, prevesteşte însănătoşirea. Dar cât de mare mi-a fost disperarea, când, brusc, respiraţia copilului s-a oprit şi a venit moartea. Feodor Mihailovici a sărutat copilul, l-a binecuvântat de trei ori şi a izbucnit în hohote de plâns. Plângeam şi eu, plângeau amar şi copiii care-l iubiseră atât de mult pe scumpul nostru Lioşa.

Feodor Mihailovici a fost zguduit îngrozitor de această moarte. Îl iubea într-un fel special pe Lioşa, cu o dragoste aproape bolnăvicioasă, parcă presimţind că în curând nu va mai avea parte de el. Pe Feodor Mihailovici îl chinuia mai ales faptul că băiatul a murit de epilepsie, boala pe care a moştenit-o de la el. Feodor Mihailovici arăta liniştit şi se părea că suportă cu bărbăţie această lovitură a soartei care s-a abătut asupra noastră; mi-era însă tare teamă că această durere adâncă nemanifestată va avea consecinţe fatale asupra

sănătăţii sale, şubrezite şi aşa. Ca să-l liniştesc cât de cât şi să-l distrag de la gândurile triste, l-am rugat pe V. S. Soloviov, care ne vizita în zilele acelea de tristeţe, să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece la mănăstirea Optina Pustîn, unde Soloviov avea de gând să plece în vara aceea. Vizitarea mănăstirii Optina reprezenta un vechi vis a lui Feodor Mihailovici, dar greu de realizat. Vladimir Sergheevici a fost de acord să mă ajute şi a început să-l convingă pe Feodor Mihailovici să plece împreună la mănăstire. Mi-am asociat şi eu rugăminţile mele şi s-a hotărât ca în a doua jumătate a lui iunie să plece la Moscova (se gândise mai demult să plece acolo ca să-i propună lui Katkov viitorul său roman) şi să se folosească de acest prilej ca să meargă cu V. S. Soloviov la mănăstirea Optina Pustîn. Mi-ar fi fost greu să-l las pe Feodor Mihailovici să plece singur într-o călătorie atât de lungă şi, mai ales, atât de obositoare pe atunci. Şi deşi, după părerea mea, Soloviov era „cu capul în nori“, ar fi putut totuşi să aibă grijă de Feodor Mihailovici, dacă s-ar fi întâmplat ca acesta să aibă o criză de epilepsie.

Pe mine moartea scumpului nostru băieţel m-a zguduit puternic: eram atât de distrusă, atât de tristă şi plângeam atât de mult, că ajunsesem de nerecunoscut. Obişnuita mea voioşie a dispărut cu totul, ca şi energia mea, în locul căreia s-a instalat apatia. M-am răcit faţă de toate: faţă de gospodărie, de afaceri şi chiar faţă de propriii mei copii şi m-am lăsat în întregime pradă amintirilor din ultimii trei ani. Multe din îndoielile, gândurile şi chiar cuvintele mele au fost redate de Feodor Mihailovici în *Fraţii Karamazov*, în capitolul *Credincioasele*; unde o femeie care şi-a pierdut copilul îşi povesteşte durerea stareţului Zosima.

Pe Feodor Mihailovici îl chinuia mult starea mea: mă ruga, mă imploră să mă supun voinţei divine, să primesc cu resemnare nenorocirea care ne-a fost trimisă, să-mi fie milă de el şi de copii, faţă de care, după cum spunea, am devenit „indiferentă“. Rugăminţile şi îndemnurile sale au sfârşit prin a mă îndupleca şi am izbutit să mă birui, pentru a nu-l întrista şi mai mult pe nefericitul meu soţ.

Imediat după înmormântarea lui Alioşa (l-am îngropat în cimitirul Bolşoe-Ohtinskoe) am plecat la Staraia Russa, ca pe 20 iunie Feodor Mihailovici să fie la Moscova. Aici s-a înţeles repede cu redacţia revistei *Russki vestnik* în privinţa publicării în anul următor, 1879, a noului său roman. După ce şi-a terminat treburile, Feodor Mihailovici a plecat la mănăstirea Optina Pustîn. Istoria călătoriei sale sau, mai bine zis, a „peregrinărilor" sale cu V. S. Soloviov este relatată de soţul meu în scrisoarea din 29 iunie 1878.

Feodor Mihailovici s-a întors din mănăstirea Optina Pustîn parcă mai împăcat şi mai liniştit şi mi-a vorbit mult despre obiceiurile mănăstirii, unde a petrecut două zile. Cu celebrul stareţ de atunci, părintele Amvrosi [92], Feodor Mihailovici s-a văzut de trei ori: o dată laolaltă cu mulţimea de credincioşi şi de două ori singur, şi a plecat cu o impresie profundă. Când Feodor Mihailovici i-a povestit „sihastrului" despre nenorocirea care ne-a lovit şi despre durerea mea care se manifesta atât de violent, stareţul l-a întrebat dacă sunt credincioasă şi, primind un răspuns afirmativ, l-a rugat pe Feodor Mihailovici să-mi transmită binecuvântarea lui şi a rostit cuvintele pe care le spune, în roman, stareţul Zosima, mamei întristate...[80] Din povestirile lui Feodor Mihailovici se vedea clar ce cunoscător al sufletului şi ce clarvăzător era acest „sihastru" respectat de toată lumea.

Când m-am întors în toamnă la Petersburg, n-am mai avut curajul să rămânem în casa în care totul ne amintea de băieţelul nostru mort şi ne-am stabilit în intrarea Kuznecinîi, în casa nr. (5) unde i-a fost dat soţului meu să moară după doi ani şi jumătate.

Apartamentul nostru era compm din şase camere, o mare debara pentru cărţi, antreu şi bucătărie şi se găsea la etajul întâi. Şapte ferestre dădeau în intrarea Kuznecinîi, iar cabinetul soţului meu se găsea acolo unde este prinsă astăzi o placă de marmură. Intrarea principală (astăzi zidită) se afla sub salonul nostru (aflat lângă

[80] Omisiune în manuscris (n. ed. ruse)

cabinet).

Oricât ne-am străduit să ne supunem voinţei divine, să nu mai fim trişti, să-l uităm pe dragul nostru Lioşa, n-am putut s-o facem şi toată toamna, ca şi iarnă care a urmat, au fost întunecate de amintiri triste. Pierderea pe care am suferit-o a avut o anume influenţă asupra soţului meu în sensul că el, care-şi iubise mult întotdeauna copiii, a început să ţină şi mai mult la ei şi să fie şi mai neliniştit din pricina lor.

Aparent, viaţa decurgea normal: Feodor Mihailovici lucra intens la planul noii sale lucrări (alcătuirea planurilor reprezenta întotdeauna pentru el lucrul esenţial şi cel mai dificil, deoarece planurile unor lucrări – ca, de pildă, la romanul *Demonii* – au fost refăcute de câteva ori). A lucrat cu atâta spor că în decembrie 1878, în afara planului, au fost scrise aproape zece coli de tipar din romanul *Fraţii Karamazov*, care au şi fost tipărite în numărul din ianuarie 1879 al revistei *Russki vestnik*.

În decembrie 1878 (în ziua de 14), Feodor Mihailovici a luat parte la seara muzical-literară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor Bestujev. A citit *Povestirea lui Nelli* din romanul *Umiliţi şi obidiţi*. Ceea ce a uimit pe toţi la lectura lui Feodor Mihailovici a fost o neobişnuită spontaneitate, sinceritate, de parcă n-ar fi citit autorul, ci o adolescentă şi-ar fi povestit viaţa ei amară. Trebuia să posezi o mare artă ca printr-o lectură atât de simplă să produci asupra auditoriului o impresie de neuitat. Studentele l-au primit cu o mare căldură şi ţin minte că soţul meu s-a simţit foarte bine în mijlocul acestui tineret entuziast, care îşi exprima atât de sincer sentimentele faţă de el. De atunci, Feodor Mihailovici a răspuns deosebit de bucuros la invitaţiile de a citi în folosul tineretului studios.

III

ANUL 1878. CUNOŞTINŢA CU MARII DUCI. [93]

Când în penultimul număr din *Jurnalul unui scriitor* a apărut

anunţul [94] că Feodor Mihailovici sistează, din cauza bolii, editarea revistei sale, soţul meu a început să primească de la abonaţii şi cititorii săi scrisori de simpatie, în care unii îşi arătau compasiunea în legătură cu boala lui şi îi urau grabnică însănătoşire, iar alţii îşi exprimau regretul că nu va mai apărea revista, care răspundea cu atâta înţelegere la tot ce preocupa pe vremea aceea societatea! Unii îşi exprimau dorinţa ca Feodor Mihailovici, dacă îi este greu să editeze revista lunar, să nu-şi scoată *Jurnalul* la date fixe, ci atunci când îi vor permite sănătatea şi puterile, numai să se poată face auzite măcar din când în când opiniile sale sincere privitoare la evenimentele zilei. Ne-au venit mai mult de o sută asemenea scrisori la începutul anului şi scrisorile acestea au produs asupra soţului meu cea mai bună impresie. Ele îi demonstrau că are partizani, că societatea îi apreciază cuvântul imparţial şi crede în el. În legătură cu aceasta am păstrat o scrisoare a lui Feodor Mihailovici către prietenul său S. D. Ianovski, din care citez:

„N-o să mă credeţi când am să vă spun cât de mult am fost înconjurat de simpatia ruşilor în cei doi ani ai editării revistei mele. Mi-au venit sute de scrisori de felicitare şi chiar scrisori în care se exprima o dragoste sinceră. Din octombrie, de când am anunţat suspendarea revistei, mi-au venit zilnic, din întreaga Rusie, din toate clasele sociale (cele mai diferite), scrisori care conţineau regretul pentru încetarea apariţiei „Jurnalului" şi rugămintea de a nu renunţa la lucrul început. Numai modestia mă opreşte să spun cât de mare a fost simpatia exprimată. Şi dacă aţi şti câte lucruri am învăţat eu însumi, în cei doi ani în care mi-am editat revista, din sutele de scrisori primite de la ruşi. Şi învăţătura principală constă în faptul că ruşii adevăraţi, nu cei cu o concepţie deformată intelectual-petersburgheză, ci cei care împărtăşesc viziunea autentică a rusului, s-au dovedit a fi infinit mai mulţi, decât am crezut cu doi ani în urmă. Atât de mulţi, cum nici n-am visat vreodată. Vă rog să mă credeţi că multe din stările de lucruri de la noi din Rusia nu sunt nici pe departe atât de disperate cum ni se păreau înainte şi, ceea ce este

esenţial, sunt multe indicii că oamenii doresc o viaţă nouă, dreaptă, că există o profundă credinţă într-o schimbare apropiată a modului de a gândi al intelectualităţii noastre, care s-a îndepărtat de popor şi care nu-l înţelege chiar deloc. Sunteţi supărat pe Kraevski, dar el nu e singur; ei toţi au negat poporul, au râs şi râd de mişcările populare şi de acea sfântă şi luminoasă expresie a voinţei sale, ca şi de forma în care şi-a exprimat el dorinţele. Domnii aceştia nu se mai pot schimba, căci prea au îmbătrânit şi s-au ramolit. Cei care nu înţeleg poporul trebuie, fără îndoială, să se ralieze acum speculanţilor de bursă şi afaceriştilor şi aceasta este scena finală a reprezentanţilor gândirii noastre „progresiste“. Vine, însă, noul. În armată, tineretul nostru şi femeile noastre au arătat cu totul altceva decât se aştepta toată lumea şi decât au prorocit toţi. Să avem răbdare.

(Iar Kraevski face jocul anumitor persoane şi în afară de asta, după părerea mea, voia să ne epateze cu originalitatea sa încă din timpul războiului sârb. Odată pornit, n-a mai putut să se oprească.) Dealtfel, se scriu puţine lucruri inteligente în toate ziarele noastre, în afară de *Moscovskie vedemosti* şi de articolele sale politice de fond care sunt foarte apreciate în străinătate. Restul de ziare nu fac decât să speculeze momentul. În sutele de scrisori pe care le-am primit în aceşti doi ani, am fost lăudat mai ales pentru cinstea şi sinceritatea cu care gândesc: înseamnă că asta ne lipseşte cel mai mult, le e dor oamenilor de asta şi tocmai asta nu găsesc. Avem puţini cetăţeni în rândul reprezentaţilor intelectualităţii.“

În ziua de şase februarie 1878, Feodor Mihailovici a primit următorul document din partea Secretarului Permanent al Academiei de Ştiinţe:

„Academia Imperială de Ştiinţe, dorind să-şi exprime respectul pentru munca literară a domniei-voastre, v-a ales, stimate domn, drept membru corespondent al Secţiei de Limbă şi Literatură rusă“.

Alegerea a avut loc la şedinţa solemnă a Academiei, din 29 decembrie 1877.

Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de această alegere, deşi

venită cu oarecare întârziere (în cel de al 33-lea an al activităţii sale literare) în raport cu scriitorii din generaţia sa.

Ţin minte că la începutul anului 1878 Feodor Mihailovici frecventa mese organizate în fiecare lună de Societatea oamenilor de litere în diferite restaurante: la Borel, la „Maloiaroslaveţ“ etc. Invitaţiile erau semnate de celebrul chimist D. I. Mendeleev. La aceste prânzuri veneau exclusiv scriitorii aparţinând celor mai diferite partide şi aici Feodor Mihailovici se întâlnea cu cei mai înverşunaţi duşmani ai săi din literatură. În iarna aceea (din 1878), Feodor Mihailovici a fost de vreo patru ori la aceste prânzuri şi se întorcea întotdeauna foarte surescitat şi-mi povestea cu interes despre neaşteptatele întâlniri şi cunoştinţe de acolo.

La începutul anului 1878, s-a mai petrecut un eveniment care i-a lăsat lui Feodor Mihailovici o impresie plăcută: a fost vizitat de Dimitri Sergheevici Arseniev [95], educatorul marilor duci Serghei şi Pavel Alexandrovici. Arseniev şi-a exprimat dorinţa de a face cunoştinţă elevilor săi cu celebrul scriitor, ale cărui lucrări îi interesau. Arseniev a adăugat că vine din partea suveranului, care ar fi vrut ca Feodor Mihailovici, prin convorbirile sale, să acţioneze pozitiv asupra tinerilor mari duci.

Pe vremea aceea Feodor Mihailovici era cufundat în elaborarea planului pentru romanul *Fraţii Karamazov* şi-i era greu să se rupă de lucru, dar dorinţa ţarului-eliberator era, desigur, pentru el lege. Lui Feodor Mihailovici îi făcea plăcere să ştie că poate îndeplini chiar şi o dorinţă mică a omului faţă de care nutrea o profundă admiraţie pentru marea operă a eliberării ţăranilor, pentru realizarea unui vis care i-a fost scump încă din tinereţe şi pentru care, în parte, a suferit atât de mult la timpul său.

La cincisprezece martie, Feodor Mihailovici a primit din partea lui D. S. Arseniev următoarea scrisoare:

„A trecut mult timp din ziua în care v-am cunoscut; după discuţia cu dumneavoastră m-am convins şi mai mult că cel mai bine ar fi să facem în aşa fel, încât cunoştinţa marilor duci cu

dumneavoastră să nu le pară făcută în urma unui sfat dat de părinţi sau în urma unei dispoziţii educative, ci decurgând din propria lor dorinţă, dar pentru insuflarea acestei dorinţe prin discuţii (aparent) întâmplătoare s-a consumat destul de mult timp; iar de lăsata secului şi în timpul primei săptămâni a postului mi-a fost teamă ca impresii de alt ordin să nu slăbească impresia primei întâlniri cu dumneavoastră, şi iată de ce vin abia acum să vă rog să vă îndepliniţi promisiunea."

Întâlnirea cu marii duci i-a produs lui Feodor Mihailovici o impresie dintre cele mai plăcute: a găsit că au o inimă bună şi nişte minţi remarcabile şi că în timpul unei discuţii ştiu nu numai să-şi apere părerile, uneori încă lipsite de maturitate, dar să şi asculte cu stimă opiniile contrare ale interlocutorilor lor.

Cunoştinţa cu Feodor Mihailovici a produs, probabil, o bună impresie şi asupra marilor duci şi invitaţiile s-au înmulţit. Odată, negăsindu-l pe soţul meu acasă, D. S. Arseniev i-a lăsat următoarea scrisoare (în ziua de 23 aprilie 1878):

„... M-aţi îndatora mult dacă aţi fi amabil să veniţi la 51/2, pentru că aş vrea să vorbesc cu dumneavoastră *între patru ochi*, până la întâlnirea cu marii duci. Aş vrea să vă rog să atingeţi chestiunea rolului pe care ei l-ar putea avea în starea actuală a societăţii noastre, a folosului pe care trebuie să-l aducă, şi aş vrea mult să vedem împreună cum s-ar putea aborda acest subiect într-un mod cât mai firesc."

Relaţiile lui Feodor Mihailovici cu marii duci s-au menţinut până la moartea lui. Alteţele lor, care în 1881, când a murit soţul meu, erau în străinătate, mi-au trimis în legătură cu pierderea pe care am suferit-o o telegramă de sincere condoleanţe.

La marii duci, Feodor Mihailovici a avut ocazia să-l cunoască pe marele duce Konstantin Konstantinovici [96]. Era pe vremea aceea un tânăr sincer şi bun la suflet care l-a uimit.pe soţul meu cu atitudinea sa entuziastă faţă de valorile literaturii ruse. Feodor Mihailovici a intuit la marele duce un autentic talent poetic şi şi-a exprimat

regretul că marele duce a ales, după exemplul tatălui său, o carieră de marinar, deşi, după părerea soţului meu, activitatea lui trebuia să se desfăşoare în domeniul literar; previziunile soţului meu s-au adeverit mai târziu cu strălucire. Între soţul meu şi tânărul mare duce s-au stabilit, în ciuda diferenţei de vârstă, relaţii prieteneşti şi acesta îl invita adesea pe soţul meu la convorbiri intime sau invita o societate aleasă şi—l ruga pe soţul meu să citească un fragment din noua sa lucrare. Astfel, de două, trei ori s-a întâmplat ca Feodor Mihailovici să citească la marele duce, în prezenţa soţiei moştenitorului tronului, alteţa-sa marea ducesă Maria Feodorovna, a Mariei Maximilianovna de Baden şi a altor membri ai familiei imperiale. Am păstrat câteva scrisori extrem de amicale scrise soţului meu de marele duce, iar când soţul meu a decedat, alteţa sa mi-a trimis, în afara telegramei, şi o scrisoare de compasiune. Din mulţimea de scrisori de condoleanţe pe care le-am primit în 1881, am fost mişcată mai ales de scrisoarea alteţei-sale. Cunoscându-i sentimentele cordiale faţă de soţul meu, am fost convinsă că e îndurerat până în adâncul sufletului de moartea soţului meu.

Nu pot să mă lipsesc de plăcerea de a cita scrisoarea scrisă de acest om minunat, care, vai, ne-a părăsit atât de devreme.

„Fregata «Ducele de Edinburg», Neapole, 14/26 februarie 1881.

Mult stimată Anna Grigorievna,

Aţi suferit o pierdere grea, de neînlocuit, şi nu numai dumneavoastră înşivă, dar toată Rusia deplânge dispariţia marelui om, care şi-a închinat viaţa pentru binele ei. Domnul cel milostiv, cane v-a încredinţat o cruce grea, vă trimite în acelaşi timp şi o rară mângâiere: marea dumneavoastră durere este împărtăşită şi deplânsa de toţi concetăţenii dumneavoastră şi de toţi cei care l-au cunoscut personal pe Feodor Mihailovici.

O călătorie îndepărtată pe mare m-a împiedicat să aflu mai devreme de pierderea suferită de ţara noastră şi abia ieri am primit această tristă ştire, care m-a zguduit profund. Deşi până acum n-am

avut ocazia să vă cunosc, nu pot să-mi refuz dorinţa mea nestăpânită de a vă exprima întreaga mea compasiune, profundă şi sinceră, faţă de durerea care vă încearcă. Ca rus şi ca om care l-a cunoscut pe neuitatul dumneavoastră soţ şi care l-a iubit sincer şi din toată inima, nu pot să nu-mi exprim condoleanţele faţă de rana dumneavoastră sufletească. Să nu-mi exprim tot ceea ce simt acum şi ceea ce vorbele nu pot să redea. Vă rog să-mi iertaţi libertatea cu care mă adresez dumneavoastră în aceste clipe înălţătoare şi grele, când nimic din ce e pământean nu poate să vă dea o mângâiere, şi vă rog să credeţi în cea mai adâncă sinceritate a sentimentelor mele.

Al dumneavoastră devotat *Konstantin*"

Marele duce, sosind la înmormântarea împăratului Alexandru al II-lea, şi-a exprimat dorinţa, prin contesa A. E. Komarovskaia, de a se întâlni cu mine. La invitaţia contesei, am venit într-o seară la ea şi am petrecut câteva ore discutând cu marele duce. Îmi amintesc cu un sentiment de sinceră recunoştinţă cele spuse de el despre neuitatul meu soţ, despre acea puternică şi binefăcătoare influenţă pe care soţul meu a avut-o asupra lui. Marele duce şi-a exprimat dorinţa să-mi vadă copiii, despre care i-a vorbit, cu atât entuziasm, tatăl lor. Întrucât pleca într-o călătorie pe mare, marele duce m-a invitat cu copiii pentru joia cea mare; atunci copiii mei „au vopsit ouăle de Paşti" şi au primit daruri de la el. Apoi, în săptămâna Paştilor, marele duce m-a vizitat şi mi-a dăruit mie şi la doi dintre copiii mei portretul său (în uniforma marinei) cu o dedicaţie prietenească.

Mai târziu, când la Staraia Russa a fost fondată şcoala care poartă numele lui Feodor Mihailovici, marele duce Konstantin Konstantinovici şi-a exprimat dorinţa de a fi printre cei care o ajută să se pună pe picioare, înscriindu-se cu o donaţie anuală de cincizeci de ruble, donaţie pe care şcoala a primit-o cu adâncă recunoştinţă.

IV
ANUL 1878. VIZITA UNEI ADMIRATOARE

Odată, în primăvara timpurie a anului 1878, stăteam liniştită cu toată familia la masa de prânz. Feodor Mihailovici, înviorat de o lungă plimbare, era într-o dispoziţie excelentă şi pălăvrăgea vesel cu copiii. Deodată, se auzi soneria, fata alergă să deschidă şi prin uşa întredeschisă de la antreu ajunse până la noi o voce feminină, uşor stridentă:

— Mai trăieşte?

Fata, neînţelegând întrebarea, tăcea.

— Te-ntreb, Feodor Mihailovici mai trăieşte?

— Este, trăieşte, răspunse fata, fâstâcită.

Am vrut să mă duc şi să aflu despre ce este vorba, dar Feodor Mihailovici, care stătea mai aproape de uşă, mi-a luat-o înainte, a sărit repede în picioare şi a intrat aproape în fugă în antreu.

În întâmpinarea lui se ridică de pe scaun o doamnă nu prea tânără, care întinse mâinile spre el şi exclamă:

— Sunteţi în viaţă, Feodor Mihailovici? Ce bine-mi pare că sunteţi în viaţă!

— Ce-i cu dumneavoastră, doamnă? exclamă la rândul său, uluit, Feodor Mihailovici. Trăiesc şi am de gând să mai trăiesc multă vreme!

— Iar la noi, în Harkov, s-a răspândit zvonul, spunea doamna emoţionată, că soţia dumneavoastră v-a părăsit, că din cauza trădării ei v-aţi îmbolnăvit grav şi că sunteţi lipsit de orice ajutor, şi atunci am plecat imediat ca să am grijă de dumneavoastră. Vin direct de la gară!

Auzind exclamaţiile, am ieşit şi eu în antreu şi l-am găsit pe Feodor Mihailovici cuprins de indignare:

— Auzi, Ania, mi se adresă el, nişte ticăloşi au răspândit ştirea calomnioasă cum că ai fugit de la mine, ce zici de asta? Ei, nu zău, ce zici de asta?!!

— Linişteşte-te, dragul meu, nu te mai agita, îi spusei eu, e vorba de o neînţelegere. Du-te, te rog, aici e curent. Şi l-am împins încetişor pe Feodor Mihailovici spre sufragerie. Mă ascultă, se retrase şi se mai

auziră încă vreme îndelungată, din sufragerie, exclamaţiile sale indignate.

Am început să discut cu necunoscută, care s-a dovedit a fi învăţătoare, o femeie foarte de treabă, dar, probabil, nu prea inteligentă. A fost, se pare captivată de ideea de a-l îngriji pe scriitorul celebru, pe care l-a părăsit o nevastă ticăloasă şi poate, chiar, să-l conducă pe ultimul drum, iar apoi să se mîndreastcă tot restul vieţii că a murit în braţele ei. Îmi părea grozav de rău de biata necunoscută care, probabil, fusese sincer neliniştită şi, după ce m-am scuzat, am intrat pentru o clipă în sufragerie şi i-am spus soţului meu că vreau s-o invit la masă.

Feodor Mihailovici a dat din mână şi mi-a şoptit: „Da, bine, cheam-o, numai stai să plec mai întâi!“, a sărit de pe locul său şi s-a dus la el în cameră.

M-am întors la necunoscută şi i-am propus, să se odihnească şi să ia prânzul cu noi, dar aceasta, probabil amărâta de primirea pe care i-a făcut-o soţul meu, a refuzat şi a rugat-o doar pe fata în casă să-i ducă până la birjar un coş împletit, destul de mare, pe care i l-a adus portarul. N-am mai insistat, dar m-am interesat unde se va opri şi cum o cheamă.

Când m-am întors la soţul meu, l-am găsit teribil de iritat.

— Ei, nu, gândeşte-te numai, spunea el, umblând, tulburat, de colo-colo prin cameră, ce josnicie au inventat — că m-ai părăsit! Ce calomnie ticăloasă! Cine o fi duşmanul care a inventat-o?

Cel mai mult l-a uimit în acest incident gândul că am putut fi calomniată. Văzând că o întâmplare relativ lipsită de importanţă îl nelinişteşte atât de mult, i-am propus să scrie la Harkov, vechiului său prieten, profesorul N. N. Beketov, şi să-l întrebe ce zvonuri circulă despre noi acolo. Soţul meu mi-a ascultat sfatul, i-a scris lui Beketov în aceeaşi seară şi s-a mai liniştit puţin. Chiar a doua zi m-a rugat s-o vizitez pe necunoscută, dar n-am mai dat de ea: în aceeaşi dimineaţă a plecat acasă.

V
ANUL 1879

Primele două luni ale noului an au trecut în linişte pentru noi: Feodor Mihailovici lucra intens la roman şi lucrul îi mergea bine. La începutul lui martie, soţul meu a trebuit să ia parte la câteva serate literare. Astfel, pe 9 martie a citit în folosul Fondului literar în sala Cercului nobilimii. La aceeaşi serată au luat parte cei mai de seamă scriitori ai noştri: Turgheniev, Saltîkov, Potehin [97] şi alţii. Feodor Mihailovici a ales pentru lectură *Povestirea unei taine* [98] din *Fraţii Karamazov*, a citit excelent şi a stârnit prin lectura sa ovaţii puternice. Succesul seratei literare a fost atât de mare, încât s-a hotărât repetarea ei pe 16 martie, aproape cu aceeaşi protagonişti (în afară de Saltîkov). În timpul lecturii de pe 16 martie soţul meu a primit din partea studentelor de la Cursurile de studii superioare pentru femei un buchet de flori. Pe panglică, brodată cu motiv rusesc, era o dedicaţie adresată lectorului.

În jurul lui douăzeci martie s-a întâmplat cu soţul meu un lucru neplăcut ce ar fi putut avea consecinţe triste. Feodor Mihailovici, în timp ce-şi făcea obişnuita plimbare de după masă, a fost ajuns pe stra Nikolaevskaia de un om beat, care l-a lovit în ceafă cu atâta putere, încât soţul meu a căzut pe caldarâm şi şi-a umplut faţa de sânge. S-au adunat într-o clipă o mulţime de oameni, a venit şi un vardist, beţivul a fost dus la comisariat, unde l-au invitat şi pe soţul meu. La comisariat, Feodor Mihailovici l-a rugat pe ofiţerul de poliţie să-l elibereze pe individ, întrucât îl „iartă“. Ofiţerul i-a promis să-i satisfacă cererea, a doua zi, însă, s-a scris în ziare despre „atacul“ săvârşit şi, din cauza celebrităţii literare a victimei, procesul-verbal întocmit de poliţie a fost înaintat pentru cercetare d-lui Trofimov, judecătorul de pace al sectorului 13.

După vreo trei săptămâni, Feodor Mihailovici a fost chemat la proces. Acuzatul, care s-a dovedit a fi ţăranul Feodor Andreev, a

explicat că „era beat turtă şi că abia l-a atins pe domnul care din cauza asta a căzut lat“[81]. Feodor Mihailovici a declarat la proces că-l iartă pe acuzat şi că roagă să nu fie pedepsit. Judecătorul de pace, ţinând seama de rugămintea lui, a hotărât totuşi, „pentru tulburarea liniştii şi ordinii publice“, să-l condamne pe ţăranul Andreev la o amendă de şaisprezece ruble, cu înlocuirea acesteia prin arest la poliţie pe timp de patru zile. Soţul meu l-a aşteptat pe acuzat la ieşire şi i-a dat şaisprezece ruble pentru achitarea amenzii.

În timpul sărbătorilor de Paşte (3 aprilie) a avut loc în „Solianîi gorodok“ lectura literară în folosul Societăţii Freubel, unde Feodor Mihailovici a citit *Un băiat la bradul lui Hristos*. Pentru că era o serbare pentru copii, soţul meu a vrut să-şi ia cu el copiii, ca să poată şi ei asculte cum citeşte de pe estradă şi să vadă cu câtă dragoste este întâmpinat în public. Şi de data aceasta a fost o primire entuziastă şi un grup de mici ascultători i-a adus lectorului un buchet de flori. Feodor Mihailovici a rămas până la sfârşitul serbării, plimbându-se cu copiii prin săli, admirând jocurile copiilor şi bucurându-se de entuziasmul lor faţă de un spectacol nemaivăzut de ei până atunci.

Chiar de Paşte, Feodor Mihailovici a citit în clădirea liceului de fete Alexandrovskaia în folosul Cursurilor Bestujev. A ales o scenă din *Crimă şi pedeapsă* şi lectura sa a avut un efect neobişnuit. Studentele nu numai că l-au aplaudat cu căldură pe Feodor Mihailovici, dar în pauze l-au înconjurat, au stat de vorbă cu el, l-au rugat să-şi spună opinia în legătură cu diverse chestiuni care le interesau, iar când, la sfârşitul serii, se pregătea să plece, l-a înconjurat o mare mulţime de studente, două sute sau poate chiar mai multe, şi au fugit după el pe scară până la antreu, unde au început să-l ajute să se îmbrace. Stăteam alături de soţul meu, dar mulţimea impetuoasă m-a dat la o parte şi am rămas mult în urmă, convinsă, însă, că soţul meu nu va pleca fără mine. Într-adevăr, după ce şi-a pus paltonul, Feodor Mihailovici privi în jur, nu mă văzu şi

[81] Ziarul *Golos,* nr. 102, 14 aprilie 1879. (N. aut.)

spuse, abătut, admiratoarelor care-l înconjurau: „Unde e soţia mea? Era cu mine. Vă rog să mi-o găsiţi“, şi acestea au început imediat să mă strige. Din fericire, nu eram prea departe, aşa că m-am apropiat imediat de soţul meu.

A venit primăvara şi, ca de obicei, am început să ne grăbim cu plecarea la Staraia Russa, cu atât mai mult cu cât profesorul Koşlakov i-a prescris să meargă neapărat la Ems, iar soţul meu a vrut să stea cu familia la vilă şi, dacă se va putea, să lucreze în voie.

Din nefericire pentru noi, fusese o primăvară rece şi ploioasă, iar soţul meu nu numai că nu s-a întremat, dar a mai şi slăbit, ceea ce ne-a amărât pe toţi.

Vara, însă, a început foarte plăcut pentru noi: la Russa a venit pentru un sezon A. V. Jaquelare-Korvin, cu familia ei, la care ţineam mult amândoi. Aproape în fiecare zi soţul meu, când se întorcea de la plimbare, trecea să discute cu această femeie inimoasă şi deşteaptă, care şi-a avut însemnătatea ei în viaţa lui.

În a doua jumătate a lui iulie (pe 18), Feodor Mihailovici a plecat în străinătate şi pe 24 era la Ems. S-a oprit (în vechiul său apartament) pe Ville d'Alger şi s-a dus la doctorul său, dl. Ort. Deşi au trecut trei ani de la ultima vizită, doctorul l-a recunoscut şi chiar l-a liniştit cu promisiunea că „Krenchen îl va învia“. „A găsit (îmi scria soţul meu pe 25 iulie) că nu ştiu ce parte a plămânului mi s-a deplasat de la locul său şi şi-a schimbat poziţia, la fel şi cu inima care şi-a schimbat şi ea poziţia şi toate astea ca urmare a emfizemului, deşi, mi-a adăugat el drept liniştire, inima e absolut sănătoasă şi toate aceste modificări nu înseamnă mare lucru şi nu reprezintă cine ştie ce pericol. Sigur, el ca medic e dator să spună nişte lucruri liniştitoare, dacă însă emfizemul, doar incipient fiind, a avut asemenea consecinţe, ce se va întâmpla mai târziu? Dealtfel, îmi pun mari speranţe în cura de ape. “

Explicaţiile doctorului Ort m-au neliniştit şi m-au tulburat mult, deoarece, văzîndu-l pe soţul meu în ultimii ani voios şi în putere, nu mi-am închipuit că boala a evoluat atât de urât. Ştiind însă că această

cură de Krenchen i-a fost întotdeauna de mare folos soţului meu, m-am mângâiat cu gândul că şi de data aceasta va avea loc un proces grabnic de însănătoşire.

Mizam mult pe faptul că Feodor Mihailovici va întâlni pe cineva dintre cunoscuţii săi pe care-i făcea plăcere să-i vadă, că întâlnirile îl vor distra şi că n-o să se plictisească aşa cum s-a plictisit întotdeauna, când a trebuit să se despartă de familie. Spre sincerul meu regret însă, speranţele mele nu s-au realizat: în cele cinci săptămîni petrecute la Ems soţul meu n-a întâlnit nici o figură cunoscută şi se plângea adesea de deplina sa singurătate. „Peste toate cele, în sala de lectură nu e decât ziarul *Moskovskie vedomosti*, venit cu mare întârziere, şi ticălosul de *Golos* [99], care nu face decât să mă înfurie. Toată distracţia constă în faptul că mă uit la copii, sunt mulţi pe aici, şi discut cu ei. Dar până şi aici dau de neplăceri: am întâlnit astăzi un copil de vreo cinci ani care mergea la şcoală, cu o mulţime de alţi copii, şi care plângea cu palmele la ochi. L-am întrebat ce-i cu el şi am aflat de la nemţi că are de o lună de zile ochii inflamaţi (un adevărat chin), dar că tatăl său, un cizmar, *nu vrea* să-l ducă la doctor ca să nu cheltuiască câţiva pfenigi pe medicamente. Asta m-a indispus teribil şi, în general, nervii mei au cam luat-o razna şi sunt foarte mohorât. Da, Ania, plictiseala e un lucru îngrozitor. Când eşti plictisit până şi munca e un chin. Şi ocna e mai bună, da, ocna a fost mai bună!“[82] Scrisorile pe care mi le-a scris Feodor Mihailovici au fost dintre cele mai triste. În scrisoarea din 13 iunie soţul meu îmi scria: „Ştirea despre sărmana Emilia Feodorovna m-a întristat mult. E drept, lucrurile mergeau spre asta, cu boala ei nu putea trăi mult. Dar odată cu moartea ei pentru mine a dispărut tot ce mai era legat pe acest pământ de memoria fratelui meu. A mai rămas doar Fedea, Feodor Mihailovici, pe care l-am ţinut cândva în braţe. Ceilalţi copii ai fratelui meu au crescut oarecum departe de mine. Scrie-i lui Fedea despre adânca mea compasiune, că eu nu ştiu unde să-i scriu...

[82] Scrisoare adresată mie la 10 august 1879. (N. aut.)

Imaginează-ţi ce vis am avut pe data de cinci (mi-am notat data): îl văd pe fratele meu care stă pe pat şi are o arteră de la gât tăiată şi îi gâlgâie sângele, mă gândesc îngrozit să fug la doctor, dar mă opreşte gândul că va pierde tot sângele până va veni doctorul. Un vis ciudat, mai ales că l-am avut pe 5 august, în ajunul morţii ei. Nu cred că m-am făcut foarte vinovat faţă de ea: ori de câte ori am putut am ajutat-o şi am încetat s-o ajut cu regularitate numai atunci când a avut alte ajutoare apropiate, fiul şi ginerele. Iar în anul morţii fratelui am cheltuit pe întreprinderea lor, fără să mă preget şi fără să regret, nu numai toate cele zece mii de ruble ale mele, dar mi-am jertfit puterea, numele meu literar pe care l-am făcut de ruşine cu publicaţia aceea falimentară, am lucrat ca un cal, că nici fratele meu n-are ce să-mi reproşeze de pe lumea cealaltă." La sfârşitul scrisorii adăuga: „De mâine îmi vor mai rămâne două săptămâni de tăcere, pentru că nu mai este vorba doar de singurătate, ci de tăcere. M-am dezvăţat să şi vorbesc, am început chiar să vorbesc cu mine însumi, ca un nebun." În scrisoarea din 16 august, soţul îmi scria: „Din cauza singurătăţii am devenit suspicios şi pretutindeni nu văd decât lucruri urâte şi triste. Sunt atât de amărât, cum nici nu poţi să-ţi închipui: am uitat să şi vorbesc, mă şi mir de mine dacă pronunţ întâmplător vreun cuvânt cu voce tare. Nu mi-am mai auzit vocea de mai bine de trei săptămâni."

Mă chinuia şi pe mine mult starea sufletească apăsătoare a soţului meu, ştiind mai ales că-l neliniştea pe deasupra şi faptul că nu i-am expediat banii promişi; nu-i puteam trimite banii, deoarece a avut loc o neînţelegere cu redacţia revistei *Russki vestnik*: banii fuseseră depuşi la oficiul lui Achenbah şi Kolli din Petersburg. Dar, cum mi-am dat cuvântul de onoare că n-o să-i las pe copii singuri nici măcar pentru o zi, n-am putut pleca după bani şi a trebuit să înapoiez mandatul şi să rog să mi se trimită suma la Staraia Russa. Cum am primit banii, i-am trimis imediat soţului meu.

VI

ANUL 1879. IDEEA CUMPĂRĂRII UNEI MOŞII

Meditând la destinul familiei în cazul unei activităţi literare mai reduse sau în cazul morţii, Feodor Mihailovici se oprea adesea la ideea de a cumpăra, când ne vom achita datoriile, o moşie nu prea mare pentru a trăi, în parte, de pe urma veniturilor moşiei. În scrisoarea din Ems, de pe 13 august 1879, soţul meu îmi scria: „Tot mă gândesc, draga mea, că s-ar putea să mor (aici mă gândesc serios) şi la ce am să vă las, ţie şi copiilor. Toată lumea socoteşte că avem bani, iar noi, de fapt, n-avem nimic. Acum îmi stau pe cap *Karamazovii* şi trebuie să-i termin onorabil, să le dau o finisare de bijuterie, ceea ce nu-i uşor şi va cere multă energie. Este, însă, un lucru decisiv pentru viitor: trebuie să mă afirm, altfel se vor spulbera toate speranţele. Termin romanul şi la sfârşitul anului viitor dau un anunţ pentru abonamente la *Jurnalul unui scriitor* şi cu banii de pe abonamente o să cumpăr o moşie, iar pentru trai şi pentru editarea *Jurnalului* până la următoarele abonamente o să scot din vânzarea cărţuliilor. Trebuie să luăm o măsură energică, pentru că altfel n-o să avem niciodată nimic. Dar destul, o să mai avem timp să discutăm şi să ne certăm, pentru că ţie nu-ţi place satul, pe când eu sunt convins că: 1) satul este un capital care, până se vor face copiii mari, se va tripla şi 2) cel care posedă pământ participă şi la puterea politică a statului. Acesta va fi viitorul copiilor şi o investiţie pentru calitatea lor viitoare de cetăţeni fermi şi independenţi sau de nişte «striuţki» [100]. Într-una din scrisorile sale următoare continuă:[83]

„Aici mă tot gândesc cum să aranjez viitorul şi cum să cumpăr o moşie. Te rog să mă crezi că a devenit aproape o idee fixă. Mă zbat pentru copii şi pentru existenţa lor.“

În principiu, eram absolut de acord cu soţul meu în această chestiune, dar găseam că în situaţia noastră ideea asigurării viitorului copiilor printr-o moşie ar putea fi irealizabilă. Prima şi principala

[83] Scrisoarea din 16 august 1879. (N. aut.)

problemă era următoarea: cine se va ocupa de moşie, în cazul când vom reuşi s-o cumpărăm? Feodor Mihailovici se pricepea la treburile legate de agricultură, dar era ocupat cu munca literară şi părea puţin posibil să se poată ocupa de moşie. Eu nu pricepeam nimic în materie de gospodărie rurală şi probabil că ar fi trecut câţiva ani înainte de a învăţa sau de a mă adapta la treaba această absolut necunoscută mie. Rămânea să încredinţăm moşia unui administrator dar, din experienţa multor moşieri cunoscuţi, prevedeam la ce rezultate putea duce gospodărirea unui străin.

Feodor Mihailovici însă îndrăgise atât de mult această idee care-l liniştea, că-mi părea sincer rău să-l contrazic şi l-am rugat numai să aştepte până vom primi, în sfârşit, partea noastră din moştenirea mătuşii soţului meu, A. F. Kumanina, şi pe pământul pe care-l vom căpăta să începem puţin câte puţin să ne gospodărim. Feodor Mihailovici căzu de acord cu mine şi hotărî să lase banii pe care trebuia să-i primească pentru romanul *Fraţii Karamazov* la redacţia revistei *Russki vestnik*, ca să-i aibă ca rezervă când va avea nevoie de ei pentru a pune la punct gospodăria.

Moştenirea A. F. Kumaninei ne-a revenit încă la începutul deceniului al optulea. Ea se compunea dintr-o moşie de 6.000 de deseatine, aflată la o sută de verste de Reazan, în apropierea localităţii Spas-Klepiki. Celor patru fraţi Dostoievski (care trebuiau să plătească bani surorilor), le revenea o treime din moşie, în jur de două mii de deseatine, din care cinci sute de deseatine erau ale lui Feodor Mihailovici.

Deoarece după moartea Kumaninei au apărut mulţi moştenitori, era foarte greu să te înţelegi cu ei. Pentru vânzarea moşiei în întregime nu se găseau cumpărători, iar până una, alta, noi, ca şi ceilalţi moştenitori, trebuia să plătim impozitele; procuristul nostru cerea şi el bani pentru drumurile pe care le făcea la moşie, pentru acte, cheltuieli de judecată etc., aşa că moştenirea asta nu ne-a adus decât neplăceri şi cheltuieli.

În fine, moştenitorii s-au hotărât să ia în posesie pământul;

deoarece însă terenul era variat, de la pădure seculară până la regiuni mlăştinoase, soţul meu şi cu mine am hotărât să primim mult mai puţine deseatine, cu condiţia însă ca pământul să fie bun. Dar ca să ne alegem parcela, trebuie să mergem la faţa locului. În fiecare primăvară se proiecta plecarea tuturor moştenitorilor la moşie, ca fiecare să-şi aleagă şi să-şi hotărnicească un anumit număr de deseatine. Întotdeauna, însă, se întâmpla ca cineva dintre moştenitori să nu poată veni şi treaba se amână pentru anul următor.

În sfârşit, în vara lui 1879, moştenitorii s-au hotărât să se întâlnească la Moscova pentru a ajunge la o înţelegere definitivă şi, dacă aceasta se va realiza, să plece cu toţii la Reazan şi de acolo la moşie pentru a lichida chestiunea moştenirii.

Pe atunci, Feodor Mihailovici se trata la Ems şi întoarcerea lui se aştepta peste o lună. Era păcat de a pierde prilejul lichidării acestei chestiuni apăsătoare. Pe de altă parte, mă aflam într-o dilemă: să-l anunţ sau nu pe soţul meu despre plănuita călătorie la moşie, cu atât mai mult cu cât ar fi putut iarăşi să nu aibă loc? Ştiind cât de mult îşi iubeşte Feodor Mihailovici copiii şi cât tremură pentru viaţa lor, mi-era teamă să nu-l neliniştesc cu o ştire despre o călătorie atât de îndepărtată şi, prin asta, să-i dăunez tratamentului. Din fericire, am primit din vreme acordul soţului să-mi duc copiii la mănăstirea Sf. Nil Stolbenski (la o sută de verste de Russa) şi deoarece călătoria aceasta trebuia să ţină cam o săptămână, m-am hotărât să merg înainte pentru două, trei zile la Moscova. Sosind, însă, acolo şi găsindu-i pe moştenitorii principali gata să plece la moşie, m-am hotărât să mă folosesc de ocazie şi am plecat împreună cu copiii ca să văd pământul şi să aleg lotul care ar fi răspuns mai mult dorinţelor soţului meu. Călătoria noastră la moşie, care a ţinut zece zile, s-a terminat cu bine şi am reuşit să aleg drept partea noastră două sute de deseatine de pădure cu lemn de construcţie în aşa-numita „Pehorka“ şi o sută de deseatine de pământ arabil. Feodor Mihailovici a fost foarte mulţumit de alegerea pe care am făcut-o, dar, în scrisorile sale din Ems m-a certat aspru pentru „firea mea

ascunsă". Mie mi-a fost întotdeauna greu să-i ascund ceva lui Feodor Mihailovici; uneori, însă, era necesar s-o fac anume pentru a nu-l nelinişti şi pentru a nu-i provoca prin emoţii inutile (care puteau fi evitate) o criză de epilepsie în plus, ale cărei consecinţe erau întotdeauna atât de grele pentru soţul meu, mai ales când criza avea loc departe de familie.

La începutul lui septembrie ne-am întors din Russa şi am început să ducem viaţa noastră obişnuită: în jurul orei două se adunau la noi câţiva oameni, unii cunoscuţi, alţii necunoscuţi, care intrau pe rând la Feodor Mihailovici şi stăteau câteodată la el câte o oră întreagă. Ştiind cât sunt de obositoare pentru soţul meu discuţiile îndelungate, o trimiteam uneori pe servitoare să-l cheme pentru o clipă pentru a bea un pahar de ceai proaspăt. Îl bea repede, întreba de copii şi se grăbea la interlocutorul său. Uneori, când discuţiile se prelungeau, trebuia să-l chem pe Feodor Mihailovici în sufragerie pentru a primi o delegaţie care venea să-l roage să citească la o seară literară (în folosul vreunei instituţii) sau să se vadă cu vreun cunoscut căruia îi era greu să aştepte până se va isprăvi şirul vizitatorilor necunoscuţi.

În iarna aceea, simpatia societăţii pentru Feodor Mihailovici (datorită succesului *Fraţilor Karamazov*) a devenit şi mai mare şi el a început să primească invitaţii de onoare şi bilete pentru baluri, seri literare şi concerte. Eram nevoiţi să scriem refuzuri amabile, scrisori de mulţumire, iar uneori, nevrând să-i supere pe cei care-l invitau, soţul meu mă trimitea pe mine, şi eu, după ce mă plictiseam vreo două ore, le căutam pe organizatoarele serbării şi le transmiteam din partea soţului meu mulţumiri pentru amabilitate şi scuzele sale că n-a putut veni, având de lucru. Toate acestea ne complicau viaţa şi ne aduceau prea puţină plăcere.

În decembrie 1879, Feodor Mihailovici a trebuit să participe de câteva ori la lecturi literare. Astfel, la 16 decembrie, a citit în folosul societăţii pentru ajutorarea elevilor nevoiaşi ai liceului Larinskaia. Le-a citit *Un băiat la bradul lui Hristos*. Lectură a avut loc ziua, la unu. Printre participanţi a fost şi un actor, celebrul povestitor I. F.

Gorbunov [101], şi ţin minte că datorită prezenţei sale toată sala era foarte animată. Ivan Feodorovici a fost în vervă, a povestit multe lucruri noi şi spirituale şi chiar a desenat pe afiş portretul nu ştiu cui.

Şi pe 30 decembrie a avut loc un matineu literar, la care Feodor Mihailovici a citit cu măiestrie *Marele inchizitor* din *Fraţii Karamazov*. Lectură a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă „la rampă." [102]

VII
ANII 1879—1880

În anii 1879—1880, Feodor Mihailovici a trebuit adesea să citească în folosul diverselor instituţii de binefacere, al Fondului literar etc. Din cauza sănătăţii sale şubrede, îl conduceam întotdeauna la serile acelea literare, mai ales că şi eu însămi voiam grozav să-i ascult lecturile într-adevăr artistice şi să asist la acele ovaţii de entuziasm, făcute de publicul petersburghez care-l venera.[84]

Serile literare se organizau în cea mai mare parte în sala Societăţii urbane de Credit, vizavi de teatrul Alexandrinski, sau la Cercul nobilimii, lângă podul Poliţeiski.

Din păcate, ieşirile mele în lume erau umbrite de crize de gelozie, absolut neaşteptate şi nefondate, ale lui Feodor Mihailovici, care mă punea uneori în situaţii ridicole. Voi relata unul din cazuri.

La una din seratele literare, Feodor Mihailovici şi cu mine am întârziat puţin şi i-am găsit pe ceilalţi participanţi la serată adunaţi acolo. La venirea noastră toată lumea l-a salutat cu simpatie pe Feodor Mihailovici, iar bărbaţii mi-au sărutat mâna. Obiceiul acesta

---

[84] Aduceam întotdeauna cu mine la aceste serate cartea după care citea soţul meu, un medicament pentru tuse — pastile din Ems, o batistă în plus (pentru cazul când o va pierde pe cea din buzunar), un fular ca să-şi acopere gâtul cînd va ieşi la aer rece etc. Văzându-mă întotdeauna încărcată, Feodor Mihailovici mă numea în glumă „scutierul său credincios". (N. aut.)

de salon (sărutatul mâinii) probabil că a produs o impresie proastă asupra lui Feodor Mihailovici. El a răspuns cu răceală la salut şi s-a retras. Am înţeles într-o clipă despre ce este vorba. După ce am schimbat câteva fraze cu cei de faţă, m-am aşezat lângă soţul meu ca să-i risipesc orice bănuială. Dar n-am reuşit s-o fac: la două, trei întrebări puse de mine Feodor Mihailovici nu mi-a răspuns, apoi m-a privit „fioros“ şi mi-a spus:

— Du-te la el!

L-am întrebat mirată:

— La cine — la el?

— Nu în-ţe-legi?

— Nu-nţeleg. La cine trebuie să mă duc? râdeam eu.

— La ăla care ţi-a sărutat cu atâta patimă mâna!

Deoarece toţi bărbaţii care erau în sala de lectură mi-au sărutat mâna din politeţe, n-am putut, evident, să decid cine era vinovat de crima pe care mi-o atribuia.

Toată discuţia asta Feodor Mihailovici o purtă cu o voce scăzută, dar în aşa fel, încât toţi cei care stăteau în apropiere auzeau perfect totul. Mi s-a făcut ruşine şi, fiindu-mi teamă de o scenă, i-am spus:

— Ei, Feodor Mihailovici, văd că eşti într-o dispoziţie proastă şi că nu vrei să vorbeşti cu mine. Mai bine să mă duc în sală, să-mi caut un loc. La revedere!

Şi am plecat. N-au trecut nici cinci minute şi s-a apropiat de mine P. A. Gaideburov şi mi-a spus că mă cheamă Feodor Mihailovici. Crezând că soţul meu nu găseşte în carte fragmentul pe care îl avea de citit, m-am dus imediat în sala de lectură. M-a întîmpinat duşmănos:

— N-ai putut să te abţii?! Ai venit să te uiţi la el? remarcă el.

— Ei da, sigur, râsei eu, dar şi la tine. Ai nevoie de ceva?

— N-am nevoie de nimic.

— Dar m-ai chemat?

— Nici nu m-am gândit să te chem! Nu-ţi lua nasul la purtare!

— Ei, dacă nu m-ai chemat, atunci m-am dus, la revedere!

După vreo zece minute s-a apropiat de mine unul dintre organizatori şi mi-a spus că Feodor Mihailovici se interesează pe unde stau, probabil că vrea să mă vadă. I-am răspuns că abia am fost în sala de lectură şi că nu vreau să-l mai deranjez. Şi nu m-am dus. Dar în prima pauză organizatorul a venit din nou la mine cu rugămintea insistentă din partea soţului meu de a mă duce la el. M-am grăbit să mă duc în sala de lectură, m-am apropiat de scumpul meu soţ şi i-am văzut faţa ruşinată şi vinovată. S-a aplecat spre mine şi mi-a spus în şoaptă:

— Iartă-mă, Anecika, şi dă-mi mâna să-mi poarte noroc: mă duc chiar acum să citesc!

Eram grozav de mulţumită că Feodor Mihailovici se liniştise, dar nu mă dumeream cine dintre persoanele de faţă (toate de o vârstă mai mult decât respectabilă) fusese suspectat de el de un amor fulgerător pentru mine. Şi numai cuvintele dispreţuitoare: „Uite franţuzul, ia uite-l cum se gudură“, mi-au dat să înţeleg că obiectul suspiciunilor geloase ale lui Feodor Mihailovici a fost de data aceasta bătrânul D. V. Grigorovici [103] (mama lui era franţuzoaică).

La întoarcerea acasă, l-am certat mult pe Feodor Mihailovici pentru gelozia lui gratuită. Ca de obicei, îşi cerea scuze, îşi recunoştea vina, se jura că nu se va mai întâmpla, suferea sincer, dar mă asigura că n-a putut să-şi stăpânească izbucnirea şi că preţ de o oră fusese cuprins de o gelozie nebună şi că fusese profund nefericit.

Scene de acest gen se repetau aproape la fiecare seară literară: Feodor Mihailovici îi trimitea neapărat pe organizatori sau pe cunoscuţi să vadă unde stau şi cu cine discut. Se apropia mereu de uşa întredeschisă de la sala de lectură şi de la distanţă se uita să mă vadă pe locul pe care-i spusesem că mă voi aşeza. (De obicei, rudele celor care citeau îşi avea locurile de-a lungul peretelui din dreapta, la câţiva paşi de primul rând.)

După ce ieşea pe estradă şi răspundea publicului care-l aplauda, Feodor Mihailovici nu începea să citească, ci se uită atent la toate femeile care stăteau de-a lungul peretelui din dreapta. Pentru a mă

putea vedea mai repede, fie că-mi ştergeam fruntea cu o batistă albă, fie că mă ridicam puţin de pe scaun. Numai după ce se convingea că sunt în sală, Feodor Mihailovici începea să citească. Cunoscuţii mei, ca şi organizatorii seratelor, observau, evident, toate acestea şi-l tachinau, ironizându-ne uşor şi pe el şi pe mine, ceea ce mă supăra mult uneori. Asta m-a plictisit aşa de mult, încât odată, când ne duceam la o serată literară, i-am spus:

— Ştii, dragul meu, dacă şi astăzi ai să începi să te uiţi aşa şi să mă cauţi printre spectatori, îţi dau cuvântul că am să mă scol de la locul meu şi am să plec din sală, trecând prin faţa estradei.

— Iar eu am să sar de pe estradă şi am să alerg după tine ca să aflu dacă nu ţi s-a întâmplat ceva şi unde te-ai dus.

Feodor Mihailovici a spus-o cu tonul cel mai serios şi am fost convinsă că e capabil s-o facă.

VIII
MEMORIA LUI FEODOR MIHAILOVICI

Crizele de epilepsie slăbeau mult memoria lui Feodor Mihailovici şi mai ales memoria numelor şi a figurilor şi şi-a făcut mulţi duşmani din faptul că nu recunoştea oamenii după figură, iar când i se spunea un nume era absolut incapabil să-şi dea seama, fără întrebări amănunţite, cine era persoana care vorbea cu el. Asta-i jignea pe oameni care, neştiind sau uitând de boala lui, îl socoteau un infatuat, iar slaba lui memorie o tratau drept intenţie premeditată de a-i jigni. Ţin minte cum odată, când i-am vizitat pe Maikovi, ne-am întâlnit pe scara lor cu scriitorul F. N. Berg, care a lucrat cândva pentru *Vremea*, dar pe care soţul meu l-a uitat. Berg l-a salutat cu multă prietenie pe Feodor Mihailovici şi, văzând că acesta nu-i răspunde, l-a întrebat:

— Nu mă recunoaşteţi, Feodor Mihailovici?

— Vă rog să mă scuzaţi, dar nu ştiu cine sunteţi.

— Eu sunt Berg. [104]

— Berg? îl privi întrebător Feodor Mihailovici. (Mi-a povestit mai

târziu că în clipa aceea s-a gândit la „Berg“, tipul neamţului, cumnatul Rostovilor, din *Război şi pace*.)

— Poetul Berg, îi explică acesta, m-aţi uitat oare?

— Poetul Berg? repetă soţul meu. Foarte bucuros să vă văd, foarte bucuros!

Berg, însă, obligat să-şi explice atât de insistent identitatea, a rămas profund convins că Feodor Mihailovici nu l-a recunoscut dinadins şi toată viaţa a ţinut minte această jignire. Şi cât de mulţi duşmani, mai ales din rândul scriitorilor, şi-a făcut Feodor Mihailovici cu această lipsă de memorie.

Lipsa de memorie şi nerecunoaşterea persoanelor pe care Feodor Mihailovici le întâlnea în societate mă puneau uneori şi pe mine într-o situaţie penibilă, şi adesea trebuia să mă scuz pentru el. Apropo de asta, îmi aduc aminte de o întâmplare amuzantă. De trei, patru ori pe an ne duceam la diverse sărbători la vărul meu M. N. Snitkin, căruia îi plăcea foarte mult să-şi invite rudele. Aproape de fiecare dată o întâlneam acolo pe naşa mea, Alexandra Pavlovna I., pe care, după ce m-am măritat, n-am mai văzut-o deoarece soţul ei avea nişte concepţii politice ce nu se potriveau cu ale lui Feodor Mihailovici. Era foarte jignită de faptul că soţul meu, deşi o saluta politicos, nu discuta niciodată cu ea; a vorbit despre asta cu rudele mele comune, iar acestea mi-au transmis. Chiar la prima vizită pe care am făcut-o la Snitkini l-am rugat pe soţul meu să discute cu Alexandra Pavlovna şi să fie cu ea pe cât se poate mai amabil.

— Bine, bine, îmi promise Feodor Mihailovici, numai să-mi arăţi care dintre cucoanele alea e naşa ta şi o să găsesc eu un subiect interesant de discuţie. Las' pe mine!

Când am venit în vizită, i-am arătat lui Feodor Mihailovici o doamnă care stătea pe divan. S-a uitat cu atenţie mai întâi la ea, pe urmă la mine, a salutat-o politicos, şi tot restul serii nu s-a apropiat de ea. Când ne-am întors acasă, i-am reproşat că n-a vrut să-mi satisfacă o dorinţă atât de neînsemnată.

— Dar spune-mi, te rog, Ania, îmi răspunse jenat Feodor

Mihailovici, cine şi a cui naşă e? Tu ai botezat-o pe ea sau ea pe tine? V-am privit pe amândouă şi am văzut că sunteţi aproape de aceeaşi vârstă! Am început să am dubii şi ca să nu greşesc, am hotărât mai bine să mă las păgubaş.

De fapt, diferenţa de vârstă dintre mine şi naşa era relativ mică (16 ani), şi cum eu mă îmbrăcam modest, aproape întotdeauna în culori închise, iar ei îi plăcea să se gătească şi să poarte fel de fel de podoabe, din cauza asta părea mult mai tânără decât în realitate. Această înfăţişare tinerească a ei l-a şi derutat pe soţul meu.

Mai curios a fost faptul că după un an de zile, tot de Crăciun, ştiind că am să mă întâlnesc sigur cu naşa la Snitkini, l-am rugat din nou pe Feodor Mihailovici, explicându-i răspicat gradul nostru de rudenie. Soţul meu părea să mă asculte foarte atent (gândindu-se, probabil, la altceva), îmi promise de data aceasta să poarte o conversaţie cu ea, dar nu şi-a îndeplinit promisiunea: dubiul de anul trecut i-a revenit, n-a putut să-şi dea un răspuns la întrebarea „cine pe cine a botezat“ şi s-a jenat să mă întrebe asta faţă de străini.

Lipsa de memorie a lui Feodor Mihailovici pentru numele cele mai obişnuite şi cele mai apropiate îl punea uneori în situaţii jenante: ţin minte că odată soţul meu s-a dus la consulatul nostru din Dresda, ca să certifice iscălitura mea pe nu mai ştiu ce împuternicire (eu nu mă puteam duce fiind bolnavă). Văziînd pe fereastră că Feodor Mihailovici se întoarce grăbit, m-am dus în întâmpinarea lui. El intră iritat şi mă întrebă:

— Cum te cheamă, Ania? Care e, de fapt, numele tău de familie?

— Dostoievskaia, îi răspunsei eu, uimită.

— Ştiu că Dostoievskaia, dar care e numele tău de fată? M-au întrebat la consulat, dar eu am uitat şi acum trebuie să mă duc acolo pentru a doua oară. Cred că funcţionarii au râs de mine că am uitat cum o cheamă pe nevastă-mea. Te rog să-mi scrii numele tău pe cartea ta de vizită, că altfel am să-l uit pe drum.

Cazuri din acestea nu erau rare în viaţa lui Feodor Mihailovici şi, din păcate, i-au adus mulţi duşmani.

Partea a zecea

ULTIMUL AN

I

BIROUL DE VÂNZARE A CĂRŢILOR

Începutul anului 1880 a reprezentat pentru noi deschiderea unei noi întreprinderi: „Biroul de vânzare a cărţilor al lui F. M. Dostoievski (exclusiv pentru provincie)“.

Deşi cu fiecare an treburile noastre băneşti se îmbunătăţeau şi cea mai mare parte a datoriilor (care-l apăsau pe Feodor Mihailovici încă din anii ’60) fuseseră plătite, totuşi situaţia noastră materială continua să fie precară: viaţa devenea tot mai scumpă şi mai complicată, iar noi tot nu reuşeam să punem nimic deoparte pentru „zile negre“. Asta ne neliniştea mult, mai ales că Feodor Mihailovici îşi dădea şi singur seama că-i venea tot mai greu şi mai greu să lucreze. Boala lui (emfizemul) progresa şi ne puteam aştepta ca la un moment dat sănătatea să nu-i mai permită să-şi continue activitatea literară. Pentru această tristă eventualitate am fi vrut să avem o rezervă de bani sau o ocupaţie colaterală pentru a ni-i procura. Dar sfera de activitate este şi acum destul de limitată pentru o femeie, cu atât mai mult pe atunci.

M-am tot gândit de ce anume treabă să mă apuc, care ar fi putut să ne fie cât de cât de ajutor. După multă meditaţie şi după ce i-am întrebat pe diferiţi cunoscători, m-am oprit la ideea de a deschide un birou de vânzare a cărţilor pentru provincie, cu atât mai mult cu cât, datorită câtorva editări pe care le-am realizat, am cunoscut, în parte, treburile editoriale. Întreprinderea pe care o începeam prezenta pentru mine două avantaje: primul şi cel mai important pentru mine — nu mă obliga să lipsesc de acasă şi puteam ca şi înainte să am grijă de sănătatea soţului, de educaţia copiilor şi să conduc gospodăria. Al doilea avantaj consta în faptul că pentru deschiderea unui birou de vânzare a cărţilor nu trebuia să cheltuiesc nici un fel de bani: nu

trebuia să închiriez un magazin şi să procur marfă; puteam, pentru început, să mă limitez la cumpărarea acelor cărţi pentru care mi s-ar fi trimis bani. Singurele cheltuieli constau în plata „autorizaţiei de comerţ“ şi în angajarea unui băiat, care să cumpere cărţi, să facă pachete şi să le ducă la poştă. Asta făcea cam 250-300 de ruble pe an şi era o sumă pe care o puteam risca. Desigur, pentru succesul întreprinderii era nevoie de anunţuri în ziare, dar pentru început am mizat pe anunţurile expediate foştilor abonaţi ai *Jurnalului unui scriitor*, iar pentru anul următor m-am gândit să trimit, pe cheltuială comună cu editoarea revistei *Semeinîie vecera*, un mare anunţ tipărit în câteva mii de exemplare. Anunţul acesta a fost trimis la începutul lui 1881, dar n-a mai influenţat mersul vânzării.

Era evident că întreprinderea pe care am plănuit-o putea să aibă succes numai dacă biroul de vânzare a cărţilor îi aparţinea lui F. M. Dostoievski. Astfel, când şi-a luat la administraţia financiară „autorizaţia de comerţ“, Feodor Mihailovici a căpătat titlul de negustor, fapt de care au profitat inamicii săi din presă pentru atacuri batjocoritoare. Aceste batjocuri, însă, n-au lezat cu nimic mândria soţului meu, deoarece, după ce a chibzuit bine, mi-a aprobat ideea şi credea, după cum credeam şi eu, în succesul întreprinderii.

Speranţele mele în succes se bazau mai ales pe presupunerea că abonaţii *Jurnalului unui scriitor* din anii 1876—1877, care s-au obişnuit cu acurateţea revistei, puteau să aibă încredere şi în comerţul cu cărţi al aceluiaşi editor. Speranţele acestea s-au realizat şi n-au trecut nici două, trei luni şi din foştii abonaţi ai *Jurnalului unui scriitor* s-a format un cerc de oameni (vreo treizeci) care-şi comandau lunar cărţile prin biroul nostru de vânzare. Mi-aduc aminte, de plidă, de episcopul de Poltava, care, prin prinţul V. M. Eleţki, detaşat pe lângă Sfinţia-sa, comanda lunar (pentru biblioteca personală şi pentru daruri) multe ediţii scumpe. Mi-amintesc şi de un inginer din Minsk, care comanda cărţi pentru mari sume de bani şi nu numai cărţi de specialitate.

Dar în afara acestui cerc ferm de cumpărători, au fost şi destui alţi oameni care au remarcat noul birou de vânzare a cărţilor. Au fost,

desigur, şi nişte clienţi enervanţi, de genul celor care voiau să se aboneze la vreun ziar, ceea ce nu-i aducea biroului decât o remiză de douăzeci şi cinci de copeici. Dar şi mai enervanţi erau cumpărătorii care mă obligau să le caut o carte care se epuizase de multă vreme. După căutări îndelungate şi conştiincioase trebuia să le returnăm acestor clienţi banii.

Mie personal comerţul cu cărţi nu-mi lua mult timp: trebuia doar să-mi ţin la zi registrele, să înregistrez comenzile şi să ţin socotelile. Mi s-a recomandat un băiat care a mai lucrat într-o librărie; Piotr, în ciuda celor cincisprezece ani ai săi, se descurca de minune cu cumpăratul şi expediatul cărţilor.

Feodor Mihailovici se interesa îndeaproape de mersul întreprinderii noastre şi la sfârşitul fiecărei luni făceam pentru el un bilanţ de venituri şi cheltuieli. De obicei, câştigul oscila în jur de 80-90 de ruble la începutul şi la sfârşitul anului (cu abonamente pentru ziare şi reviste) şi în jur de 40-50 de ruble în lunile de vară. În general, primul an de comerţ ne-a dat, scăzând toate cheltuielile, un venit net de 811 ruble şi acest rezultat l-am socotit amândoi drept un semn bun pentru viitor.

Fireşte, întreprinderea ar fi putut lua de la început o amploare mai mare: au fost cereri de la instituţii de învăţământ şi de la depozitele zemstvelor să le trimitem cărţi în cont; deoarece, însă, pentru achiziţionarea cărţilor era nevoie de o sumă însemnată, am fost nevoiţi, în ciuda unui câştig evident, să renunţăm la asemenea cumpărători.

Comerţul cu cărţi pentru provincie e o afacere bănoasă, bineînţeles dacă e făcut cu cap şi organizat; am văzut birouri mici de vânzare a cărţilor care s-au transformat, în decurs de trei decenii, în nişte firme solide (Fraţii Başmakov, Panafidin, Kliukin) şi sunt pe deplin convinsă că dacă mi-aş fi continuat activitatea în acest domeniu, aş fi avut astăzi un magazin cu nimic mai rău decât *Novoie vremea*. Dar nu mi-am continuat negustoria cu cărţile pentru că am întreprins editarea operelor complete ale soţului meu, care mi-a cerut

tot timpul de care dispuneam şi toate puterile mele.

Când, după moartea soţului meu, mi-am anunţat intenţia de a-mi închide biroul de vânzare a cărţilor, mai multe persoane m-au rugat să le transmit întreprinderea; unii chiar ar fi vrut să cumpere firma şi-mi ofereau pentru ea în jur de o mie cinci sute de ruble. N-am acceptat, însă; un comerţ cu cărţi asociat cu numele lui Dostoievski nu puteam să duc decât eu, deoarece mă socoteam responsabilă pentru demnitatea firmei. Nu se ştie cum ar fi privit lucrurile cel care ar fi cumpărat firma sau ar fi primit-o în dar şi dacă numele, scump mie, al lui Feodor Mihailovici n-ar fi fost înjosit sau batjocorit în cazul unei conduceri nepricepute sau incorecte a firmei.

Astfel, la începutul lui martie 1881, biroul de vânzare a cărţilor al lui F. M. Dostoievski şi-a încetat existenţa.

Dealtfel, îmi amintesc cu bune sentimente această întreprindere care a existat atât de puţin, mai ales din pricina bunelor relaţii ce s-au stabilit între cumpărători şi biroul de vânzare. Unii oameni au presupus naiv că F. M. Dostoievski se ocupă personal de vânzarea cărţilor şi când scriau i se adresau lui. Alţii, adresându-se biroului de vânzare, rugau să i se transmită lui Feodor Mihailovici încântarea pe care le-a adus-o lectura romanului *Fraţii Karamazov* sau vreo altă lucrare de-a lui. Alţii ne rugau ca atunci când li se trimite nota de plată să le comunicăm şi cum stă cu sănătatea „marele scriitor“ şi-i transmiteau cele mai bune urări. Unele scrisori, naive şi entuziaste, îl mişcau pe Feodor Mihailovici până în adâncul sufletului şi el mă ruga să le transmit corespondenţilor salutări din partea lui. Feodor Mihailovici, care s-a izbit atât de des de reaua voinţă a unor amici literari, prieteni şi critici de-ai săi, ţinea foarte mult la entuziasmul manifestat sincer, uneori naiv, faţă de talentul său, la stima şi devotamentul unor oameni care-i erau absolut necunoscuţi, dar care îşi exprimau simpatia pentru activitatea lui artistică.

II

ÎNCEPUTUL ANULUI 1880. SERATELE LITERARE.

VIZITAREA CUNOSCUŢILOR

În general vorbind, anul 1880 a început pentru noi sub bune auspicii: sănătatea lui Feodor Mihailovici după călătoria din anul precedent (1879) la Ems părea a se fi îndreptat mult şi crizele de epilepsie erau mult mai rare. Copiii noştri erau absolut sănătoşi. *Fraţii Karamazov* aveau un succes categoric şi de unele capitole din roman Feodor Mihailovici, întotdeauna atât de exigent cu sine, era foarte mulţumit. Întreprinderea pe care am plănuit-o, biroul de vânzare a cărţilor, s-a realizat, ediţiile pe care le scoteam se vindeau bine şi, în general, toate treburile erau în bună regulă. Toate aceste la un loc aveau o influenţă binefăcătoare asupra lui Feodor Mihailovici, care era întotdeauna vesel şi bine dispus.

La începutul anului, Feodor Mihailovici a fost foarte interesat de viitoarea susţinere de către V. S. Soloviov a tezei de doctorat în filozofie şi voia neapărat să asiste la dezbatere. M-am dus şi eu cu soţul meu, mai ales ca să am grijă să nu răcească, ceea ce se întâmpla uşor în cazul unor aglomeraţii. Susţinerea a fost strălucită şi Soloviov a respins cu succes atacurile foarte serioşilor săi oponenţi. Feodor Mihailovici a rămas să aştepte până va pleca publicul, pentru a avea posibilitatea să strângă mâna împricinatului. V. Soloviov fusese văzut mulţumit că Feodor Mihailovici, în pofida slăbiciunii sale fizice, a ţinut să fie prezent la universitate, alături de alţi prieteni ai săi, într-o zi atât de însemnată.

În anul 1880 Feodor Mihailovici, deşi lucra intens la *Fraţii Karamazov*, a trebuit adesea să participe la lecturi literare în folosul diverselor societăţi. Lecturile lui de maestru atrăgeau întotdeauna publicul şi, dacă se simţea bine, nu refuza niciodată să participe, oricât ar fi fost de ocupat.

Am reţinut următoarele apariţii ale lui Feodor Mihailovici care au avut loc la începutul anului: la rugămintea lui P. I. Veinberg, Feodor Mihailovici a citit pe 2 februarie, la liceul de fete Kolomenskaia, iar la 20 martie în sala dumei oraşului în folosul secţiei de minori a Casei

de Filantropie din Sankt-Petersburg.[85] Ca lectură a ales *Convorbirea stareţului Zosima cu muierile*.

S-a întâmplat că Feodor Mihailovici a trebuit şi a doua zi (pe 21 martie) să apară în sala Cercului nobilimii în folosul Cursurilor pedagogice. Soţul meu a ales un fragment din *Crimă şi pedeapsă — Visul lui Raskolnikov despre calul betegit*. Lectura a făcut o impresie covârşitoare şi am văzut eu însămi cum stăteau câte unii palizi de emoţie, iar alţii plângeau. Nici eu nu m-am putut abţine să nu plâng. Ultima lectură din primăvară a fost *Dialogul dintre Raskolnikov şi Marmeladov*, pe care soţul meu l-a citit la Cercul nobilimii, pe 28 martie, în folosul Comitetului de ajutorare a studenţilor de la Universitatea din Sankt-Petersburg.

În toamna 1880, lecturile literare au fost reluate. Preşedintele Fondului literar, V. P. Gaevski, care l-a auzit pe Feodor Mihailovici la comemorarea lui Puşkin, l-a convins să participe, pe 19 martie, ziua aniversării terminării liceului [105], la o serată în folosul Fondului literar. Feodor Mihailovici a citit scena din pivniţă din *Cavalerul avar* (scena a 2-a), apoi poezia *Ce primăvară caldă, timpurie* şi când au

---

[85] Nu pot să nu povestesc o întâmplare amuzantă petrecută la serata literară din 20 martie 1883. Sala dumei a fost plină de un public elegant, în care predominau bărbaţii. Cînd m-am uitat la spectatori, m-a frapat un lucru şi anume : feţele celor mai mulţi bărbaţi îmi păreau extrem de cunoscute. I-am spus-o lui Feodor Mihailovici, care s-a arătat mirat. Împrejurarea, însă, s-a lămurit când toţi participanţii, împreună cu soţiile lor, au fost invitaţi în sala de alături. Acolo, pe mese mari, erau cupe cu şampanie, fructe şi bomboane, şi organizatorii serii, primarul I. I. Glazunov şi soţia, îi serveau cu multă sârguinţă pe cântăreţi şi pe literaţi. Doamna Glazunov patrona Secţia din Sankt-Petersburg a Casei de Filantropie şi, evident, toţi negustorii şi vânzătorii din Gostinîi Dvor au răspuns la invitaţia ei de a participa la serata literară dată în folosul instituţiei pe care o patrona. Şi, întrucât colindasem cu cîteva zile în urmă în căutarea unor imprimeuri frumoase de vară pentru copii prin tot Gostinîi Dvor, figurile vînzătorilor mi-au rămas întipărite în minte şi acum îmi păreau cunoscute. Am fost foarte bucuroasă că fenomenul, pe care eram gata să-l atribui cine ştie cărei boli, se explica atât de simplu. (N. aut.)

început să-l recheme a citit *Prorocul*, cu care a stârnit entuziasmul spectatorilor. Se părea că zidurile Societăţii de credit se cutremurau de aplauze furtunoase. Feodor Mihailovici mulţumea, pleca de pe estradă, dar era iarăşi şi iarăşi rechemat şi asta a ţinut vreo zece minute.

Având în vedere succesul uriaş al acestei lecturi, V. P. Gaevski a hotărât s-o repete după o săptămână, pe 26 octombrie, cu acelaşi program şi cu aceiaşi interpreţi. Mulţumită comentariilor care circulau prin oraş, la serată s-a adunat o mare mulţime de oameni, care nu numai că au ocupat toate locurile, dar au umplut şi culoarele. Când a ieşit Feodor Mihailovici, spectatorii au început să-l aplaude şi multă vreme nu l-au lăsat să înceapă, apoi a fost întrerupt cu aplauze după fiecare vers şi n-a fost lăsat să plece de la tribună. Culmea entuziasmului a fost când Feodor Mihailovici a citit *Prorocul*. În sală se petrecea ceva de nedescris.

Pe 21 noiembrie, în sala Cercului nobilimii, s-a organizat din nou o lectură în folosul Fondului literar. În prima parte Feodor Mihailovici a citit poezia lui Nekrasov *Şi când din bezna rătăcirii*, iar în cea de a doua — fragmente din prima parte a poemului lui Gogol *Suflete moarte*.

Pe 30 noiembrie, în sala Societăţii urbane de Credit, a fost organizată o seară în folosul Societăţii de ajutorare a studenţilor de la Universitatea din Sankt-Petersburg. Feodor Mihailovici a citit *Înmormântarea lui Iliuşecika*. Lectura lui, deşi avea glasul slăbit, a fost atât de artistică, i-a înduioşat atât de mult pe cei de faţă, încât în jurul meu n-am văzut decât figuri triste şi plânse, şi nu numai la femei. Studenţii i-au dăruit soţului meu o cunună de lauri şi l-au condus, într-un grup mare, până la ieşire. Feodor Mihailovici a putut să se convingă cât de mult ţine la el şi-l respectă tineretul. Pentru soţul meu acest lucru avea o foarte mare însemnătate.

La lecturile literare, spectatorii îl primeau pe Feodor Mihailovici cu o deosebită simpatie. Apariţia lui pe estradă provoca o izbucnire de aplauze care ţineau câteva minute. Feodor Mihailovici se scula de

la măsuţa de lectură, se înclina, mulţumea, dar publicul nu-l lăsa să citească, pentru ca mai târziu, în timpul lecturii, să-l întrerupă nu o dată cu aplauze asurzitoare. Acelaşi lucru se petrecea şi la terminarea lecturii şi Feodor Mihailovici trebuia să iasă pe estradă de câte trei, patru ori. Desigur, atitudinea entuziastă faţă de talentul său nu putea să nu-l bucure pe Feodor Mihailovici, care se simţea moralmente satisfăcut. Înainte de a citi, lui Feodor Mihailovici îi era întotdeauna teamă, că glasul său slab nu se va auzi decât în primele rânduri şi gândul acesta îl întrista. Dar emoţia ce-l cuprindea înainte de lectură era atât de mare, încât glasul lui, de obicei slab, răsuna neobişnuit de clar şi fiecare cuvânt al său se auzea în toate colţurile sălii imense.

Trebuie să spun deschis că Feodor Mihailovici era un lector de mare clasă[86] şi când citea din lucrările sale sau din ale altora, toate

---

[86] În sprijinul celor spuse de mine, voi cita cuvintele lui S. A. Vengherov [106] despre impresia pe care i-a produs-o lectura lui Feodor Mihailovici. „Am avut parte de marea fericire de a-l auzi (pe Dostoievski) citind la una din seratele organizate în 1879 de Fondul literar... Dostoievski nu-şi are egal ca lector. Dostoievski poate fi numit „lector" numai pentru că nu există un alt termen pentru un om care, îmbrăcat cu un costum negru, iese pe estradă pentru a-şi citi lucrările. La aceeaşi serată la care l-am auzit pe Dostoievski, au mai citit Turgheniev, Saltîkov-Şcedrin, Grigorovici, Polonski, Alexei Potehin. În afară de Saltîkov, care citea prost, şi de Polonski, care citea prea patetic, toţi ceilalţi citeau foarte bine. Dar citeau şi atât. Iar Dostoievski prorocea, în înţelesul cel mai deplin al cuvântului. A citit, cu o voce slabă, dar cum nu se poate mai clară, într-o manieră captivantă, unul dintre cele mai impresionante capitole din *Fraţii Karamazov — Spovedania unei inimi fierbinţi* — povestirea lui Mitea Karamazov despre cum a venit la el Katerina Ivanova după bani, pentru a-l salva pe tatăl ei. N-am mai întâlnit vreodată o linişte atât de profundă într-o sală, o atât de deplină acaparare a sufletului unei mulţimi de o mie de oameni, de starea de spirit a unui singur om. Când citeau ceilalţi, spectatorii nu-şi pierdeau propriul lor „eu" şi aveau, într-un fel sau altul, o atitudine proprie faţă de cele ce li se citeau. Chiar şi excelenta lectură în doi, a Saviniei şi a lui Turgheniev, nu te făcea să uiţi de tine şi să te laşi purtat spre alte tărâmuri. Dar când citea Dostoievski, audientul, ca şi cititorul, dealtfel, al romanelor sale cumplite şi geniale, îşi pierdea propria personalitate şi intra total sub influenţa hipnotizantă a acestui bătrânel obosit, şters, cu o privire pătrunzătoare îndreptată undeva în gol, o privire în care ardea un foc mistic, de aceeaşi strălucire, probabil, ca şi focul care a ars cîndva în privirea protopopului

nuanţele şi particularităţile erau redate cu un deosebit relief şi cu o deosebită măiestrie. Cu cititul său (mai ales când citea povestirea lui Nelli din *Umiliţi şi obidiţi* sau a lui Alioşa Karamazov despre Iliuşecika) Feodor Mihailovici provoca o impresie zguduitoare şi am văzut lacrimi în ochii spectatorilor şi plângeam şi eu, deşi ştiam pe dinafară fragmentele. Înainte de a citi, Feodor Mihailovici socotea că este utilă o scurtă introducere, pentru a permite înţelegerea fragmentului şi de cei care fie că n-au citit lucrarea, fie că au uitat-o.

În afara seratelor literare, în iarnă din 1879—1880, Feodor Mihailovici şi-a vizitat adesea cunoscuţii. Sâmbăta se ducea la stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învăţământ Vilenski), [107] unde întâlnea mulţi savanţi, ca şi mulţi oameni cu înalte poziţii oficiale. Se ducea şi la seratele de la Elena Andreevna Stackenschneider (fiica celebrului arhitect); marţi veneau la ea mulţi literaţi remarcabili, care uneori citeau din lucrările lor. Se organizau acolo şi spectacole intime, de familie; ţin minte, de pildă, că am asistat în iarna lui 1880 la reprezentarea piesei *Don Juan*, [108] având ca interpreţi pe S. V. Averkieva (dona Anna), care şi-a jucat rolul cu mult talent, poetul K. K. Slucevski şi N. N. Strahov. Rolul i s-a potrivit atât de bine, că Feodor Mihailovici l-a aplaudat şi a fost foarte vesel în seara aceea. La Stackenschneider, Feodor Mihailovici a făcut cunoştinţă, în iarna aceea, cu Lidia Ivanovna Veselitskaia, care a ajuns mai târziu o scriitoare cunoscută, sub numele de V. Mikulici. Trebuie să remarc flerul şi clarviziunea lui Feodor Mihailovici: după ce a discutat de vreo două, trei ori cu tânăra fată, Feodor Mihailovici şi-a dat seama că, în ciuda tinereţii ei şi a unei emotivităţi lesne de înţeles, nu e o domnişorică oarecare, ci o fată cu calităţi alese, cu o năzuinţă spre un ideal şi, probabil, cu talent literar. În această din urmă privinţă Feodor Mihailovici nu s-a înşelat şi autoarea romanului Mimocika nu a trecut neobservată în literatura rusă. [109]

Feodor Mihailovici a stimat-o şi a îndrăgit-o mult pe Elena

Avaakum." *(Reci,* 25 aprilie, 1915). (N. aut.)

Andreevna Stackenschneider pentru marea ei bunătate şi pentru modul în care a îndurat veşnicile ei boli, fără ca vreodată să se plângă, ci dimpotrivă, dispunând pe toată lumea cu drăgălăşenia ei. De o simpatie aparte se bucura în familia Stackenschneider Adrian Andreevici, fratele Elenei Andreevna, un om de o mare inteligenţă şi admirator sincer al talentului lui Feodor Mihailovici. Feodor Mihailovici se sfătuia cu Adrian Andreevici, care era un jurist capabil, în toate chestiunile legate de justiţie, şi lui îi este dator pentru faptul că în romanul *Fraţii Karamazov* toate detaliile procesului lui Mitea Karamazov au fost atât de exacte, încât până şi criticul cel mai răuvoitor (şi au fost destui dintr-aceştia) n-ar fi putut găsi vreo scăpare sau vreo inexactitate.

Îndeosebi îi plăcea lui Feodor Mihailovici să-l viziteze pe K. P. Pobedonosţev, un om de o inteligenţă neobişnuit de subtilă şi profundă, deşi sceptică; discuţiile cu el îi dădeau lui Feodor Mihailovici o elevată satisfacţie intelectuală.

Cel mai frecvent, însă, o vizita Feodor Mihailovici în anii 1879—1880 pe văduva contelui Alexei Tolstoi, contesa Sofia Andreevna Tolstaia. Era o femeie extrem de inteligentă, foarte cultivată şi citită. Discuţiile cu ea îi făceau o deosebită plăcere lui Feodor Mihailovici, surprins întotdeauna de capacitatea contesei de a pătrunde şi de a recepta cu uşurinţă subtilităţile gândirii filozofice, însuşire destul de rar întâlnită la femei. În afară însă de o inteligenţă remarcabilă, contesa S. A. Tolstaia avea o gingăşie şi o sensibilitate remarcabile şi toată viaţa am păstrat în amintire cu profundă recunoştinţă felul în care l-a bucurat cândva pe Feodor Mihailovici.

Odată, discutând cu contesa despre galeria de tablouri din Dresda, Feodor Mihailovici a spus că în pictură apreciază cel mai mult Madona Sixtină, adăugând că-i pare foarte rău că nu a reuşit să aducă din străinătate cel puţin o fotografie mare a Madonei şi că aici nu poate s-o obţină. Feodor Mihailovici, ori de câte ori pleca la Ems, se gândea să cumpere o copie reuşită a acestui tablou, dar tot nu izbutea să-şi împlinească dorinţa. Am căutat şi eu o copie mare a

Madonei în magazinele de stampe din capitală, dar tot fără succes. Au trecut vreo trei săptămâni de la discuţia aceea şi într-o dimineaţă, când Feodor Mihailovici mai dormea încă, vine la noi V. S. Soloviov şi ne aduce un carton uriaş pe care era prinsă o minunată fotografie a Madonei Sixtine în mărime naturală, dar fără personajele care o înconjoară.

Vladimir Sergheevici, care era un prieten apropiat al contesei Tolstaia, mi-a spus că ea a scris cunoscuţilor săi din Dresda, aceştia i-au expediat fotografia şi contesa i-a trimis-o lui Feodor Mihailovici cu rugămintea s-o primească din partea ei „ca amintire". Asta s-a întâmplat pe la mijlocul lui octombrie 1879 şi mi-a venit ideea să înrămez imediat fotografia şi să-i fac o surpriză lui Feodor Mihailovici de ziua lui de naştere, la 30 octombrie. I-am mărturisit intenţia mea lui Soloviov, care a aprobat-o, cu atât mai mult cu cât, neînrămată, fotografia ar fi putut să se deterioreze. L-am rugat pe Vladimir Sergheevici să-i transmită contesei cele mai profunde mulţumiri din partea mea pentru gândul ei plin de bunătate şi, totodată, s-o prevină că Feodor Mihailovici nu-i va vedea cadoul înainte de ziua lui de naştere. Aşa s-a şi întâmplat: în ajunul zilei de 30, meşterul ne-a adus fotografia pusă într-o minunată ramă sculptată, din stejar negru, şi a fost bătut un cui în perete, chiar deasupra divanului (pe care dormea Feodor Mihailovici), unde lumina punea în valoare capodopera.

Dimineaţa, în ziua sărbătorii noastre de familie, când Feodor Mihailovici s-a dus în sufragerie să-şi bea ceaiul, tabloul a fost atârnat, iar după felicitări şi discuţii vesele, ne-am dus cu copiii în cabinetul lui de lucru. Mare a fost surpriza şi bucuria lui Feodor Mihailovici când a dat cu ochii de Madona, la care ţinea atât de mult! „Unde ai reuşit s-o găseşti, Ania?" mă întrebă Feodor Mihailovici, crezând că eu am cumpărat-o. Când i-am explicat că e vorba de un cadou al contesei Tolstaia, Feodor Mihailovici a fost mişcat până în adâncul sufletului şi în aceeaşi zi s-a dus la ea să-i mulţumească. De câte ori nu l-am găsit pe Feodor Mihailovici, în ultimul an al vieţii,

stând în faţa acelui tablou într-o admiraţie atât de profundă, încât nici nu auzea când intram; ca să nu-i tulbur evlavioasa contemplare ieşeam încet din cabinet. I-am fost profund recunoscătoare contesei Tolstaia pentru faptul că i-a dăruit soţului meu posibilitatea de a trăi momente de adâncă emoţie şi încântare în faţa chipului Madonei! Tabloul acesta reprezintă pentru noi o relicvă de familie şi se păstrează la fiul meu.

Lui Feodor Mihailovici îi plăcea s-o viziteze pe contesa S. A. Tolstaia şi pentru faptul că era înconjurată de o familie încântătoare; nepoata ei, Sofia Petrovna Hitrovo, era o femeie tânără extrem de agreabilă şi avea trei copii: doi băieţi şi o fetiţă delicioasă. Copiii erau de aceeaşi vârstă cu ai noştri, le-am făcut cunoştinţă, şi ei s-au împrietenit, ceea ce l-a bucurat mult pe Feodor Mihailovici.

La contesa S. A. Tolstaia, Feodor Mihailovici întâlnea multe doamne din înalta societate: contesa A. A. Tolstaia (ruda contelui L. Tolstoi), E. A. Narîşkina, contesa A. E. Komarovskaia, I. F. Abaza, prinţesa Volkonskaia, E. F. Vanlearskaia, cântăreaţa Lavrovskaia (prinţesa Ţerteleva) şi altele. Toate aceste doamne se purtau extrem de prietenos cu Feodor Mihailovici; unele dintre ele erau admiratoare sincere ale talentului său şi Feodor Mihailovici, deseori enervat de disputele literare şi politice purtate în societatea masculină, preţuia conversaţia feminină, totdeauna reţinută şi delicată.

Dintre persoanele cu care îi plăcea lui Feodor Mihailovici să stea de vorbă şi pe care le vizita în ultimii ani ai vieţii sale, trebuie s-o amintesc pe contesa Elisaveta Nikolaevna Heiden, preşedinta comunităţii Gheorghievskaia. Feodor Mihailovici o aprecia mult pe contesă pentru neobosita ei activitate filantropică şi pentru ideile ei întotdeauna elevate. Îi plăcea lui Feodor Mihailovici s-o viziteze şi pe Iulia Denisovna Zaseţkaia (fiica partizanului Denis Davîdov) şi purta întotdeauna cu ea nişte dispute înflăcărate, dar amicale, pe marginea convingerilor ei religioase. Din când în când, o vizita şi pe A. P. Filosofova, pe care o aprecia mult pentru activitatea ei energică şi despre care spunea că are „o inimă inteligentă“.

Fiindcă veni vorba, trebuie să spun că Feodor Mihailovici avea multe prietene sincere printre femei, care îi împărtăşeau bucuros tainele şi îndoielile lor şi-i cereau un sfat prietenesc ce nu le era refuzat niciodată. Dimpotrivă, Feodor Mihailovici avea multă înţelegere faţă de preocupările femeilor şi-şi exprima cu sinceritate opinia, riscând uneori să-şi supere interlocutoarea. Cele care i se confesau simţeau că sunt puţini oameni în stare să înţeleagă atât de profund sufletul femeii şi suferinţele ei, cum le înţelegea şi le intuia Feodor Mihailovici.

III
PLECAREA LA MOSCOVA PENTRU SĂRBĂTORIREA LUI PUŞKIN

În martie 1880, în cercurile literare a început să circule zvonul că monumentul lui Puşkin din Moscova este gata, că va fi dezvelit chiar în primăvara aceea şi că această dezvelire este vorba să se facă deosebit de solemn. Evenimentul a stârnit mult interes în lumea intelectuală şi mulţi s-au pregătit să plece la Moscova pentru a asista la solemnitate. La Moscova s-a constituit un comitet pentru dezvelirea monumentului, iar Societatea iubitorilor de literatură rusă de pe lângă Universitatea imperială din Moscova a hotărât ca dezvelirea monumentului să fie sărbătorită în adunări publice. S. Iuriev, preşedintele Societăţii, a trimis invitaţii la solemnitate tuturor scriitorilor de vază. [110] O asemenea invitaţie a primit şi Feodor Mihailovici. În scrisoarea de invitaţie i s-a propus, după cum li s-a propus şi altora, să ţină în cadrul şedinţei festive o cuvântare închinată memoriei lui Puşkin. Diversele comentarii care circulau prin capitală privitoare la cuvântările pe care le vor ţine reprezentanţii celor două partide de atunci, occidentalism şi slavofilii, îl preocupau mult pe Feodor Mihailovici care a spus că, în cazul când boala nu-l va împiedica, va pleca neapărat la Moscova şi va spune în cuvântul său tot ce s-a adunat de-a lungul atâtor ani în

sufletul şi în inima sa. Soţul meu şi-a exprimat dorinţa ca să plec şi eu cu el. Am fost, desigur, teribil de bucuroasă să plec la Moscova, nu numai pentru a participa la o solemnitate atât de neobişnuită, dar şi ca să fiu mai aproape de Feodor Mihailovici în acele zile, pe care le presimţeam pline de nelinişte.

Spre marea mea mâhnire şi spre regretul sincer al lui Feodor Mihailovici, plecarea noastră comună nu s-a realizat. Când am început să socotim cât ne va costa călătoria, am ajuns la concluzia că ne depăşeşte posibilităţile. După moartea fiului nostru Alioşa, Feodor Mihailovici, care fusese întotdeauna atât de atent cu copiii, a început să fie şi mai grijuliu pentru viaţa şi sănătatea lor şi nici nu ne puteam gândi să plecăm amândoi şi să-i lăsăm cu dădaca. Ar fi trebuit să-i luăm pe copii cu noi. Deoarece, însă, drumul la Moscova şi timpul pe care urma să-l petrecem acolo nu puteau să dureze mai puţin de o săptămână, şederea noastră cu copiii la un hotel bun (împreună cu drumul dus şi întors) ne-ar fi costat cel puţin trei sute de ruble în plus. În afară de asta, pentru o asemenea festivitate trebuia să mă îmbrac dacă nu chiar luxos, în orice caz mai elegant, ceea ce ar fi sporit cheltuielile. Ca un făcut, socotelile noastre cu *Russki vestnik* erau puţin cam încurcate şi era dificil să luăm bani de la redacţie, într-un cuvânt, după îndelungată chibzuinţă şi ezitări, soţul meu şi cu mine am ajuns la concluzia că trebuie să renunţ la ideea captivantă a plecării la Moscova pentru festivitate. Trebuie să mărturisesc că toată viaţa mea am considerat drept o mare privaţiune faptul că n-am putut să asist atunci la neobişnuitul triumf cu care a fost onorat soţul meu.

Ca să aibă posibilitatea să scrie şi să gândească în linişte şi în voie cuvântul său în memoria lui Puşkin, Feodor Mihailovici a vrut să plecăm mai repede la Staraia Russa şi, într-adevăr, la începutul lui mai eram cu toată familia în vila noastră.

În aprilie 1880, nişte cunoscuţi i-au spus lui Feodor Mihailovici că în *Vestnik Evropî* a apărut articolul lui P. V. Annenkov, [111] *Un deceniu remarcabil*, în care autorul vorbeşte şi despre Dostoievski. Feodor

Mihailovici s-a arătat a fi foarte interesat de articol şi m-a rugat să procur de la bibliotecă numărul din aprilie al revistei. Am reuşit să-l procur de la nişte cunoscuţi chiar în ajunul plecării la Russa şi am luat revista cu noi. Când a citit articolul, soţul meu a fost cuprins de indignare: Annenkov afirma în amintirile sale că Dostoievski avea o părere atât de bună despre talentul său, încât a pretins, chipurile, ca prima sa lucrare, *Oameni sărmani*, să fie distinsă într-un fel special şi anume să fie tipărită „cu chenar pe marginea paginilor". Soţul meu, profund revoltat de o asemenea calomnie, i-a scris imediat lui Suvorin, [112] cerându-i să declare din partea sa în *Novoie Vremea* că *nimic din ce povesteşte P.V. Annenkov în Vestnik Evropî în legătură cu „chenarul" nu s-a întâmplat şi nici n-a putut să se întâmple*. Mulţi oameni din generaţia lui Feodor Mihailovici (A. N. Maikov, de pildă), care-şi aminteau perfect vremurile de atunci, au fost revoltaţi de articolul lui Annenkov, şi A. S. Suvorin, pe baza scrisorii lui Feodor Mihailovici şi a mărturiilor contemporanilor, a scris în legătură cu „chenarul", două notiţe talentate (la 2 şi la 16 mai 1880) pe care le-a publicat în *Novoie vremea*.

Ca răspuns la dezminţirea lui Feodor Mihailovici, P. V. Annenkov a declarat în ...[87] că s-a întâmplat o greşeală şi că pretinderea chenarului se referă la o altă lucrare a lui Feodor Mihailovici şi anume la *Povestirea lui Plismîlkov* (nu există o asemenea lucrare). Calomnia lui Annenkov l-a revoltat atât de mult pe soţul meu, încât a decis ca la festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin nici să nu-l salute, iar în cazul când Annenkov se va apropia de el să nu-i dea mâna.

Dezvelirea monumentului lui Puşkin a fost fixată pentru 25 mai, dar Feodor Mihailovici s-a gândit să plece cu câteva zile mai înainte, pentru a-şi putea procura în tihnă biletele de intrare la toate şedinţele festive; în afară de asta, ca adjunct al preşedintelui Societăţii filantropice slave, Feodor Mihailovici reprezenta această societate la

[87] Omisiune în manuscris (n. red. ruse)

festivitate şi trebuia să comande coroane pentru depunerea lor la monument.

Feodor Mihailovici a plecat pe 22 mai şi l-am condus la gară, împreună cu copiii. Îmi amintesc cu sinceră emoţie de cuvintele pe care mi le-a spus scumpul meu soţ la despărţire:

— Sărmana mea Anecika, şi uite-aşa n-ai reuşit să vii cu mine! Ce rău îmi pare, cât e de trist! Aş fi vrut atât de mult să te am alături!

Întristată de despărţirea care ne aştepta, dar mai ales neliniştită pentru sănătatea lui şi pentru starea lui de spirit, i-am răspuns:

— Nu mi-a fost dat, dar tu trebuie să-mi faci o plăcere — să-mi scrii neapărat în fiecare zi şi cât mai amănunţit, ca să ştiu tot ce se petrece cu tine. Altfel, am să fiu foarte neliniştită. Îmi promiţi?

— Îţi promit, îţi promit, spunea Feodor Mihailovici, am să-ţi scriu în fiecare zi. Şi ca un om într-adevăr credincios cuvântului dat, Feodor Mihailovici şi-a respectat promisiunea şi mi-a scris nu o dată, ci, uneori, chiar şi de două ori pe zi, vrând mult să mă liniştească în privinţa sa şi, de asemenea, să-mi împărtăşească, aşa cum făcea de obicei, impresiile sale.

Când ne-am despărţit, ne-am gândit că absenţa lui Feodor Mihailovici nu va ţine mai mult de o săptămână: două zile pentru drumul la Moscova şi înapoi, şi cinci zile pentru acele solemnităţi la care Feodor Mihailovici trebuia neapărat să asiste. Soţul meu mi-a dat cuvântul că nu via rămâne nici o zi în plus la Moscova. S-a întâmplat, însă, ca în loc de o săptămână, Feodor Mihailovici să lipsească douăzeci şi două de zile şi pot să spun că cele trei săptămâni cât a lipsit au reprezentat pentru mine o perioadă de temeri şi de nelinişti chinuitoare.

Trebuie să spun că la sfârşitul lui 1879, după întoarcerea sa din Ems, Feodor Mihailovici, vizitându-l pe vărul meu, doctorul M. N. Snitkin, l-a rugat să-i examineze pieptul şi să-i spună dacă tratamentul din Ems a dus la vreo ameliorare vizibilă sau nu. Ruda mea, deşi era pediatru, se pricepea şi la bolile de piept şi Feodor Mihailovici avea încredere în el ca medic şi ţinea la el, acesta fiind un

om bun şi deştept. Evident (după cum ar fi făcut orice doctor) Snitkin l-a liniştit pe Feodor Mihailovici şi i-a spus că iarna va trece uşor pentru el şi că nu e cazul să se teamă pentru sănătatea sa, numai c-ar fi totuşi necesar să ia nişte măsuri de precauţie. La întrebările mele insistenţe, doctorul a fost obligat să-mi mărturisească: boala a înaintat rapid şi în stadiul actual emfizemul reprezintă un pericol pentru viaţă. Mi-a explicat asta prin faptul că vasele mici din plămâni au devenit atât de subţiri şi de fragile, încât există întotdeauna pericolul să se spargă în urma unui efort fizic şi de aceea l-a sfătuit pe soţul meu să nu facă mişcări bruşte, să nu ridice lucruri grele şi, în general, ne-a recomandat să-l păzim pe Feodor Mihailovici de tot felul de emoţii, plăcute sau neplăcute.

E adevărat, doctorul căuta să mă liniştească, spunându-mi că aceste ruperi de artere nu sunt întotdeauna mortale şi că uneori se formează un fel de „dop“, un cheag de sânge care nu permite o mare pierdere de sânge. Puteţi să vă imaginaţi cât m-am speriat şi cu câtă atenţie am început să-l înconjor pe soţul meu.

Ca să nu-l las pe Feodor Mihailovici să se ducă singur în acele familii unde ar fi putut avea întâlniri şi discuţii neplăcute, am început să mă plâng că mă plictisesc acasă şi că aş vrea să merg şi eu cu el. Feodor Mihailovici, căruia îi păruse întotdeauna rău că ies prea puţin în lume, se bucura de fiecare dată când îmi exprimam dorinţa de a-l însoţi, astfel că în iarna lui 1879, ca şi în decursul întregului an 1880, l-am însoţit adesea pe Feodor Mihailovici la diverşi cunoscuţi şi la seratele literare; mi-am comandat o rochie elegantă din mătase neagră şi două bonete colorate, cu care, după cum mă asigura soţul meu, îmi stătea foarte bine. La serate şi în vizite trebuia uneori să recurg la viclenii ca să-l apăr pe Feodor Mihailovici de întâlniri şi discuţii neplăcute: aşa, de pildă, o rugam pe stăpâna casei să-l aşeze pe Feodor Mihailovici la masă mai departe de un anume domn sau de o anume doamnă sau îl chemam deoparte, sub un pretext plauzibil, dacă-l vedeam că începe să se înfierbânte şi că este gata să înceapă o dispută. Într-un cuvânt, eram mereu în gardă şi din pricina

aceasta ieşirile mele în lume îmi făceau prea puţină plăcere.

Şi tocmai când mă aflam în starea asta îngrozitoare de nelinişte cu privire la sănătatea lui Feodor Mihailovici, a trebuit să ne despărţim şi nu pentru o săptămână, cum mă gândisem la început, ci pentru douăzeci şi două de zile. Doamne, prin câte am trecut atunci, văzând din scrisorile lui Feodor Mihailovici că întoarcerea lui acasă se amână tot mai mult şi că în acelaşi timp agitaţia şi emoţiile, atât de periculoase pentru el, devin tot mai mari. Mă temeam că emoţiile îi vor provoca o criză de epilepsie, poate chiar două, cu atât mai mult cu cât nu le mai avusese de multă vreme şi, deci, puteau să survină oricând. Îmi treceau prin cap cele mai sumbre presupuneri. Gândul că Feodor Mihailovici va trece printr-o criză de epilepsie, că, până să-şi vină în fire, va începe să mă caute prin hotel[88], că va fi luat acolo drept nebun şi că i se va duce vestea în toată Moscova, că nu e nimeni care să aibă grijă, după criză, de liniştea lui, că cineva ar putea să-l irite, să-l aducă în stare de cine ştie ce faptă necugetată, toate aceste gânduri mă chinuiau mult şi nu o dată m-am gândit să plec la Moscova şi, ascunsă de ochii lumii, să am grijă de Feodor Mihailovici. Ştiind, însă, cât va fi de neliniştit în privinţa copiilor lăsaţi doar cu dădaca, nu m-am putut decide să plec. Mi-am rugat prietenii din Moscova ca în cazul când Feodor Mihailovici va avea o criză de epilepsie să-mi telegrafieze imediat ca să plec cu primul tren. Dar trecea o zi după alta, dezvelirea monumentului se amâna, situaţiile neplăcute pentru Feodor Mihailovici se înmulţeau (judecând după scrisorile sale) şi odată cu ele sporeau şi chinurile mele sufleteşti. Chiar şi astăzi, după atâta vreme, nu pot să-mi amintesc timpurile acelea fără să încerc un sentiment apăsător.

De aceeaşi perioadă ţine şi un episod, care n-ar fi meritat să fie înregistrat dacă nu l-ar fi menţionat Feodor Mihailovici în scrisoarea

---

[88] Până să-şi vină deplin în fire după o criză de epilepsie, Feodor Mihailovici venea întotdeauna la mine, deoarece în clipele acelea trecea printr-o groază mistică şi prezenţa unui om apropiat îl liniştea. (N. aut.)

pe care mi-a scris-o imediat după ce s-a întors de la şedinţa la care publicul moscovit a salutat cu atâta entuziasm cuvântul lui rostit în memoria lui Puşkin. Este vorba de cumpărarea „mânzuleţului“.

Fiul nostru cel mare, Fedea, iubea mult caii încă din copilărie şi când ne petreceam vara la Staraia Russa ne era întotdeauna teamă să nu fie lovit de vreun cal: când avea abia doi-trei ani, se smulgea din braţele bătrânei dădace, fugea la câte un cal pe care-l vedea şi-l îmbrăţişa de picior. Din fericire, erau nişte cai de la ţară, obişnuiţi să roiască în jurul lor copiii, aşa că totul se termina cu bine. Când băiatul a mai crescut, a început să ne roage să-i dăruim un căluţ viu. Feodor Mihailovici i-a promis cadoul, dar tot nu reuşea să i-l facă. În mai 1880, am cumpărat, absolut întâmplător, un mânz, ca mai târziu să mă căiesc amarnic. Iată ce s-a întâmplat.

Odată, dis-de-dimineaţă, m-am dus cu copiii în piaţa oraşului. Când mergeam pe splaiul râului nostru Pererîtiţa, a trecut în goană mare pe lângă noi o căruţă, mânată de un ţăran cam cherchelit. După căruţă fugea un mânz foarte frumos, ba luând-o înaintea iepei, ba rămânând în urma ei. Am admirat mânzul şi băiatul meu mi-a spus că un mânz ca ăsta ar vrea şi el. Când, după un sfert de ceas, ne-am apropiat de piaţă, am văzut că lângă iapă şi mânz se adunaseră câţiva ţărani care discutau aprins. Ne-am apropiat şi noi şi am auzit că ţăranul cherchelit îşi vinde mânzul „pentru piele“ şi că cere patru ruble. S-au şi găsit cumpărători, dar, la rugăminţile băiatului şi din milă pentru mânzul care urma să fie omorât, i-am oferit ţăranului şase ruble şi căluţul a devenit al nostru. Neştiind nimic nici în materie de cai, nici în materie de agricultură, am început să-i întreb pe ţărani, în timp ce stăpânul mânzului a dat o fugă ca să mai ia un „întăritor“, dacă mânzul va supravieţui fără mamă. Părerile erau împărţite: unii mă asigurau că nu, alţii îmi dădeau sfaturi cum anume să-l hrănesc şi-mi spuneau că, dacă va fi bine îngrijit, va ieşi din mânz un cal pe cinste. Dealtfel, nu mă mai puteam răzgândi, aşa că ne-am dus acasă, mergând după căruţă, cu mânzul alături. În aceeaşi zi i-am comunicat lui Feodor Mihailovici vestea despre

cumpărătura noastră şi, ca un făcut, scrisoarea mea a sosit chiar în ziua când Feodor Mihailovici şi-a ţinut celebrul său discurs şi când toţi cei prezenţi la şedinţă l-au primit pe Feodor Mihailovici cu atâta entuziasm! După ce a citit scrisoarea mea, Feodor Mihailovici mi-a scris la rândul lui şi în starea de exaltare în care se afla, a adăugat la sfârşit cuvintele: „sărut mânzuleţul“, până într-atât simţea nevoia să-şi reverse asupra tuturor sentimentele sale de emoţie şi de entuziasm care-i umpleau sufletul!

Primele zile au trecut cu bine, căluţul bea până la cinci oale de lapte pe zi, era vesel şi alerga după copii ca un căţel. Pe urmă, însă, lucrurile au început să meargă mai prost. Feodor Mihailovici, care se pricepea la cai, găsi că mânzul are un aer „melancolic“ şi trimise după veterinar. Acesta ne-a dat nişte sfaturi; probabil, însă, că era prea târziu, pentru că după trei săptămâni mânzul a murit. Copiii erau disperaţi, iar eu nu-mi puteam ierta faptul că am cumpărat mânzul. E drept, şi la un alt stăpân l-ar fi aşteptat acelaşi sfârşit, numai că eu nu m-aş mai fi simţit atât de vinovată.

IV
ÎNTOARCEREA LUI FEODOR MIHAILOVICI DE LA MOSCOVA

În sfârşit, a venit şi ziua aceea fericită oare a pus capăt chinurilor mele. Pe 13 iunie, Feodor Mihailovici s-a întors la Staraia Russa şi era atât de vesel şi de mulţumit cum nu l-am văzut demult. Nu numai că n-a avut nici o criză de epilepsie la Moscova, dar, din cauza surescitării, s-a simţit tot timpul plin de energie. Povestirile lui şi întrebările mele despre cele petrecute la Moscova nu se mai terminau şi câte lucruri interesante mi-a povestit, lucruri pe care nu le-am întâlnit mai târziu în nici o altă descriere a Sărbătoririi lui Puşkin: Feodor Mihailovici ştia într-un fel aparte să remarce totul şi să reţină în memorie pentru scurt timp amănuntele. Printre altele, Feodor Mihailovici mi-a povestit cum s-a întors la hotel de la ultima şedinţă

de seară (care a încheiat toate festivităţile puşkiniene) teribil de obosit, dar şi teribil de fericit datorită admiraţiei cu care l-au înconjurat moscoviţii, luându-şi rămas bun de la el. Epuizat, Feodor Mihailovici s-a întins să se odihnească, dar mai târziu, în plină noapte, s-a dus din nou la monumentul lui Puşkin. Era o noapte caldă, dar pe stradă nu era aproape nimeni. Când a ajuns trăsura la piaţa Strastnaia, Feodor Mihailovici a ridicat cu greu uriaşa cunună de lauri care i-a fost înmânată la şedinţa de dimineaţă, după discursul pe care l-a ţinut, a depus-o la picioarele monumentului „marelui său dascăl“ şi s-a înclinat până la pământ.

Sincera bucurie la gândul că, în sfârşit, Rusia a înţeles şi a apreciat marea însemnătate a genialului Puşkin şi că i-a înălţat în „inima Rusiei“, la Moscova, un monument; mulţumirea că el, care a fost încă din anii adolescenţei un admirator entuziast al marelui poet al poporului nostru, a avut posibilitatea prin discursul său să-şi aducă prinosul adoraţiei sale şi, în sfârşit, încântarea pe care i-au produs-o ovaţiile entuziaste ale publicului adresate de data aceasta talentului său, toate acestea la un loc i-au dat „clipe de fericire supremă“, după spusele lui. Când îmi povestea despre impresiile sale de atunci, Feodor Mihailovici avea un aer transportat, de parcă ar fi trăit din nou clipele acelea de neuitat.

Feodor Mihailovici mi-a povestit şi despre faptul că a doua zi dimineaţă a venit la el Panov, cel mai bun fotograf de atunci din Moscova, care l-a rugat să-i permită să-i facă un portret. Deoarece soţul meu se grăbea să părăsească Moscova, s-a dus imediat cu Panov la atelierul fotografic al acestuia. Impresiile din ajun, atât de memorabile pentru Feodor Mihailovici, au fost întipărite pe fotografia pe care a realizat-o Panov şi, după părerea mea, este cel mai reuşit portret al său, din toate câte a avut, fiecare redând o altă stare de spirit. În acest portret am recunoscut acea expresie, pe care am remarcat-o adesea pe chipul lui Feodor Mihailovici în clipele sale de bucurie şi de fericire.

Dar n-au trecut decât vreo zece zile şi dispoziţia lui Feodor

Mihailovici s-a schimbat brusc: de vină au fost ecourile publicate în ziarele pe care le citea zilnic în sala de lectură a stabilimentului balnear. Din ziare şi reviste s-a revărsat asupra lui Feodor Mihailovici o adevărată avalanşă de acuzaţii, dezminţiri, calomnii şi chiar injurii. Aceiaşi reprezentanţi ai literaturii care i-au ascultat cu atâta entuziasm Cuvântul închinat lui Puşkin şi care au fost atât de impresionaţi, încât l-au aplaudat cu căldură şi s-au dus să-i strângă mâna, aceiaşi oameni parcă şi-ar fi luat dintr-o dată seama, parcă şi-ar fi venit în fire dintr-o hipnoză şi au început să atace şi să-l înjosească pe autorul cuvântării. Când citeşti recenziile vremii la *Cuvântul despre Puşkin*, te indignează insolenţa şi desconsiderarea autorilor lor faţă de Feodor Mihailovici, care nu înţelegeau că în articolele lor înjosesc un om de un uriaş talent, care lucrează de treizeci şi cinci de ani în domeniul literaturii şi care şi-a binemeritat stima şi dragostea multor zeci de mii de cititori ruşi.

Trebuie să spun că aceste atacuri nedemne, care îl supărau şi-l jigneau profund pe Feodor Mihailovici, l-au tulburat atât de mult, încât cele două crize de epilepsie presimţite de mine, n-au întârziat să se producă şi au înnegurat pentru două săptămâni mintea lui Feodor Mihailovici. În scrisoarea adresată lui O. F. Müller, Feodor Mihailovici spunea:

„Vezi bine ce-am pătimit, pentru Cuvântul meu de la Moscova, de la mai toată presa noastră: parcă aş fi comis un furt, o escrocherie sau o delapidare la vreo bancă. Nici chiar Iuhanţev n-a fost în halul ăsta împroşcat cu noroi.“ [113]

Da, multe, prea multe neplăceri a trebuit să îndure Feodor Mihailovici de la confraţii săi întru literatură!

Feodor Mihailovici nu s-a considerat, totuşi, învins! Neavând posibilitatea să răspundă la toate atacurile, a hotărât să aplice acelui om pe care putea să-l considere un adversar demn de el — este vorba de A. D. Gradovski, profesor al Universităţii din S.-Petersburg, şi de articolul său *Visuri şi realitate* (*Golos*, 1880, nr. 174). Răspunsul său Feodor Mihailovici l-a publicat în unicul număr al *Jurnalului unui*

scriitor pe anul 1880 şi tot acolo şi-a publicat şi *Cuvântul despre Puşkin*, tipărit iniţial în *Moskovskie vedomosti* şi cerut insistent de cititori. Pentru publicarea acestui număr a trebuit să plec pentru trei zile în capitală. „Jurnalul“, cu articolul „Puşkin“ şi cu riposta adresată lui Gradovski a avut un succes colosal şi şase mii de exemplare au fost vândute chiar în timpul şederii mele la Petersburg, aşa că a trebuit să comand o a doua ediţie, de data aceasta într-un tiraj sporit, ediţie ce s-a vândut integral, toamna.

După ce a răspuns criticilor, Feodor Mihailovici s-a mai liniştit întrucâtva şi a început să lucreze la finalul romanului *Fraţii Karamazov*. I-a mai rămas să scrie toată partea a patra a romanului, cam douăzeci de coli de autor, şi trebuia neapărat să termine până în octombrie, deoarece ne gândeam să publicăm romanul într-o ediţie separată. Ca să poată munci mai comod, am rămas la Staraia Russa până la sfârşitul lui septembrie, fapt pe care, dealtfel, nu l-am regretat, deoarece a fost o toamnă minunată.

Când ne-am întors la Petersburg, Feodor Mihailovici a trebuit să citească la câteva serate literare. Preşedintele de atunci al Fondului literar, V. P. Gaevski, care a asistat la Festivitatea dezvelirii monumentului lui Puşkin şi care a auzit la una din serate cum a citit Feodor Mihailovici poezia lui Puşkin *Prorocul*, l-a înduplecat pe Feodor Mihailovici să citească aceeaşi poezie la o serată literară în folosul Fondului, în ziua de 19 octombrie, ziua sărbătoririi liceului. Lectura a fost un adevărat triumf pentru Feodor Mihailovici: când a terminat de citit *Prorocul*, se părea că zidurile Societăţii urbane de Credit se cutremurau de aplauze. Trebuie să recunosc că a fost într-adevăr o recitare de mare clasă, care a lăsat spectatorilor o impresie de neşters. Mi s-a întâmplat să întâlnesc oameni care şi după douăzeci de ani îşi aminteau cât de impresionant citea Feodor Mihailovici această minunată poezie. Aproape la toate lecturile care au urmat în 1880, publicul cerea neapărat ca Feodor Mihailovici să citească *Prorocul*.

Succesul lecturii literare din 19 octombrie 1880, datorat mai ales

participării lui Feodor Mihailovici, a fost atât de mare, încât preşedintele Fondului literar a hotărât să repete această lectură după o săptămână, pe 26 octombrie. De data aceasta ovaţiile adresate lui Feodor Mihailovici au atins apogeul: publicul aplauda, îl rechema pe Feodor Mihailovici şi-l ruga să mai citească o dată *Prorocul*, iar mai târziu l-a aşteptat pe scară şi l-a condus cu aplauze până la ieşire. De astă dată succesul a fost colosal şi Feodor Mihailovici a fost profund mişcat de entuziasta manifestare a publicului nostru, destul de rece în general.

Fondul literar a organizat o seară literară pe 26 octombrie 1880[89], tot cu participarea lui Feodor Mihailovici. Au urmat lecturile lui Feodor Mihailovici în folosul studenţilor Universităţii din Sankt-Petersburg, pe 30 noiembrie; în folosul Societăţii de ajutorare a studenţilor Universităţii din Petersburg, pe 14 decembrie şi, în sfârşit, în folosul azilului Sf. Xenia, în casa contesei Mengden, pe 22 decembrie. La ultima lectură, în pauză, Feodor Mihailovici a fost invitat, la dorinţa împărătesei Maria Feodorovna, în apartamentul ei personal, şi împărăteasa i-a mulţumit pentru participare şi a purtat o lungă discuţie cu el.

Participarea la seratele literare îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici, iar ovaţiile care-i însoţeau lecturile îi erau dragi şi plăcute; din păcate, însă, îl tulburau mult şi-i răpeau din puteri, care şi aşa îi erau vlăguite.

În ultimele ierni ale vieţii sale, inimosul nostru tineret l-a îndrăgit într-un mod deosebit pe Feodor Mihailovici. I se trimiteau mereu invitaţii la concertele şi balurile organizate în instituţiile de învăţământ superior. La aceste concerte Feodor Mihailovici era întotdeauna înconjurat de multă lume; tineretul umbla în grupuri după el, îi punea tot felul de întrebări, la care Feodor Mihailovici trebuia să răspundă aproape cu câte o cuvântare; uneori, intra într-o dispută aprinsă cu studenţii care îi ascultau cu mult interes replicile.

---

[89] Feodor Mihailovici a citit un fragment din *Suflete moarte.* (N. aut.)

Acest contact viu cu tineretul — care-i iubea şi-i aprecia talentul — îl atrăgea mult pe Feodor Mihailovici; de la aceste discuţii, se întorcea întotdeauna foarte obosit fizic, dar plăcut surescitat, şi-mi povestea mie (care stăteam de obicei deoparte, deşi în apropierea lui) amănuntele acestor discuţii pline de interes pentru el.

La începutul lui decembrie 1880 a ieşit de sub tipar într-o ediţie separată romanul *Fraţii Karamazov*, într-un tiraj de trei mii de exemplare. Ediţia aceea a avut un succes uriaş şi în câteva zile publicul a cumpărat jumătate din exemplare. Desigur, interesul viu pe care l-a stârnit noul său roman l-a impresionat pe Feodor Mihailovici. Acesta a fost, se poate spune, cel din urmă prilej de bucurie din viaţa lui, atât de bogată în tot felul de necazuri.

Partea a unsprezecea
MOARTEA. ÎNMORMÂNTAREA

Prin firea sa, Feodor Mihailovici era un om deosebit de muncitor. Cred că şi dacă ar fi fost bogat şi n-ar fi trebuit să se îngrijească de mijloacele de existenţă, nici atunci n-ar fi stat degeaba şi şi-ar fi găsit mereu teme pentru neobosita lui muncă literară.

Spre sfârşitul anului 1880, am terminat cu toate datoriile care ne-au chinuit atâta vreme şi mai aveam la redacţia revistei *Russki vestnik* nişte bani de primit (în jur de cinci mii de ruble). Deşi nu mai exista o nevoie imperioasă de a începe din nou lucrul, Feodor Mihailovici n-a vrut să se odihnească. A hotărât să editeze din nou *Jurnalul unui scriitor*, deoarece în anii din urmă, nişte ani tulburi, a acumulat multe gânduri care-l nelinişteau, gânduri cu privire la situaţia politică a Rusiei şi pe care nu le putea expune liber decât în propria sa revistă. În afară de asta, marele succes al unicului număr al *Jurnalului unui scriitor* din 1880 ne-a dat speranţa că o reeditare va fi binevenită pentru un cerc mare de cititori, iar Feodor Mihailovici ţinea mult la răspândirea ideilor sale. Intenţia lui era să editeze *Jurnalul unui scriitor* timp de doi ani, iar după aceea să scrie cartea a doua a *Fraţilor Karamazov*, unde să reia destinul eroilor din prima carte, dar după un răstimp de douăzeci de ani, aproape în zilele noastre, după ce ar fi trecut prin multe încercări. După relatările şi notiţele sale, planul pe care l-a schiţat Feodor Mihailovici pentru viitorul său roman, era deosebit de interesant şi putem într-adevăr să regretăm că romanul n-a putut fi realizat.

Anunţul pentru începerea abonamentelor la *Jurnalul unui scriitor* a avut succes şi spre douăzeci ianuarie am avut în jur de...[90] abonaţi.

Feodor Mihailovici a avut întotdeauna bunul obicei de a nu socoti banii de pe abonamente drept banii lui până nu-i va satisface pe

[90] Omisiune în manuscris (n. red. ruse)

abonaţi, aşa că a deschis la Banca de Stat un cont pe numele său, unde am şi depus banii rezultaţi de pe abonamente. Datorită acestei împrejurări aveam posibilitatea, la nevoie, să înapoiez imediat abonaţilor banii pe care ni-i trimiseseră.

În prima jumătate a lunii ianuarie, Feodor Mihailovici s-a simţit excelent, i-a vizitat pe cunoscuţi şi a acceptat chiar să joace într-un spectacol de familie, care trebuia să aibă loc la contesa S. A. Tolstaia la începutul lunii următoare. Era vorba de reprezentarea a două, trei scene din trilogia contelui A. K. Tolstoi şi Feodor Mihailovici urma să joace rolul schimnicului din *Moartea lui Ioann cel Groaznic*.

Crizele de epilepsie nu l-au mai chinuit de trei luni de zile şi înfăţişarea lui veselă şi vioaie ne dădea speranţe că iarna va trece cu bine. De la mijlocul lui ianuarie, Feodor Mihailovici a început să lucreze la numărul din ianuarie al *Jurnalului unui scriitor*, în care ar fi vrut să-şi expună gândurile şi dorinţele în legătură cu *Zemski sobor*. Tema articolului era de aşa natură, încât există riscul ca cenzura să nu-l aprobe şi asta îl neliniştea mult pe Feodor Mihailovici. De aceste griji ale lui Feodor Mihailovici a aflat, prin contesa S. A. Tolstaia, Nikolai Savvici Abaza, care tocmai fusese numit preşedinte al comitetului de cenzură şi care a cerut să i se transmită lui Feodor Mihailovici că n-are motive să se neliniştească, deoarece el însuşi, Abaza, va fi cenzorul articolului. Pe 25 ianuarie, articolul a fost predat la tipografie pentru cules, aşa că n-a mai rămas decât să-i facem corectura, să-l înaintăm cenzorului şi să-l tipărim, astfel încât *Jurnalul* să poată ieşi în ultima zi a lunii.

Pe 25 ianuarie a fost duminică şi am primit multe vizite. A venit profesorul O. F. Müller, care l-a rugat să citească pe 29 ianuarie, ziua morţii lui Puşkin, la o serată literară dată în folosul studenţilor. Neştiind care va fi soarta articolului său despre *Zemski sobor* şi dacă nu va trebui cumva să fie înlocuit cu un altul, Feodor Mihailovici a refuzat la început să participe la serată, dar apoi a acceptat. După cum au remarcat toţi oaspeţii noştri, Feodor Mihailovici era pe deplin sănătos şi vesel şi nimic nu prevestea cele ce s-au petrecut după

numai câteva ore.

A doua zi, pe 26 ianuarie, Feodor Mihailovici se scula, ca de obicei, la unu, şi când am venit în cabinetul lui, mi-a spus că noaptea i s-a întâmplat un mic incident: i-a căzut tocul pe jos şi s-a rostogolit sub etajeră (iar Feodor Mihailovici ţinea mult la tocul acela, deoarece îi servea, în afară de scris, şi la umplerea ţigărilor) şi ca să-şi scoată tocul, a dat la o parte etajera. Probabil că etajera era grea şi Feodor Mihailovici a făcut un efort, care i-a pricinuit ruperea unei artere pulmonare şi o hemoragie pe gură, dar deoarece aceasta n-a fost prea puternică, el nu i-a acordat nici o importanţă şi nici măcar n-a considerat necesar să mă trezească în toiul nopţii. M-am alarmat teribil şi l-am trimis pe Piotr, băiatul care lucra la noi, la doctorul I. B. von Bretzel, medicul curant, cu rugămintea de a veni imediat. Din nefericire, doctorul plecase la bolnavi şi nu putea veni decât după ora cinci.

Feodor Mihailovici era absolut liniştit, vorbea şi glumea cu copiii şi se apucă să citească *Novoie vremea*. Pe la ora trei ne vizită un domn, un om foarte de treabă şi pe care soţul meu îl simpatiza, care avea, însă, un mare cusur — se certa teribil întotdeauna. Au început să discute despre articolul din viitorul număr al *Jurnalului*, interlocutorul se apucă să demonstreze nu ştiu ce, Feodor Mihailovici, oarecum surescitat de hemoragia de peste noapte, îi replică şi se porni o dispută încinsă. Încercările mele de a-i opri n-au avut succes, deşi i-am spus de două ori oaspetelui că Feodor Mihailovici nu se simte prea bine şi că-i face rău să vorbească mult şi tare. În sfârşit, pe la cinci, musafirul a plecat şi ne pregăteam să ne aşezăm la masă, când, brusc, Feodor Mihailovici se lăsă pe divanul său şi după câteva minute am văzut, spre groaza mea, că bărbia soţului meu se umpluse de sânge, care se prelingea în şuviţă subţire pe barba lui. Am strigat şi la chemarea mea au venit în fugă copiii şi servitorii. Feodor Mihailovici, însă, nu era speriat, dimpotrivă, ne ruga, pe mine şi pe copii, care începuseră să plângă, să ne liniştim, i-a dus pe copii la birou şi le-a arătat numărul recent din revista *Strekoza*,

unde era o caricatură cu doi pescari care se încurcaseră în năvod şi căzuseră în apă. Le-a şi citit copiilor poezia şi a făcut-o atât de amuzant, încât copiii s-au liniştit. A mai trecut în linişte aproape o oră până să vină doctorul după care am trimis din nou. Când acesta a început să-l examineze pe bolnav şi să-i ciocănească pieptul, hemoragia s-a repetat atât de puternic, că Feodor Mihailovici şi-a pierdut cunoştinţa. Când şi-a revenit, primele cuvinte pe care mi le-a spus au fost:

— Ania, te rog, cheamă imediat preotul, vreau să mă spovedesc şi să mă împărtăşesc.

Deşi doctorul ne asigurase că pericolul nu e mare, ca să-l liniştesc pe bolnav i-am satisfăcut rugămintea. Locuiam pe lângă biserica Vladimirskaia şi preotul Megorski, pe care l-am invitat, a venit după o jumătate de ceas. Feodor Mihailovici l-a primit liniştit şi binevoitor, s-a spovedit îndelung şi s-a împărtăşit. După ce a plecat preotul, am intrat cu copiii în cabinet, pentru a-l felicita pe Feodor Mihailovici cu prilejul primirii sfintelor taine. El ne-a binecuvântat şi ne-a cerut să trăim în pace, să ne iubim unul pe altul, iar copiilor să mă iubească şi să aibă grijă de mine. După ce i-a rugat pe copii să plece, mi-a mulţumit pentru fericirea pe care i-am dăruit-o şi m-a rugat să-l iert dacă m-a supărat cu ceva. Stăteam mai mult moartă decât vie şi n-aveam putere să-i răspund nimic. Intră doctorul, îl culcă pe bolnav pe divan, îi interzise să se mişte şi să vorbească, şi-mi ceru imediat să trimit după alţi doi medici; unul era un cunoscut de-al său, A. A. Pfeifer, iar celălalt era profesorul D. I. Koşlakov pe care soţul meu îl consulta uneori. Koşlakov, care a înţeles din bileţelul doctorului von Bretzel că starea bolnavului e gravă, a venit imediat. De data aceasta bolnavul n-a mai fost deranjat pentru un nou examen şi Koşlakov îşi exprimă părerea că, întrucât a curs relativ puţin sânge (cam două pahare în cele trei hemoragii), există şansa să se formeze un „dop“ şi atunci va începe procesul de vindecare. Doctorul von Bretzel a petrecut toată noaptea lângă patul lui Feodor Mihailovici, care, după cât se părea, dormea liniştit. Spre dimineaţă am adormit şi eu.

Toată ziua de 27 ianuarie a trecut în linişte: hemoragia nu s-a mai repetat, Feodor Mihailovici părea liniştit. Îi revenise buna dispoziţie, m-a rugat să-i chem pe copii şi chiar a vorbit cu ei în şoaptă. În timpul zilei a început să se agite pentru *Jurnal*, a venit paginatorul de la tipografia lui Suvorin şi a adus ultima corectură. Erau şapte rânduri în plus care trebuiau scoase pentru ca materialul să încapă în două coli de tipar. Feodor Mihailovici se alarmă, dar i-am propus să scoatem câteva rânduri de la începutul articolului şi soţul meu acceptă. L-am reţinut pe paginator pentru o jumătate de oră şi după două corecturi făcute de mine, pe care i le-am citit lui Feodor Mihailovici, lucrurile s-au aranjat. Aflând de la paginator că revista a fost trimisă în şpalt lui N. S. Abaza şi că acesta i-a dat drumul, Feodor Mihailovici s-a liniştit.

Între timp, vestea gravei îmbolnăviri a lui Feodor Mihailovici se răspândise în oraş şi de pe la ora două începu să sune mereu clopoţelul de la uşă, pe care a trebuit, în cele din urmă, să-l legăm: veneau cunoscuţi şi necunoscuţi să se intereseze de sănătatea lui, se aduceau scrisori de simpatie, veneau telegrame. Accesul la bolnav era interzis şi eu ieşeam doar pentru două-trei minute ca să comunic cunoscuţilor în ce stare se găseşte. Feodor Mihailovici era extrem de mulţumit de această atenţie şi simpatie generală, îmi punea întrebări în şoaptă şi chiar îmi dictă câteva cuvinte de răspuns la o scrisoare deosebit de caldă. A venit profesorul Koşlakov, a găsit că starea bolnavului s-a ameliorat mult şi i-a dat speranţă bolnavului că după o săptămână va putea să se dea jos din pat şi că după alte două săptămâni se va întrema cu totul. I-a spus bolnavului să doarmă cât se poate mai mult, aşa că ne-am culcat cu toţii destul de devreme. Deoarece noaptea precedentă am moţăit în fotoliu, pentru noaptea asta mi s-a aşternut o saltea pe jos, lângă divanul lui Feodor Mihailovici, ca să-i fie mai uşor să mă cheme. Obosită de noaptea nedormită şi de agitaţia de peste zi, am adormit imediat. Noaptea m-am sculat de câteva ori şi la lumina veiozei am văzut că dragul meu bolnav doarme liniştit. M-am trezit pe la şapte dimineaţa, şi mi-am

dat seama că soţul meu se uită la mine.

— Cum te simţi, dragule? l-am întrebat, aplecându-mă spre el.

— Ştii, Ania, îmi spuse Feodor Mihailovici aproape în şoaptă, nu dorm de trei ore şi mă tot gândesc, dar abia acum mi-am dat limpede seama că am să mor astăzi.

— Dragul meu, ce gânduri sunt astea? îi spuneam eu, cuprinsă de o neliniţte îngrozitoare. Doar te simţi mai bine acum, sângele nu mai curge, probabil că s-a format un „dop“, cum spunea Koşlakov. Pentru numele lui Dumnezeu, nu te mai chinui cu asemenea gânduri, o să mai trăieşti, te rog să mă crezi!

— Nu, ştiu că astăzi trebuie să mor. Aprinde lumânarea, Ania, şi dă-mi Evanghelia.

Era Evanghelia care-i fusese dăruită lui Feodor Mihailovici la Tobolsk (când pleca la ocnă) de soţiile decembriştilor (P. E. Annenkov, fiica ei Olga Ivanovna, N. D. Muraviova-Apostol, Fonvizina). Ele l-au convins pe supraveghetorul închisorii să le permită să se vadă cu condamnaţii politici, care veniseră atunci, au petrecut o oră cu ei şi „i-au binecuvântat pentru drumul lor lung şi au dăruit fiecăruia dintre ei câte o Evanghelie, singură carte permisă în închisoare“[91]. Feodor Mihailovici nu s-a despărţit de cartea asta sfânta în toţi cei patru ani pe care i-a petrecut la ocnă. Mai târziu, era pusă întotdeauna la vedere, pe masa de lucru a soţului meu, şi adesea, când se gândea la ceva sau era cuprins de o îndoială, deschidea la întâmplare Evanghelia şi citea ceea ce era tipărit pe prima pagină (din stânga). Şi acum Feodor Mihailovici a vrut să-şi verifice îndoielile cu Evanghelia. Deschise chiar el cartea sfântă şi mă rugă să citesc.

Cartea s-a deschis la Evanghelia după Matei, v. 14—15: „Ioann însă îl oprea, zicând: Eu am trebuinţă să fiu botezat de Tine, şi Tu vii la mine? Şi răspunzând, Isus a zis către el: Nu Mă opri, că aşa se

[91] *Oameni de demult, Jurnalul unui scriitor,* 1873. (N. aut.)

cuvine nouă să împlinim marele adevăr".[92]

— Auzi — „nu Mă opri"[93], înseamnă că am să mor, spuse soţul meu şi închise cartea.

Nu mi-am putut opri lacrimile. Feodor Mihailovici începu să mă liniştească, îmi spunea vorbe pline de tandreţe, îmi mulţumea pentru viaţa fericită pe care a trăit-o alături de mine. Îmi încredinţa copiii, îmi spunea că are încredere în mine şi că speră că am să-i iubesc mereu şi că o să am grijă de ei. Apoi mi-a spus cuvintele pe care puţini soţi pot să le spună soţiilor lor după o căsnicie de paisprezece ani:

— Ţine minte, Ania, te-am iubit întotdeauna cu pasiune şi nu te-

---

[92] Ne-am permis să înlocuim din versiunea românească a Evangheliei după Matei (Biblia sau Sfînta Scriptură, Bucureşti, 1968) cuvintele „lasă acum" cu cuvintele „nu Mă opri" pentru a fi în consens cu citatul evanghelic din textul *Amintirilor.* (N. tr.)

[93] În Evanghelia editată în cel de al treilea deceniu al secolului trecut e scris „nu Mă opri", în editiile mai noi s-a înlocuit cu cuvîntul „lasă". Acesta este locul care în editiile ulterioare ale Evangheliei este expus cu următoarele cuvinte: „Ioan însă îl oprea, zicînd : Eu am trebuintă să fiu botezat de Tine, si Tu vii la mine? Si răspunzînd, Isus a zis către el: Lasă acum, că asa se cuvine nouă să împlinim marele adevăr." Cuvintele Evangheliei, revelate lui Feodor Mihailovici în ziua mortii sale, au avut un sens si o însemnătate profundă pentru viata noastră. Chiar dacă sotul meu s-ar fi întremat pentru un timp, însănătosirea lui ar fi fost de scurtă durată: stirea despre crima din 1 martie [114] l-ar fi zguduit fără îndoială profund, pe el care îl diviniza pe tarul eliberator al tăranilor si fără îndoială artera abia vindecată ar fi plesnit din nou si Feodor Mihailovici ar fi murit. Desigur, moartea lui, chiar si într-o vreme tulbure, ar fi produs o mare impresie, dar nu o impresie atât de covîrsitoare cum a produs-o atunci : întreaga stare de spirit a societătii s-ar fi aflat prea mult sub imperiul gândurilor despre atentat si despre complicatiile ce se ivesc într-un moment atât de tragic în viata statului. În ianuarie 1881, cînd viata tării părea a decurge linistit, moartea sotului meu a fost „un eveniment social": au deplâns-o oamenii cu cele mai diverse convingeri politice, din cele mai diferite pături sociale. Neobisnuita solemnitate a procesiunii si a înmormântării lui Feodor Mihailovici a atras o mare masă de cititori si de admiratori din rândul oamenilor indiferenti fată de literatura rusă si astfel ideile sotului meu au căpătat o răspândire mult mai mare şi o apreciere demnă de talentul său.

După moartea generosului ţar-eliberator, se prea poate ca nici familia noastră să nu se fi bucurat de generozitatea imperială, iar această generozitate a înfăptuit visul dintotdeauna al soţului meu — ca ai noştri copii să-şi facă studiile şi să poată deveni mai tîrziu slujitori folositori ai ţarului şi ai ţării. (N. aut.)

am înşelat niciodată, nici măcar în gând!

Am fost emoţionată până în adâncul sufletului de cuvintele sale, dar şi îngrozitor de alarmată de teamă ca emoţia să nu-i facă rău. Îl imploram să nu se gândească la moarte, să nu ne întristeze cu îndoielile sale, îl rugam să se odihnească, să doarmă. Soţul meu mă asculta, încetă să mai vorbească, dar după aerul său împăcat cu toate era limpede că gândul morţii nu-l părăsise şi că trecerea într-o altă lume nu-l speria.

Pe la nouă dimineaţa, Feodor Mihailovici adormi liniştit, ţinându-mă în continuare de mână. Stăteam fără să mă mişc, de teamă să nu-l trezesc. La unsprezece, însă, soţul meu se trezi brusc, se ridică puţin de pe pernă şi hemoragia reîncepu. Eram disperată, deşi mă străduiam din toate puterile să par calmă şi-l încredinţam pe bolnav că n-a curs mult sânge şi că, probabil, ca şi acum două zile se va forma un „dop". La cuvintele mele liniştitoare, Feodor Mihailovici doar clătină trist din cap, convins parcă întru totul că prevestirea morţii se va realiza chiar în aceeaşi zi.

În timpul zilei au început să vină din nou rudele, cunoscuţii, necunoscuţii, au început să curgă din nou scrisori şi telegrame. A venit fiul vitreg al lui Feodor Mihailovici, pe care l-am înştiinţat în ajun, printr-o scrisoare, despre îmbolnăvirea soţului meu. Pavel Alexandrovici a vrut neapărat să intre la bolnav, doctorul însă nu l-a lăsat. Feodor Mihailovici l-a zărit, s-a tulburat şi mi-a spus: „Nu-l lăsa, Ania, să intre la mine, o să mă indispună".

Între timp, P. A. Isaev se agita mult şi spunea tuturor celor veniţi să se intereseze de starea lui Feodor Mihailovici, că „tata" nu şi-a făcut testamentul şi că trebuie adus un notar, ca Feodor Mihailovici să poată da personal dispoziţii privitoare la averea lui. Profesorul Koşlakov, venit să viziteze bolnavul, aflând de la fiul vitreg intenţia acestuia de a aduce un notar, s-a împotrivit categoric, spunând că bolnavul trebuie cruţat, că o asemenea întrevedere ar cere bolnavului să dea dispoziţii şi explicaţii, şi nu ar putea decât să-i întărească convingerea că va muri în curând, iar în starea lui orice emoţie poate

să-l omoare.

În fond, testamentul nici nu era necesar: Feodor Mihailovici mi-a dăruit încă în 1873 drepturile asupra lucrărilor sale. În afara celor cinci mii de ruble, rămase la redacţia revistei *Russki vestnik*, Feodor Mihailovici nu mai avea nimic, iar moştenitorii acestei mici sume eram noi, respectiv copiii şi cu mine.

Toată ziua nu m-am depărtat nici pentru o clipă de soţul meu; el mă ţinea de mână şi-mi spunea în şoaptă: „Sărmana... scumpa mea... cu ce te las... biata de tine, ce viaţă grea te aşteaptă!"

Eu îl linişteam, îl mângâiam cu speranţa însănătoşirii, dar era limpede că el însuşi nu avea această speranţă şi că-l chinuia gândul că-şi lasă familia aproape fără mijloace de existenţă. Pentru că cele patru-cinci mii care se păstrau la redacţia revistei *Russki vestnik* reprezentau singura noastră avere.

De câteva ori îmi spuse în şoaptă: „Cheamă-i pe copii!". Eu îi chemam, soţul meu le întindea obrazul, ei îl sărutau şi, la dispoziţia doctorului, ieşeau imediat din cameră, iar Feodor Mihailovici îi petrecea cu o privire tristă. Cam cu două ore înainte de a muri, când au venit copiii la chemarea lui, Feodor Mihailovici a spus că Evanghelia lui să fie dată fiului nostru Fedea.

În cursul zilei s-a perindat pe la noi o mulţime de oameni, dintre cei mai diferiţi, la care nici n-am ieşit. A venit Apollon Nikolaevici Maikov şi a vorbit un timp cu Feodor Mihailovici, care-i răspundea în şoaptă.

În jurul orei şapte, s-a adunat la noi o mulţime de lume în salon şi în sufragerie şi-l aşteptau pe Koşlakov, care ne vizita la acea oră. Deodată, fără vreo cauză aparentă, Feodor Mihailovici tresări, se ridică puţin de pe divan şi o şuviţă de sânge îi înroşi faţa. Am început să-i dăm bucăţele de gheaţă, hemoragia însă nu se oprea. Cam atunci a venit din nou Maikov cu soţia şi buna Anna Ivanovna a hotărât să se ducă după doctorul N. P. Cerepnin. Feodor Mihailovici era fără cunoştinţă, copiii şi cu mine stăteam în genunchi la căpătâiul lui şi plângeam, abţinându-ne din toate puterile să izbucnim în hohote de

plâns, deoarece doctorul ne prevenise că auzul este ultimul simţ care-l părăseşte pe om şi orice tulburare a liniştii poate să întârzie agonia şi să prelungească suferinţele muribundului. Îl ţineam pe soţul meu de mână şi simţeam cum pulsul îi slăbeşte tot mai mult. La ora opt şi treizeci şi opt de minute seara[94] Feodor Mihailovici a trecut în eternitate. Doctorul N. P. Cerepnin a putut doar să surprindă ultimele bătăi ale inimii.[95]

Când totul s-a sfârşit, eu şi copiii mei ne-am dat frâu liber durerii: am plâns, am plâns în hohote, spuneam nu ştiu ce cuvinte, sărutam faţa şi mâinile, calde încă, ale scumpului nostru decedat; de toate acestea îmi amintesc vag; ştiu, însă, că un lucru l-am înţeles — că din clipa aceea s-a terminat viaţa mea personală, plină de o nesfârşită fericire şi că sufleteşte am rămas singură pentru totdeauna. Pentru mine, care l-am iubit atât de profund şi de fierbinte pe soţul meu şi care eram atât de mândră de dragostea, prietenia şi stima acestui om rar prin marile sale calităţi morale, pierderea lui era de neînlocuit. În clipele acelea, într-adevăr îngrozitoare, ale despărţirii, mi se părea că nu voi supravieţui morţii soţului meu, că inima nu-mi va rezista (atât de tare bătea în piept) sau că am să-mi pierd minţile.

Desigur, aproape orice om a suferit în decursul vieţii pierderea unor fiinţe dragi şi apropiate şi durerea profundă a despărţirii este de înţeles. Dar în cele mai multe cazuri, în aceste clipe de neuitat oamenii îşi trăiau durerea în familie, înconjuraţi de cei dragi şi apropiaţi şi puteau să-şi exprime sentimentele care-i tulburau fără jenă şi fără reţineri. N-am avut parte de această mare mângâiere: scumpul meu soţ a murit în prezenţa unei mulţimi de oameni, unii dintre ei nutreau faţă de el sentimente profunde; alţii însă erau absolut indiferenţi şi faţă de el şi faţă de nesfârşită durere a familiei

---

[94] Cineva dintre cei care au fost atunci (mi se pare că Markevici) a notat clipa exactă a morţii. (N. aut.)

[95] N. P. Cerepnin îmi spunea cu mulţi ani mai târziu că păstrează stetoscopul de atunci ca pe o relicvă. (N. aut.)

noastre, văduvite. Ca să-mi sporească parcă suferinţa, printre cei prezenţi s-a aflat şi scriitorul B. M. Markevici, care nu ne vizitase niciodată şi care a venit atunci la rugămintea contesei S. A. Tolstaia, pentru a afla ce spune doctorul despre starea lui Feodor Mihailovici. Cunoscându-l pe Markevici, am fost convinsă că nu se va abţine şi va descrie într-un articol ultimele clipe ale soţului meu şi mi-a părut într-adevăr rău că moartea fiinţei celei mai dragi nu s-a petrecut în linişte, în mijlocul celor cu adevărat devotaţi. Temerile mele s-au adeverit: a doua zi am aflat cu mâhnire că Markevici a trimis la *Moskovskie vedomosti* o descriere „artistică" a tristului eveniment. După două, trei zile am citit şi eu articolul (*Moskovskie vedomosti*, nr. 32) şi n-am recunoscut multe din faptele cuprinse acolo. Nu mi-am recunoscut nici cuvintele pe care, chipurile, le-aş fi spus în acele clipe nesfârşit de triste, atât de puţin corespundeau ele firii mele, ca şi stării mele sufleteşti de atunci.

Dar Domnul cel milostiv mi-a trimis şi o mângâiere: în seara aceea de durere, în jurul orei zece, a venit fratele meu Ivan Grigorievici Snitkin. Venise de la ţară la Moscova pentru nişte treburi şi chiar când se pregătea să plece acasă, i-a dat prin gând deodată, fără nici un motiv anume, să vină până la Petersburg, să ne vadă. A citit, e drept, într-un ziar despre îmbolnăvirea lui Feodor Mihailovici, dar n-a acordat prea mare importanţă ştirii, crezând că a avut loc o dublă criză de epilepsie, prin care trecea uneori soţul meu. Trenul a întârziat şi fratele meu şi-a reţinut o cameră la hotel, urmând să ne viziteze seara. Când a ajuns la intrarea casei noastre, a remarcat cu uimire că toate ferestrele apartamentului nostru erau puternic luminate, iar lângă poartă stăteau doi, trei indivizi suspecţi, îmbrăcaţi cu sumane lungi. Unul dintre indivizi a fugit pe scări după fratele meu şi a început să-i spună în şoaptă:

— Domnule, fiţi bun, vă rog, faceţi în aşa fel ca să primesc eu comanda, vă rog frumos...

— Ce anume, ce comandă? întrebă fratele meu care nu pricepea nimic.

— Noi suntem cu coşciugele, de la antrepenorul cutare, e vorba de comandă unui coşciug.

— Dar cine a murit aici? întrebă maşinal Ivan Grigorievici.

— Nu ştiu ce scriitor, am uitat cum îl cheamă, mi-a spus portarul...

Fratelui meu, după cum mi-a spus mai târziu, i-a îngheţat sângele în vine, a fugit pe scări şi a dat buzna în antreul deschis, în care erau câţiva oameni. După ce şi-a aruncat şuba, s-a grăbit să se ducă în cabinet, unde se răcea încet pe divan trupul lui Feodor Mihailovici.

Eu stăteam în genunchi lângă divan şi când l-am văzut intrând pe fratele meu, m-am aruncat plângând în întâmpinarea lui. Ne-am îmbrăţişat cu putere şi l-am întrebat: „De la cine ai aflat, Vanea, că a murit Feodor Mihailovici?“ uitând cu totul că fratele meu nu locuieşte la Petersburg, că se afla cu treburi la Moscova şi că nu putea să afle şi să vină atât de repede. Am fost, probabil, atât de năucită de durere şi de moartea neaşteptată a lui Feodor Mihailovici (abia în ajun încă prof. Koşlakov mi-a insuflat o speranţă fermă în însănătoşirea soţului meu), încât am pierdut orice capacitate de a judeca limpede.

Socotesc că sosirea fratelui meu într-o clipă atât de tristă a fost o dovadă a milei cereşti: nu mai spun că prezenţa fratelui iubit, a sincerului meu prieten, a constituit o oarecare mângâiere pentru mine, dar aveam, în sfârşit, lângă mine un om apropiat şi devotat, căruia puteam să-i cer un sfat şi să-i încredinţez toate acele griji mărunte, dar numeroase, legate de înmormântare. Mulţumită fratelui meu am fost eliberată de toate aceste treburi şi scutită de multe lucruri neplăcute şi grele în zilele acelea de tristeţe.

Seara de 28 ianuarie, ca şi următoarele patru zile (29 ianuarie—1 februarie) mi-au rămas întipărite în minte ca un coşmar copleşitor. Multe din cele întâmplate se conturează limpede în mintea mea, multe, însă, mi-au dispărut cu totul din amintire, iar multe lucruri le ştiu numai din povestirile altora. Ţin minte, de pildă, că în aceeaşi seară, la douăsprezece, a venit la noi A. S. Suvorin, extrem de mâhnit

de moartea soţului meu, pe care-l iubea şi-l stima mult. Vizita sa de seară Suvorin a descris-o în *Novoie vremea*.

Pe la unu noaptea, toate pregătirile necesare au fost terminate şi scumpul nostru răposat odihnea pe catafalc, în mijlocul cabinetului său. La căpătâiul lui stătea o etajeră cu o icoană şi o candelă aprinsă. Chipul îi era liniştit şi aveai impresia că doarme şi zâmbeşte prin vis unui „mare adevăr" pe care l-a descoperit.

Pe la miezul nopţii, toţi străinii au plecat. Mi-am culcat copiii, care au plâns toată seara, îndureraţi de moartea tatălui lor, şi noi trei (mama, fratele şi cu mine) am putut să stăm în linişte lângă trupul celui adormit întru Domnul. Cu un sentiment de împăcare îmi aduc aminte de această ultimă noapte, când scumpul meu soţ a mai aparţinut familiei sale şi am mai putut, fără martori, fără jenă şi fără reţineri, să-mi manifest durerea, să plâng în voie, să mă rog fierbinte pentru mântuirea sufletului celui răposat şi să-i cer iertare răposatului pentru acele mici necazuri, inevitabile într-o viaţă de familie, pe care poate, fără să-mi dau seama, i le-am pricinuit, lui, omului pe care l-am iubit atât de profund.

Fratele meu a stat cu mine lângă sicriu până la patru dimineaţa când cu greu m-a convins să mă duc să mă culc, spunându-mi că trebuie să-mi refac forţele pentru inevitabilele emoţii din ziua următoare.

Pe 29 ianuarie, în jurul orei unsprezece, a venit la mine un domn cu o înfăţişare foarte respectabilă, din partea ministrului de interne de atunci, contele Loris-Melikov. După ce mi-a transmis din partea contelui condoleanţe pentru pierderea suferită, funcţionarul mi-a spus că i s-a încredinţat să-mi transmită o sumă de bani pentru înmormântarea răposatului meu soţ. Nu ştiu despre ce sumă de bani a fost vorba, dar n-am vrut s-o primesc. Ştiam, desigur, că în toate ministerele există obiceiul de a se acorda familiei un ajutor de înmormântare şi că ajutorul acesta nu este considerat de nimeni drept o jignire. Eu, însă, m-am simţit aproape jignită de această propunere. L-am rugat pe funcţionar să-i transmită mulţumiri

contelui Loris-Melikov pentru ajutorul oferit, dar am declarat că nu pot să-l primesc, deoarece socotesc că este datoria mea morală să-i fac înmormântarea soţului meu cu banii câştigaţi de el. În afară de asta funcţionarul m-a anunţat din partea contelui: copiii mei vor fi primiţi pe socoteala statului în acele instituţii de învăţământ pe care le voi dori eu ca ei să le urmeze. L-am rugat pe funcţionar să-i transmită contelui sincera mea recunoştinţă pentru propunerea lui generoasă, dar chiar atunci luasem hotărârea în sinea mea să-mi cresc copiii prin munca tatălui lor, iar mai târziu prin munca mea şi nu pe banii statului. Spre marea mea bucurie, am izbutit să îndeplinesc obligaţia pe care mi-am asumat-o şi copiii mei au fost educaţi pe banii pe care i-am câştigat de la editarea operelor complete ale tatălui lor. Sunt profund convinsă că, refuzând ajutorul de înmormântare, ca şi ajutorul pentru educarea copiilor, am procedat aşa cum ar fi procedat neuitatul meu soţ.

De la ora unsprezece, după ce-au aflat din ziare de moartea lui Feodor Mihailovici, au început să vină cunoscuţi şi necunoscuţi să se roage la sicriul lui şi s-a adunat atât de multă lume, că în curând toate cele cinci camere au fost ticsite de oameni fără număr, iar când a venit timpul parastasului eu şi copiii abia am reuşit să răzbim prin mulţime până la sicriu.

Pentru slujba de parastas l-am invitat pe preotul...[96], duhovnicul soţului meu, şi tot atunci, în prima zi, au venit coriştii de la biserica Vladimirskaia. În ultimele două zile la principalele slujbe de parastas, care erau anunţate în presă, (la ora unu ziua şi la ora opt seara) venea, din proprie iniţiativă şi cu acordul starostelui, corul complet al soborului Isakievski, condus de E. V. Bogdanovici. Dar, în afara slujbelor de parastas fixate de mine, mai veneau în fiecare zi două, trei delegaţii din partea diverselor instituţii cu preotul şi coriştii bisericii lor şi mă rugau să le permit să facă slujba de parastas la sicriul răposatului scriitor. Mi-amintesc de delegaţia din partea

[96] Omisiune în manuscris (n. red. ruse)

şcolii de ofiţeri de marină, al cărei preot, părintele protoiereu, a făcut o slujbă foarte frumoasă, cu participarea unui excelent cor.

Nu voi înşira numele persoanelor care au venit la parastasele de la sicriul soţului meu. Au venit toţi reprezentanţii de seamă ai literaturii ruse, care ţineau la Feodor Mihailovici şi care-i apreciau talentul; au fost şi oameni care i-au fost direct duşmănoşi şi care, aflând de moartea lui, au înţeles ce pierdere a suferit literatura rusă şi au vrut să-şi dea tributul de respect unuia dintre cei mai nobili reprezentanţi ai ei. La unul din parastasele de seară a asistat şi marele duce Dmitri Konstantinovici, tânăr pe atunci, cu educatorul său, fapt care i-a surprins plăcut pe cei prezenţi.

În cursul zilei de 29 ianuarie multă lume mă întreba unde va fi îngropat Feodor Mihailovici. Ţinând minte că la înmormântarea lui Nekrasov lui Feodor Mihailovici i-a plăcut cimitirul mănăstirii Novodevici, am hotărât să-l înmormântez acolo. L-am rugat pe cumnatul meu, P. G. Svatkovki, să se înţeleagă în privinţa mormântului, iar alegerea locului i-am încredinţat-o fiicei mele Lilia şi am trimis-o împreună cu cumnatul meu la Novodevici, cu gândul că fata să se mai plimbe puţin prin oraş şi să respire aer curat. (Sărmanii mei copii! Toate cele trei zile până la înmormântare au stat acasă, în camerele ticsite de lume, au asistat la toate parastasele, iar fiica mea Lilia împărţea admiratoarelor talentului tatălui ei flori din jerbele puse pe pieptul lui.)

În timpul cât cei doi au fost plecaţi la Novodevici, a venit V. V. Komarov, redactorul ziarului *Sankt-Petersburgskie vedomosti*. Mi-a spus că a venit din partea Lavrei Alexandro-Nevskaia, care-mi propune să aleg orice loc din cimitirele ei pentru odihna veşnică a soţului meu. „Lavra, îmi spunea V.V. Komarov, vă roagă să primiţi locul gratuit şi va socoti drept o cinste dacă rămăşiţele pământeşti ale scriitorului Dostoievski, un apărător atât de fervent al credinţei ortodoxe, vor odihni între zidurile Lavrei.“ Propunerea făcută de Lavra Alexandro-Nevskaia ne onora, şi-mi părea sincer rău s-o refuz. Era posibil, însă, ca locul de veci să fi fost între timp cumpărat de P.

G. Svatkovski la mănăstirea Novodevici. Nu ştiam ce hotărâre să iau şi ce răspuns să-i dau lui V. V. Komarov. Din fericire, cumnatul s-a întors între timp şi mi-a spus că stareţa mănăstirii i-a făcut unele greutăţi cu privire la locul ales de fiica mea şi că din pricina asta cumpărarea locului de veci s-a amânat pentru a doua zi. Am fost foarte mulţumită, având în vedere propunerea Lavrei de a-mi alege un loc de veci pe oricare dintre cimitirele ei, aşa că l-am rugat pe V. V. Komarov să aleagă un loc în cimitirul Tihvinskoce, mai aproape de mormintele lui Karamzin şi Jukovski, la operele cărora Feodor Mihailovici ţinea atât demult. Printr-o întâmplare fericită s-a găsit un loc liber chiar lângă mormântul poetului Jukovski şi acesta a fost locul ales pentru veşnica odihnă a neuitatului meu soţ.

Pe 30 ianuarie, a venit la parastasul de la prânz hofmeisterul N. S. Abaza şi mi-a transmis din partea ministrului finanţelor o scrisoare în care „drept recunoştinţă, pentru serviciile care le-a adus soţul meu literaturii ruse “ni se fixa, mie şi copiilor, de către împărat, o pensie anuală de două mii de ruble. După ce am citit scrisoarea şi i-am mulţumit călduros lui N. S. Abaza pentru vestea cea bună, am intrat imediat în cabinetul soţului meu ca să-l bucur cu vestea că de acum încolo viitorul nostru este asigurat şi numai când am intrat în camera unde odihnea trupul său, mi-am amintit că nu mai e printre cei vii şi am început să plâng cu lacrimi amare. (Trebuie să spun că cel puţin două luni după moartea lui Feodor Mihailovici mintea mea refuza ideea morţii sale: dacă eram plecată pe undeva, mă grăbeam acasă ca să nu-l fac să aştepte cu masa, ba cumpăram dulciuri pentru el, ba, auzind vreo ştire, mă gândeam că trebuie s-o comunic imediat şi soţului meu. Desigur, după o clipă îmi aduceam aminte că a murit şi-mi venea nespus de greu.)

Mărturisesc că-mi aduc aminte cu strângere de inimă de cele două zile cât trupul neuitatului meu soţ s-a aflat în casa noastră. Lucrul cel mai chinuitor a fost că locuinţa noastră era tot timpul plină de străini: un şuvoi compact de oameni venea dinspre intrarea principală, un altul prin intrarea de servici trecea prin toate camerele

noastre şi se oprea în cabinet, unde aerul ajunsese atât de greu, lipsit de oxigen, încât se stingeau candela şi lumânările mari din jurul catafalcului. Şi asta nu numai ziua, dar şi noaptea: mulţi voiau să privegheze noaptea la catafalcul lui Feodor Mihailovici, alţii citeau ore întregi din psaltire. Ţin minte că în ultima noapte, înainte de scoaterea sicriului din casă, psaltirea a citit-o adjutantul conte Nikolai Feodorovici Heiden, un mare admirator al talentului lui Feodor Mihailovici.

Desigur, toate acestea erau mărturii ale unei profunde mâhniri a admiratorilor talentului lui Feodor Mihailovici, ale unei mari stime pentru memoria celui decedat şi nu puteam să simt şi să manifest faţă de nişte oameni atât de ataşaţi soţului meu decât recunoştinţă. Dar, cu toată sincera mea gratitudine, simţeam în sufletul meu o anume „supărare“ pentru faptul că societatea mi l-a răpit pe scumpul meu bărbat; că, deşi în jurul lui erau oameni care-l iubiseră, eu, care-i eram fiinţa cea mai apropiată, nu puteam să rămân singură cu el, nu puteam să-i sărut iar şi iar mâinile şi faţa lui dragă, să-mi lipesc capul de pieptul său, aşa cum am făcut în prima noapte după moartea lui. Prezenţa unor persoane străine mă obliga să-mi stăpânesc sentimentele, de teamă ca vreun reporter flecar să nu facă a doua zi o descriere stupidă a durerii mele. Singurul adăpost în care mă puteam lăsa în voia disperării mele, era o cămăruţă pe care o dădusem mamei. Când nu mai puteam să rezist, mă duceam la ea, mă încuiam, mă aruncam pe pat şi căutam să-mi adun gândurile. Dar nici acolo nu eram lăsată în pace: ciocăneau la uşă şi-mi spuneau că a venit o delegaţie de la nu ştiu ce instituţie şi că doreşte să-mi exprime condoleanţe. Ieşeam şi reprezentantul delegaţiei, care pregătise dinainte o cuvântare frumoasă, începea să-mi vorbească despre importanţa pe care a avut-o pentru literatura rusă răposatul meu soţ, etala la marile idei pe care le-a propovăduit, îmi spunea ce „uriaşă pierdere a suferit Rusia odată cu moartea lui!“ Ascultam în tăcere, mulţumeam cu căldură, strângeam mâinile şi plecam înapoi la mama. Iar după câtva timp apărea o nouă delegaţie, care voia

neapărat să mă vadă şi să-mi exprime personal condoleanţe. Ieşeam din nou şi ascultam cuvântările despre importanţa soţului meu şi despre „pierderea pe care a suferit-o Rusia“. După ce am ascultat timp de trei zile multe cuvântări de compasiune, am ajuns, până la urmă, să disper şi să-mi spun:

„Doamne, ce chin îngrozitor! Ce-mi pasă mie de pierderea pe care a suferit-o Rusia? Ce-mi pasă în clipele acestea de Rusia? Gândiţi-vă pe cine am pierdut eu? Am pierdut cel mai bun om din lume, omul care era bucuria, mândria şi fericirea vieţii mele, soarele meu, Dumnezeul meu! Aveţi milă de mine, de mine personal şi nu-mi vorbiţi în clipele acestea de pierderea pe care a suferit-o Rusia!“

Când unul dintre membrii numeroaselor delegaţii a avut cuvinte de compasiune şi pentru mine, şi nu numai pentru „Rusia“, am fost atât de adânc mişcată, încât l-am apucat pe necunoscut de mână şi i-am sărutat-o.

Sunt pe deplin convinsă că în zilele acelea gândurile mele erau cu totul răvăşite şi nici nu mai ştiam bine ce fac. Poate că a contribuit la asta şi faptul că am dus viaţa cea mai neigenică: timp de cinci zile (26—31 ianuarie) n-am ieşit din camerele sufocante şi m-am hrănit numai cu pâine şi ceai. Pe copiii mei bunii noştri prieteni îi scoteau la aer şi-i luau la ei să mănânce, deoarece cu mulţimea care venea în casă prin intrarea de serviciu bucătăreasa nici nu putea să se gândească la gătit şi toată lumea se hrănea cu ce găsea.

În ultima zi (pe 30 ianuarie) am început să am crize de nervi; în timpul uneia din aceste crize s-a întâmplat un lucru care ar fi putut să-mi aducă moartea: după unul din parastase, am simţit un nod în gât şi am rugat pe cineva de lângă mine să-mi aducă picăturile de valeriană. Cei care stăteau pe lângă mine în salon au început să cheme servitoarea şi să spună: „Daţi mai repede valeriană, valeriană, unde e valerianul[97] ăla?“ Pentru că există numele de „Valerian“, prin mintea mea tulburată a trecut următorul gând năstruşnic: o văduvă

[97] În limba rusă valeriana este de genul masculin — valerian (N. tr.)

plânge şi toată lumea, ca s-o împace, cheamă pe nu ştiu care „Valerian“. Gândul acesta stupid m-a făcut să izbucnesc în nişte hohote demente de râs, şi am strigat şi eu: „Valerian, Valerian!!“ şi am început să tremur, cuprinsă de o puternică criză de nervi. Ca un făcut, servitoarea n-a găsit picăturile de valeriană, a fost trimisă imediat la farmacie; i s-a spus să cumpere totodată şi soluţie de amoniac, pentru cazul când va trebui să fiu adusă în simţiri. După vreo zece minute, medicamentele au fost aduse, iar eu continuam să râd cu hohote şi să mă zbat în braţele doamnelor care mă înconjurau. Una din ele, bună Sofia Viktorovna Averkieva, o fiinţă foarte energică, turnă într-un păhărel treizeci sau chiar mai multe picături din nu ştiu ce lichid şi, în ciuda împotrivirii mele, m-a obligat să-l beau. Am simţit însă, o arsură îngrozitoare pe limbă, mi-am tras batista din buzunar şi am scuipat în ea tot ce mi s-a dat să înghit. S-a întâmplat ca Sofia Viktorovna să încurce în grabă sticluţele şi să-mi dea în loc de picăturile de valeriană soluţie de amoniac. Noaptea mi s-a cojit pielea de pe limbă şi din gură şi a continuat să mi se cojească timp de o săptămână. Mi s-a spus mai târziu că, în cazul când aş fi înghiţit lichidul, s-ar fi produs o arsură atât de puternică pe esofag şi în stomac, încât aş fi fost în pericol, dacă nu să mor, în orice caz să mă îmbolnăvesc grav.

Am uitat să spun că a doua zi după moartea soţului meu, printre numeroasele persoane care ne-au vizitat a fost şi celebrul pictor I. N. Kramskoi. După propria lui dorinţă a vrut să deseneze un portret în mărime naturală al celui răposat şi şi-a executat lucrarea cu deosebit har. În portret. Feodor Mihailovici pare adormit, cu o faţă aproape zâmbitoare şi luminată, de parcă ar fi aflat taina, neştiută de nimeni, a vieţii de dincolo de mormânt.

În afară de I. N. Kramskoi, au mai fost câţiva pictori şi fotografi, care au desenat şi au fotografiat portrete pentru reviste ilustrate. Ne-a vizitat şi sculptorul Leopold Bernstein, celebru astăzi, un necunoscut pe atunci, care luă un mulaj pentru masca mortuară, ceea ce i-a permis mai târziu să facă un bust de o uimitoare asemănare.

Sâmbăta, 31 ianuarie, sicriul cu trupul lui Feodor Mihailovici a fost scos din casa noastră şi dus la Lavra Alexandro-Nevskaia. Nu voi descrie procesiunea de înmormântare, întrucât a fost descrisă de mulţi alţii. Şi nici n-am văzut întreaga procesiune, sau am văzut-o numai în ilustraţii, deoarece mergeam chiar în urma catafalcului şi n-am văzut decât ceea ce era în jurul meu. După mărturiile celor de faţă, procesiunea oferea o privelişte grandioasă: un şir lung de coroane purtate pe sus, numeroase coruri de tineri care cântau cântece funebre, sicriul înălţat şi el mult deasupra mulţimii şi o mare de oameni — câteva zeci de mii — care mergeau în urma cortegiului — totul producea o impresie deosebită. Marele merit al acestui trist omagiu adus lui Feodor Mihailovici îl constituia faptul că n-a fost pregătit de nimeni. Mai târziu, înmormântările pompoase au devenit un obicei şi astăzi nu sunt greu de organizat; pe atunci, însă, cortegii funebre solemne (în afara înmormântării relativ modeste a lui Nekrasov) nu se mai văzuseră şi nici nu ne-ar fi ajuns timpul (două zile) pentru organizarea lor. Încă în ajunul scoaterii sicriului din casă, fratele meu, vrând să-mi facă o bucurie, mi-a spus că opt instituţii vor să depună coroane la sicriul lui Feodor Mihailovici, iar a doua zi dimineaţă au fost şaptezeci şi patru, sau chiar mai multe. Apoi s-a aflat că toate instituţiile şi corporaţiile, din proprie iniţiativă, au comandat coroane şi au format delegaţii. Într-un cuvânt, toate partidele, de cele mai diverse orientări, au fost unite de sentimentul general al mâhnirii provocat de moartea lui Dostoievski şi de dorinţa sinceră de a cinsti, pe cât se poate mai solemn, memoria lui.

Cortegiul funebru a pornit de acasă la ora unsprezece şi numai după două ceasuri a ajuns la Lavra Alexandro-Nevskaia. Mergeam alături de fiul şi de fiica mea şi gândurile amare nu mă părăseau nici o clipă: cum am să-mi cresc copii lipsiţi de tatăl lor, care i-a iubit atât de mult? Ce responsabilitate teribilă apasă acum pe umerii mei faţă de memoria soţului meu şi-mi voi putea oare îndeplini demn obligaţiile? Mergând în urma sicriului lui Feodor Mihailovici, am jurat să-mi închin viaţa copiilor noştri şi m-am legat ca tot restul

vieţii mele să-l dedic, pe cât îmi vor permite puterile, glorificării memoriei neuitatului meu soţ şi răspândirii nobilelor sale idei. Acum, când sunt atât de aproape de sfârşitul vieţii, pot să spun cu inima împăcată, că toate legămintele pe care le-am făcut în clipele acelea grele când conduceam pe drumul cel din urmă rămăşiţele pământeşti ale soţului meu, mi le-am îndeplinit, pe cât mi-au permis puterile şi capacităţile mele.

În aceeaşi seară, pe 30 ianuarie, în biserica Duhovskaia a Lavrei Alexandro-Nevskaia, unde se afla sicriul lui Feodor Mihailovici, s-a făcut slujba de priveghere. Pentru această slujbă am venit cu copiii. Biserică era plină de oameni care se rugau: era mai ales foarte mult tineret — studenţi ai diverselor instituţii de învăţământ superior, ai academiei de teologie, studente. Cei mai mulţi dintre ei au rămas în biserică toată noaptea, citind pe rând psaltirea la sicriul lui Dostoievski. Mai târziu mi s-a relatat o observaţie semnificativă: când au venit slujitorii să cureţe în biserică, n-au găsit nici un muc de ţigară, fapt care i-a uimit pe călugări, întrucât, când este vorba de slujbe lungi, de obicei mulţi fumează pe ascuns şi aruncă pe jos mucurile de ţigară. De data aceasta însă, nimeni din cei prezenţi n-a cutezat să fumeze din respect pentru memoria defunctului.

Pe 1 februarie 1881, a avut loc slujba de prohod în biserica Sf. Duh din Lavra Alexandro-Nevskaia. Biserică era maiestuoasă: sicriul defunctului, care se înălţa în mijlocul bisericii, era acoperit de o mulţime de coroane. Celelalte coroane, cu panglici late, cu inscripţii de argint şi de aur, fuseseră aşezate la înălţime, ceea ce dădea bisericii o frumuseţe aparte.

În ziua prohodului, fratele meu i-a dus pe fiul meu şi pe mama la Lavra Nevskaia. Iar pe mine şi pe fiica mea ne-a promis să ne aducă cu trăsura ei o mare admiratoare a talentului soţului meu, I. D. Zaseţkaia (fiica partizanului Davîdov). Când mai aveam cam o sută de stânjeni până la Lavra, trăsura Zaseţkăi a ajuns în dreptul unei birje în care mergea un colonel. Colonelul a salutat-o şi Zaseţkaia i-a făcut semn cu mâna. În piaţă era o mare mulţime de oameni, câteva

mii şi era imposibil să ajungi cu trăsura până la poartă. A trebuit să oprim în mijlocul pieţei. Fiica mea şi cu mine am coborât din trăsură şi ne-am îndreptat spre poartă, iar Zaseţkaia a rămas în trăsură să-l aştepte pe colonel, spunând că o va conduce el până la catedrală. Am răzbit cu greu prin mulţime, dar am fost oprite şi ni s-au cerut invitaţiile. Evident, că, deprimată şi agitată, n-am luat invitaţiile, presupunând că vom fi lăsate să intrăm şi fără ele. Am răspuns că „sunt văduva defunctului, iar fetiţa e fiica lui".

— Au trecut multe văduve ale lui Dostoievski pe-aici şi unele şi cu copii, mi s-a răspuns.

— Dar vedeţi bine că sunt în doliu.

— Şi celelalte au fost în doliu. Vă rog să-mi daţi cartea dumneavoastră de vizită.

N-am avut, firește, nici carte de vizită. Am încercat să insist, am început să rog să fie chemat cineva dintre organizatorii înmormântării, am spus numele lui Grigorovici, Rîkacev, Averkiev, dar mi s-a ripostat sentenţios: „Unde să-i căutăm acum, poţi oare să-i găseşti într-o mulţime de câteva mii de oameni?"

Eram disperată: nu mai vorbesc despre impresia pe care şi-o puteau face despre mine oamenii care nu mă cunoşteau prea bine, dacă nu m-ar fi văzut la prohodul soţului meu, dar eu însămi eram stăpânită de dorinţa chinuitoare de a-mi lua pentru ultima oară rămas bun de la bărbatul meu, să mă rog şi să plâng la sicriul lui. Nu ştiam ce să mai fac, deoarece credeam că Zaseţkaia a izbutit să treacă şi nu mă mai poate scoate din încurcătură. Din fericire, nu a fost aşa şi până la urmă însoţitorul Zaseţkăi a confirmat cu autoritate identitatea mea, ne-au lăsat să trecem şi fiica mea şi cu mine am pornit în goană spre biserică. Slujba abia începuse.

Liturghia funebră a oficiat-o arhiereul Nestor, episcopul de Viborg, asistat de arhimandriţi şi de ieromonahi, iar pentru prohod au venit: I. L. Ianîşev, rector al academiei de teologie şi arhimandritul Simeon, stareţul Lavrei, care-l cunoştea personal pe soţul meu.

Au cântat emoţionant corul sporit al Lavrei Alexandro-Nevskaia

şi corul catedralei Isakievski. Înainte de prohod, protviereul Ianîşev a rostit un cuvânt minunat, în care a scos viu în evidenţă toate meritele lui Feodor Mihailovici, ca scriitor şi creştin.

După prohod, sicriul lui Feodor Mihailovici a fost ridicat şi scos din biserică de admiratorii săi, printre care se remarca tânărul filosof V. S. Soloviov, cu înfăţişarea sa profund tulburată.

Mulţimea a umplut tot cimitirul Tihvinskoe, oamenii s-au căţărat pe monumente, s-au urcat în copaci, s-au agăţat de grilaje şi cortegiul înainta încet printre două şiruri de coroane ale diferitelor delegaţii. După coborârea coşciugului, deasupra mormântului deschis, s-au rostit discursuri. Primul a vorbit fostul petraşevist A. I. Palm. După el au vorbit: O. F. Müller, prof. K. N. Bestujev-Riumin, V. Soloviov, P. A. Gaideburov [115] şi mulţi alţii. S-au citit de asemenea multe poezii închinate memoriei celui decedat. Coroanele depuse pe sicriu aproape că au umplut cavoul. Celelalte coroane au fost desfăcute şi cei de faţă au luat ca amintire frunze şi flori. Abia spre ora patru, mormântul a fost zidit şi am plecat acasă cu copiii, epuizaţi de lacrimi, vlăguiţi de oboseală. Mulţimea de oameni nu s-a împrăştiat încă multă vreme (...)

Partea a douăsprezecea

DUPĂ MOARTEA LUI FEODOR MIHAILOVICI

I
CONVORBIREA CU TOLSTOI

Doar o singură dată în viaţă am avut fericirea să-l văd şi să vorbesc cu contele L. N. Tolstoi şi întrucât discuţia noastră s-a purtat exclusiv în jurul lui Feodor Mihailovici, am găsit nimerit s-o adaug la amintirile mele.

Cu contesa Sofia Andreevna Tolstaia am făcut cunoştinţă în anul 1885, când contesa, pe care n-o cunoscusem până atunci, a venit la mine, cu ocazia unei călătorii pe care a făcut-o la Petersburg, pentru a-mi cere sfatul în legătură cu problemele de editare. Contesa mi-a explicat că până atunci lucrările celebrului ei soţ fuseseră tipărite de librarul moscovit Salaev, care-i plătea pentru dreptul de editare o sumă relativ modestă (douăzeci şi cinci mii, dacă nu mă înşel). Aflând de la cunoscuţii săi că editez cu succes operele soţului meu s-a decis şi ea să încerce să editeze singură lucrările contelui Lev Nikolaevici şi m-a vizitat ca să mă întrebe dacă editarea cărţilor presupune multe dificultăţi şi multă bătaie de cap. Contesa mi-a produs o impresie extrem de favorabilă şi am iniţiat-o cu o sinceră plăcere în toate „tainele“ acestei îndeletniciri, i-am dat modele ale registrelor de abonamente, ale anunţurilor pe care le expediam, am prevenit-o asupra unor greşeli pe care le-am săvârşit etc. Deoarece au fost multe amănunte de discutat, am vizitat-o şi eu pe contesă, care se oprise la sora ei, T. A. Kuzminskaia, iar contesa la rândul ei a mai fost de două, trei ori la mine, ca să-şi lămurească tot ce i se părea încă neclar.

Spre marea mea bucurie, sfaturile mele „editoriale“ i-au fost de folos Sofiei Andreevna: întreprinderea i-a reuşit pe deplin şi i-a adus un mare venit. Pe atunci, timp de mai bine de două decenii, contesa a

editat singură, cu succes, operele contelui Lev Nikolaevici.

Desele întâlniri şi convorbiri cu contesa ne-au dat posibilitatea să ne cunoaştem mai îndeaproape; între noi s-au stabilit relaţii de prietenie şi m-am convins că Sofia Andreevna a fost într-adevăr îngerul păzitor al genialului ei soţ. De câte ori venea la Petersburg, contesa mă vizita, iar eu, la rândul meu, de câte ori veneam la Moscova o vizitam neapărat, iar mai târziu i-am oferit posibilitatea ei şi familiei sale să vadă de la ferestrele „Muzeului F.M. Dostoievski" transportarea corpului neînsufleţit al împăratului Alexandru al III-lea la catedrala Arhanghelski.

La Moscova veneam cel mai adesea fie primăvara (pentru a-mi revedea „Muzeul"), fie toamna, când mă întorceam din Crimeea şi, vizitând-o pe contesă, nu-l găseam niciodată pe contele Lev Nikolaevici: acesta ori pleca încă la începutul primăverii la Iasnaia Poliana, ori îşi petrecea toamna acolo. Odată, însă, într-o iarnă, am venit seara la contesă şi am aflat că contele Lev Nikolaevici e la Moscova, dar că e bolnav şi nu primeşte pe nimeni. Contesa, după ce a stat un timp de vorbă cu mine, s-a dus la soţul ei, iar eu am rămas să discut cu familia. După vreo zece minute, contesa s-a întors şi mi-a spus că soţul ei, aflând de venirea mea, i-a spus că vrea neapărat să mă vadă şi că mă roagă să vin la el. Contesa m-a prevenit că soţul ei a avut în ziua aceea o criză de ficat, că era foarte slăbit şi m-a rugat să nu vorbesc prea mult cu el. Am trecut cu contesa dintr-o aripă a casei în alta prin nişte ganguri specific moscovite şi tot timpul drumului eram stăpânită de un sentiment de nemulţumire că mă duc la el. În ciuda marii mele dorinţe de a-l vedea pe genialul scriitor, ale cărui opere m-au încântat întotdeauna, fusesem cuprinsă de un fel de teamă şi mi se părea că am să-i produc o impresie nefavorabilă, lucru pe care nu-l doream deloc.

Am intrat într-o cameră mare, joasă, şi l-am văzut pe Lev Nikolaevici care stătea pe un divan şi era îmbrăcat în bluza lui cenuşie, pe care o ştiam din fotografii. Temerile mele s-au risipit într-o clipă, la auzul exclamaţiei binevoitoare cu care am fost primită:

— Ce lucru uimitor că soţiile scriitorilor noştri seamănă atât de mult cu soţii lor!

— Semăn eu cu Feodor Mihailovici? am întrebat, bucuroasă.

— Excepţional de mult! Chiar aşa mi-am şi închipuit-o pe soţia lui Dostoievski!

Desigur, între mine şi soţul meu nu era nici o asemănare, dar cu nimic altceva Tolstoi nu mi-ar fi putut face o bucurie mai mare, decât cu acest neadevăr evident — că semăn cu neuitatul meu soţ. Contele mi-a devenit deodată un om apropiat.

Lev Nikolaevici mă pofti într-un fotoliu lângă el şi, arătându-şi pieptul acoperit cu nişte perniţe (umplute cu cenuşă sau cu ovăz fierbinte), mi s-a plâns de boala lui. Apoi am stat o clipă în tăcere.

— Doream de mult să vă văd, scumpe Lev Nikolaevici, i-am spus, ca să vă mulţumesc din toată inima pentru scrisoarea aceea minunată pe care aţi scris-o lui Strahov după moartea soţului meu. Strahov mi-a dat această scrisoare şi o păstrez ca pe o relicvă.

— Am scris exact ceea ce am simţit, îmi răspunse contele Lev Nikolaevici. Mi-a părut întotdeauna rău că nu m-am întâlnit niciodată cu soţul dumneavoastră.

— Dar lui cât de rău i-a părut! Şi doar a existat un prilej să vă întâlniţi — când aţi fost la prelegerea lui Vladimir Soloviov din „Solianîi Gorodok". Ţin minte că Feodor Mihailovici chiar i-a reproşat lui Strahov de a nu-i fi spus că sunteţi la lecţie. M-aş fi uitat măcar la el, îi spusese soţul meu, dacă nu i-aş fi putut vorbi.

— Serios? Şi soţul dumneavoastră a fost la lecţia aceea? Şi de ce nu mi-o fi spus nimic Nikolai Nikolaevici? Ce rău îmi pare! Dostoievski a fost un om scump pentru mine,[98] poate singurul pe care l-aş fi putut întreba multe şi care mi-ar fi putut răspunde la multe!

---

[98] „Când a murit el (Dostoievski), am simţit că a fost un om foarte important şi scump pentru mine!" (Din *Amintirile despre L. N. Tolstoi* ale lui Valentin Speranski — *Reci,* nr. 307, 7 noiembrie 1915). (N. aut.)

Intră contesa. Gândindu-mă la avertismentele sale anterioare, m-am ridicat să plec; contele, însă, m-a reţinut:

— Nu, nu, mai rămâneţi. Spuneţi-mi şi mie ce fel de om a fost soţul dumneavoastră, cum îl vedeţi acum în amintirile dumneavoastră?

— Dragul meu soţ, îi răspunsei eu cu înflăcărare, a fost un om ideal! Era dăruit cu cele mai înalte calităţi morale şi spirituale care dau frumuseţe omului! A fost un om bun, generos, milos, drept, dezinteresat, delicat şi săritor ca nimeni altul! Iar sinceritatea, incoruptibila lui sinceritate care i-a adus atâţia duşmani! A existat oare vreun om care să fi plecat de la soţul meu fără să primească un sfat, o mângâiere, un ajutor într-o formă sau alta? E adevărat, dacă era bolnav în urma unei crize sau adâncit în muncă, lăsa impresia unui om aspru, dar asprimea aceasta se schimbă imediat în bunătate, dacă-şi dădea seama că omul are nevoie de ajutorul lui. Şi atunci câtă afecţiune dăruia pentru a risipi impresia de duritate sau de asprime. Ştiţi, Lev Nikolaevici, nicăieri nu se manifestă mai deplin firea unui om ca în viaţa cea de toate zilele, în viaţa de familie; şi trebuie să spun, după ce am trăit paisprezece ani cu el, că deseori am fost surprinsă şi înduioşată de faptele sale şi, dându-mi limpede seama cât erau de lipsite de spirit practic sau chiar dăunătoare pentru noi, eram nevoită să recunosc că în cazul dat soţul meu a procedat aşa cum trebuia să procedeze un om care pune un mare preţ pe noblеţe şi dreptate!

— Asta am crezut întotdeauna şi eu despre el, spuse gânditor şi cu convingere contele Lev Nikolaevici. Dostoievski mi s-a părut întotdeauna un om animat de sentimente cu adevărat creştine.[99]

Contesa intră din nou. M-am ridicat, am strâns cu putere mâna pe care mi-a întins-o scriitorul meu favorit şi am plecat sub impresia unui farmec atât de puternic, cum rar mi-a fost dat să încerc. Da, bărbatul acesta ştia să cucerească inimile oamenilor!

---

[99] *Ibidem.* (N. aut.)

Mergând spre casă pe străzile pustii ale Moscovei, cu gândul la profundă impresie pe care mi-a lăsat-o Tolstoi, miam dat cuvântul să nu-l mai văd *niciodată* pe contele Lev Nikolaevici (şi mi l-am respectat, în ciuda faptului că de multe ori contesa m-a invitat să stau chiar la Iasnaia Poliana). Mi-era teamă ca la vreo altă întâlnire să nu-l găsesc cumva pe Lev Nikolaevici bolnav, iritat sau apatic, ceea ce ar fi putut risipi pentru totdeauna din sufletul meu sentimentul de încântare pe care l-am încercat şi la care ţineam atât de mult! De ce să ne lipsim de acele comori spirituale pe care destinul ni le trimite atât de rar?

II
RĂSPUNS LUI STRAHOV

Chiar şi acum, când mă aflu atât de aproape de sfârşit, trebuie să mă ridic în apărarea memoriei luminoase a neuitatului meu soţ împotriva calomniei josnice făcute de omul pe care şi soţul meu, şi eu, şi întreaga noastră familie l-am socotit zeci de ani drept un prieten sincer. E vorba de scrisoarea lui N. N. Strahov adresată contelui L. N. Tolstoi (scrisoarea din 20 noiembrie 1883) şi apărută în numărul din octombrie 1913 al revistei *Sovremennîi mir*.

În luna noiembrie a aceluiaşi an, când m-am întors la Petrograd şi m-am întâlnit cu prietenii şi cunoscuţii noştri, am fost oarecum mirată de faptul că aproape fiecare dintre ei m-a întrebat dacă am citit scrisoarea lui Strahov adresată contelui Tolstoi. La întrebarea mea unde anume e publicată, mi se răspundea că au citit-o într-un ziar, dar că nu mai ţin minte în care. N-am dat prea mare importanţă acestei amnezii şi nici informaţiei, deoarece (mă gândeam eu) ce altceva decât lucruri bune putea să scrie N. N. Strahov despre soţul meu, care îl prezenta întotdeauna drept un scriitor remarcabil, îi aprobă activitatea, îi sugera teme şi idei? Abia mai târziu mi-am dat seama că nici unul dintre prietenii mei „uituci“ n-a vrut să mă supere atât de mult cum a făcut-o acest prieten fals cu scrisoarea lui. Am citit

scrisoarea aceea nefericită abia în vara anului 1914, când am cercetat nenumăratele tăieturi din ziare şi reviste pe care mi le-a trimis agenţia, în vederea completării „Muzeului memorial F. M. Dostoievski“ din Moscova.

Iată scrisoarea:

„Vă scriu, nepreţuite Lev Nikolaevici, o scrisoare nu prea lungă, deşi pe o temă dintre cele mai fecunde. Nu sunt prea sănătos şi mi-ar lua prea multă vreme dezvoltarea acestei teme. Probabil că aţi şi primit *Biografia lui Dostoievski* [116] — fac apel la îngăduinţa şi condescendenţa dumneavoastră, cu rugămintea să-mi spuneţi ce impresie v-a făcut. Şi în legătură cu aceasta aş vrea să vă fac o mărturisire. Tot timpul cât am lucrat la ea, m-am luptat cu un sentiment de repulsie, care se adâncea tot mai mult, încercând să-l înăbuş. Vă rog să mă ajutaţi să scap de el. Nu pot să-l socotesc pe Dostoievski nici bun, nici fericit (ceea ce, la urma urmei, e acelaşi lucru). A fost un om rău, invidios, desfrânat şi toată viaţa şi-a petrecut-o în nişte frământări care-l făceau jalnic şi l-ar fi făcut şi ridicol, dacă n-ar fi fost în acelaşi timp atât de rău şi de deştept. El, ca şi Rousseau, se consideră a fi omul cel mai bun şi cel mai fericit. Lucrând la biografie, mi-am amintit toate aceste trăsături. În Elveţia, în prezenţa mea, s-a purtat atât de urât cu un servitor, încât acesta, revoltat, i-a spus: «Sunt şi eu om!» Ţin minte cât m-a uluit atunci faptul că aceste vorbe i-au fost adresate unui propovăduitor al *umanismului* şi că ele au reflectat mentalitatea liberei Elveţii *privitoare la drepturile omului*.

Asemenea scene se petreceau la tot pasul cu el, pentru că nu-şi putea stăpâni răutatea. De multe ori i-am răbdat ieşirile, de care se făcea vinovat aşa, pe neaşteptate şi pe ocolite, ca o muiere. Mi s-a întâmplat, însă, şi mie să-i ripostez de câteva ori cu cuvinte destul de jignitoare. În ce priveşte jignirile, însă, era greu să-l întreacă cineva şi lucrul cel mai rău este că el se delecta cu ele şi că nu s-a căit niciodată până la capăt de mârşăviile pe care le-a făcut. Era atras de ele şi găsea în asta prilej de laudă. Viskovatov mi-a povestit cum i s-a lăudat că...

într-un stabiliment de băi... cu o fetiţă, pe care i-a adus-o guvernanta. Trebuie să reţineţi că în voluptatea lui animalică era lipsit de orice gust şi nu avea nici un fel de simţ al frumuseţii şi al farmecului feminin. Asta se vede şi în romanele sale. Personajele care-i seamănă cel mai mult sunt eroul din *Însemnări din subterană*, Svidrigailov din *Crimă şi pedeapsă* şi *Stavroghin* din *Demonii*. O scenă cu Stavroghin (siluirea etc.) Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi.

Având o asemenea fire, era foarte înclinat spre un sentimentalism dulceag, spre visări elevate şi umaniste, şi aceste visări constituie tendinţa lui, muza, drumul lui literar. În fond aproape toate romanele sale sunt nişte *autojustificări*, demonstrează că în om pot convieţui nobleţea şi tot felul de ticăloşii.

Cât îmi este de greu că nu pot să scap de aceste gânduri, că nu mă pot împăfca cu ele! Parcă o fac din răutate? Îl invidiez sau îi vreau răul? Nici vorbă: sunt gata doar să plâng că această amintire, care *ar fi putut fi* luminoasă, nu face decât să mă apese!

Mi-aduc aminte de cuvintele dumneavoastră că oamenii care ne cunosc prea bine, în mod firesc, nu ne iubesc. Se întâmplă, însă, şi altfel. Se poate întâmpla, cunoscând un om foarte profund, să descoperi la el o trăsătură, pentru care, după aceea, îi vei putea ierta totul. *Un gest de autentică bunătate, o scânteie de adevărată căldură sufletească*, chiar şi un moment de adevărată căinţă poate să şteargă orice altceva. Dacă mi-aş aminti de o asemenea trăsătură la Dostoievski, i-aş ierta totul şi m-aş bucura pentru el. Dar numai propria ta etalare în chip de om minunat, numai umanismul cerebral şi literar — Doamne, cât e de respingător!

Dostoievski a fost un om într-adevăr nefericit şi rău, care îşi închipuia că e un om fericit, un erou şi nu se iubea cu tandreţe decât pe sine însuşi. Întrucât ştiu din propria mea experienţă că pot şi eu provoca un sentiment de repulsie, am învăţat să înţeleg şi să iert altora acest sentiment, şi am crezut că voi găsi o soluţie şi pentru Dostoievski. Dar nu găsesc, nu găsesc nimic!

Iată un mic comentariu la *Biografia* mea; aş fi putut să notez şi să relatez şi această latură a lui Dostoievski, multe întâmplări mi le reprezint mai viu decât ceea ce am scris, şi povestirea mea ar fi fost mult mai veridică; dar las' să piară adevărul acesta, să afişăm doar faţa de paradă a vieţii, aşa cum facem mereu şi în toate!

...V-am trimis încă două cărţi (în dubletă), care-mi plac foarte mult şi care vă interesează, după câte mi-am dat seama când am fost la dumneavoastră. Cartea lui Pressensé este minunată, de o erudiţie de prima mână, iar Joly a realizat, evident, cea mai bună traduoere a lui M. Aureliu, care m-a încântat prin măiestria sa."

Iată şi răspunsul contelui L. N. Tolstoi:

„Cartea lui Pressensé am citit-o şi eu, dar toată erudiţia ei se duce de râpă dintr-o hibă. Cum se întâmplă cu unii cai: câte un trăpaş de toată frumuseţea, valorând 1000 de ruble, dă la iveală o mică hibă şi calul frumos şi puternic nu mai face o para chioară. Pe măsură ce trec anii, preţuiesc tot mai mult oamenii fără hibă. Îmi spuneţi că v-aţi împăcat cu Turgheniev. Iar eu l-am îndrăgit foarte mult. Lucru curios — numai pentru că n-are nici o hibă şi e în stare să te ducă la destinaţie, iar celălalt e un trăpaş care n-o să te ducă nicăieri, dacă nu cumva o să te arunce în şanţ. Şi Pressensé şi Dostoievski au hibe. La unul întreaga lui erudiţie, la celălalt inima şi inteligenţa lui s-au pierdut de pomană. Turgheniev îi va supravieţui lui Dostoievski şi nu pentru că ar fi mai artist, ci pentru că n-are hibă."

Iată şi scrisoarea de răspuns a lui N. N. Strahov, din 12 decembrie 1883:

„Dacă e aşa, atunci scrieţi, nepreţuite Lev Nikolaevici, despre Turgheniev. Ard de nerăbdare să citesc ceva care să aibă un substrat atât de adânc, ca la dumneavoastră. Că mâzgăliturile noastre nu sunt decât nişte şotii pentru noi, sau nişte comedii pe care le jucăm pentru alţii. În *Amintirile* mele am pus accentul pe aspectul literar al operei, am vrut să scriu o pagină din *Istoria literaturii*, dar n-am putut să-mi învingîntru totul indiferenţa. Când am scris despre Dostoievski personal, am căutat să-i scot în evidenţă meritele, dar nu i-am atribuit

calităţi pe care nu le-a avut. Povestirea mea despre literatura lui, probabil, nu prea v-a interesat. Vreţi să vorbesc totuşi deschis? Modul în care l-aţi definit dumneavoastră pe Dostoievski, deşi mi-a limpezit multe lucruri, este totuşi prea blând pentru el. Cum poate să se producă o transformare într-un om, în sufletul căruia nu pătrunde nimic dincolo de un anume prag? Am spus nimic — în adevăratul sens al cuvântului, aşa îi văd eu sufletul. O, nefericiţii, sărmanii de noi! Singura noastră salvare este să ne renegăm sufletul."

Scrisoarea lui N. N. Strahov nua indignat până în adâncul sufletului. Omul care zeci de ani a venit în casa noastră, faţă de care soţul meu s-a purtat cu atâta căldură, s-a dovedit a fi un suflet fals, care şi-a permis să-l calomnieze atât de josnic! Eram supărată pe mine, pe credulitatea mea, pe faptul că noi doi, soţul meu şi cu mine, ne-am lăsat atât de înşelaţi de acest om nedemn.

Ceea ce m-a uimit în scrisoarea lui N. N. Strahov, a fost faptul că în tot timpul cât a scris (*Amintirile*), s-a luptat cu un sentiment de repulsie, care se adâncea tot mai mult. De ce atunci, simţind repulsie faţă de munca pe care şi-ia asumat-o şi nestimându-l evident pe omul despre care s-a obligat să scrie, Strahov n-a renunţat la această muncă, cum ar fi făcut-o orice om care se respectă? Oare pentru faptul că n-a vrut să mă pună pe mine, care eram editoare, în situaţia dificilă de a căuta un biograf? Dar O. F. Müller a fost cel care şi-a luat asupra sa sarcina de a scrie biografia şi mai aveam în vedere şi alţi literaţi (Averkiev, Slucevski), care au scris-o pentru celelalte ediţii.

Strahov spune în scrisoarea sa că Dostoievski a fost rău şi drept dovadă aduce acea întâmplare stupidă cu chelnerul, cu care, chipurile, s-ar fi „purtat urât". Soţul meu, din cauza bolii, era uneori foarte irascibil şi e posibil să fi ţipat la chelnerul care întârzia să-i aducă mâncarea comandată (cum altfel putea să se manifeste „purtarea urâtă" cu un chelner?), dar asta înseamnă nu răutate, ci doar nerăbdare. Şi cât e de neverosimil răspunsul servitorului: „Sunt şi eu om!" În Elveţia oamenii simpli sunt atât de grosolani, că servitorul nu s-ar fi rezumat la nişte exclamaţii retorice şi ar fi ştiut şi

ar fi îndrăznit să răspundă impertinent, fiind sigur că nu va păţi nimic.

Nu înţeleg cum de a putut Strahov să scrie că Feodor Mihailovici a fost „rău" şi că „nu se iubea cu tandreţe decât pe sine însuşi"? Strahov a fost martorul acelei situaţii îngrozitoare în care au fost puşi cei doi fraţi Dostoievski după interzicerea revistei *Vremea*, interzicere care a avut loc în urma publicării unui articol scris inabil (*O chestiune dramatică*) de către Strahov însuşi. [117] Dacă Strahov n-ar fi scris un articol atât de nebulos, revista ar fi continuat să existe şi să aducă venit şi după moartea lui M. M. Dostoievski, şi n-ar fi apăsat pe umerii soţului meu toate datoriile publicaţiei şi n-ar fi trebuit să se chinuiască tot restul vieţii din pricina obligaţiilor pe care şi le-a asumat în legătură cu revista. Într-adevăr, se poate spune că Strahov a fost geniul rău al soţului meu nu numai în timpul vieţii, dar, după cum s-a dovedit acum, şi după moartea lui. Strahov a fost martorul şi al faptului că Feodor Mihailovici a ajutat multă vreme familia fratelui care a murit, M. M. Dostoievski, că l-a ajutat pe fratele său bolnav Nikolai Mihailovici Dostoievski şi pe fiul său vitreg P. A. Isaev. Un om cu o inimă rea, care nu s-ar fi iubit decât pe sine însuşi, nu şi-ar fi asumat obligaţii băneşti greu de onorat, n-ar fi luat asupra sa nici grija întreţinerii rudelor. Să declari apoi, ştiind cele mai mici amănunte ale vieţii lui Feodor Mihailovici, că a fost, „rău" şi că „nu s-a iubit cu tandreţe decât pe sine însuşi", reprezintă din partea lui Strahov un act de cea mai mare incorectitudine.

Eu însămi, după ce-am trăit cu soţul meu paisprezece ani, consider ca o datorie a mea să spun că Feodor Mihailovici a fost un om de o nemărginită bunătate. Bunătatea şi-a manifestat-o nu numai asupra persoanelor care-i erau apropiate, ci şi asupra tuturor celor despre care a auzit că trec printr-o nenorocire, un necaz, sau printr-un impas. Nici nu era nevoie să-l rogi, venea singur să te ajute. Având nişte prieteni influenţi (K. P. Pobedonoşţev, T. I. Filipov, I. A. Vişnegradski), soţul meu a făcut uz de influenţa lor ca să-i ajute pe alţii, aflaţi în nenorocire. Câţi bătrâni şi bătrâne a rostuit el în aziluri,

câţi copii în orfelinate, câţi rataţi a plasat în servicii! Şi câte manuscrise străine a trebuit să citească şi să corecteze, câte confesiuni a trebuit să asculte şi să dea sfaturi în chestiunile cele mai intime. Nu-şi precupeţea nici timpul, nici forţele dacă putea să facă vreun serviciu cuiva. A ajutat şi cu bani, iar când nu-i avea, îşi punea semnătura pe poliţe, lucru care-l costa scump uneori. Bunătatea lui Feodor Mihailovici venea câteodată în contradicţie cu interesele familiei noastre şi adesea marea lui bunătate îmi pricinuia supărări, dar nu puteam să rămân impasibilă şi să nu mă bucur văzând cât e de fericit când are posibilitatea să facă o faptă bună.

Strahov scrie că Dostoievski a fost „invidios". Pe cine? Toţi cei care sunt preocupaţi de literatura rusă ştiu că Feodor Mihailovici toată viaţa a venerat geniul lui Puşkin şi cel mai bun articol care a preamărit geniul lui a fost *Cuvântul despre Puşkin*, pe care Feodor Mihailovici l-a rostit la Moscova, cu ocazia dezvelirii monumentului.

E greu să admiţi la Feodor Mihailovici invidie faţă de talentul contelui L. Tolstoi, dacă ne amintim cele spuse de soţul meu despre el în articolele sale din *Jurnalul unui scriitor*. Iau pentru exemplificare *Jurnalul* din 1877: în numărul din ianuarie, vorbind despre eroul din *Copilăria* şi *Adolescenţa*, Feodor Mihailovici a afirmat că e „un studiu psihologic extrem de pertinent al sufletului de copil, scris uimitor". În numărul din februarie soţul meu îl numeşte pe Tolstoi „un artist neobişnuit de mare". În *Jurnalul* din iulie-august, Feodor Mihailovici a apreciat *Anna Karenina* drept „un fapt de o importanţă deosebită, care poate să ne reprezinte în faţa Europei, pe care noi îl putem arăta Europei". Mai departe (tot acolo) spune că „faptul acesta e zugrăvit genial de poet în geniala scenă a romanului, în scena bolii fatale a eroinei". În încheierea articolului, soţul meu spune: „Asemenea oameni, ca autorul *Annei Karenina*, sunt dascălii societăţii, dascălii noştri, iar noi nu suntem decât discipolii lor".

La celebrul romancier Goncearov, Feodor Mihailovici aprecia nu numai „marea lui inteligenţă", dar avea cea mai bună părere despre talentul său şi-l numea scriitorul său favorit.

În tinereţe, soţul meu a fost entuziasmat de Turgheniev. În scrisoarea din 16 noiembrie 1845, adresată fratelui său, scrie următoarele: „Dar, frate, ce om e! Şi eu eram cât p-aci să mă îndrăgostesc de el. Poet, talentat, aristocrat, frumos, bogat, deştept, cult, tânăr (25 de ani) — nu ştiu dacă natura i-a refuzat ceva. În fine, un caracter drept, minunat, format într-o excelentă şcoală". Mai târziu, Feodor Mihailovici nu i-a împărtăşit convingerile, dar acesta din urmă i-a comunicat în scrisoarea din 28 martie (9 aprilie) 1877: „M-am decis să vă scriu această scrisoare, în ciuda neînţelegerilor ivite între noi, în urma cărora relaţiile noastre personale s-au întrerupt. Sunt încredinţat că nu v-aţi îndoit de faptul că neînţelegerile dintre noi n-au putut să influenţeze nicicum opinia mea despre marele dumneavoastră talent şi despre locul de cea mai serioasă importanţă pe care-l ocupaţi pe bună dreptate în literatura noastră. În anul 1880, în timpul festivităţilor de la Moscova,[100] vorbind despre Tatiana lui Puşkin, Feodor Mihailovici a spus: „Un asemenea tip, de o asemenea frumuseţe, a femeii ruse, aproape că nu s-a mai repetat în literatura noastră, în afară, poate, de chipul Lizei din romanul *Un cuib de nobili* al lui Turgheniev".

Să vorbesc despre atitudinea lui Feodor Mihailovici faţă de poetul Nekrasov, pe care l-a îndrăgit întotdeauna în amintirea tinereţii sale şi pe care l-a numit mare poet, creator al nemuritorului Vlas? Articolul scris la moartea lui Nekrasov, în care Feodor Mihailovici spunea că „printre poeţi (adică printre cei care au venit cu un cuvânt nou), Nekrasov trebuie să urmeze imediat după Puşkin şi Lermontov", poate fi socotit, după mărturia cunoscătorilor literaturii ruse, drept cel miai bun dintre articolele scrise după moartea lui Nekrasov.

Aceasta a fost atitudinea soţului meu faţă de talentul şi operele scriitorilor noştri de frunte, iar cuvintele lui Strahov despre invidia

[100] Este vorba de festivităţile prilejuite de dezvelirea monumentului lui Puşkin. (N. aut.)

lui Dostoievski reprezintă o crudă nedreptate la adresa lui.

Dar o nedreptate şi mai strigătoare la cer o constituie cuvintele lui Strahov referitoare la faptul că soţul meu a fost un „desfrânat", că „era atras de mârşavii şi-şi găsea în asta prilej de laudă". Drept dovadă, Strahov aminteşte scena din romanul *Demonii*, despre care spune: „Katkov nici n-a vrut s-o publice, Dostoievski, însă, a citit-o multora dintre noi".

Pentru caracterizarea literară a lui Nikolai Stavroghin, Feodor Mihailovici a avut nevoie să atribuie eroului romanului său o faptă dezonorantă. Katkov într-adevăr n-a vrut să publice acest capitol din roman. Feodor Mihailovici a fost supărat de refuz şi, ca să verifice justeţea impresiei lui Katkov, a citit capitolul prietenilor săi: K. P. Pobedonoştev, A. N. Maikov, N. N. Strahov şi alţii, dar nu ca să fie lăudat, cum spune Strahov, ci pentru a le solicita părerea, ca un fel de judecată asupra lui însuşi. Când toată lumea a găsit că scena e „prea reală", soţul meu a început să gândească o altă variantă a acestei, atât de necesare, după părerea lui, caracterizări a lui Stavroghin. Au fost câteva variante, iar printre ele şi scena din baia publică (o întâmplare reală, pe care i-a povestit-o cineva soţului meu). La această faptă nelegiuită lua parte şi „guvernanta" şi în legătură cu asta, cei cărora soţul meu le-a prezentat variantă (inclusiv Strahov) şi le-a cerut sfatul şi-au exprimat opinia cum că scena aceasta ar putea să provoace din partea cititorilor reproşuri la adresa lui Feodor Mihailovici întrucât, acuzând-o pe „guvernantă" de nelegiuire, s-ar ridica astfel împotriva aşa-zisei „chestiuni feminine", aşa după cum i s-a reproşat cândva lui Dostoievski că prin punerea studentului Raskolnikov în rol de criminal ar fi acuzat tânăra noastră generaţie de asemenea crime.

Şi iată că această variantă a romanului, acest rol ticălos al lui Stavroghin, Strahov, în răutatea sa, nu s-a sfiit să-l atribuie lui Feodor Mihailovici, uitând că dedarea la un dezmăţ atât de rafinat pretinde mari cheltuieli şi că el nu este accesibil decât unor oameni foarte bogaţi, iar soţul meu a avut toată viaţa greutăţi materiale. Referirea lui Strahov la profesorul P. A. Viskovatov este cu atât mai

surprinzătoare pentru mine, cu cât Viskovatov n-a fost niciodată în casa noastră, iar Feodor Mihailovici avea despre el o părere destul de puţin flatantă, fapt dovedit şi de povestirea despre întâlnirea cu un rus la Dresda, cuprinsă într-o scrisoare către A. N. Miaikov. Din partea mea pot să aduc mărturie că, în ciuda unor descrieri excesiv de reale a unor fapte ticăloase atribuite eroilor romanelor sale, soţul meu a fost toată viaţa străin „viciului". E limpede că unui mare artist, datorită talentului său, nu-i este necesar să comită el însuşi crimele săvârşite de eroii săi, pentru că altfel ar trebui să conchidem că Dostoievski cu mâinile sale a făcut de petrecanie cuiva, de vreme ce a reuşit să descrie atât de artistic asasinarea celor două femei de către Raskolnikov.

Mi-aduc aminte cu multă recunoştinţă de modul în care s-a purtat Feodor Mihailovici cu mine, cum m-a ferit de citirea unor romane imorale şi cum se indigna când eu, tânără fiind, îi povesteam vreo anecdotă indecentă auzită de la cineva. A fost totdeauna decent la vorbă şi nu-şi permitea expresii cinice. Cu asta, probabil, vor fi de acord toţi cei care-şi aduc aminte de el.

După ce am citit scrisoarea calomniatoare a lui Strahov, m-am hotărât să protestez. Dar cum s-o fac? Pentru a riposta împotriva scrisorii trecuse prea mult timp: scrisoarea a apărut în octombrie 1913, iar eu am aflat de ea aproape cu un an de zile mai târziu. Şi ce reprezintă o ripostă publicată în ziare? Se pierde printre noutăţile zilei, se uită şi câţi o citesc? Am început să mă sfătuiesc cu prietenii şi cunoscuţii mei, dintre aceia care îl ştiuseră pe răposatul meu soţ. Unii îmi spuneau că faţă de aceste calomnii ticăloase trebuie să te porţi cu dispreţul pe care-l merită. Îmi spuneau că importanţa lui Feodor Mihailovici în literatura rusă şi universală e atât de mare, încât calomniile nu-i pot întina memoria sa luminoasă, îmi demonstrau că apariţia scrisorii n-a provocat nici un fel de comentarii în presa literară, într-atât a fost de clară calomnia şi de bine înţeles calomniatorul. Alţii, dimpotrivă, îmi spuneau că trebuie să protestez, ţinând minte proverbul: *Calomniez, calomniez, il en reste toujours*

quelque chose![101] Îmi spuneau că tocmai faptul că eu, oare mi-am închinat toată viaţa cauzei soţului meu, n-am găsit de cuviinţă să dezmint calomnia poate să ducă la concluzia că ea conţine şi o parte de adevăr. Tăcerea mea ar putea să apară ca o confirmare a calomniei.

Mulţi, revoltaţi de scrisoarea lui Strahov, găseau totuşi că doar dezminţirea *mea* nu este suficientă. Că prietenii şi persoanele care păstrează în inima lor amintirea lui Dostoievski ar trebui să scrie un protest împotriva calomniilor lui Strahov. Unii şi-au luat asupra lor obligaţia de a scrie protestul şi de a aduce semnăturile. Alţii au vrut să-şi exprime indignarea prin scrisori separate. Numeroşi prieteni de-ai mei şi-au exprimat părerea că pentru a contracara calomnia ar trebui să adaug la protest articole (amintiri) tipărite în perioade diferite în reviste şi care-l descriu pe Feodor Mihailovici drept un om neobişnuit de bun şi de săritor. Urmând sfatul prietenilor mei, adaug la amintirile mele şi protestul, şi articolele.

Vorbind cu mulţi oameni despre această scrisoare nefastă, care mâna umbrit atât de mult ultimii ani ai vieţii, i-am întrebat ce cred ei, ce anume l-a determinat pe Strahov să scrie această scrisoare? Cei mai mulţi erau de părere că e vorba de *jalousie de métier*,[102] atât de obişnuită în lumea literară; că, probabil, Feodor Mihailovici, datorită sincerităţii sau poate asprimii sale, l-a supărat pe Strahov (Strahov vorbeşte singur despre asta), de aici şi dorinţa de a se răzbuna, chiar şi după moarte. Strahov n-a îndrăznit să-şi publice opinia, deoarece ştia că va atrage împotriva sa prea mulţi apărători ai memoriei lui Dostoievski şi nu ţinea de caracterul lui Strahov să se certe cu oamenii. Unul dintre cei care-l cunoşteau bine pe Strahov mi-a spus că prin scrisoarea sa Strahov a vrut „să-l ponegrească, să-l umilească“ pe Dostoievski în ochii lui Tolstoi. Când mi-am exprimat îndoiala faţă de această presupunere, interlocutorul meu mi-a expus părerea

[101] Calomniaţi, calomniaţi, ceva tot rămâne ! (Fr.)

[102] Invidie profesională. (Fr.)

sa despre Strahov, o părere destul de originală:

„La urma urmei, cine a fost Strahov? Un tip de parazit nobil, dispărut astăzi, dar foarte răspândit pe vremuri. Dacă mai ţineţi minte, Strahov stătea cu lunile la Tolstoi, Fet, Danilevski, iar în timpul iernii lua masa în anumite zile fixe la diverşi cunoscuţi şi colporta zvonuri şi bârfe din casă în casă. Ca scriitor-filozof prezenta puţin interes, dar fusese pretutindeni un oaspete dorit, fiind socotit prieten al lui Tolstoi, despre care putea să spună oricând ceva interesant. Ţinea foarte mult la prietenia aceasta şi având o excelentă părere despre sine însuşi, se prea poate chiar să se fi considerat drept sprijinul lui Tolstoi. Vă închipuiţi cât de indignat a putut să fie Strahov când Tolstoi, după ce a aflat de moartea lui Dostoievski, l-a numit pe acesta din urmă „sprijinul“ său şi şi-a exprimat regretul sincer de a nu-l fi întâlnit. E posibil ca Tolstoi să-şi fi exprimat deseori admiraţia pentru talentul lui Dostoievski şi să fi vorbit despre el, ceea ce l-a deranjat pe Strahov şi, ca să termine cu această admiraţie, a hotărât să-l calomnieze pe Dostoievski, pentru ca imaginea lui luminoasă să pălească în ochii lui Tolstoi. E posibil ca Strahov să fi vrut să se răzbune pe Dostoievski pentru nişte jigniri vechi şi să-l ponegrească în faţa posterităţii deoarece, văzând cât de venerat este genialul său prieten, putea să presupună că mai târziu scrisorile lui Tolstoi şi ale corespondenţilor săi vor fi publicate şi, deşi cu întârziere, scopul lui mizerabil va fi atins.“

Fără să împărtăşesc părerea exclusivistă a interlocutorului meu, îmi voi încheia descrierea acestui episod dificil al vieţii mele cu cuvintele citate în scrisoarea lui Strahov: „în om pot conviețui nobleţea şi tot felul de ticăloşii“.

Toată viaţa mea am considerat ca un fel de enigmă faptul că bunul meu soţ nu numai că m-a iubit şi m-a respectat, cum îşi iubesc şi-şi respectă mulţi soţi soţiile, dar aproape că m-a venerat, de parcă aş fi fost o fiinţă deosebită, creată anume pentru el, şi asta nu doar la începutul căsniciei, dar şi în tot restul vieţii, până la moartea lui. De fapt, nu mă remarcam nici prin frumuseţe, n-aveam nici talente, nici o inteligenţă deosebite şi aveam o cultură medie (liceală). Şi totuşi, în ciuda acestor realităţi, m-am bucurat de stima profundă, aproape de veneraţia unui om atât de inteligent şi de talentat.[103]

Această enigmă mi s-a clarificat oarecum când am citit adnotarea lui V. V. Rozanov la scrisoarea lui N. N. Strahov din 5 ianuarie 1890, în cartea *Proscrişii literaturii*. Citez această adnotare (p. 208):

„Nimeni, nici măcar cel mai bun prieten nu poate să ne îndrepte, dar e o mare fericire să întâlneşti un om de o cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie, care *rămânând întotdeauna* el însuşi, fără să ne ţină isonul şi fără să ne cânte în strună (se întâmplă!), fără să-şi vâre sufletul său (*un suflet ipocrit în cazul acesta*) în psihologia noastră, în zbuciumul nostru, în intimitatea noastră să fie ca un fel de zid de care să ricoşeze „prostiile“ şi „nebuniile" noastre, de care nimeni dintre noi nu e lipsit. Prietenia constă în *contradicţie* şi nu în acord. Pe drept cuvânt, Dumnezeu m-a binecuvântat cu Strahov, dându-mi-l ca învăţător: prietenia, relaţiile cu el au reprezentat un zid temeinic de care simţeam că pot să mă sprijin sau, mai exact, să mă reazim. Iar zidul mă va susţine şi mă va încălzi“.

Într-adevăr soţul meu şi cu mine am fost oameni de o „cu totul altă factură, de o cu totul altă formaţie, de o cu totul altă concepţie“

[103] Cei care au citit scrisorile pe care mi le-a scris soţul meu, nu vor socoti cuvintele mele drept lăudăroşenie. (N. aut.)

, dar „am rămas întotdeauna noi înşine“, fără să ne ţinem isonul şi fără să cântăm unul altuia în strună, fără să ne tulburăm reciproc psihologia şi astfel amândoi ne-am simţit cu sufletul liber. Feodor Mihailovici, care a meditat atât de mult, în singurătate, la problemele profunde ale sufletului omenesc, a apreciat probabil neamestecul meu în viaţa lui sufletească şi intelectuală şi din cauza asta îmi spunea câteodată: „Eşti singura femeie care m-a înţeles!“ (ceea ce era pentru el cel mai important). Atitudinea lui faţă de mine a reprezentat „un zid temeinic de care (el a simţit asta) putea să se sprijine sau, mai exact, să se reazime“. Iar zidul îl susţinea şi-l încălzea.

Prin aceasta se explică, după părerea mea şi acea uimitoare încredere pe care a avut-o soţul meu în mine şi în toate faptele mele, deşi tot ce făceam eu nu ieşea din limitele obişnuitului.

Aceste relaţii ne-au şi permis să trăim cei patrusprezece ani ai căsniciei noastre în acea atmosferă de fericire, care poate fi accesibilă omului pe pământ.

NOTE

1. ... *Lucrează la un nou roman*... Este vorba de romanul *Jucătorul* şi de obligaţiile contractuale ale lui F. M. Dostoievski faţă de editorul F. T. Stellovski. Aspectele concrete ale raporturilor dintre Dostoievski şi Stellovski sunt relatate în paginile următoare.

2. ... *dacă şalul acesta nu este cumva prototipul celui care a jucat un rol atât de mare în familia Marmeladovilor*. Este vorba de un episod celebru din romanul *Crimă şi pedeapsă* (partea întâi, capitolul doi) — reîntoarcerea Soniei după prima ei zi „de trotuar". Şalul în cauză a fost unul din foarte puţinele obiecte de familie rămase Marmeladovilor.

3. ... *a apărut un bărbat tânăr*... Este vorba de Pavel Alexandrovici Isaev (1846—1900), fiul vitreg al lui F. M. Dostoievski, unul din personajele principale ale *Amintirilor*, mai ales în prima lor parte.

4. ... *tânărul şi talentatul scriitor Snitkin, care decedase recent*. Cunoscut mai ales sub pseudonimul Ammos Şişkin (1829— 1860). Aprecierea Annei Grigorievna Dostoievskaia este oarecum inexactă — A. P. Snitkin murise cu şase ani mai înainte.

5. ... *s-a pomenit de chestiunea petraşeviştilor şi a condamnării la moarte*. În tinereţe, între 1846 şi 1849, Dostoievski a făcut parte din cercul condus de M. V. Butaşevski-Petraşevski, o mare personalitate a vieţii literare şi sociale din Rusia acelei vremi. Cercul lui Petraşevski, mai ales prin membrii săi radicali, în jurul cărora gravita şi Dostoievski, viza reformarea fundamentală a Rusiei, ceea ce pentru unii din petraşevişti era egal cu răsturnarea prin forţă a regimului ţarist. În 1849 este arestat un grup mare de petraşevişti, printre care şi tânărul Dostoievski, cunoscut la acea vreme ca scriitor mai ales datorită romanelor *Oameni sărmani* şi *Dublul*. Unii dintre ei au fost condamnaţi la moarte. Printre aceştia se afla Dostoievski. În rândurile imediat următoare este vorba de momentul când execuţia a fost oprită chiar în ultima clipă, când s-a şi comunicat comutarea pedepsei cu moartea la muncă silnică.

6. ... *fratelui său mai mare, Mihail*... Mihail Mihailovici Dostoievski (1820—1864), scriitor minor (a scris în spiritul aşa-zisei *Şcoli naturale*, una din ipostazele realismului timpuriu rus), traducător şi editor. F. M.

Dostoievski a ţinut foarte mult la fratele său mai mare.

7. ... *Vremea*... Revista *Vremea* a apărut între anii 1861—1863 şi a fost interzisă ca urmare a unui articol scris de N. N. Strahov. Datoriile la care se referă, însă, A. G. Dostoievskaia ţin nu de revista *Vremea*, ci de revista *Epoha*, editată tot de fraţii Dostoievski.

8. ... *Pisemski, Krestovski, Glinka*. A. F. Pisemski (1821— 1881), prozator şi dramaturg realist, lucrările principale: romanul *O mie de suflete* şi piesa *Soartă amară*; V. V. Krestovski (1840—1895), poet (la începutul activităţii sale) şi prozator minor, dar de un remarcabil succes de public prin romanele sale *Periferiile Petersburgului*, *Două forţe*, *Bezna egipteană* etc. Compozitorul Glinka nu reclamă o prezentare specială. Stellovski a cumpărat în 1861 (la patru ani după moartea compozitorului) de la L. I. Şestakova (sora lui Glinka) lucrările compozitorului cu ridicola sumă de 25 de ruble. E drept, în 1866 Şestakova i-a intentat un proces lui Stellovski, dar suma plătită iniţial a fost de 25 de ruble.

9. ... *A. N. Maikov, A. P. Miliukov, I. G. Dolgomostiev*... Apollon Nikolaevici Maikov (1821—1897), poet şi dramaturg, unul din reprezentanţii notabili ai poeziei ruse de pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Îi aparţine una dintre cele mai bune (poate chiar cea mai bună) traducere a *Cântecului despre oastea lui Igor*; A. P. Miliukov (1817—1904), pedagog şi scriitor; mai curând, se pare, vechi cunoscut, decât vechi prieten al lui Dostoievski; I. G. Dolgomostiev (? — 1867), traducător şi ziarist, colaborator al revistelor fraţilor Dostoievski *Vremea* şi *Epoha*.

10. ... *cum i-a cerut mâna Annei Vasilievna Korvin- Krukovskaia*... A. N. Korvin-Krukovskaia (1843—1887), scriitoare, a colaborat la revista *Epoha*, a participat la Comună din Paris, fiind una dintre organizatoarele ziarului *La Sociale*. Se pare că A. G. Dostoievskaia comite unele inexactităţi în descrierea relaţiilor dintre F. M. Dostoievski şi A. V. Korvin-Krukovskaia. După unele surse documentare, reiese cu destulă convingere că cei doi n-au fost logodiţi şi, prin urmare, Dostoievski n-a avut cum să rupă o logodnă inexistentă.

11. *E. P. Kovalevski* (1809—1868), scriitor şi călător rus, unul din fondatorii şi primul preşedinte al Fondului literar din Rusia (denumirea completă: Societate pentru ajutorarea scriitorilor şi savanţilor nevoiaşi). Iniţiatorul organizării Fondului literar a fost A. V. Drujinin, scriitor, critic şi ziarist. Prima acţiune a fost acordarea unei pensii familiei lui V. G. Bielinski.

12. Feodor Mihailovici era cu totul de partea „jucătorului“ şi spunea că

multe din sentimentele şi impresiile acestuia din urmă le-a încercat el însuşi. F. M. Dostoievski jucase (până atunci) la ruletă în două „reprize“ mari: 1863—1864 şi 1865.

13. *Ciokan* (Cinghisovici) Valihanov (1835—1865). Iluminist, etnograf şi folclorist kazah, pe care Dostoievski l-a cunoscut în 1854, la Omsk. Această referire a lui Dostoievski la Valihanov are o semnificaţie specială, întrucât Valihanov decedase cu un an înainte, în vârstă de numai 30 de ani.

14. ... *Sonecika, nepoata mea*... F. M. Dostoievski a avut o familie destul de numeroasă: trei surori, A. M. Golenovskaia, V. M. Ivanova şi V. M. Karepina (le-am menţionat după numele soţilor) şi trei fraţi: M. M. Dostoievski (decedat în 1864, deci înaintea momentului povestirii), A. M. Dostoievski şi N. M. Dostoievski. Deci, în 1866, anul în care-l cunoaşte Anna Grigorievna pe F. M. Dostoievski, acesta era cel mai mare dintre fraţi, oarecum şeful familiei, de aici şi o serie de obligaţii fireşti pe care şi le va asuma şi pe care Anna Grigorievna nu prea le va împărtăşi, după cum va reieşi din paginile următoare ale *Amintirilor*. Era un obicei al vremii, ca cel mai mare dintre fraţi să se îngrijească de ceilalţi, şi era, de ce să n-o spunem, un obicei frumos. Pentru facilitarea înţelegerii viitoarelor referiri la rudele lui Dostoievski, iată şi o listă a generaţiei tinere: F. M. Dostoievski a avut patru copii (Sofia, Liubov, Alexei şi Feodor), dintre care au rămas în viaţă numai doi — Liubov (viitoare scriitoare, autoarea unor memorii despre F. M. Dostoievski — *Dostoievski descris de fiica lui*) şi Feodor (specialist în creşterea cailor). Din partea fratelui său Mihail, F. M. Dostoievski a avut doi nepoţi: Feodor (Feodor Mihailovici junior, pianist, elev al lui A. Rubinstein) şi Ekaterina (care în momentul de început al *Amintirilor* avea 13 ani); din partea surorii sale Ivanova: Alexandr şi Viktor, viitori ingineri, Maria, Sofia (la care se face referirea din textul *Amintirilor*) şi Iulia. La această listă incompletă (nu i-am numit decât pe cei care sunt menţionaţi în *Amintiri*) trebuie adăugat şi Pavel Alexandrovici Isaev, fiul vitreg al lui Dostoievski. Pentru a preveni eventualele nedumeriri care pot decurge din unele ambiguităţi ale *Amintirilor*, trebuie să spunem că în momentul căsătoriei lui F. M. Dostoievski cu Maria Isaeva, Pavel avea 11 ani, iar în momentul morţii tatălui său Pavel nu avea decât 9 ani. S-ar putea, deci, ca nu totul în relaţiile dintre Pavel şi F. M. Dostoievski să fie doar un produs al afectării.

15. ... Judith *a lui Serov*... Este vorba de opera Judith a compozitorului A. N. Serov (1820—1871), a cărei premieră a avut loc in 1863.

16. ... Moartea lui Ioan cel Groaznic *a contelui Alexei Tolstoi*. În literatura rusă sunt mai mulţi literaţi care au purtat numele de Tolstoi, dintre care importanţi sunt trei: Alexei Konstantinovici Tolstoi (1817—1875), la care se face referirea de faţă şi care a fost unul din cei mai notabili poeţi, dramaturgi şi romancieri ai vremii, marele Lev Nikolaevici Tolstoi şi Alexei Nikolaevici Tolstoi (1882—1945), autorul trilogiei *Calvarul* şi al romanului istoric *Petru I*. Piesa *Moartea lui Ioan cel Groaznic* este prima parte a unei trilogii dramatice (partea a doua: *Ţarul Teodor Ioanovici*, partea a treia: *Ţarul Boris*).

17. *Sofia Vasilevna Kovalevskaia* (1850—1891), scriitoare şi om de ştiinţă, matematiciană de reală valoare, una din primele femei din Rusia de mare notorietate ştiinţifică (membră corespondentă a Academiei Ruse din anul 1889).

18. *K. P. Pobedonoştev* (1827—1907), om de stat şi publicist, adept al monarhiei şi partizan al întăririi bisericii ortodoxe.

19. *Peterhof* (astăzi Petrodvoreţ), localitate lângă Leningrad, acolo se afla una din reşedinţele de vară ale ţarilor, cu un palat şi parc inspirate după Versailles.

20. ... *nici el nu se ducea la* Buff... Este vorba de *Teatr Buff*, un teatru de varietăţi din Petersburg.

21. ... „*marchizul de Sade al Rusiei*“. Este vorba de o scrisoare particulară a lui I. S. Turgheniev (adresată lui M. E. Saltîkov-Şcedrin), citată inexact de A. G. Dostoievskaia, în care însă Turgheniev îl compară într-adevăr pe Dostoievski cu marchizul de Sade („în literatura franceză a fost un fenomen asemănător, este vorba de faimosul marchiz de Sade“).

22. ... *cinci sute de ruble pentru coala de autor*. Nu este chiar exact. Dostoievski a primit într-adevăr de la revista *Russki vestnik* pentru romanele *Crimă şi pedeapsă*, *Idiotul* şi *Demonii* 150 de ruble pentru coala de autor; Turgheniev însă a primit 400 (şi nu 500) de ruble pentru romanul *Părinţi şi copii* de la aceeaşi revistă. Dealtfel, trebuie să remarcăm că poetul Nekrasov, în calitatea sa de editor al revistei *Otecestvennîie zapiski*, nu i-a plătit decât 250 de ruble pentru coala de autor pentru romanul *Adolescentul*. Cel care a fost plătit cu 500 de ruble (şi chiar mult peste 500) a fost Lev Tolstoi. Oricum, Dostoievski n-a fost răsfăţat nici de editorii de meserie, nici de confraţi.

23. *Sîn Otecestva*. A. G. Dostoievskaia se referă la *ziarul Sîn Otecestva* care şi-a început apariţia în anul 1862 şi care a fost precedat de două reviste cu

acelaşi titlu.

24. ... *tinerii Dostoievski, ca şi fiul vitreg, nu mi se potriveau nici ca vârstă*... E o inexactitate asupra căreia A. G. Dostoievskaia va reveni destul de repede: între Pavel Isaev şi ea diferenţa nu era decât de câteva luni, amândoi fiind născuţi în acelaşi an, 1846.

25. *D. V. Averkiev* (1836—1905), prozator, dramaturg şi critic, colaborator al revistelor fraţilor Dostoievski. N. N. Strahov (1828—1896), filozof, critic literar şi publicist. Datorită articolului său *O problemă dramatică* a fost suspendată revista *Vremea*. După moartea lui Dostoievski va fi unul din detractorii acestuia.

26. ... *s-a născut în 1845, în Astrahan, iar Feodor Mihailovici n-a plecat din Petersburg până în anul 1849*. Două inexactităţi: Pavel Isaev s-a născut în 1846, iar Dostoievski a plecat în două rânduri din Petersburg — în 1842 şi în 1846.

27. *E. I. Lamanski* şi F. M. Dostoievski s-au cunoscut în cercul lui Petraşevski. E. I. Lamanski a fost guvernatorul Băncii de Stat.

28. *M. N. Katkov* (1818—1887), publicist, traducător şi ziarist. A editat revista *Russki vestnik*, unde s-au publicat romanele lui Dostoievski *Crimă şi pedeapsă*, *Idiotul*, *Demonii*.

29. ... *să dejunăm la Testov*. Testov, proprietarul unui cunoscut restaurant din Moscova.

30. ... *tabloul genial al lui Vasneţov*... Este vorba de o frescă realizată de V. M. Vasneţov (1848—1926) spre sfârşitul deceniului al IX-lea.

31. ... *soţul meu a afirmat, în* Jurnalul unui scriitor, *că aşteaptă multe de la femeia rusă*. Atitudinea lui Dostoievski a fost mult mai complexă decât reiese din rândurile de mai sus.

32. ... (*atentatul lui Berezowski*)... Anton Berezowski (1847—1869), revoluţionar polonez, participant al răscoalei poloneze din 1863, a tras în Alexandru al II-lea în timpul Expoziţiei mondiale de la Paris (1867). Berezowski a fost condamnat (de o curte cu juri din Paris) la închisoare pe viaţă.

33. *D. V. Karakozov* (1840—1866), celebru terorist, autorul unui atentat nereuşit (în 1866) împotriva lui Alexandru al II-lea. Karakozov a fost condamnat la moarte şi spânzurat. Karakozov a făcut parte din gruparea teroristă *Ada* a aşa-zisului cerc al lui Işutin, organizaţie ilegală care a activat la Moscova între anii 1863 (anul răscoalei poloneze) şi 1866 (anul atentatului lui Karakozov).

34. ... *şi a scris despre asta într-un număr din* Jurnalul unui scriiitor *din 1877*... Este vorba, de fapt, de articolul *Oameni de demult* din *Jurnalul unui scriitor* din anul 1873.

35. *K. I. Babikov* (1841—1873), scriitor şi poet minor. Toată istoria raporturilor cu Babikov, aşa cum este relatată de A. G. Dostoievskaia, cuprinde unele inadvertenţe, dintre care cea mai importantă este cea a anilor: Babikov a murit în 1873, prin urmare editorul nu putea să-l înştiinţeze pe Dostoievski în 1872 despre decesul lui Babikov. Dealtfel, se pare că articolul lui Dostoievski nici n-a ajuns la Babikov.

36. ... *şi la Turgheniev*... Istoria relaţiilor dintre Dostoievski şi Turgheniev este destul de complicată şi vizează câteva aspecte importante. În primul rând, este vorba de atitudinea uneori dureros paradoxală a lui Turgheniev faţă de câţiva dintre cei mai mari scriitori ruşi, în speţă Tolstoi şi Dostoievski. Turgheniev le-a elogiat talentul când a fost vorba de opera lor în ansamblu, dar a avut nu o dată o atitudine mai curând ostilă decât negativă când a fost vorba de lucrări concrete (*Crimă şi pedeapsă*, *Anna Karenina*). Şi totuşi Turgheniev a fost cel care a contribuit enorm la propagarea în Occident a literaturii ruse. În al doilea rând, este vorba de un moment ideologic: Turgheniev a fost „occidentalist“ (deci, adept al *europenizării* procesului evolutiv al Rusiei), pe când Dostoievski a fost „slavofil" (deci, adept al *autohtonizării* procesului evolutiv al Rusiei). La Baden-Baden conflictul ideologic a dus la ruperea relaţiilor dintre cei doi scriitori. Ultimul, dar nu cel din urmă motiv al disensiunii lor, a fost modul diferit în care cei doi scriitori priveau arta romanului, în special, şi arta prozei. În general, ceea ce l-a determinat (împreună cu celelalte motive amintite) pe Turgheniev să-l compare pe Dostoievski cu marchizul de Sade, iar pe Dostoievski să-l caricaturizeze pe Turgheniev în romanul *Demonii* sub chipul scriitorului Karmazinov.

37. ... *romanul* Père Goriot, *prima parte a epopeii* Les parents pauvres. Prima parte a ciclului amintit este romanul *Verişoara Bette*.

38. ... *celebru roman al lui Victor Hugo* Les humiliés et les offensés. O greşeală ciudată: „celebrul roman al lui Victor Hugo“ este, de fapt, romanul lui Dostoievski *Umiliţi şi obidiţi*. Romanul pe care l-a recitit Dostoievski în iarna lui 1867/68 este într-adevăr al lui Hugo, dar se numeşte *Mizerabilii*.

39. ... *cunoscutul poet N. P. Ogariov, prietenul lui Herzen*... N. P. Ogariov (1813—1877), poet, publicist, revoluţionar. Cei doi, Herzen şi Ogariov, au

depus un celebru jurământ pe colinele Vorobiov (astăzi — colinele lui Lenin, pe care se înalţă noua clădire a Universităţii Lomonosov din Moscova), de a-şi închina viaţa cauzei eliberării poporului (în momentul jurământului Herzen avea 15, iar Ogariov 14 ani). În 1856 Ogariov a emigrat din Rusia, s-a stabilit la Londra, ca şi Herzen, unde a desfăşurat o vie activitate revoluţionară, poetică şi literară. În perioadă la care se referă A. G., centrul politic al emigraţiei ruse se deplasase din Anglia în Elveţia, ceea ce şi explică prezenţa lui Ogariov la Geneva.

40. ... *Ogariov, care pe atunci era foarte bătrân*... N. P. Ogariov era în vârstă de 54 de ani.

41. ... *Congresul Păcii*... Este vorba de primul congres al Ligii păcii şi a libertăţii, care a avut loc la Geneva în anul 1867.

42. ... *Feodor Mihailovici se interesa mult de activitatea juraţilor, o instituţie creată de curând*. Curtea cu juri a fost creată în Rusia în 1864 şi această nouă instituţie l-a preocupat mult pe Dostoievski, ceea ce s-a reflectat, printre altele, în articolul *Mediul* din *Jurnalul unui scriitor*.

43. ... *Les secrets du Palais des Tsars*... În cartea lui Paul Grimm, publicată în 1868, se descrie un tablou mai mult decât fantezist al ultimelor zile ale domniei lui Nicolae I.

44. ... *Zarea*, editată de V. V. Kapşirev, revistă lunară, literară şi politică, a apărut între anii 1869—1872. În revista *Zarea* Dostoievski şi-a publicat nuvela *Eternul soţ* (1870).

45. *N. I. Danilevski* (1822—1885), istoric „slavofil“, publicist; lucrarea sa *Rusia şi Europa*, publicată în 1869 în revista *Zarea* reprezintă lucrarea sa fundamentală. În tinereţe, Danilevski a făcut parte din cercul lui Petraşevski.

46. *S. A. Hmîrova*, este vorba de nepoata lui Dostoievski — Sofia; v. şi nota 14.

47. ... *viitorul său roman* Ateismul... Titlul definitiv al romanului va fi *Fraţii Karamazov*, dar unele ecouri ale intenţiei iniţiale se fac simţite şi în romanele *Demonii* şi *Adolescentul*.

48. ... *Viaţa marelui păcătos*. Intenţie nerealizată, oarecum intermediară între *Ateismul* şi cele trei romane amintite în nota precedentă.

49. ... *unul din studenţi să fie studentul Ivanov (sub numele de Şatov)*, ucis de Neceaev. S. G. Neceav (1847—1882), terorist, şeful organizaţiei *Narodnaia rasprava* (Răzbunarea poporului), l-a asasinat în 1869 pe studentul Ivanov,

membru al aceleiaşi organizaţii. Acest asasinat l-a urmărit pe Dostoievski, care se va referi la el nu numai în romanul *Demonii*, dar şi în *Jurnalul unui scriitor*.

50. ... *nota din 19 octombrie adresată reprezentanţilor Rusiei*. Prin tratatul de la Paris din 1856, în urma războiului din Crimeea, marea Neagră a fost declarată neutră. Prin această notă, adresată reprezentanţilor săi de pe lângă cancelariile apusene, Rusia îşi anunţa intenţia de a nu mai ţine seama de această prevedere a tratatului, care a şi fost revizuit în 1871 (memoriul a fost anunţat în 1870) şi Rusia a recăpătat dreptul de a ţine flotă de război în Marea Neagră.

51. ... *ţar-eliberator*... Este vorba de Alexandru al II-lea, în timpul domniei căruia a fost desfiinţată iobăgia (1861).

52. ... *„fratele Kolea" mai primea câte cinci ruble de câte ori ne vizita*. Orice s-ar spune, tot pasajul acesta este lipsit de delicateţe, mai ales dacă ne gândim la uşurinţa cu care A. G. Dostoievskaia eludează disensiunile financiare pe care le-a avut cu cumnatul ei. Dar memoriile de faţă, ca şi atâtea alte memorii sunt importante şi prin informaţia involuntară pe care o transmit. Trebuie precizat, însă, că Nikolai Dostoievski a fost obligat să-şi părăsească slujba din motive de sănătate şi că a trăit în sărăcie.

53. *V. V. Grigoriev (orientalistul)*... Se pare că unele din lucrările lui Grigoriev (1816—1881), mai ales volumul *Rusia şi Asia* şi-au găsit un ecou în *Jurnalul unui scriitor*, în paginile dedicate problemei Orientului.

54. ... *prinţul V. P. Meşcerski, editorul revistei Grajdanin*... V. P. Meşcerski (1839—1914), scriitor şi publicist. Dostoievski a lucrat ca redactor al revistei *Grajdanin* (de la începutul anului 1873 până în aprilie 1874), unde a şi publicat prima parte a *Jurnalului unui scriitor*. Mulţi din contemporanii lui Dostoievski n-au privit cu ochi buni această colaborare, cunoscute fiind concepţiile retrograde ale lui Meşcerski. În 1873, Dostoievski renunţă să mai redacteze revista, din diferite motive, unele legate de activitatea sa literară, care îi reclamă mai mult timp disponibil, altele legate de neînţelegerile sale cu prinţul Meşcerski.

55. ... *T. I. Filippov şi întreg cercul său*... T. I. Filippov (1825—1899), om de stat, scriitor şi publicist de orientare slavofilă, se bucura de o mare influenţă în cadrul aşa-zisei „tinere redacţii" a revistei *Moskvitianin*, care a încercat o reîmprospătare şi o modernizare a publicaţiei. În curând, însă, s-a produs o ruptură între editorul revistei (M. P. Pogodin) şi „tânăra redacţie" (din care

făceau parte, printre alţii, poetul şi criticul Apollon Grigoriev, dramaturgul Ostrovski, prozatorul Pisemski). T. I. Filippov a continuat, însă, să exercite o puternică influenţă slavofilă asupra „cercului“ la care se referă A. G. Dostoievskaia. Printre altele, T. I. Filippov a fost şi un mare cunoscător al istoriei religiei.

56. *Tot aici s-a întâlnit cu K. P. Pobedonoşţev*... În timpul redactării revistei *Grajdanin* de către Dostoievski între cei doi oameni s-au legat relaţii strânse, care într-adevăr au ţinut toată viaţa. V. nota 18.

57. ... *P. M. Tretiakov, patronul celebrei galerii*... P. M. Tretiakov (1832—1898), fondatorul galeriei care-i poartă numele (aflată la Moscova) şi care conţine unele dintre cele mai valoroase lucrări din pictura rusă. P. M. Tretiakov a fost un mare admirator al lui Dostoievski, de care s-a apropiat mai ales în vara anului 1880, Tretiakov fiind unul din organizatorii sărbătoririi lui Puşkin. În cadrul acestei manifestări Dostoievski a rostit celebrul său *Cuvânt despre Puşkin*.

58. ... *toată lumea s-a aşezat*... Obicei rusesc: cei care pleacă şi cei care conduc se aşază înainte de un drum lung. Un fel de urare tăcută.

59. ... *romanul* Demonii *a avut un mare succes la cititori, dar, în acelaşi timp, i-a adus soţului meu mulţi duşmani în lumea literară*. Romanul *Demonii* a fost într-adevăr prost primit de o parte însemnată a criticii, care l-a apreciat drept un atac la adresa tinerei generaţii, repetându-se oarecum situaţia romanului *Crimă şi pedeapsă* (mai ales comentariile pe marginea lui Raskolnikov). Cei mai mulţi dintre criticii lui Dostoievski pur şi simplu n-au înţeles romanul şi nici nu şi-au dat osteneala să-l analizeze.

60. ... *Feodor Mihailovici s-a întâlnit la N. P. Semionov*... Scriitorul Semionov (1823—?) a fost membru în comisia însărcinată să redacteze un raport cu privire la situaţia ţăranilor. Comentatorii ediţiei sovietice a *Amintirilor* emit ipoteza că tocmai acest lucru a şi constituit obiectul discuţiei dintre cei doi.

61 ... *editarea* Jurnalului unui scriitor *în chip de revistă lunară prezenta greutăţi*. Dostoievski va edita astfel *Jurnalul* în 1876.

62. *Gr. K. Gradovski* (1842—1915), publicist.

63. ... *A. U. Poreţki, E. A. Belov*... Poreţki (1819—1879), scriitor minor, după mărturia contemporanilor un om cu elevate însuşiri morale. Belov (1826—1896), pedagog şi istoric, „slavofil“, autor al monografiei *Istoria Rusiei până la reformele lui Petru cel Mare*; conform concepţiilor „slavofile“

reformele lui Petru au denaturat evoluţia naturală a Rusiei.

64. ... *Burenin*. Criticul V. P. Burenin (1841—1926) a avut o atitudine inegală faţă de opera lui Dostoievski, aprecierea pozitivă a Annei Dostoievskaia se datorează unei atitudini mai ponderate faţă de romanul *Demonii*. În alte cazuri, Burenin s-a manifestat net şi primitiv împotriva lui Dostoievski.

65. *Viktor Feofilovici Puţîkovici* (1843—1909), scriitor şi publicist, a redactat în 1874—1879 revista *Grajdanin*.

66. *A. F. Koni* (1844—1927), jurist şi scriitor. Ca jurist s-a remarcat printr-o acţiune de mare răsunet — în calitate de preşedinte al completului de judecată a determinat în mare măsură achitarea celebrei revoluţionare Vera Zasulici. Este de notorietate (cel puţin în lumea „specialiştilor") faptul că A. F. Koni i-a sugerat lui Lev Tolstoi subiectul romanului *Învierea*. A fost un orator de mare talent şi în acest sens sunt cunoscute nu numai pledoariile sale judiciare, dar şi conferinţele pe cele mai diverse teme literare.

67. ... *pe vremea lui Arakceev*. A. A. Arakceev (1769— 1834), favorit al lui Pavel I, ministru pe timpul domniei lui Alexandru I, simbol al unui regim despotic.

68. ... *a început să ne viziteze Vladimir Sergheeviei Soloviov*. V. S. Soloviov (1853—1900), filozof, poet, publicist şi critic, una din cele mai proeminente figuri ale culturii ruse din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atât lucrările sale de filozofie şi estetică, cât şi cele pur literare au influenţat profund evoluţia ulterioară a literaturii ruse, mai ales în modalităţile ei moderne.

69. ... *Şidlovski*... I. N. Şidlovski, poet, prieten al lui Dostoievski din anii tinereţii, om pentru care Dostoievski a nutrit sentimente deosebit de călduroase.

70. ... *romanul lui Pisemski* Oamenii anilor patruzeci... Romanul *Oamenii anilor patruzeci* a apărut în 1869. Pentru anii '70, la care se referă discuţia cu Soloviov, perioada '40 reprezenta un trecut îndepărtat şi romantic. Să nu uităm că Soloviov s-a născut în 1853.

71. ... *fiica partizanului Denis Davîdov*... D. V. Davîdov (1784—1839), una dintre cele mai pitoreşti personalităţi ale literaturii ruse. Militar de carieră, Davîdov a fost unul din organizatorii şi conducătorii mişcării de partizani din timpul războiului napoleonian din 1812. Davîdov a părăsit armata în 1832 cu gradul de general-locotenent. Ca poet, Davîdov este considerat

drept fondator al aşa-zisei *lirici de husar*, pe care a practicat-o cu un succes remarcabil. Davîdov este şi autor al unor lucrări de specialitate cu privire la problemele războiului de partizani. Denis Davîdov, un favorit al scriitorilor, dar şi al publicului vremii, i-a servit drept prototip lui Lev Tolstoi pentru personajul Denisov din romanul *Război şi pace*.

72. ... *convorbirile spirituale ale lordului Redstock şi ale altor propovăduitori de seamă ai acestei învăţături*. Despre învăţătura lui Redstock Dostoievski a scris în Jurnalul unui scriitor (numărul din ianuarie 1877).

73. ... *apăruseră nu o dată atacuri neamicale din partea lui Mihailovski, Skabicevski, Eliseev şi alţii*. N. K. Mihailovski (1842—1904), A. M. Skabicevski (1838—1910), G. Z. Eliseev (1821—1891), critici şi istorici literari, adepţi ai literaturii utilitariste, adversari ai lui Dostoievski. Este interesant de remarcat că, mai târziu, Mihailovski şi Skabicevski au fost şi adversarii lui Cehov. Lui Skabicevski îi aparţine chiar şi faimoasă apreciere care se voia profetică — i-a prezis lui Cehov că va muri beat în şanţ. Cehov spunea că a fost singura apreciere critică de care a fost impresionat.

74. *A. N. Pleşceev* (1825—1893), poet, prozator, traducător şi critic literar. A scris câteva poezii antologice pentru copii.

75. *Ai fi fost acum general, iar eu generăleasă şi nu nevastă de sublocotenent în rezervă*. În Rusia funcţiile în administraţia civilă îşi aveau un corespondent precis în ierarhia militară.

76. ... *Peregrinările călugărului Parfeni*... Este vorba de cartea Povestiri despre peregrinările şi drumeţiile călugărului Parfeni prin Rusia, Moldova, Turcia şi Ţara Sfântă scrisă de călugărul Parfeni (? — 1886), după numele său laic — Piotr Agheev.

77. ... *a continuat până în anul 1880*... După cum se remarcă în ediţia rusă a *Amintirilor*, Dostoievski a fost scos de sub supravegherea poliţiei încă în 1875, dar el a aflat acest lucru abia în 1880.

78. ... *un nou roman al Sofiei Ivanovna Smirnova intitulat* Putere de caracter... S. I. Smirnova (1852—1920), scriitoare minoră.

79. ... *Stimate domn, Onorate Piotr Ivanovici*! După cum se menţionează în ediţia rusă a *Amintirilor* începutul exact al scrisorii din roman este: „Stimate Ivan Pavlîci! “

80. ... *un om dăruit până la fanatism spiritismului*... F. M. Dostoievski s-a interesat într-o vreme atât de spiritism, cât şi de pasiunea pe care acesta a stârnit-o în Rusia în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fapt

reflectat şi în *Jurnalul unui scriitor*.

81. ... *în care-l roagă pe Turgheniev să-l împrumute cu cincizeci de taleri*. Din corespondenţa lui Dostoievski rezultă că i-a cerut lui Turgheniev, de fapt, 100 de taleri, însă Turgheniev nu i-a trimis decât 50 şi pentru aceşti 50 de taleri Dostoievski i-a mulţumit într-o scrisoare.

82. ... *ca o negustorească din Zamoskvorecie*... Zamoskvorecie — un celebru cartier de negustori din Moscova, descris printre alţii de dramaturgul A. N. Ostrovski.

83. ... *baia rusească*... baie cu aburi.

84. ... *din cauza trupelor care se deplasau spre front*... Este vorba de războiul ruso-româno-turc.

85. ... *scriitorul V. S. Soloviov*. Este vorba de prozatorul Vsevolod Sergheevici Soloviov (1849—1903), cunoscut mai ales ca autor de romane istorice (s-a bucurat de succes ciclul de romane istorice realizat pe fundalul cronicii familiei Gorbatov) şi, evident, nu de filozoful, esteticianul şi poetul Vladimir Soloviov, la care se referă nota 68.

86. ... *în timpul sărbătoririi lui Puşkin*... A. G. Dostoievskaia se referă la extraordinarul ecou pe care l-a avut celebrul *Cuvânt despre Puşkin*, rostit în ziua de 8 iulie 1880 cu prilejul dezvelirii la Moscova a monumentului poetului, moment central al unor festivităţi de mare amploare, întârziate însă cu un an de zile. Iniţial, festivităţile trebuiau să aibă loc în 1879, pentru a coincide cu sărbătorirea a 80 de ani de la naşterea lui Puşkin.

87. ... *îl legau de Nekrasov amintirile tinereţii şi începutul carierei sale literare*. N. A. Nekrasov a avut o contribuţie determinantă în lansarea lui Dostoievski. Dostoievski se va referi în câteva rânduri la Nekrasov în *Jurnalul unui scriitor*.

88. ... *atunci acesta îi citea ultimele sale poezii*. (...) *una dintre ele* — Nefericiţii. Poezia *Nefericiţii* a fost scrisă în 1856, deci nicicum nu putea fi una din ultimele sale poezii (Nekrasov a murit în 1877). Dealtfel, Dostoievski relatează diferit episodul la care se referă A. G. Dostoievskaia: „Când m-am întors de la ocnă, mi-a arătat una din poeziile sale: «Pe asta am scris-o despre dumneata atunci» — îmi spuse el. Şi toată viaţa am trăit despărţiţi.“ (*Jurnalul unui scriitor*, ianuarie 1877.)

89. *Cu noi a ieşit şi O. F. Müller*... O. F. Müller (1833—1889), istoric al literaturii, folclorist, adept al aşa-zisei *şcoli mitologice*.

90. ... *alături de Jukovski, la care ţii atât de mult*. V. A. Jukovski (1783—

1852), poet romantic, unul dintre cei mai străluciţi traducători din întreaga istorie a literaturii ruse, a adus o contribuţie fundamentală atât la asimilarea concomitentă a fenomenului poetic occidental, cât şi la cristalizarea expresiei în poezia prepuşkiniană.

91. ... *cea mai bună pledoarie pentru Nekrasov-omul*... Imediat după moartea lui Nekrasov, în presa vremii a început o largă discuţie cu privire la spiritul excesiv practic al lui Nekrasov, care, după părerea autorilor, contrazicea celebrul vers programatic al lui Nekrasov: „Poet poţi să nu fii defel, /Dar cetăţean eşti obligat să fii". În numărul din decembrie 1877 al *Jurnalului unui scriitor* Dostoievski se opreşte pe larg atât asupra personalităţii poetice, cât şi asupra celei „practice" a lui Nekrasov, căutând s-o explice pe cea dintâi şi s-o înţeleagă pe cea de a doua.

92. *părintele Amvrosi*... Ieromonahul Amvrosi, stareţ al mănăstirii Optina-Pustîn i-a servit lui Dostoievski drept prototip pentru stareţul Zosima din romanul *Fraţii Karamazov*.

93. ... *marii duci*. Marii duci, marile ducese — membri ai familiei ţarului, cu excepţia, bineînţeles, a moştenitorului tronului.

94. *Când în penultimul număr din* Jurnalul unui scriitor *a apărut anunţul*... Anunţul a apărut în antepenultimul număr, în cel din octombrie 1877, după ce în numărul din aprilie Dostoievski îşi anunţa cititorii că, din pricina tratamentului pe care trebuia să-l urmeze la Ems, numerele din mai-iunie, iulie-august vor fi duble („bineînţeles cu un număr dublu de pagini", precizează Dostoievski). Apare destul de clar că lui Dostoievski îi venea din ce în ce mai greu să editeze o publicaţie periodică.

95. *D. S. Arseniev* (1832—1915), amiral, director al Şcolii navale din Petersburg.

96. ... *marele duce Konstantin Konstantinovici*. Cunoscut în literatură sub iniţialele K. R. (Konstantin Romanov) (1858—1915), poet, dramaturg, traducător (a tradus printre altele *Hamlet*); din 1889 a fost preşedinte al Academiei de ştiinţe.

97. *A. A. Potehin* (1829—1908), prozator şi dramaturg, piesele sale (*Un loc liber* etc.) s-au bucurat de un mare succes.

98. Titlul sub care apare în roman Povestirea unei taine este *Spovedania în versuri a unei intimi arzătoare*.

99. ... *ticălosul de* Golos, cotidian politic şi literar, apărut la Petersburg în 1863—1884.

100. ... *nişte «striuţki»*. „Striuţki“ este un cuvânt lansat de Dostoievski în *Jurnalul unui scriitor* şi care înseamnă aproximativ terchea-berchea; în limba rusă însă cuvântul în cauză are un aer de jargon, ceea ce-i dă un farmec aparte.

101. ... *a fost şi un actor, celebrul povestitor I. F. Gorbunov*. *I. F. Gorbunov* (1831—1896), scriitor şi actor, celebru prin talentul său de povestitor (uneori recurgea la improvizaţii), un fin stilist, cu aplicaţii atât la scenele şi personajele contemporane de gen, cât şi la stilizarea istorică.

102. *Lectura a avut un succes extraordinar şi publicul l-a obligat de multe ori pe autor să iasă la „rampă“*. După mărturia contemporanilor, Dostoievski avea un uluitor talent de lector, mulţi dintre cei care au asistat la lecturile sale s-au declarat fascinaţi la modul cel mai direct de felul în care citea Dostoievski atât din propriile sale lucrări, cât şi din lucrările altora, mai ales din Puşkin — poezia *Prorocul*.

103. ... *bătrânul D. V. Grigorovici*... D. V. Grigorovici (1822—1899), scriitor, unul din reprezentanţii şcolii naturale, iar în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea aproape singurul continuator al acestei şcoli. „Bătrânul“ Grigorovici era cu un an mai tânăr decât Dostoievski, dealtfel nici unul din cei doi scriitori nu împlinise încă 60 de ani.

104. *F. N. Berg*, poet, ziarist, traducător lipsit de importanţă.

105. ... *19 octombrie, ziua terminării liceului*... Este vorba de ziua în care Puşkin şi promoţia sa au terminat faimosul Liceu din Ţarskoe Selo, zi rămasă celebră în literatura rusă atât prin întâlnirile anuale ale promoţiei, cât şi prin seria de poezii ocazionale scrise de Puşkin.

106. *S. A. Vengherov* (1855—1920), istoric literar.

107. ... *stimatul Ivan Petrovici Kornilov (fostul şef al districtului de învăţământ Vilenski)*... I. P. Kornilov (1811 — 1901) a fost şi un cunoscut colecţionar de manuscrise şi de cărţi vechi.

108. ... *reprezentarea piesei* Don Juan... Este vorba de piesa lui A. K. Tolstoi.

109. ... *autoarea romanului* Mimocika *nu a trecut neobservată în literatura rusă*. Într-adevăr, trilogia *Mimocika* (*Mimocika s-a logodit*, *Mimocika la băi*, *Mimocika s-a otrăvit*) s-a bucurat de succes. V. Mikulici (1857—1936) a scris şi o carte de memorii despre Dostoievski.

110. ... *a trimis invitaţii tuturor scriitorilor de vază*. Dintre scriitorii cu adevărat importanţi n-au dat curs invitaţiei (sub diverse pretexte): Lev

Tolstoi, I. A. Goncearov, M. E. Saltîkov-Şcedrin.

111. *P. V. Annenkov* (1812—1887), scriitor şi critic.

112. *A. S. Suvorin* (1834—1912), ziarist, unul dintre cei mai cunoscuţi editori ruşi.

113. *Nici chiar Iuhanţev n-a fost în halul ăsta împroşcat cu noroi*. Iuhanţev — un escroc de mare notorietate pe vremea aceea, autorul unei mari delapidări şi eroul unui proces de scandal.

114. ... *crima din 1 martie*... Este vorba de asasinarea lui Alexandru al II-lea.

115. *P. A. Gaideburov* (1841—1893), ziarist şi editor.

116. *Probabil că aţi primit* Biografia lui Dostoievski... *Biografia* a fost alcătuită, după cum se remarcă şi în redacţia rusă a *Amintirilor* de O. F. Müller şi N. N. Strahov la cererea Annei Dostoievskaia.

117. ... *în urma publicării unui articol scris inabil (O chestiune dramatică) de către Strahov însuşi*. Este un lucru de notorietate în istoria literaturii ruse: în articolul citat de A. G. Dostoievskaia, Strahov tratează problema polonează. Fără să încerce să propună o soluţie reală, Strahov reuşeşte, se pare că într-adevăr prin inabilitate, să provoace o reacţie puternică a oficialităţilor în urma căreia revista *Vremea* a fost interzisă. Astfel, s-a creat o situaţie stupidă, dar plină de consecinţe dintre cele mai serioase: o revistă este interzisă pentru un articol care în fondul său nu ataca nimic esenţial.

CUPRINS

Cuvânt înainte (la Amintiri) 5
Partea întâi. Copilăria şi adolescenţa 7
Partea a doua. Cunoştinţa cu Dostoievski. Căsătoria 18
Partea a treia. Prima perioadă a vieţii de familie 88
Partea a patra. Viaţa în străinătate 129
Partea a cincea. Din nou în Rusia 189
Partea a şasea. Anii 1872—1873 226
Partea a şaptea. Anii 1874—1875 248
Partea a opta. Anii 1876—1877 284
Partea a noua. Anii 1878—1879 316
Partea a zecea. Ultimul an 346
Partea a unsprezecea. Moartea. Înmormântarea 372
Partea a douăsprezecea. După moartea lui Feodor Mihailovici 396
Pe marginea amintirilor mele 413
Note 415

Lector : NINA GRIGORESCU
Tehnoredactor : ELENA BABY

Tiraj 5.130. Bun de tipar 11.02.1975. Coli tipar 25,75.
Tiparul executat sub comanda
Nr. 743 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918 "
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București
Republica Socialistă România

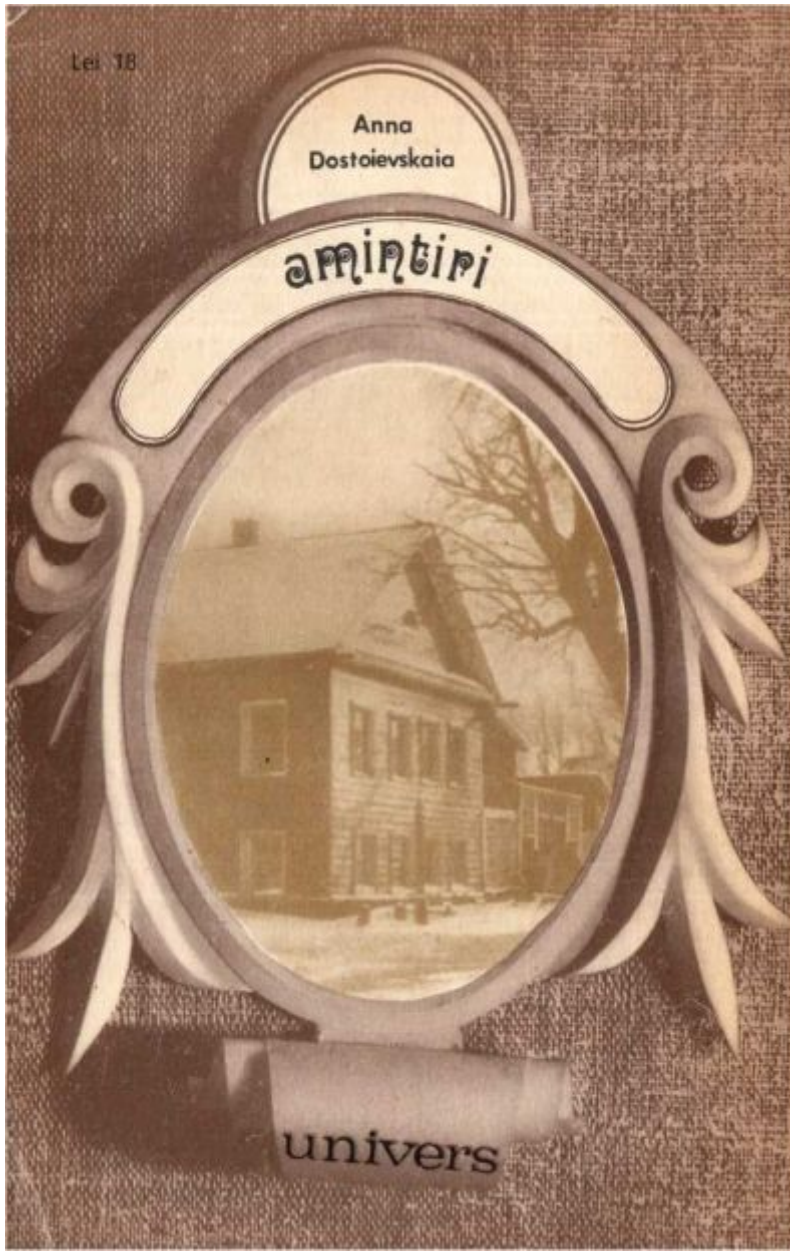
Lei 18
Anna
Dostoievskaia
amintiri
univers